

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΕΩΝ ΠΟΛΙΣ

8

ΝΕΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΟΥΜΠΑ: ΤΑΦΙΚΕΣ ΣΥΝΗΘΕΙΕΣ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΥ ΚΟΣΜΟΥ • ΕΝΑΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΑΣ ΑΠΟ ΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ • ΙΩΑΚΕΙΜ Γ΄: ΑΓΝΩΣΤΕΣ ΕΙΔΗΣΕΙΣ, 1874-1876 • ΓΙΑ ΤΟΝ ΑΦΑΝΙΣΜΟ ΤΩΝ ΕΒΡΑΙΩΝ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ • ΚΑΡΤΠΟΣΤΑΛ: ΠΡΟΣΩΠΟ Ή ΠΡΟΣΩΠΕΙΟ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ **ΑΦΙΕΡΩΜΑ** ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΜΕΣΑ ΣΤΗ ΔΙΑΧΡΟΝΙΑ • ΧΡΥΣΑ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ • ΦΤΩΧΕΣ, ΧΗΡΕΣ Ή ΕΓΚΑΤΑΛΕΙΜΜΕΝΕΣ ΤΟΥ 18ου ΑΙΩΝΑ • ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΤΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ, 1800-1940 • ΣΕΞΟΥΑΛΙΚΗ ΚΑΚΟΠΟΙΗΣΗ ΓΥΝΑΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΡΙΤΣΙΩΝ

ΦΟΙΝΙΞ METROLIFE ΕΜΠΟΡΙΚΗ
ΕΤΑΙΡΙΑ ΤΟΥ ΟΜΙΛΟΥ ΤΗΣ ΕΜΠΟΡΙΚΗΣ ΤΡΑΠΕΖΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΕΩΝ ΠΟΛΙΣ

ΤΕΤΡΑΜΗΝΙΑΙΑ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗ

Τσιμισκή 2, 54625 Θεσσαλονίκη
Τηλέφωνο 551754, 533026
Ομοιότυπο 551748
Για επιστολές: Τ.Θ. 10756, 54110
Ηλεκτρονικό ταχυδρομείο: peebe2@otenet.gr

ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ
ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΩΝ ΒΟΡΕΙΟΥ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΔΕΥΤΕΡΗ

ΤΕΥΧΟΣ ΟΓΔΟΟ
ΙΟΥΝΙΟΣ 2002

ΤΙΜΗ ΤΕΥΧΟΥΣ: € 6
ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ
ΕΤΗΣΙΩΣ: € 17
ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ: € 30

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ:
ΜΑΡΙΑΝΝΑ ΠΑΓΚΑΛΟΥ
ΤΗΛ. 288491

ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ ΔΟΚΙΜΙΩΝ:
ΠΑΝΑΓΙΩΤΑ ΣΑΧΙΝΙΔΟΥ
ΤΗΛ. 551754

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ:
ΣΤΕΛΛΑ ΛΟΥΚΑ
ΤΗΛ. 533026

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ
ΚΕΝΤΡΟ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ
Λασσάνη 3, 546 22 Θεσσαλονίκη
Τηλ. 237463, 237515

ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΣΙΑ - ΕΚΤΥΠΩΣΗ
UNIVERSITY STUDIO PRESS A.E.
Αρμενοπούλου 32, 546 35 Θεσσαλονίκη
Τηλ. 208731, 209637, 209837 Fax 216647
e-mail: univstud@spark.net.gr

Εξώφυλλο: Βλ. σελ. 112.

EDITORIAL

Με την έκδοση του παρόντος, όγδοου κατά σειρά τόμου, η ταυτότητα της «Θεσσαλονικέων Πόλεως» τείνει να αποκρυσταλλωθεί. Στους οκτώ τόμους (που εκδόθηκαν, με την προαναγγελθείσα τάξη, σε χρονικό διάστημα τριάντα μηνών) δημοσιεύθηκαν 90 πρωτότυπες επιστημονικές μελέτες, γραμμένες από 75 ερευνητές. Όλες τους είχαν ως αντικείμενο τη Θεσσαλονίκη και τον περιβάλλοντα χώρο. Δημοσιεύθηκαν επίσης 32 βιβλιοπαρουσιάσεις και 30 ακόμη ενδιαφέροντα κείμενα, γραμμένα από ειδικούς, για δραστηριότητες και γεγονότα που αφορούν την πόλη.

Ποσοστό 38% των μελετών αναφέρεται στη σύγχρονη περίοδο, 30% στην οθωμανική, 11% στη βυζαντινή και 21% στην αρχαιότητα.

Οι ιστορικοί αποτελούν μόνο το 12% των συγγραφέων. Τη μερίδα του λέοντος κατέχουν οι αρχαιολόγοι με 25%, και έπονται αρχιτέκτονες και πολιτικοί μηχανικοί με 19%. Ακολουθούν οι φιλόλογοι με 15%, νομικοί και οικονομολόγοι με 13%, οι λοιπές θετικές επιστήμες με 9%, ενώ μικρότερη είναι η συμμετοχή των ιστορικών τέχνης και των θεολόγων.

Οι αρχαιολόγοι έχουν ασχοληθεί στις μελέτες τους με την αρχαιότητα και τη βυζαντινή περίοδο. Αντίθετα, οι άλλες ειδικότητες έχουν επικεντρώσει στη σύγχρονη εποχή και δευτερευόντως στην οθωμανική.

Τα συνοπτικά αυτά στοιχεία δείχνουν ότι η "Θεσσαλονικέων Πόλις" είναι έκδοση δι-επιστημονική και ανοιχτή σε όλους, ιδιαίτερα σε όσους δεν έχουν ακόμη συνεργαστεί μαζί της.

Ο παρών όγδοος τόμος περιλαμβάνει αφιέρωμα στις *Γυναίκες της Θεσσαλονίκης*, καλύπτοντας τη διαχρονία, με έμφαση στην περίοδο από τον 18ο αιώνα μέχρι και το μεσοπόλεμο. Απέχουμε ακόμη πολύ από το γράψουμε την ιστορία αυτής της πόλης από την πλευρά των γυναικών της, σίγουρα όμως το αφιέρωμα που ακολουθεί είναι ένα σταθερό βήμα.

Ο τόμος περιλαμβάνει, ακόμη, νέες έρευνες, ξεκινώντας από τις αρχαιολογικές μαρτυρίες της Τούμπας, περνώντας σ' έναν άγνωστο Θεσσαλονικιό που πλούτισε στη Σερβία, και έπειτα: ειδήσεις από τη Θεσσαλονίκη του 1874 και μια απόπειρα κοινωνικής περιγραφής των θυμάτων του ολοκαυτώματος. Τέλος, παρουσιάζουμε μία ευχάριστη συλλογή οπτικών τεκμηρίων.

Σε όσους προτιμούν τα σύγχρονα, συνιστούμε το τμήμα του τόμου, που έχει τίτλο "Το Παρόν Ως Ιστορία". Περιέχει μία αυστηρή επιλογή ειδήσεων με μεγάλο ενδιαφέρον, σχετικά με τον σύγχρονο περίγυρο της Θεσσαλονίκης, τη βαλκανική ενδοχώρα της.

Τι θα βρείτε σ' αυτό το τεύχος

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΔΙΑΦΟΡΑ ΚΑΙ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝΤΑ. Η Τούμπα και ο κοιμητηριακός τόπος της, πηγή πληροφοριών για τους αρχαίους προγόνους μας. Ένας άγνωστος Θεσσαλονικιός στο Σεμλίνο. Ανέκδοτες ειδήσεις από τη Θεσσαλονίκη της περιόδου 1874-1876. Η στατιστική των κεκοιμημένων Εβραίων της. Η πόλη μέσα από τις εικόνες της, στις αρχές του εικοστού αιώνα.

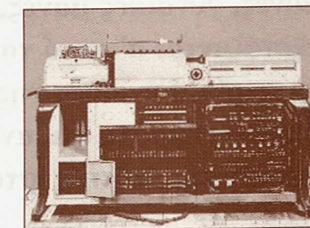
9 ΤΟΥΜΠΑ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ: ΤΑΦΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ. Οι ταφικές συνήθειες του αρχαίου κόσμου προσεγγίζονται μεθοδικά με την μελέτη αφενός των σιωπηλών αρχαιολογικών δεδομένων, αφετέρου των γραπτών πηγών. Ασφαλώς, μια καθοριστική δυσκολία έγκειται στο να συνθέσουμε την ταφική ιδεολογία ενός πολιτισμού και να αξιολογήσουμε το βαθμό που αυτή καθρεφτίζει την κοινωνία στην οποία ανήκαν οι νεκροί, αφού οι μεν και οι δε αλληλοεξαρτώνται και αλληλοσυμπληρώνουν μια πραγματικότητα. Με αυτό το σκεπτικό, ο **Κ. Σουέρεφ** συγκεντρώνει την εμπειρία του από τις ανασκαφές στην Τούμπα. Η έκταση στην οποία συναντώνται οι αρχαίοι τάφοι στην περιοχή αυτή υπήρξε θύμα πολλών φυσικών και ανθρώπινων παρεμβολών, πράγμα που αλλοίωσε, με το πέρασμα του χρόνου, τις εικόνες του παρελθόντος. Στις ανασκαφές πιστοποιήθηκε ότι τα εδάφη της Τούμπας έχουν όξινες διαβρωτικές ιδιότητες με συνέπεια να υπάρχει καταστροφή ή απώλεια του σκελετικού υλικού. Επίσης, οι ορμητικές ροές του νερού, από τις παρυφές του Σέιχ Σου και τον ορεινό όγκο, που από την Τούμπα ανεβαίνει προς τον Χορτιάτη, κατηφορίζουν στα εδάφη της Τούμπας και οδηγούνται βαθμιδωτά προς την θάλασσα. Η σαρωτική δύναμη του νερού αποτελεί προφανώς πρωτεύοντα λόγο καταστροφής του αρχαίου νεκροταφείου ιδίως ύστερα από την εγκατάλειψη του αρχαίου οικισμού από τους κατοίκους.

27 Ο ΜΕΓΑΛΟΣ ΕΥΕΡΓΕΤΗΣ ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΑΠΟ ΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ. Κατά τους χρόνους της τουρκικής κυριαρχίας, παρατηρείται στις ελληνικές χώρες το εκπληκτικό φαινόμενο των αποδημιών. Πολλοί, δηλαδή, κάτοικοι των βόρειων κυρίως διαμερισμάτων της χώρας εγκατέλειψαν τις τουρκοκρατούμενες πατρίδες τους και εγκαταστάθηκαν στις επαρχίες της αυστροκρατούμενης και της τουρκοκρατούμενης πρώην Γιουγκοσλαβίας. Ανάμεσα στους αποδήμους αυτούς βρίσκουμε και αρκετούς, οι οποίοι είχαν εγκατασταθεί στη σερβική πόλη Σεμλίνο. Στην πόλη αυτή, γύρω στα 1765, θα μεταναστεύσει και ο έλληνας μεγαλοεπιχειρηματίας Θεόδωρος Αποστόλου (Todor Apostolović), ο οποίος καταγόταν από τη Θεσσαλονίκη. Γράφει ο **Ιωάννης Παπαδριανός**.

31 ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΕΙΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ, 1874-1876. Πίσω από τον λιτό αυτόν τίτλο, ο **Αθανάσιος Καραθανάσης** φέρνει στο φως ενδιαφέρουσες άγνωστες ειδήσεις από την περίοδο που αρχιεράτευσε στη Θεσσαλονίκη ο Ιωακείμ Δημητριάδης, γνωστός έπειτα ως Οικουμενικός Πατριάρχης Ιωακείμ Γ' ο Μεγαλοπρεπής. «Περί το μεσονύκτιον της 13ης προς την 14η του ήδη υπερμεσούντος μηνός, παραμονήν της εβραϊκής εορτής της σκηνοπηγίας, Εβραίοι τινές προσελθόντες εις την οικίαν του κυρίου Χρήστου Ρήγα, ενός των τα πρώτα φερόντων χριστιανών εμπόρων και την γενικήν υπόληψιν απολαύοντος πρώτων αυτόν αν γινώσκη πού ευρίσκεται Εβραίος τις ωρολογοποιός…». Ο Ρήγας και ο αγνοούμενος είχαν προηγουμένως μία φιλονικία, κάπου κοντά στην Αχειροποίητο. Αργότερα, θα βρεθεί το πτώμα του Εβραίου να επιπλέει στη θάλασσα, στο ύψος της οδού Αγίας Σοφίας. Ήταν ή όχι έγκλημα; Είχε σχέση ο πρόκριτος Χρήστος Ρήγας με το θάνατο του εβραίου ρολογά; Ο συγγραφέας αξιοποιεί ανέκδοτες επιστολές του ιεράρχη, μέσα από τις οποίες προβάλλουν οι Θεσσαλονικείς της εποχής: Τα παράπονα του Ιωακείμ από την μάλλον νωθρή δημογεροντία, οι σχέσεις του με την εβραϊκή κοινότητα της πόλης, τα προβλήματα με τη Μονή των Βλατάδων και το κληροδότημα της Άννας Πάικου αποτελούν τα θέματα των επιστολών.

43 Η ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ ΤΩΝ ΚΕΚΟΙΜΗΜΕΝΩΝ: ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΟΝ ΑΦΑΝΙΣΜΟ ΤΩΝ ΕΒΡΑΙΩΝ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ. Ο **Γιάννης Καρατζόγλου** αξιοποιεί ερευνητικά έναν κατάλογο που εντόπισε στο Διαδίκτυο. Ο κατάλογος είναι εντυπωσιακός. Περιέχει, κατ' αρχήν, έναν κωδικό, κατόπιν το επώνυμο του θύματος, το όνομα, το πατρώνυμο, τον τόπο κατοικίας του κεκοιμημένου. Αναφέρονται ακόμα στοιχεία της ηλικίας του θύματος (κωδικοποιημένα), στοιχεία κάποιας "Ειδ." (ειδικότητας;), επίσης κωδικοποιημένα, αναγραφή του επωνύμου της οικογένειας, το όνομά του ή της συζύγου, και τέλος το όνομα της μητέρας. Συνολικά, ο κατάλογος περιέχει 12.744 ονόματα, καταταγμένα σε απόλυτη αλφαβητική σειρά. Ονόματα Εβραίων της Θεσσαλονίκης. "Συλλέξαμε αυτά τα ονόματα από μαρτυρίες των συγγενών που επέζησαν», αναφέρει η πηγή. «Ωστόσο, υπάρχουν οικογένειες που εξολοθρεύτηκαν πλήρως, και συνεπώς δεν έχουμε καμία πληροφορία για το σύνολο των Εβραίων που κατοικούσαν προ του πολέμου στη Θεσσαλονίκη."

71 ΠΑΛΙΑ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ: ΤΟ ΠΡΟΣΩΠΟ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ. «Σκεφτήκαμε ποτέ», γράφει ο **Ευθύμιος Κίτσος**, «ότι υπομνηματίζοντας κάθε φωτογραφία, ανακαλύπτουμε ένα μέρος από τα συναισθήματα και τις εμπειρίες αυτών που γεννήθηκαν, μεγάλωσαν και χάθηκαν από το πρόσωπο της πόλης αυτής; Απλοί άνθρωποι του λα-

ού ή επιφανείς κάτοικοι περπάτησαν, χάρηκαν, γέλασαν ή λυπήθηκαν, καθώς διάβαιναν από τα κεντρικά ή απόμερα σημεία της. Ένοιωσαν ευχάριστα σκιρτήματα στην ψυχή τους ή βίωσαν οδυνηρές ψυχολογικές καταστάσεις, καθώς συνωστίζονταν στους πολυσύχναστους χώρους ή προτιμούσαν τις μοναχικές διαδρομές...». Οι φωτογραφίες που δημοσιεύονται είναι μερικά από τα σπάνια ή πολυάριθμα παλιά δελτάρια, που κυκλοφόρησαν στη Θεσσαλονίκη και μας παρουσιάζουν την κατάσταση των δρόμων, την αρτιότητα των κτιρίων ή το βαθμό διατήρησης των μνημείων της. Για το λόγο αυτό αποτελούν τους αδιάψευστους οπτικούς μάρτυρες και τις πλέον αξιόπιστες ιστορικές πηγές της διαχρονικής παρουσίας της. Η δημοσιευσή τους ικανοποιεί την περιέργεια του αναγνώστη και προσφέρει σ' αυτόν μία ευχάριστη αναπόληση του παρελθόντος.

ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΣΤΙΣ ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ: Γυναίκες με στολίδια, γυναίκες μόνες, γυναίκες μάνες, γυναίκες εκπαιδευτικοί και συγγραφείς, γυναίκες κατατρεγμένες εξετάζονται σ' αυτό το αφιέρωμα, που στηρίζεται σε πρωτογενή ερευνητική δουλειά και εμπειρία. Γυναίκες της Θεσσαλονίκης μέσα στη διαχρονία. Στοιχεία που μας κάνουν να υποπτευόμαστε ότι, αν γράφαμε την ιστορία της Θεσσαλονίκης από την πλευρά των γυναικών της, αυτή η ιστορία θα ήταν διαφορετική απ' όσες γνωρίσαμε μέχρι τώρα.

97 Ο ΧΡΥΣΟΣ ΣΤΑ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΑ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ. Κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 20ού αιώνα, οι ανασκαφές των νεκροταφείων της αρχαίας Μακεδονίας έφεραν στο φως μεγάλο αριθμό πολύτιμων αντικειμένων, ιδιαίτερα χρυσών, που χρονολογούνται από τον 6ο αιώνα έως το τέλος του Μακεδονικού βασιλείου, το 168 π.Χ. Η παραγωγή των χρυσών αντικειμένων στη Μακεδονία σχετίζεται άμεσα με την καλλιτεχνική παραγωγή σε ένα ευρύτερο γεωγραφικό πλαίσιο, που περιλαμβάνει ολόκληρο τον αρχαίο ελληνικό κόσμο. Ακόμη, η χρυσοχοΐα στη Μακεδονία είχε άμεση επαφή με τη χρυσοχοΐα των λαών της Ανατολής. Στους τάφους των αρχαϊκών χρόνων (6ου και 5ου αιώνα π.Χ.) βρέθηκαν μαζί με εξαιρετικής ποιότητας επείσακτα και εγχώρια αγγεία, πήλινα ειδώλια, σιδερένια όπλα και χάλκινα κοσμήματα και αγγεία. Τα χρυσά αντικείμενα είναι κυρίως γυναικεία κοσμήματα και ελάσματα που κοσμούσαν τα ενδύματα και τα υποδήματα γυναικών και ανδρών. Γράφει η **Μπετίνα Τσιγαρίδα**.

103 Η ΤΑΤΑΝΑ ΚΑΙ ΟΙ ΑΛΛΕΣ. Αποτελούν δευτερεύον στοιχείο για την ιστοριογραφία. Σχεδόν σαν να μην υπάρχουν. Αλλά αυτές μας γέννησαν. Άλλες ήταν φτωχές και άλλες πλούσιες, άλλες χήρες, άλλες εγκαταλειμμένες και άλλες υπομονετικές Πηνελόπες που περίμεναν χρόνια τον σύζυγο να επιστρέψει από τα ξένα. Τις συναντούμε σε σκονισμένους κώδικες, να προσφέρουν παρρησίες, μαλάματα και ακριβά κεριά στη μνήμη των προγόνων τους. Άλλοτε πάλι, τις συναντούμε ως αντικείμενα φορολογίας, που κλήθηκαν να πληρώσουν, σίγουρα όχι με ευγενικό τρόπο. Άλλες ήταν γνωστές με τα βαπτιστικά τους ονόματα, άλλες έμειναν για πάντα στη σκιά ενός προσωνυμίου. Για τις γυναίκες ο λόγος, τις άγνωστες γυναίκες της Θεσσαλονίκης του 18ου αιώνα, όπως τις κατέγραψε ο **Ευάγγελος Χεκίμογλου**. Και για τις λεγόμενες —σήμερα— μονογονικές οικογένειες της μακρινής εκείνης εποχής.

119 ΟΙ ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΤΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ: 19^{ος} ΑΙΩΝΑΣ – ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΣ. Ονομάτων επίσκεψις. Από την Ευφροσύνη Σαμαρτζίδου και τη Μαρία Δήμιτσα στη Μερόπη Βασιλικού και την Ελπίδα Αντωνιάδου. Σε μία εργασία της, που σίγουρα θα αποτελέσει σημείο αναφοράς στη μελλοντική έρευνα, η **Σιδηρούλα Ζιώγου-Καραστεργίου** ιχνηλατεί την παρουσία των γυναικών της Θεσσαλονίκης στα γράμματα και τον πολιτισμό, από τις αρχές του 19ου αιώνα μέχρι και τον μεσοπόλεμο. Η συμμετοχή τους στη ζωή της Εκκλησίας, η συγγραφική και συλλογική τους δραστηριότητα, η σχέση τους με τα κληροδοτήματα και τις εισφορές, οι συνδρομήτριες βιβλίων, οι γυναίκες με καλλιτεχνική δημιουργία, οι μαθήτριες, οι δασκάλες και οι διευθύντριες του Ανωτέρου Παρθεναγωγείου Θεσσαλονίκης, η πρώτη φοιτήτρια στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, τα ιδιωτικά και τα ξένα Παρθεναγωγεία, η συμμετοχή στη φιλανθρωπική κίνηση και τους εθνικούς αγώνες, η διεκδίκηση πολιτικών δικαιωμάτων, οι συλλογικές δραστηριότητες των γυναικών στη Θεσσαλονίκη, οι θρυλικές μορφές της Αγγελικής Μεταλλινού και της Μερόπης Βασιλικού, η «Εφημερίς των Γυναικών» και η «Φεμινιστική» είναι μερικά από τα σημεία της συγκλονιστικής αυτής έρευνας.

177 ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ, ΣΕΞΟΥΑΛΙΚΗ ΚΑΚΟΠΟΙΗΣΗ ΓΥΝΑΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΡΙΤΣΙΩΝ ΚΑΙ ΚΕΝΤΡΑ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ. Εκτός από τα βασικά προβλήματα διαβίωσης, οι πρόσφυγες —γυναίκες ή άνδρες— έχουν να αντιμετωπίσουν και τα ψυχολογικά προβλήματα που τους έχουν δημιουργηθεί πριν και μετά τον αποχωρισμό τους από τη χώρα καταγωγής τους ή κατά τη διάρκεια της διαδρομής. Συνηθέστερα προβλήματα των γυναικών είναι η άσκηση ψυχολογικής ή σεξουαλικής βίας. Η βία μπορεί να έχει σχέση με τη κατάσταση που επικρατούσε στο περιβάλλον και την ζωή των δικών

τους ή τη δική τους συμπεριφορά και υπόσταση. Στην καλύτερη περίπτωση, οι γυναίκες είναι θύματα ψυχολογικής βίας που έχει σχέση με την κρατούσα ιδεολογία στην χώρα καταγωγής τους. Συνηθέστερα οι γυναίκες πρόσφυγες έχουν δει τους δικούς τους να σκοτώνονται σε βίαια ένοπλη αντιπαράθεση με ομάδες του στρατού ή ενόπλων που δρουν στην περιοχή τους και τις περισσότερες φορές έχουν γίνει οι ίδιες θύματα βιασμού, κάποτε παρουσία των μελών της οικογένειάς τους. Γράφει η **Θεοφανώ Παπαζήση**.

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΕΩΝ ΧΡΟΝΙΚΟ: Η παρουσίαση του έβδομου τεύχους της «Θεσσαλονικέων Πόλεως» στο Πανεπιστήμιο από τον Πρύτανη κ. Παπαδόπουλο, εν μέσω εκλεκτού και πυκνού ακροατηρίου. Η «Θεσσαλονικέων Πόλις» με τηλεοπτική μορφή, χάρη στην ΕΤ3 και τον γενικό διευθυντή της κ. Δ. Κατσαντώνη. Βιβλιοπροσκλητήριο δια χειρός *Χρήστου Μπιμπίλη*. Και μια έκπληξη: Η προσπάθεια καταγραφής του παρόντος ως ιστορία. Ο δημοσιογράφος *Άγγελος Βάσσος* συγκεντρώνει ειδήσεις για τη σύγχρονη Θεσσαλονίκη, μέσα στο βαλκανικό της περίγυρο, αυτό που παλαιότερα ονομάζαμε «ενδοχώρα». Καθώς εμείς συζητούμε και αναλωνόμαστε με τα δευτερεύοντα, γύρω μας συμβαίνουν πλήθος σοβαρών πραγμάτων. Αλλά, από την άλλη πλευρά, πόσο μοιάζει αυτό το παρόν με το παρελθόν...

Κωστας Σουερεφ

ΤΟΥΜΠΑ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ: ΤΑΦΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ

Τα βραχιόλια σου
πάνω σε μάρμαρο
κυκλώνες
(Από το *Οικείος* του
Δημήτρη Κονιδάρη,
Εκδ. Οδυσσέας 1984)

1. ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Θεωρούμε τις ταφικές ιδεολογίες, μορφές κοινωνικής συμπεριφοράς με πρακτικά και θεωρητικά χαρακτηριστικά[1]. Οι ταφικές συνήθειες του αρχαίου κόσμου προσεγγίζονται μεθοδικά με την μελέτη αφενός των σιωπηλών αρχαιολογικών δεδομένων και αφετέρου των γραπτών πηγών. Ασφαλώς, μια καθοριστική δυσκολία έγκειται στο να συνθέσουμε την ταφική ιδεολογία ενός πολιτισμού και να αξιολογίσουμε το βαθμό που αυτή καθεφτίζει την κοινωνία των ζωντανών στην οποία ανήκαν οι νεκροί, αφού οι μεν και οι δε αλληλοεξαρτώνται και αλληλοσυμπληρώνουν μια πραγματικότητα. Άλλη μια δυσκολία παρουσιάζεται στις συγκρίσεις των στοιχείων μας με εκείνα άλλων ανασκαφών, γιατί η αρχαιολογία αποδεικνύει καθημερινά την ποικιλότητα των πολιτισμικών πραγματικοτήτων σε διάφορους χρόνους και τόπους.

Τα αρχαιολογικά και φιλολογικά προβλήματα οριοθετούν τις συζητήσεις για τα ταφικά έθιμα, όταν προσπαθούμε να κατανοήσουμε διάφορα ζητήματα σχετικά με τις μορφές οργάνωσης ομάδων και κοινωνιών. Οι πληροφορίες για τα πλαίσια των δομών που ισχύουν ανάμεσα στους κατοίκους μιας αρχαίας θέσης, αλλά και η ανίχνευση αναγνωριστικών στοιχείων από τις ισορροπίες και τις εντάσεις τους, τη δυναμική και τις επιρροές που αυτοί είχαν δεχτεί, τις μεταβολές που επήλθαν στη διάρκεια του χρόνου, ενδέχεται να

1. Για θεωρίες επιστημονικής προσέγγισης των ταφικών ιδεολογιών πρβ. G. Gnoli – J.-P. Vernant (dir.), *La mort, les morts dans les sociétés anciennes*, Cambridge University Press 1982, C. Renfrew, *Archaeology, Theories, Methods and Practice*, Thames and Hudson Ltd, London 1991, σ. 175-179, 355-363, J. Morris, *Death-Ritual and Social Structure in Classical Antiquity*, Cambridge University Press 1992.

αναδυθούν από ανασκαφές και κείμενα. Δεν λησμονούμε ότι οι τελετουργίες της ταφής αποτελούν μέρος της συνοχής της ομάδας. Η προετοιμασία των νεκρών σωμάτων, ο ενταφιασμός ή η καύση ή άλλη πρακτική, οι τάφοι —τελευταίες κατοικίες— εντός ή εκτός του οικισμού, τα κτερίσματα συνιστούν, στην ουσία, την κοινωνική διάσταση του θανάτου και τον θεσμικό σχεδιασμό της συλλογικής ζωής.

Ο θάνατος, με άλλα λόγια, μέσα από την Αρχαιολογία και την κριτική θεώρηση ανάγεται σε σημείο αναφοράς της Ιστορίας.

2. ΤΑΦΙΚΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ ΑΠΟ ΑΡΧΑΙΕΣ ΘΕΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

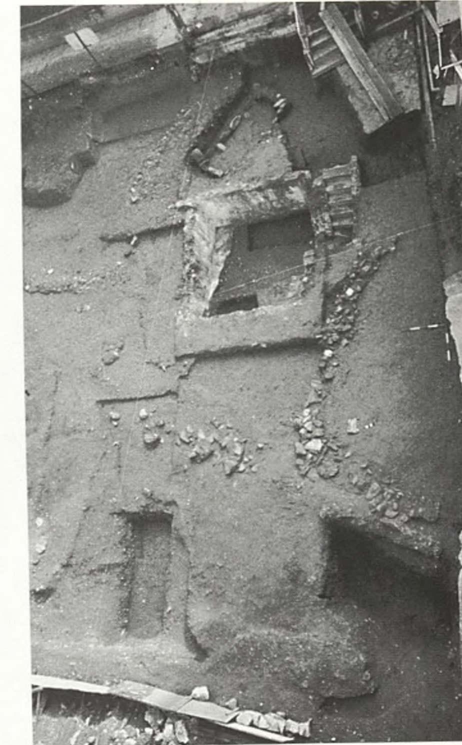
Η εικόνα των ταφικών εθίμων κατά τα προϊστορικά χρόνια στην παραθερμαϊκή ζώνη απουσιάζει. Τα αποσπασματικά στοιχεία που διαθέτουμε από τις γειτονικές περιοχές της Μακεδονίας και της Χαλκιδικής είναι σποραδικά, περιορισμένα (Άγιος Μάμας και Κριαρίτσι Χαλκιδικής, Κοζάνη και Πιερία) και τοποθετούνται σε δύο φάσεις της εποχής του χαλκού[2].

Τα ταφικά ευρήματα, αντιθέτως, της πρώιμης εποχής του σιδήρου (11^{ος} – 8^{ος} αιώνας π.Χ.) από τις γύρω από τον Θερμαϊκό περιοχές συνιστούν εξαιρετικά ενδιαφέροντα σημεία αναφοράς. Ταφικοί τύμβοι από χώμα ή λιθοσωρό με ατομικούς ενταφιασμούς σε λάκκους ή σε ορθογώνιους περιβόλους με σειρά λίθων ή σε κιβωτιόσχημους τάφους ή σε απλές ταφές λακκοειδείς ή με καύσεις σε τεφροδόχο αγγείο φανερώνουν την πολυμορφία εθίμων στη γη της Μακεδονίας και της Χαλκιδικής και υπαινίσσονται διαφορετικές πολιτισμικές παραδόσεις. Πέτρα, Άγιος Δημήτριος και Δίον της Πιερίας, Βεργίνα Ημαθίας, Παλιό Γυναικόκαστρο Κιλκίς, Νέα Φιλαδέλφεια και Πλαγιάρι Θεσσαλονίκης, Συκιά και Τορώνη Χαλκιδικής παρουσιάζουν ενδεικτικά τις ενδοκοινοτικές επαφές και σχέσεις παρά τις διακοινοτικές που χαρακτηρίζουν τις επόμενες εποχές[3].

Οι αρχαιολογικές ενδείξεις της οδού Ισιδώρου 33, που αποκαλύφθηκαν αμέσως ανατολικά των ορίων του οικισμού ιστορικών χρόνων (τράπεζα) στην Τούμπα Θεσσαλονίκης είναι με επιφύλαξη τα ελάχιστα διαταραγμένα και κατεστραμμένα πιθανότατα στοιχεία της ύστερης εποχής του χαλκού ή της μεταβατικής φάσης στην πρώιμη εποχή του σιδήρου που γνωρίζουμε[4] (Εικ. 1-2). Πρόκειται για δύο ελλιπείς κυκλικούς περιβόλους που ορίζονται με πέτρες και για ορθογώνιό περίβολο με όρθιες πέτρες. Τα στοιχεία αυτά δεν ταυτίστηκαν εξαιτίας απουσίας συνευρημάτων, αλλά θυμίζουν ταφικούς τύμβους και οριοθέτηση ταφικών μνημείων.

Για τα αρχαϊκά χρόνια (7^{ος} αιώνας π.Χ. – 480 π.Χ.) οι ανασκαφές αναδεικνύουν μια σχετική ομοιομορφία στις ταφικές συνήθειες τόσο στην παραθερμαϊκή ζώνη όσο και στη γειτονική ενδοχώρα. Οι παραλλαγές και οι διαφοροποιήσεις οφείλονται στην πολυτέλεια που χαρακτηρίζει την ταφική αρχιτεκτονική και τα κτερίσματα. Η πολυτέλεια των τάφων δηλώνεται από την ιδιαίτερη επιμέλεια κατασκευής με χρήση πωρόλιθου ή σχιστόπλακας, ενώ η πολυτέλεια των αντικειμένων που συνοδεύουν τον νεκρό επιτυγχάνεται από την χρήση ευγενών και άλλων μετάλλων και από τα επείσακτα καλής ποιότητας αγγεία. Μια βαθύτερη ματιά στα αίτια των ταφικών παραλλαγών συνδυάζεται με το ρόλο του οικισμού στη μεταλλοτεχνία, στα εμπορικά δίκτυα του βόρειου Αιγαίου, τη σημασία του στις πολιτικές καταστάσεις της εποχής και στις οικογένειες που ξεχώριζαν ως ευγενείς και άριστες.

Οι ανασκαφές μέρους του νεκροταφείου που αποδίδεται στην αρχαία Σίνδο (560-450 π.Χ.) —μεταξύ των εκβολών του Αξιού και του Εχέδωρου— παραπέμπουν σε ανθηρό οικισμό, οι κάτοικοι του οποίου απολάμβαναν τα αγαθά της αποικιακής κινητικότητας, της τεχνολογίας ιδιαίτερα του χρυσού και της εμπορικής διακίνησης σε ναυτικές διαδρομές ανάμεσα σε μητροπόλεις και αποικίες, ανάμεσα σε οικονομικά και στρατηγικής σημασίας κέντρα του Αιγαίου[5]. Ορθογώνιοι λακκοειδείς τάφοι, πώρινες σαρκοφάγοι, κιβωτιόσχημοι και κλαζομεναϊκού τύπου με κτερίσματα από χρυσό, άργυρο, χαλκό και σίδηρο και πληθώρα έργων πηλοπλαστικής και εντόπιας και επείσακτης κεραμικής συνιστούν μια διαβάθμιση των νεκρών κατά κοινωνική ιδιότητα και κατά οικονομική επιφάνεια που καθρεφτίζει εν μέρει τη ζωντανή πραγματικότητα που υπήρχε στο οι-

Εικ. 1. Τούμπα Θεσσαλονίκης – Ισιδώρου 33. Στα ανατολικά όρια του αρχαίου οικισμού (χαμηλό τμήμα τράπεζας) τα αρχαιολογικά κατάλοιπα παραπέμπουν σε σχήματα ταφικών μνημείων, όπως οι τύμβοι (1994).

Εικ. 2. Τούμπα Θεσσαλονίκης – Ισιδώρου 33. Η ορθογώνια λίθινη κατασκευή αποκαλύφθηκε χωρίς συνευρήματα που θα στήριζαν την άποψη ότι πρόκειται για ταφικό μνημείο (1994).

2. Για τα ταφικά της εποχής του χαλκού από τη Μακεδονία ενδεικτικά βλ. Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, «Η Μακεδονία στην εποχή του χαλκού» στο *Ελληνικός Πολιτισμός. Μακεδονία, το βασίλειο του Μ. Αλεξάνδρου*, Κατάλογος έκθεσης Μόντρεαλ, ΥΠ.ΠΟ.-ICOM, Αθήνα 1993, σ. 105-111, Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, «Η Άνω Μακεδονία στην ύστερη εποχή του χαλκού και στην πρώιμη εποχή του σιδήρου», στο *Ελληνικός Πολιτισμός* ό.π., σ. 116-121, Ε. Πουλάκη-Παντερμαλή, «Ο μακεδονικός Όλυμπος και τα πρώιμα νεκροταφεία του», στο *Ελληνικός Πολιτισμός* ό.π., σ. 122-127. Επίσης, Μ. Παππά, «Τούμπα Αγίου Μάμαντος Χαλκιδικής. Ανασκαφή νεκροταφείων», *ΑΕΜΘ* 6, 1992, σ. 475-484, Σ. Ασουχίδου – Δ. Μανταζή – Στ. Τσολάκης, «Ταφικός τύμβος Π.Ε.Χ. στο Κριαρίτσι Συκιάς Ν. Χαλκιδικής» *ΑΕΜΘ* 12, 1998, σ. 269-282.

3. Για τα ταφικά της πρώιμης εποχής του σιδήρου από τη Μακεδονία ενδεικτικά βλ. Ε. Πουλάκη-Παντερμαλή, ό.π. και σ. 133-137, Μ. Παππά, «Βεργίνα. Το νεκροταφείο των τύμβων» στο *Ελληνικός Πολιτισμός* ό.π., σ. 138-142. Θ. Σαββοπούλου-Γιαννάκη, «Η εποχή του σιδήρου στο Νομό Κιλκίς», στο *Ελληνικός Πολιτισμός* ό.π., σ. 143-147, Β. Μισαηλίδου-Δεσποτίδου, «Νέα Φιλαδέλφεια Θεσσαλονίκης. Αρχαιολογικά ευρήματα με αφορμή ένα δημόσιο έργο», *Θεσσαλονικέων Πόλις* 2, 2000, σ. 111-126.

4. Για την ανασκαφή στην οδό Ισιδώρου 33 βλ. Κ. Σουέρεφ, Τούμπα Θεσσαλονίκης 1994: ανασκαφικά στην τράπεζα, στο νεκροταφείο και τη γύρω περιοχή», *ΑΕΜΘ* 8, 1994, σ. 189-196, ιδιαίτ.193.

5. Για τις ανασκαφές στο αρχαίο νεκροταφείο της Σίνδου βλ. Αικ. Δεσποίνη, κ.ά., *Σίνδος*, Κατάλογος της έκθεσης, ΤΑΠ, Αθήνα 1985, Αικ. Δεσποίνη, «Το αρχαίο νεκροταφείο της Σίνδου», στο *Ελληνικός Πολιτισμός* ό.π., σ. 162-169.

κιστικό τους κέντρο και την επιδίωξη των συγγενών να παρουσιάσουν συγκεκριμένη κοινωνική εικόνα.

Επίσης, η περίπτωση του αρχαϊκού νεκροταφείου της σημερινής Θέρμης (Σέδες) παρουσιάζει μέσα από την ανασκαφική έρευνα στους λακκοειδείς τάφους, τους κιβωτιόσχημους, τις σαρκοφάγους και τις καύσεις, την πολυπληθή κατοίκηση ανάμεσα στις ύστατες υπώρειες του Χορτιάτη (αρχαίου Κισσού) και τις βόρειες όχθες του ρου του Ανθεμούντα πριν εκβάλλει στον Θερμαϊκό, σε σημείο που ευνοείται η γεωργία και η κτηνοτροφία, το εμπόριο και η οικονομική ανάπτυξη[6].

Ανάλογα, στο παράδειγμα του αρχαϊκού νεκροταφείου της Αγίας Παρασκευής (570-500 π.Χ.) οι ίδιοι τύποι ταφικής αρχιτεκτονικής παρείχαν έξοχα δείγματα κεραμικής από την Ιωνία, την Κόρινθο, την Αττική και αλλού μαζί με το χάλκινο και σιδερένιο οπλισμό των ανδρών και τα από χρυσό, ασήμι και χαλκό κοσμήματα των γυναικών[7]. Τα κτερίσματα συγκρίνονται εν μέρει με εκείνα της Σίνδου και συνιστούν ένα ιδιόμορφο σύνολο στον χρόνο και στην περιοχή της νότιας όχθης του Ανθεμούντα πριν τις εκβολές, προκαλώντας βάσιμες υποθέσεις για ένα σημαντικό κέντρο επιρροής και σταυροδρόμι πολιτισμών.

Τα ταφικά ευρήματα από το Καραμπουρνάκι, επίσης, είναι ανάλογα με τα προηγούμενα[8]. Οι ταφικές παραλλαγές από το Καραμπουρνάκι, λαμβάνοντας υπόψη και το διπλό φυσικό λιμάνι του ακρωτηρίου, επιβεβαιώνουν την κομβική λειτουργία του χώρου για τα οικονομικά και πολιτικά συμφέροντα της εποχής.

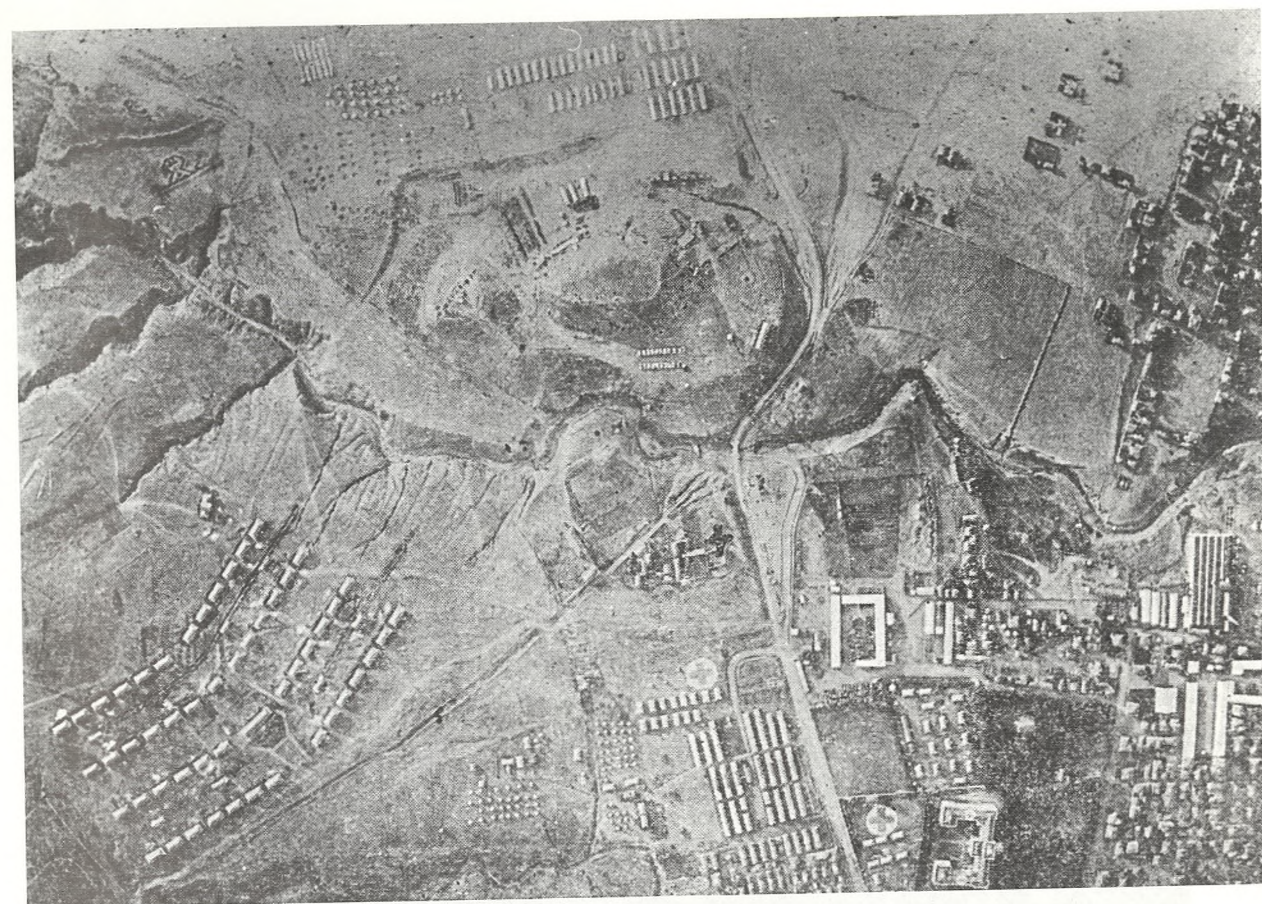
Στα κλασικά χρόνια (480-τέλη $4^{ου}$ αιώνα π.Χ.), μια πολύ γνωστή για τα αρχαία της εποχή στη Μακεδονία, οι κάτοικοι των οικισμών συνέχισαν τις παραδοσιακές ταφές. Τα ιστορικά ωστόσο γεγονότα, όπως η αθηναϊκή ηγεμονία και η εξάπλωση και επικράτηση του μακεδονικού παράγοντα, επηρέασαν τα έθιμα στη Μακεδονία. Από τον $5^{ο}$ αιώνα και εξής χρονολογούνται ανάγλυφες και ζωγραφισμένες επιτύμβιες στήλες, ορισμένες από τις οποίες φέρουν τα ονόματα των νεκρών, όπως αυτές από την Πέλλα, τη Βεργίνα, το Ωραιόκαστρο Θεσσαλονίκης, τη Νέα Καλλικράτεια Χαλκιδικής[9]. Η υψηλή αριστοκρατία, των «γαιοκτημόνων», των εταίρων και των ιππέων, συνδεδεμένη με τη μακεδονική δυναστεία, προώθησε επίσης από τον $4^{ο}$ αιώνα και μετά τη μεγαλοπρεπή μνημειακή ταφική αρχιτεκτονική. Μνημειακοί λακκοειδείς τάφοι, όπως του Μακρύγιαλου (Πύδνας) είτε μνημειακοί κιβωτόσχημοι όπως του Δερβενίου (Λητής), ή με εσωτερική ζωγραφική διακόσμηση, όπως στον ταφικό τύμβο της Νέας Μηχανιώνας (Αινείας), είτε «μακεδονικοί» καμαροσκέπαστοι ή με επίπεδη οροφή τάφοι, όπως της Κατερίνης Πιερίας, του Δερβενίου, της Νεάπολης, της Χαριλάου, του Αγίου Αθανασίου, της Νέας Ελβετίας, του Φοίνικα και της Αγίας Παρασκευής Θεσσαλονίκης, οριοθετούν τη νέα τάξη πραγμάτων σε επίπεδο δομής και εξουσίας[10].

6. Για τις ανασκαφές στο αρχαίο νεκροταφείο της νέας Θέρμης (Σέδες) ενδεικτικά βλ. Ε. Σκαρλατίδου – Δ. Ιγνατιάδου, «Πρώτα συμπεράσματα από την ανασκαφή του αρχαίου νεκροταφείου στη Θέρμη (Σέδες)», *ΑΕΜΘ* 10Α, 1996, σ. 477-490. Δ. Ιγνατιάδου, «Η Θέρμη κατά την αρχαϊκή και κλασική περίοδο», στο Μ. Τσιμπίδου-Αυλωνίτη (επιμ.), *Θέρμη. Ιστορία και πολιτισμός*, Δήμος Θέρμης, Θεσσαλονίκη 1997, σ.24-68, Β. Αλλαμανή, Κ. Χατζηνικολάου, Β. Τζανακούλη, Σ. Γκαλινίκη, «Θέρμη 1999. Η ανασκαφή στο νεκροταφείο και στοιχεία για την οργάνωση του χώρου του», *ΑΕΜΘ* 13, 1999, σ. 153-166.

7. Για τις ανασκαφές στο αρχαίο νεκροταφείο της Αγίας Παρασκευής βλ. Κ. Σισμανίδης, «Το αρχαϊκό νεκροταφείο της Αγίας Παρασκευής Θεσσαλονίκης», στο *Αμητός*. Τιμητικός τόμος για τον Μ. Ανδρόνικο, Α.Π.Θ. Θεσσαλονίκη 1986, σ. 787-803, του ίδιου, «Το αρχαίο νεκροταφείο της Αγίας Παρασκευής Θεσσαλονίκης», στο *Ελληνικός Πολιτισμός* ό.π., σ. 170-179.

8. Για τις ανασκαφές στο αρχαίο νεκροταφείο στο Καραμπουρνάκι βλ. Ε. Παντερμαλή – Ε. Τρακοσοπούλου, «Καραμπουρνάκι 1994: η ανασκαφή της ΙΣΤ΄ Ε.Π.Κ.Α» *ΑΕΜΘ* 8, 1994, σ. 203-215 όπου και προγενέστερη βιβλιογραφία.

9. Για γραπτές ή ανάγλυφες ταφικές στήλες από τη Μακεδονία βλ. Αικ. Κώστογλου-Δεσποίνη, *Προβλήματα της παριανής πλαστικής του $5^{ου}$ αιώνα π.Χ.*, 1979, της ιδίας, «Η στήλη από το Ωραιόκαστρο Θεσσαλονίκης», στο *Archaische und Klassische griechische Plastik*, II, 1986, σ. 49-50, Ι. Ακαμάτης - Ι. Βοκοτοπούλου, στο *Ελληνικός Πολιτισμός* ό.π., σ. 202-203, 206-207, λήμμ. 237, 238, 240, 241, Ι. Βοκοτοπούλου, *Οδηγός Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης*, Εκδόσεις Καπόν, Αθήνα 1996, σ. 28-29, 182-184.

Εικ. 3. Η «τούμπα» της Καλαμαριάς, όπως ονομαζόταν ο λοφίσκος στη σημερινή Άνω Τούμπα της Θεσσαλονίκης, σε αεροφωτογραφία της 8.12.1917 από βορειοδυτικά. Η παλαιότερη πιθανότατα φωτογραφία του κύριου τμήματος του αρχαιολογικού χώρου της Τούμπας. Ο Γ΄ όρχος εντοπίζεται στην περιοχή της αλάνας πάνω δεξιά (L. Rey, BCH 1917-19, fig. 84).

3. ΤΑΦΙΚΑ ΚΑΤΑΛΟΙΠΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΝΩ ΚΑΙ ΚΑΤΩ ΤΟΥΜΠΑ

Παλαιότερη αναφορά για ταφικά ευρήματα από την περιοχή της Τούμπας Θεσσαλονίκης, γνωστή κάποτε ως Τούμπα του Αγίου Ηλία, Τούμπα Καλαμαριάς, Μεγάλη Τούμπα και Τούμπα Εμπειρίκου, έχουμε το 1921 από τον Σ. Πελεκίδη[11]. Ο Πελεκίδης είχε συλλέξει κτερίσματα κιβωτόσχημων τάφων του $6^{ου}$, $5^{ου}$, και $4^{ου}$ αιώνα π.Χ. στον Γ΄ όρχο οχημάτων, τον χώρο φύλαξης στρατιωτικής μονάδας, στην αλάνα βορειοδυτικά του Γηπέδου ΠΑΟΚ (Εικ. 3). Ο Χ. Μακαρόνας, επίσης, αναφέρει το 1940 την ανεύρεση ενός κιβωτόσχημου τάφου στην ίδια περιοχή με κτερίσματα του $5^{ου}$ αιώνα π.Χ.[12] (Εικ. 4). Η Ιουλία Βοκοτοπούλου με αφορμή τον εορτασμό για τα 2.300 χρόνια από την ίδρυση της Θεσσαλονίκης παρουσίασε σε έκθεση στο Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης ενδεικτικά ευρήματα από τις έρευνες Πελεκίδη και Μακαρόνα: ροδιακές και ιωνικού τύπου κύλικες, εξάλειπτρα, κοτύλες και αρύβαλλους από κο-

10. Για τους μνημειακούς τάφους κλασικών χρόνων από τη Μακεδονία βλ. M. Andronikos, «Some Reflections on the Macedonian Tombs», *BSA* 82, 1987, σ. 1-16, Μ. Τσιμπίδου-Αυλωνίτη, «Ανασκαφικές έρευνες σε ταφικούς τύμβους των Νομών Θεσσαλονίκης και Χαλκιδικής, *ΑΕΜΘ* 1, 1987, σ. 261-268, της ίδιας, «Μακεδονικοί τάφοι στο Δερβένι-Σέδες», στο *Ελληνικός Πολιτισμός* ό.π., σ. 214-216 και 222, πρβ. Ι. Βοκοτοπούλου, Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, «Οι κλασικοί χρόνοι ($5^{ος}$ – $4^{ος}$ αιώνας π.Χ.)», στο *Ελληνικός Πολιτισμός* ό.π., σ. 197-201.

11. Σ. Πελεκίδης, *BCH* 45, 1921, σ. 541.

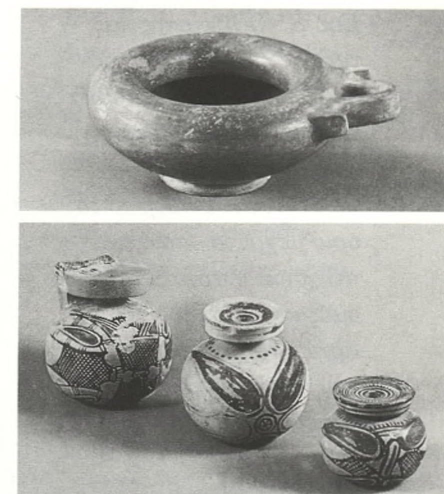
12. Χ. Μακαρόνας, *Μακεδονικά* 1, 1940, σ. 475-476, του ίδιου *Μακεδονικά* 2, 1941-1952, σ. 604.

Εικ. 4. Ο αρχαιολογικός χώρος της Τούμπας Θεσσαλονίκης σε αεροφωτογραφία της 11.05.1938. Η φωτογραφία τοποθετήθηκε από την ίδια πλευρά με εκείνη του Rey (Εικ. 3). Διακρίνονται τα τμήματα που παρέμειναν αδόμητα: ο λοφίσκος και η αλάνα (Υπ. ΟΙ.ΠΕ.).

Εικ. 5. Τούμπα Θεσσαλονίκης – Αλάνα. Χρυσές ταινίες με πλοχμό και ρόδακες από κιβωτιόσχημους τάφους του 6ου και του 5ου αι. π.Χ. Οι ταινίες κοσμούσαν ενδύματα των νεκρών (Ι. Βοκοτοπούλου, Οδηγός της έκθεσης Θεσσαλονίκη. Από τα προϊστορικά χρόνια μέχρι τα χριστιανικά χρόνια, ΤΑΠ, Αθήνα 1986, σ. 92: 76, 77).

Εικ. 6. Τούμπα Θεσσαλονίκης – Αλάνα. Εξάλειπτρο κορινθιακού τύπου (εγχώριο) και κορινθιακοί αρύβαλλοι (επείσακτοι), κτερίσματα από κιβωτιόσχημους τάφους του 6ου και του 5ου αι. π.Χ. (Ι. Βοκοτοπούλου, ό.π., σ. 91: 74, 75).

ρινθιακά κεραμικά εργαστήρια, κύλικες, σκύφους, ληκύθια και οινοχόες από αττικά εργαστήρια, γυάλινα φοινικικά μυροδοχεία, εγχώρια αγγεία, χρυσά ελάσματα, ταινίες και σκουλαρίκια, ασημένια βραχιόλια, σκουλαρίκια και τοξωτή πόρπη, πήλινη προτομή «Αφροδίτης» χαλκιδικού εργαστηρίου[13] (Εικ. 5-7).

Τα ευρήματα του Πελεκίδη (1920) και του Μακαρόνα (1939) ήταν τα μόνα γνωστά μέχρι το 1994, οπότε άνοιξε πάλι το κεφάλαιο για το αρχαίο νεκροταφείο στην Τούμπα, με την έναρξη σωστικής ανασκαφής στο οικόπεδο της οδού Ευαγόρα 24 με στοιχεία των γεωμετρικών και αρχαϊκών χρόνων[14]. Ακολούθησαν το 1995 ανασκαφές στα οικόπεδα της οδού Αγίας Μαρίνας 12-14 με ταφικά των αρχαϊκών χρόνων και της οδού Σφακτηρίας 7 των κλασικών χρόνων[15] (Εικ. 8). Το 1996 πραγματοποιήθηκε έρευνα στα οικόπεδα της οδού Αγίας Μαρίνας 35 και στην πάροδο Υμηττού 3 με ευρήματα των αρχαϊκών χρόνων, και στον χώρο των σχολείων μεταξύ των οδών Κλεάνθους και

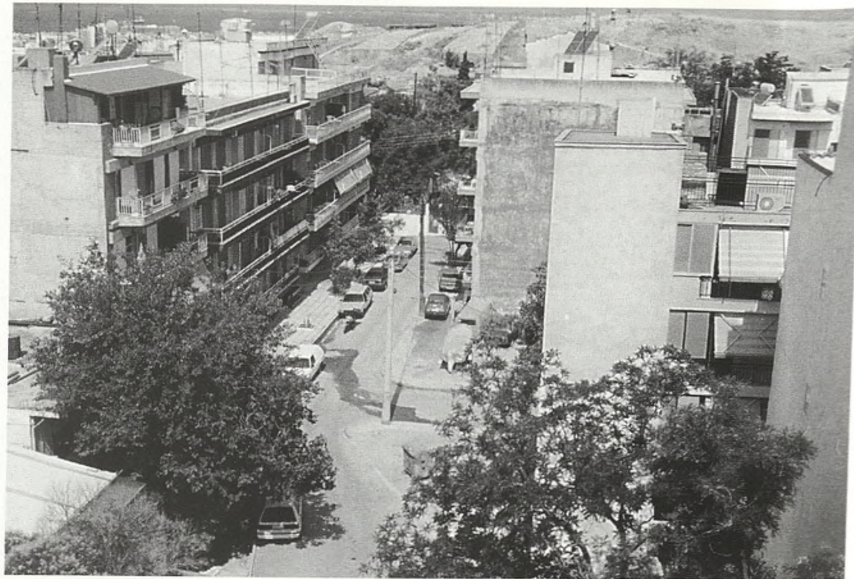
Εικ. 7. Τούμπα Θεσσαλονίκης – Αλάνα. Πήλινη προτομή «Αφροδίτης» χαλκιδικού τύπου από τάφο του 5ου αι. π.Χ. (Ι. Βοκοτοπούλου, ό.π., σ. 96: 82).

13. Ι. Βοκοτοπούλου, στο *Θεσσαλονίκη. Από τα προϊστορικά μέχρι τα χριστιανικά χρόνια*, ΤΑΠ, Αθήνα 1986, σ. 16-17, 88-96.

14. Για την ανασκαφή στη οδό Ευαγόρα 24 βλ. Κ. Σουέρεφ, «Τούμπα Θεσσαλονίκης 1994: ανασκαφή στην τράπεζα, το νεκροταφείο και τη γύρω περιοχή», *ΑΕΜΘ* 8, 1994, σ. 189-196, ιδιαίτ. σ. 193-194, του ίδιου, «Τούμπα Θεσσαλονίκης: ανασκαφές στην τράπεζα και το νεκροταφείο», *ΑΕΜΘ* 9, 1995, σ. 267-276, ιδιαίτ. 270-274.

15. Για την ανασκαφή στην οδό Αγίας Μαρίνας 12-14 και Σφακτηρίας 7 βλ. Κ. Σουέρεφ, ό.π., *ΑΕΜΘ* 9 1995, σ. 270-274.

Εικ. 8. Ο λοφίσκος και τμήμα της «χαμηλής τράπεζας» από πολυκατοικία της οδού Σφακτηρίας στην Τούμπα Θεσσαλονίκης. Γίνεται αντιληπτό το όριο μέχρι το οποίο αναπτύχθηκε ο αρχαίος οικισμός και το σημείο όπου άρχιζε τμήμα του αρχαϊκού και κλασικού νεκροταφείου (1995).

Παπαηλιάκη, όπου τάφοι με κτερίσματα αρχαϊκών και πρώιμων κλασικών χρόνων[16] (Εικ. 9). Τον ίδιο χρόνο έγιναν οι διανοίξεις για τους αγωγούς φυσικού αερίου ΔΕΠΑ στις οδούς Μικράς Ασίας-Κλεάνθους και Λαμπράκη και κατά την πορεία εμφανίστηκαν ταφές αρχαϊκών, κλασικών και πρώιμων ελληνιστικών χρόνων[17]. Το 1997 σε οικόπεδο στην πάροδο της Ευαγόρα και το 1998 στα οικόπεδα της οδού Μαλακοπής 44-46, Προύσσης 4, Νεαπόλεως 42-46 και Πόντου 7 ανασκάφτηκαν αρχαϊκοί τάφοι[18]. Το 1999 οι ανασκαφές στα οικόπεδα των οδών Νεαπόλεως 15 και Κυζίκου 38-40 βρέθηκαν ταφές της πρώιμης εποχής του σιδήρου και των αρχαϊκών χρόνων, στη συμβολή των οδών Ισιδώρου-Αβδήρων και Μεγακλέους, πρώιμων κλασικών χρόνων, ενώ στην οδό Οστρόβου 29 με επιφύλαξη χρονολογούνται στα αρχαϊκά χρόνια[19]. Το 2000 οι εργασίες ανασκαφής στην οδό Νεαπόλεως 45 και στη συμβολή Σφακτηρίας-Αβδήρων και Λέσβου έφεραν στο φως ταφές των αρχαϊκών και πρώιμων κλασικών χρόνων[20]. Την ίδια χρονιά, για πρώτη φορά εντοπίστηκε στον δήμο Τριανδρίας, στο οικόπεδο που ορίζεται από τις οδούς Αμοργού, Φιλικής Εταιρείας και Δαγκλή, αρχαϊκές ταφές με πολυτελή κτερίσματα[21]. Η θέση της συστάδας των τάφων στην Τριανδρία απέχει περίπου 80 μ. βορειοδυτικά του αρχαίου οικισμού στη Τούμπα (τράπεζα) και βρίσκεται στη δυτική πλευρά της ρεματιάς που οριοθετεί την Τούμπα. Θεωρούμε ότι το τμήμα αυτό του νεκροταφείου ανήκε σε κατοίκους του οικισμού στη Τούμπα.

Τα περισσότερα ταφικά ευρήματα φανερώνουν τη χρήση της περιοχής στην Άνω και Κάτω Τούμπα, ανατολικά και νότια από τον αρχαϊκό οικισμό που αναπτύχθηκε στο λοφίσκο και γύρω από αυτόν, σε μια ακτίνα μέχρι και 500 μέτρα. Η διασπορά των 150 περίπου τάφων που έχουν ερευνηθεί έως τώρα σημειοδοτεί την έκταση του χώρου που αξιοποιήθηκε από τους κατοίκους στην περίοδο από

16. Για τις ανασκαφές στην οδό Αγίας Μαρίνας 35, πάροδο Υμηττού 3 και στο χώρο του σχολείου μεταξύ Κλεάνθους και Παπαηλιάκη βλ. Κ. Σουέρεφ, *ΑΔ* (Χρονικά) 1996 (τυπώνεται) πρβ. του ίδιου, «Τούμπα Θεσσαλονίκης 1985-1996. Το ανασκαφικό έργο στην τράπεζα και το νεκροταφείο», *ΑΕΜΘ* 10Α, 1996, σ. 389-406, ιδιαίτ. 397-399.

17. Για τις ανασκαφές κατά μήκος των οδών Μικράς Ασίας-Κλεάνθους-Λαμπράκη (αγωγοί ΔΕΠΑ), όπως σημείωση 16.

18. Για την ανασκαφή στην πάροδο Ευαγόρα βλ. Κ. Σουέρεφ, «Τούμπα Θεσσαλονίκης 1997: ανασκαφή ανατολικά της τράπεζας και το αρχαίο νεκροταφείο», *ΑΕΜΘ* 11, 1997, σ. 337-341. Για τις ανασκαφές στην οδό Μαλακοπής 44-46, Προύσσης 4, Νεαπόλεως 42-46, Πόντου 7 βλ. Κ. Σουέρεφ, «Τούμπα Θεσσαλονίκης 1998. Το ανασκαφικό έργο στη τράπεζα και το νεκροταφείο», *ΑΕΜΘ* 12, 1998, σ. 195-204.

19. Για τις ανασκαφές στην οδό Νεαπόλεως 15, Κυζίκου 38-40, στην οδό Ισιδώρου-Αβδήρων και Μεγακλέους, στη γωνία των οδών Οστρόβου 29 βλ. Κ. Σουέρεφ, «Τούμπα Θεσσαλονίκης 1999. Ανασκάπτοντας στην τράπεζα

Εικ. 9. Η περιοχή νοτιοδυτικά του αρχαίου οικισμού της Τούμπας Θεσσαλονίκης όπου ανακαλύφτηκαν αρχαϊκοί και κλασικοί τάφοι σε λήψη από πολυκατοικία της οδού Παπαηλιάκη. Διακρίνεται ο χώρος ανέγερσης σχολείου (ανασκαφή 1996), η οδός Κλεάνθους, η αλάνα ανατολικά του γηπέδου Τούμπας, η εκκλησία της Αγίας Βαρβάρας και στο βάθος το δάσος «Σέιχ Σου», το Πανόραμα και το όρος Χορτιάτης, αρχαίος Κισσός (1996).

τη 10η χιλιετία μέχρι τον $3^{ο}$ αιώνα π.Χ. ως τόπος των νεκρών.

Τα στοιχεία που αναφέραμε αφήνουν περιθώρια να αναζητήσουμε και να περιμένουμε νέα ταφικά ευρήματα τόσο στα βορειοανατολικά του αρχαίου οικισμού (βόρειο τμήμα οδών Ισιδώρου και Αγίας Μαρίνας), όσο και στα βορειοδυτικά (Τριανδρία). Και βέβαια πολύ χρήσιμα θα ήταν τα προσεχή ευρήματα προαρχαϊκών ιδίως ταφικών υπολειμμάτων, αφού λείπουν προς το παρόν εκείνα της εποχής του χαλκού και είναι λιγοστά τα της πρώιμης εποχής του σιδήρου, αν και ο οικισμός παρουσιάζει στρώματα κατοίκησης από τις αρχές της $2^{ης}$ χιλιετίας π.Χ. και εξής.

4. ΦΥΣΙΚΕΣ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΝΕΣ ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΗΣ ΤΟΥΜΠΑΣ

Η έκταση στην οποία συναντώνται οι αρχαίοι τάφοι στην Τούμπα υπήρξε θύμα πολλών φυσικών και ανθρώπινων παρεμβολών, πράγμα που αλλοίωσε, με το πέρασμα του χρόνου, τις εικόνες του παρελθόντος.

Οι τάφοι, τις περισσότερες φορές, είχαν σκαφτεί στο κοκκινωπό ή πρασινωπό πηλόχωμα της περιοχής και, σπανιότερα, είχαν σχεδόν λαξευτεί σε μαλακό βράχο. Στις ανασκαφές πιστοποιήθηκε ότι τα εδάφη της Τούμπας έχουν όξινες διαβρωτικές ιδιότητες με συνέπεια να υπάρχει καταστροφή ή απώλεια του σκελετικού υλικού.

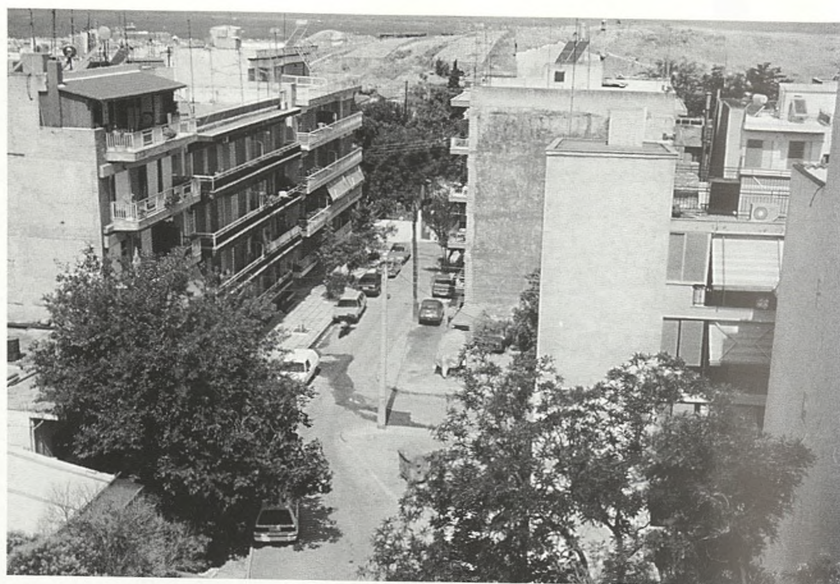
Επίσης, οι ορμητικές ροές του νερού, από τις παρυφές του Σέιχ Σου και τον ορεινό όγκο που από την Τούμπα ανεβαίνει προς τον Χορτιάτη, κατηφορίζουν στα εδάφη της Τούμπας και οδηγούνται βαθμιδωτά προς την θάλασσα. Η σαρωτική δύναμη του νερού αποτελεί προφανώς πρωτεύοντα λόγο καταστροφής του αρχαίου νεκροταφείου ιδίως ύστερα από την εγκατάλειψη του αρχαίου οικισμού από τους κατοίκους, οπότε οι χώροι του νεκροταφείου πέρασαν στη

και στο αρχαίο νεκροταφείο», *ΑΕΜΘ* 13, 1999, σ. 177-190, ιδιαίτ. σ. 183-185.

20. Για τις ανασκαφές στην οδό Νεαπόλεως 45 και στη συμβολή Αβδήρων-Λέσβου βλ. Κ. Σουέρεφ, «Τούμπα Θεσσαλονίκης 2000: ανασκαφή στο αρχαίο νεκροταφείο», *ΑΕΜΘ* 14, 2000 (τυπώνεται).

21. Για την ανασκαφή στην Τριανδρία (στις οδούς Αμοργού, Φιλικής Εταιρίας και Δαγκλή) βλ. Κ. Σουέρεφ, όπως σημείωση 20.

Εικ. 8. Ο λοφίσκος και τμήμα της «χαμηλής τράπεζας» από πολυκατοικία της οδού Σφακτηρίας στην Τούμπα Θεσσαλονίκης. Γίνεται αντιληπτό το όριο μέχρι το οποίο αναπτύχθηκε ο αρχαίος οικισμός και το σημείο όπου άρχιζε τμήμα του αρχαϊκού και κλασικού νεκροταφείου (1995).

Παπαηλιάκη, όπου τάφοι με κτερίσματα αρχαϊκών και πρώιμων κλασικών χρόνων[16] (Εικ. 9). Τον ίδιο χρόνο έγιναν οι διανοίξεις για τους αγωγούς φυσικού αερίου ΔΕΠΑ στις οδούς Μικράς Ασίας-Κλεάνθους και Λαμπράκη και κατά την πορεία εμφανίστηκαν ταφές αρχαϊκών, κλασικών και πρώιμων ελληνιστικών χρόνων[17]. Το 1997 σε οικόπεδο στην πάροδο της Ευαγόρα και το 1998 στα οικόπεδα της οδού Μαλακοπής 44-46, Προύσσης 4, Νεαπόλεως 42-46 και Πόντου 7 ανασκάφτηκαν αρχαϊκοί τάφοι[18]. Το 1999 οι ανασκαφές στα οικόπεδα των οδών Νεαπόλεως 15 και Κυζίκου 38-40 βρέθηκαν ταφές της πρώιμης εποχής του σιδήρου και των αρχαϊκών χρόνων, στη συμβολή των οδών Ισιδώρου-Αβδήρων και Μεγακλέους, πρώιμων κλασικών χρόνων, ενώ στην οδό Οστρόβου 29 με επιφύλαξη χρονολογούνται στα αρχαϊκά χρόνια[19]. Το 2000 οι εργασίες ανασκαφής στην οδό Νεαπόλεως 45 και στη συμβολή Σφακτηρίας-Αβδήρων και Λέσβου έφεραν στο φως ταφές των αρχαϊκών και πρώιμων κλασικών χρόνων[20]. Την ίδια χρονιά, για πρώτη φορά εντοπίστηκε στον δήμο Τριανδρίας, στο οικόπεδο που ορίζεται από τις οδούς Αμοργού, Φιλικής Εταιρείας και Δαγκλή, αρχαϊκές ταφές με πολυτελή κτερίσματα[21]. Η θέση της συστάδας των τάφων στην Τριανδρία απέχει περίπου 80 μ. βορειοδυτικά του αρχαίου οικισμού στη Τούμπα (τράπεζα) και βρίσκεται στη δυτική πλευρά της ρεματιάς που οριοθετεί την Τούμπα. Θεωρούμε ότι το τμήμα αυτό του νεκροταφείου ανήκε σε κατοίκους του οικισμού στη Τούμπα.

Τα περισσότερα ταφικά ευρήματα φανερώνουν τη χρήση της περιοχής στην Άνω και Κάτω Τούμπα, ανατολικά και νότια από τον αρχαϊκό οικισμό που αναπτύχθηκε στο λοφίσκο και γύρω από αυτόν, σε μια ακτίνα μέχρι και 500 μέτρα. Η διασπορά των 150 περίπου τάφων που έχουν ερευνηθεί έως τώρα σημειοδοτεί την έκταση του χώρου που αξιοποιήθηκε από τους κατοίκους στην περίοδο από

16. Για τις ανασκαφές στην οδό Αγίας Μαρίνας 35, πάροδο Υμηττού 3 και στο χώρο του σχολείου μεταξύ Κλεάνθους και Παπαηλιάκη βλ. Κ. Σουέρεφ, *ΑΔ* (Χρονικά) 1996 (τυπώνεται) πρβ. του ίδιου, «Τούμπα Θεσσαλονίκης 1985-1996. Το ανασκαφικό έργο στην τράπεζα και το νεκροταφείο», *ΑΕΜΘ* 10Α, 1996, σ. 389-406, ιδιαίτ. 397-399.

17. Για τις ανασκαφές κατά μήκος των οδών Μικράς Ασίας-Κλεάνθους-Λαμπράκη (αγωγοί ΔΕΠΑ), όπως σημείωση 16.

18. Για την ανασκαφή στην πάροδο Ευαγόρα βλ. Κ. Σουέρεφ, «Τούμπα Θεσσαλονίκης 1997: ανασκαφή ανατολικά της τράπεζας και το αρχαίο νεκροταφείο», *ΑΕΜΘ* 11, 1997, σ. 337-341. Για τις ανασκαφές στην οδό Μαλακοπής 44-46, Προύσσης 4, Νεαπόλεως 42-46, Πόντου 7 βλ. Κ. Σουέρεφ, «Τούμπα Θεσσαλονίκης 1998. Το ανασκαφικό έργο στη τράπεζα και το νεκροταφείο», *ΑΕΜΘ* 12, 1998, σ. 195-204.

19. Για τις ανασκαφές στην οδό Νεαπόλεως 15, Κυζίκου 38-40, στην οδό Ισιδώρου-Αβδήρων και Μεγακλέους, στη γωνία των οδών Οστρόβου 29 βλ. Κ. Σουέρεφ, «Τούμπα Θεσσαλονίκης 1999. Ανασκάπτοντας στην τράπεζα και στο αρχαίο νεκροταφείο», *ΑΕΜΘ* 13, 1999, σ. 177-190, ιδιαίτ. σ. 183-185.

Εικ. 9. Η περιοχή νοτιοδυτικά του αρχαίου οικισμού της Τούμπας Θεσσαλονίκης όπου ανακαλύφτηκαν αρχαϊκοί και κλασικοί τάφοι σε λήψη από πολυκατοικία της οδού Παπαηλιάκη. Διακρίνεται ο χώρος ανέγερσης σχολείου (ανασκαφή 1996), η οδός Κλεάνθους, η αλάνα ανατολικά του γηπέδου Τούμπας, η εκκλησία της Αγίας Βαρβάρας και στο βάθος το δάσος «Σέιχ Σου», το Πανόραμα και το όρος Χορτιάτης, αρχαίος Κισσός (1996).

τη 10η χιλιετία μέχρι τον 3ο αιώνα π.Χ. ως τόπος των νεκρών.

Τα στοιχεία που αναφέραμε αφήνουν περιθώρια να αναζητήσουμε και να περιμένουμε νέα ταφικά ευρήματα τόσο στα βορειοανατολικά του αρχαίου οικισμού (βόρειο τμήμα οδών Ισιδώρου και Αγίας Μαρίνας), όσο και στα βορειοδυτικά (Τριανδρία). Και βέβαια πολύ χρήσιμα θα ήταν τα προσεχή ευρήματα προαρχαϊκών ιδίως ταφικών υπολειμμάτων, αφού λείπουν προς το παρόν εκείνα της εποχής του χαλκού και είναι λιγοστά τα της πρώιμης εποχής του σιδήρου, αν και ο οικισμός παρουσιάζει στρώματα κατοίκησης από τις αρχές της 2ης χιλιετίας π.Χ. και εξής.

4. ΦΥΣΙΚΕΣ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΝΕΣ ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΗΣ ΤΟΥΜΠΑΣ

Η έκταση στην οποία συναντώνται οι αρχαίοι τάφοι στην Τούμπα υπήρξε θύμα πολλών φυσικών και ανθρώπινων παρεμβολών, πράγμα πού αλλοίωσε, με το πέρασμα του χρόνου, τις εικόνες του παρελθόντος.

Οι τάφοι, τις περισσότερες φορές, είχαν σκαφτεί στο κοκκινωπό ή πρασινωπό πηλόχωμα της περιοχής και, σπανιότερα, είχαν σχεδόν λαξευτεί σε μαλακό βράχο. Στις ανασκαφές πιστοποιήθηκε ότι τα εδάφη της Τούμπας έχουν όξινες διαβρωτικές ιδιότητες με συνέπεια να υπάρχει καταστροφή ή απώλεια του σκελετικού υλικού.

Επίσης, οι ορμητικές ροές του νερού, από τις παρυφές του Σέιχ Σου και τον ορεινό όγκο που από την Τούμπα ανεβαίνει προς τον Χορτιάτη, κατηφορίζουν στα εδάφη της Τούμπας και οδηγούνται βαθμιδωτά προς την θάλασσα. Η σαρωτική δύναμη του νερού αποτελεί προφανώς πρωτεύοντα λόγο καταστροφής του αρχαίου νεκροταφείου ιδίως ύστερα από την εγκατάλειψη του αρχαίου οικισμού από τους κατοίκους, οπότε οι χώροι του νεκροταφείου πέρασαν στη

20. Για τις ανασκαφές στην οδό Νεαπόλεως 45 και στη συμβολή Αβδήρων-Λέσβου βλ. Κ. Σουέρεφ, «Τούμπα Θεσσαλονίκης 2000: ανασκαφή στο αρχαίο νεκροταφείο», *ΑΕΜΘ* 14, 2000 (τυπώνεται).

21. Για την ανασκαφή στην Τριανδρία (στις οδούς Αμοργού, Φιλικής Εταιρίας και Δαγκλή) βλ. Κ. Σουέρεφ, όπως σημείωση 20.

λήθη. Το επίπεδο της Τούμπας από την επιφάνεια της θάλασσας φθάνει τα 73 μ. και η απόσταση από αυτήν τα 1.500 μ. Συνεπώς, οι πλημμύρες και οι νεροφαγιές στις έντονες κατωφέρειες συχνά παράσερναν χώματα και τάφους. Δεν είναι λίγες οι φορές που στην ανασκαφή αντιμετωπίζαμε στρώμα φερτού χώματος που είχε επικαθίσει μέχρι και δύο μέτρα πάνω από τις καλυπτήριες πλάκες των τάφων ή είχε εισχωρήσει στο εσωτερικό τους αναστατώνοντας το περιεχόμενο.

Εξάλλου, οι ανθρωπογενείς παρεμβάσεις στα τελευταία πενήντα χρόνια κατέστρεψαν πολλά από τα ταφικά στοιχεία στην Τούμπα. Οι συχνά αυθαίρετες εκσκαφές θεμελίων για πολυκατοικίες, σε συνδυασμό με μικρές παλαιότερες εκσκαφές για χαμηλές, μικρές κατοικίες, σε σημεία που οι τάφοι ήταν πιο κοντά στην επιφάνεια του εδάφους, ευθύνονται για διάφορες βλάβες στο αρχαίο νεκροταφείο και αναγκαστικά για ορισμένα κενά στην έρευνα.

Οι φυσικές και οι ανθρώπινες παρεμβάσεις στο αρχαίο τοπίο επιτείνουν τις δυσκολίες που προέρχονται από την αποσπασματικότητα των σωστικών ανασκαφών. Γι' αυτό είναι λίγα τα στοιχεία για τη μορφή του αρχαίου νεκροταφείου στην Τούμπα στη διάρκεια φάσεων της κατοίκησης. Οι επιλογές του κεντρικού συστήματος διοίκησης και της διαχείρισης του αρχαίου οικισμού που έδρευε στον λοφίσκο και τα γύρω πλατώματα της Τούμπας αφορούσαν και την χωρο-οργάνωση της πόλης των νεκρών. Τέτοιου είδους επιλογές θα ρύθμιζαν —από τη στιγμή που το νεκροταφείο ήταν εκτός οικισμού— στη συγκρότηση τμημάτων με κριτήρια οικογενειακά, φυλετικά ή ταξικά. Σύμφωνα με τα στοιχεία των ανασκαφών, τα κριτήρια δεν ήταν σταθερά στον χρόνο ούτε οι διευθετήσεις της νεκρόπολης. Η διαχρονική επιμονή, ωστόσο, στον λακκοειδή τύπο τάφου υποδηλώνει μια ριζωμένη παράδοση και συνεπώς ένα μάλλον μόνιμο αγροτικής προέλευσης πληθυσμό που την τηρεί.

Κατάλοιπα των αρχαίων ανθρωπογενών παρεμβάσεων στη διευθέτηση του νεκροταφείου και των διαχωρισμών που φαίνεται ότι είχαν επιβληθεί, αποτελούν τα θεμέλια τοιχαρίων που εντοπίστηκαν στις ανασκαφές. Συγκεκριμένα, στα οικόπεδα της οδού Αγίας Μαρίνας 35, Ευαγόρα 24 και στην πάροδο Ευαγόρα βρέθηκαν τμήματα τοιχαρίων από αργούς λίθους και λάσπη ως συνδετικό υλικό, κοντά σε τάφους των αρχαϊκών χρόνων (Εικ. 10). Τα στοιχεία όμως δεν επαρκούν για να δώσουν λεπτομέρειες του ρόλου των τοιχαρίων αυτών στο νεκροταφείο. Αντίθετα, χαρακτηριστικά των διακρίσεων στο νεκροταφείο κατά τον $6^{ο}$ και $5^{ο}$ αιώνα π.Χ. παρέχουν οι ανασκαφές στον «Γ' όρχο οχημάτων» (στην αλάνα βόρεια του Γηπέδου του ΠΑΟΚ), στην περιοχή των σχολείων μεταξύ Κλεάνθους και Παπαηλιάκη (αμέσως δυτικά της αλάνας), στο οικόπεδο της οδού Αγίας Μαρίνας 12-14 (αμέσως βορειοανατολικά της αλάνας) και στο οικόπεδο στη συμβολή Αμοργού – Φιλικής Εταιρείας – Δαγκλή στη γειτονική Τριανδρία (βορειοδυτικά του ρέματος και του αρχαίου οικισμού της Τούμπας).

Εικ. 10. Τούμπα Θεσσαλονίκης – πάροδος Ευαγόρα. Τμήμα τοιχαρίου εντός του αρχαϊκού νεκροταφείου (1997).

Τα κτερίσματα στους τάφους αυτούς παραπέμπουν σε αριστοκρατικές οικογένειες, οι οποίες ενταφίαζαν τους άνδρες με τον επίσημο οπλισμό τους και τα διακριτικά της κοινωνικής τους θέσης και τις γυναίκες με κοσμήματα, ενώ δεν λείπουν και από τα δύο φύλα χρυσά επιστόμια και ελάσματα, πολυτελή αγγεία τελετής εισαγωγής και σπάνια αντικείμενα, όπως οι χάντρες από κεχριμπάρι της Βαλτικής.

Σε ανάλογες μορφές διαφοροποίησης παραπέμπουν οι μονολιθικές σαρκοφάγοι από πωρόλιθο που βρέθηκαν πάλι στην περιοχή του γηπέδου (δυτικά), στη γωνία Κλεάνθους και Μ. Ασίας και στο οικόπεδο της παρόδου Υμηττού 3. Με τα μέχρι σήμερα ανασκαφικά δεδομένα, οι πλέον φτωχά κτερισμένοι λακκοειδείς τάφοι των αρχαϊκών χρόνων εντοπίστηκαν απομακρυσμένοι στα 500 περίπου μέτρα νοτιοανατολικά του οικισμού, κοντά στους παλαιότερους γνωστούς τάφους της πρώιμης εποχής του σιδήρου.

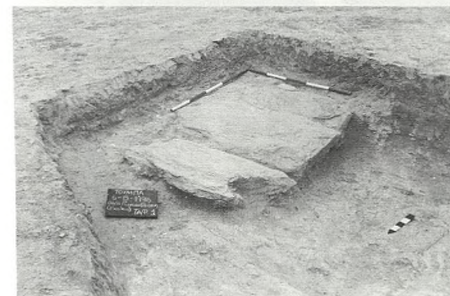

Εικ. 13. Τούμπα Θεσσαλονίκης – Νεαπόλεως 45. Πέτρες οριοθετούν εσωτερικά το χείλος και τις παρειές του λακκοειδούς τάφου 3 (2000).

5. ΟΙ ΤΑΦΟΙ ΚΑΙ ΟΙ ΝΕΚΡΟΙ

Δεν έχουν παρατηρηθεί ομαδικές ταφές στις ανασκαφές στην Τούμπα Θεσσαλονίκης. Κυρίαρχο έθιμο ταφής από τον $9^{ο}$ μέχρι τον $3^{ο}$ αιώνα π.Χ. παρέμεινε ο ατομικός ενταφιασμός σε ορθογώνιο λάκκο. Οι τάφοι ετοιμάζονταν εντός του φυσικού εδάφους με σχιστόπλακες ή πέτρες για επικάλυψη (Εικ. 11-12). Σε πολλές περιπτώσεις μικρές οι μεγαλύτερες πέτρες ή σχιστόπλακες οριοθετούν το χείλος ή και τις παρειές του λάκκου ή το δάπεδό του (Εικ. 13). Ακόμη και ο κιβωτιόσχημος τάφος με σχιστόπλακες και η πώρινη σαρκοφάγος ήταν ουσιαστικά παραλλαγές πολυτέλειας του ορθογώνιου λακκοειδούς (Εικ. 14-16).

Ιδιαίτερες περιπτώσεις στα ανασκαφικά ευρήματα από την Τούμπα Θεσσαλονίκης θεωρούνται οι ταφές που καλύπτονται από λιθοσωρό, οι εγχυτρισμοί (ενταφιασμός εντός αγγείου) και οι καύσεις (Εικ. 17-18).

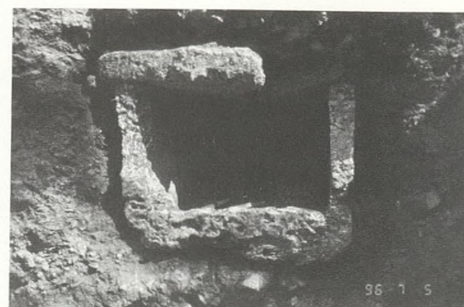
Εικ. 11. Τούμπα Θεσσαλονίκης. Χώρος σχολείων μεταξύ Κλεάνθους και Παπαηλιάκη. Επικάλυψη λακκοειδούς τάφου 1 με σχιστόπλακες (1996).

Εικ. 12. Τούμπα Θεσσαλονίκης – συμβολή Ισιδώρου και Αβδήρων. Επικάλυψη λακκοειδούς τάφου 1 με σχιστόπλακες και πέτρες (1999).

Εικ. 14. Τούμπα Θεσσαλονίκης – Αγίας Μαρίνας 12-14. Εσωτερικό παιδικού κιβωτόσχημου τάφου 5 με σχιστόπλακες (1995).

Εικ. 15. Τούμπα Θεσσαλονίκης – συμβολή Κλεάνθους και Μ. Ασίας (Αγωγός ΔΕΠΑ). Πώρινη σαρκοφάγος (1996).

Εικ. 16. Τούμπα Θεσσαλονίκης – πάροδος Υμηττού 3. Πώρινη σαρκοφάγος (1996).

Η απόθεση των νεκρών στους τάφους της Τούμπας, στο πλαίσιο των αρχαίων νεκρικών τελετών, γινόταν κάποιες φορές με ξύλινα φορεία τα οποία τοποθετούσαν στον ανοιχτό τάφο. Καρφιά των φορείων εντοπίζονται στην ανασκαφική έρευνα. Η θέση των σωμάτων ήταν επί το πλείστον εκτάδην, με συνήθη κατεύθυνση δυτικά-ανατολικά, τα χέρια τοποθετούνταν παράλληλα με το σώμα, κάποτε το αριστερό πάνω στο θώρακα ή στη λεκάνη, σπάνια τη μία ή και τις δύο παλάμες πάνω στη λεκάνη (Εικ. 19-20). Υποθέσεις μόνο μπορούμε να κάνουμε για τη θέση των χεριών πάνω στο σώμα, ίσως δηλωτική οικογενειακού ή κοινωνικού ρόλου ή συγκεκριμένης λατρευτικής πρακτικής ευσέβειας. Σε λίγες ταφές το σώμα βρισκόταν σε συνεσταλμένη στάση, δύο φορές έτυχε σε γυναίκα και μια σε παιδί. Δεν λείπουν και ειδικές περιπτώσεις ταφής, όπως η ταφή μητέρας και παιδιού και η ταφή παιδιού και μικρού ζώου.

Τα ταφικά στοιχεία που διαθέτουμε παρουσιάζουν δείγματα ενός πληθυσμού στον οποίο —ως συνήθως κατά το παρελθόν— η υψηλή θνησιμότητα γυναικών και παιδιών αποτελούσε τον κανόνα.

Τα χαρακτηριστικά που αναγνωρίζονται στα ευρήματα από την

Εικ. 17. Τούμπα Θεσσαλονίκης – Κυζίκου 38-40. Υπολείμματα λιθοσωρού.

Εικ. 18. Τούμπα Θεσσαλονίκης – πάροδος Ευαγόρα. Εγχυτρισμός με παιδική ταφή (1997).

Εικ. 19. Τριανδρία Θεσσαλονίκης – συμβολή Αμοργού, Φιλικής Εταιρείας και Δαγκλή. Εσωτερικό λακκοειδή τάφου 1 (2000).

Εικ. 20. Τούμπα Θεσσαλονίκης – Μαλακοπής 44-46. Εσωτερικό λακκοειδή τάφου 9 (1998).

Τούμπα και αφορούν στην ταφική τυπολογία και εθιμοτυπία εντάσσουν τις ταφές αυτές στις συνήθειες των κατοίκων των οικισμών που είχαν αναπτυχθεί στην ευρύτερη περιοχή. Η μελέτη των γνωστών νεκροταφείων που ήδη αναφέραμε, της Σίνδου, του Σέδες (σημερινή Θέρμη), της Αγίας Παρασκευής, συνιστούν οριακά σημεία αναφοράς.

6. ΚΤΕΡΕΑ

Κτέρεα ή κτερίσματα λέγονται τα αντικείμενα που συνόδευαν τους νεκρούς στους τάφους. Μπορεί να είναι φθαρτά ή μεταλλικά και πήλινα αντικείμενα σε επαφή με το σώμα του νεκρού (απλά ρούχα και κοσμήματα ή αντικείμενα με αποτροπαϊκό και συμβολικό —λατρευτικό— χαρακτήρα), μεταλλικά εργαλεία και όπλα (δηλωτικά κοινωνικού ιδίως ρόλου), αγγεία τελετών (καθαρμού ή συμποσίου ή συνδιαίτησης), πήλινα ή πέτρινα ειδώλια (επίσης με συμβολικό και λατρευτικό χαρακτήρα), προσφορές στις θεότητες του Κάτω Κόσμου και δώρα στον νεκρό, αναμνηστικά αντικείμενα (λάφυρα ή άλλο). Τα κτερίσματα, λοιπόν, λέξη που προέρχεται από το ρήμα *κτερίζω* ή *κτερείζω* σήμαιναν πράγματα που τοποθετούσαν τιμητικά μαζί με το νεκρό στον τάφο ή στην πυρά.

Στις ανασκαφές του αρχαίου νεκροταφείου στην Τούμπα Θεσσαλονίκης τα αγγεία παρουσιάζουν τη μεγαλύτερη συχνότητα ανάμεσα στα ευρήματα.

Στις ταφές της πρώιμης εποχής του σιδήρου συναντώνται ένα,

Εικ. 22. Τούμπα Θεσσαλονίκης – πάροδος Υμηττού 3. Αττική κύλικα του β' μισού του 6ου αι. π.Χ., κτέρισμα στην πύρινη σαρκοφάγο.(1996).

Εικ. 21. Τούμπα Θεσσαλονίκης – Αγίας Μαρίνας 12-14. Οπισθόμητη πρόχους, φιάλη/σκύφος με προχοή και σκύφος με οριζόντιες λαβές: παραδοσιακή, εγχώρια κεραμική της εποχής του σιδήρου, κτέρισμα στους λακκοειδείς τάφους 6, 2, 1 (1995).

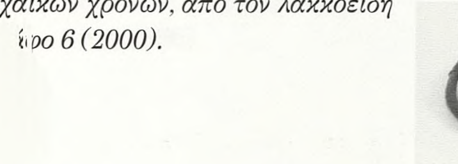
Εικ. 23. Τούμπα Θεσσαλονίκης – Συμβολή Λέσβου, Αβδήρων και Σφακτηρίας. Εξάλειπτρο κορινθιακού τύπου των αρχών του 5ου αι. π.Χ., κτέρισμα στον λακκοειδή τάφο 13 (1999).

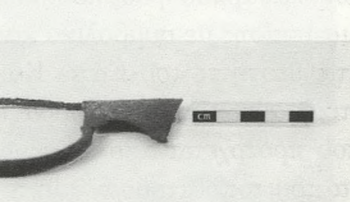
δύο ή τρία αγγεία παραδοσιακής χειροποίητης κεραμικής: «φιάλη» με οριζόντια, λοξή ή διχαλωτή «wish-bone» λαβή, τεφρόχρωμο κύπελλο με υπερυψωμένη λαβή, σκύφος (Εικ. 21).

Στις ταφές των αρχαϊκών χρόνων παρατηρούνται έντονες ανισότητες τόσο στις μορφές των τάφων όσο και στα κτερίσματα. Μαζί με τα συνήθη τοπικά αγγεία συναντώνται και εισηγμένα ευβοϊκής, ιωνικής, νησιώτικης προέλευσης, εξάλειπτρα και άλλα από την Κόρινθο, μελανόμορφοι σκύφοι, ληκύθια και άλλα αττικών εργαστηρίων (Εικ. 22-23). Στα αρχαϊκά, αλλά και στα πρώιμα κλασικά χρόνια, σε ορισμένες γυναικείες ταφές βρίσκονται βραχιόλια, δακτυλίδια, σκουλαρίκια, πόρπες από χαλκό και σπανιότερα από ασήμι, χάντρες από κεχριμπάρι, γυαλί, κόκκαλο και σε ορισμένες ανδρικές εγχειρίδια, μαχαίρια, ξίφη (Εικ. 24-26). Δεν λείπουν επίσης σε ταφές και των δύο φύλων χρυσά επιστόμια ή άλλα ελάσματα (Εικ. 27). Είναι η εποχή που οι οικογένειες επιδεικνύουν το γόητρό τους ως επακόλουθο της κοινωνικής τους θέσης στον οικισμό με σύμβολα από τη θρησκευτική και κοσμική ζωή.

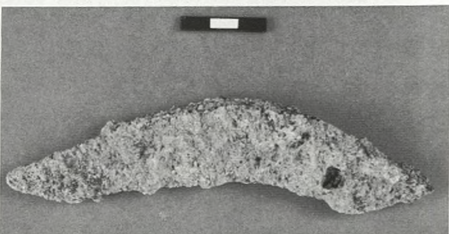

Εικ. 24. Τριανδρία Θεσσαλονίκης – συμβολή Αμοργού, Φιλικής Εταιρείας και Δαγκλή. Αργυρά ψέλια αρχαϊκών χρόνων, από τον λακκοειδή τάφο 6 (2000).

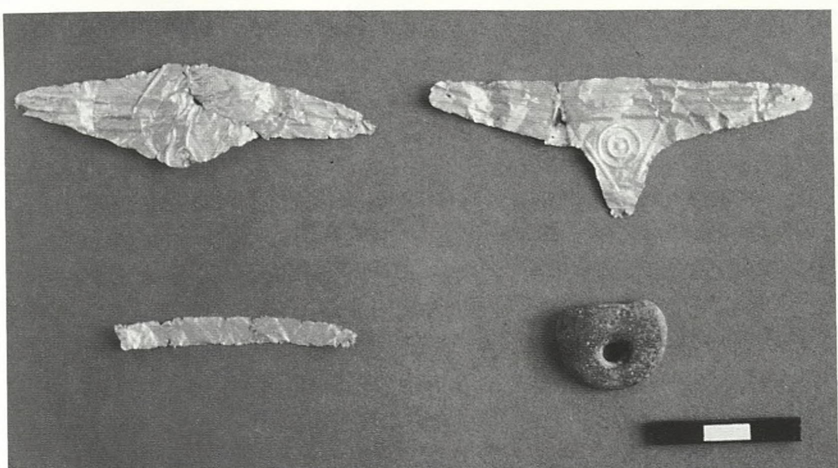

Εικ. 25. Τριανδρία Θεσσαλονίκης – συμβολή Αμοργού, Φιλικής Εταιρίας και Δαγκλή. Χάλκινη πόρπη αρχαϊκών χρόνων, από τον λακκοειδή τάφο 6 (2000).

Εικ. 26. Τούμπα Θεσσαλονίκης – Σφακτηρίας 7. Σιδερένιο μαχαίρι των αρχών του 5ου αι. π.Χ., από τον λακκοειδή τάφο 2 (1995).

Εικ. 27. Τούμπα Θεσσαλονίκης – Αγίας Μαρίνας 12-14. Χρυσό επιστόμιο και ελάσματα και χάντρα ήλεκτρου (κεχριμπάρι), από τον λακκοειδή τάφο 1 (1995).

Στις ταφές των κλασικών και πρώιμων ελληνιστικών χρόνων επικρατούσαν κάνθαροι, σκυφίδια, μόνωτα κυάθια και πινάκια μελαμβαφή και ερυθροβαφή, του συρμού στην Αθήνα και τον ελληνικό και παραελληνικό κόσμο (Εικ. 28). Για τις περιοχές του Θερμαϊκού, βέβαια, βάραινε εκτός από τη μόδα των αττικών αγγείων και η πολιτική και οικονομική επιρροή των Αθηναίων της ηγεμονίας παράλληλα με εκείνων της μακεδονικής δυναστείας. Η μετάβαση, ωστόσο, από τις οικογενειακές διακρίσεις των αρχαϊκών χρόνων σε άλλα πρότυπα των κλασικών και πρώιμων ελληνιστικών χρόνων εμφανίζεται με τα διαφορετικά κτερίσματα: πήλινα ειδώλια «ηθοποιών», ναόσχημα ειδώλια με τη μορφή του Έρωτα, πλήθος μελαμβαφών και ερυθροβαφών σε σχήματα κανθάρων, σκυφιδίων, κυαθίων (Εικ. 29). Αυτά τα στοιχεία παραπέμπουν σε μια έμφαση του διονυσιακού στοιχείου (συμπόσιο) και του αφροδίτιου και της υπαγωγής τους σε δοξασίες (για τον Κάτω Κόσμο).

Εικ. 28. Τούμπα Θεσσαλονίκης – Κλεάνθους (αγωγός ΔΕΠΑ). Μελαμβαφής κάνθαρος του τέλους του 4ου αι. π.Χ., από τον λακκοειδή τάφο 4 (1996).

Εικ. 29. Τούμπα Θεσσαλονίκης – Κλεάνθους (αγωγός ΔΕΠΑ). Πήλινο ειδώλιο Έρωτα σε ναό του 3ου αι. π.Χ., από τον λακκοειδή τάφο 3 (1996).

Μέσα από τα κτερίσματα εκφράζονταν ήθη και έθιμα των φάσεων που γνωρίζουμε από τον οικισμό των ιστορικών χρόνων, από την πρώιμη εποχή του σιδήρου έως τα ελληνιστικά χρόνια. Ίσως, ύστερα από την παραδοσιακά σχετική ομοιογένεια των λιτών κτερισμάτων της πρώιμης εποχής του σιδήρου, η αισθητή διαφορά που παρουσιάζουν τα αρχαϊκά τονίζουν τη μεταβολή σε οικονομικό και πιθανότατα πολιτικό και κατά συνέπεια κοινωνικό επίπεδο, πράγμα που ευνόησε την ανάδυση οικογενειών με αυξημένα περισσεύματα και λόγο στη δομή της εξουσίας. Από την άλλη πλευρά, η διαφορά που χαρακτηρίζει τα υστεροκλασικά και πρώιμα ελληνιστικά από τα παλαιότερα κτερίσματα μπορεί να αντανακλούν τη διαδικασία μεταβολής νοοτροπίας των κατοίκων: από την πατροπαράδοτη οικογενειακή εθιμοτυπία στην αθηναϊκοποιημένη δημόσια ζωή των ατομικών ιδιαιτεροτήτων, στο πλαίσιο του μακεδονικού βασιλείου.

7. ΑΠΟ ΤΑ ΚΕΚΤΗΜΕΝΑ ΣΤΙΣ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Οι αρχαιολογικές έρευνες στο αρχαίο νεκροταφείο της Τούμπας Θεσσαλονίκης τοποθετούν προκαταρκτικά πολλά ζητήματα τα οποία χρειάζονται αποσαφήνιση. Η αναλυτική μελέτη των ευρημάτων βρίσκεται σε εξέλιξη με την προσδοκία να προσφέρει απαντήσεις σε προβλήματα τυπολογίας των καταλοίπων και ενδεχομένως να εισάγει νέα[23]. Ταυτόχρονα, προσδοκούμε τη διερεύνηση και τη προσέγγιση των ταφικών εθίμων της περιοχής.

Με τα μέχρι σήμερα γνωστά δεδομένα δεν αντιλαμβανόμαστε αν υπήρξαν και πότε διακυμάνσεις δημογραφίας στην Τούμπα και αλλοιώσεις ταυτότητας του πληθυσμού. Σε επίπεδο ποιοτικών αλλαγών εντοπίσαμε ήδη διαφοροποιήσεις μεταξύ πρώιμης εποχής του σιδήρου (ομοιόμορφοι λακκοειδείς τάφοι με λιγοστά κτερίσματα) και αρχαϊκών χρόνων (περιποιημένοι τάφοι και ταφές με πλούσια κτερίσματα παράλληλα με απλούς τάφους φτωχά κτερισμένους).

Οι αποσπασματικές πληροφορίες που έχουμε δεν αφήνουν περιθώρια για ολοκληρωμένη εικόνα του αρχαίου νεκροταφείου σε κάθε εποχή. Οι διαστάσεις που κατελάμβανε συνολικά το νεκροταφείο, ωστόσο, σύμφωνα με την ανασκαφική παρέμβαση στην Άνω και Κάτω Τούμπα και στην όμορη Τριανδρία, φθάνουν και κάπου ξεπερνούν τα 500 μέτρα από τα όρια του αρχαίου οικισμού, κυρίως ανατολικά και νότια. Αυτό το στοιχείο, μαζί με το ότι σπάνια χρησιμοποιούσαν το ίδιο μέρος για νεότερους τάφους, δηλώνει την ευρυχωρία που επηρέασε τις επιλογές των κατοίκων για το νεκροταφείο τους. Η μεγάλη απόσταση πολλών τάφων από τον αρχαίο οικισμό αφήνει επίσης υπόνοιες για ύπαρξη μικροεγκαταστάσεων οικιστικού χαρακτήρα έξω από τον πυρήνα που αναπτύχθηκε στα τραπεζιόσχημα πλατώματα γύρω από τον λοφίσκο. Το μέγεθος του νεκροταφείου δεν επιτρέπει ακόμη, αφού δεν διερευνήθηκε με πληρότητα στο εσωτερικό του εξαιτίας των συνθηκών σύγχρονης δόμησης, να προσδιορίσουμε την πραγματική πυκνότητα σε τάφους. Αντίθετα, έχουμε τη βεβαιότητα ότι έλειπαν οι καλλιέργειες αμέσως ανατολικά, νότια και δυτικά από τον αρχαίο οικισμό.

Προεκτείνοντας τις παραπάνω παρατηρήσεις, υποψιαζόμαστε ότι το έδαφος προφανώς δεν ήταν κατάλληλο για σιτηρά και καρποφόρα δέντρα. Ή ακόμη ότι τα ταφικά μνημεία με τα χαμένα σήμερα σήματά τους (ίσως όρθιες πέτρες ή πλάκες ως επιτύμβια) και τα πέτρινα τοιχία που τα περιέβαλλαν κατά ομάδες συνιστούσαν συμπληρωματικά της άμυνας του οικισμού και των αποθηκών που υπήρχαν εντός του, στα σπίτια και σε χώρους συλλογικού συμφέροντος, όπως φανερώνουν οι ανασκαφές[24].

Το θέμα των έντονων κοινωνικών ανισοτήτων, που εντοπίζουμε ιδιαίτερα μεταξύ του 6ου και 5ου αιώνα π.Χ. με συστάδες τάφων κατά σημεία στο νεκροταφείο πολυτελώς κτερισμένων, δεν εξαντλείται με το συμπέρασμα ότι υπήρχαν πλούσιες και φτωχές οικογένειες ανάμεσα στους κατοίκους της αρχαίας Τούμπας. Παραμένει η περιέργεια να γνωρίσουμε αν οι οικογένειες αυτές βρίσκονταν εκ παραδόσεως στην περιοχή και συνέβαλαν στη διαμόρφωση νέων δομών στη λειτουργία του οικισμού και της ευρύτερης περιοχής ή αν πρόκειται για μια νέα αριστοκρατία που άλλαξε τα δεδομένα, αν επηρεάστηκαν και σε τι βαθμό από τα φαινόμενα του αποικισμού και του εμπορίου ή αν πηγή του πλούτου παρέμενε η αγροτική οικονομία. Σημαντική πληροφορία σχετικά με το ζήτημα αποτελεί το γεγονός που διαπιστώθηκε στις ανασκαφές στην «τράπεζα» (στα πλατώματα γύρω από τον λοφίσκο) ότι κατά τον 6ο αιώνα π.Χ. εισάγεται πολεοδομικός ιστός με οικοδομικά τετράγωνα[25]. Η οργάνωση αυτή ακολουθήθηκε με μικρές παραλλαγές και συμπληρώματα μέχρι την εγκατάλειψη του οικισμού στα τέλη του 4ου αιώνα π.Χ.

Τα ανασκαφικά στοιχεία στη διάθεσή μας από το αρχαίο νεκροταφείο στην Τούμπα Θεσσαλονίκης δημιουργούν ελλιπείς εντυ-

22. Ιστορικά στοιχεία για την επιρροή της αθηναϊκής ηγεμονίας και σχέσεις με το μακεδονικό βασίλειο συνοψίζει ο C.F. Edson, «Η Μακεδονία πριν από το Φίλιππο» στο Λ.Δ. Λουκοπούλου – Μ.Β. Χατζόπουλος (επιμ.) *Φίλιππος Βασιλεύς Μακεδόνων*, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., Αθήνα 1980, σ. 10-35, J.B. Ellis, «Η ενοποίηση της Μακεδονίας» *Φίλιππος* ό.π., σ. 36-40, N.G.L. Hammond, «Πολιτική Ιστορία», στο Μ.Β. Σακελλαρίου (επιμ.), *Μακεδονία, 4.000 χρόνια ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού*, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., Αθήνα 1982, σ. 64-80.

23. Η Κ. Χαβέλα έχει αναλάβει τη μελέτη της κεραμικής από την Τούμπα Θεσσαλονίκης (τράπεζα) για τη διδακτορική της διατριβή.

24. Σχετικά με τα αμυντικά έργα και τις αποθήκες στον οικισμό της Τούμπας πρβ. Κ. Σουέρεφ, «Τούμπα Θεσσαλονίκης: ζητήματα αρχαιολογίας και σημασίες της ανασκαφικής έρευνας», *Θεσσαλονικέων Πόλις* 5, 2001, σ. 71-88. Πρβ. επίσης την περίπτωση των αποθηκών στα οικόπεδα της οδού Δρυός 10, Δρυός 5 και Λωτού 11-13: Κ. Σουέρεφ, Τούμπα Θεσσαλονίκης 1993: το ανασκαφικό έργο στην τράπεζα, *ΑΕΜΘ* 7, 1993, σ. 287-301, του ίδιου, «Τούμπα Θεσσαλονίκης: ό.π.», *ΑΕΜΘ* 9, 1995, σ. 268-270, του ίδιου «Τούμπα Θεσσαλονίκης 1999: ό.π.», *ΑΕΜΘ* 13, 1999, σ. 177-190, ιδιαίτ. 181-183.

25. Σχετικά με τον πολεοδομικό ιστό και τα οικοδομικά τετράγωνα στον αρχαίο οικισμό της Τούμπας βλ. περιπτώσεις οικοπέδων στην οδό Ορτανσίας 4 και 6, Καλαβρύτων 19 και 23, Λωτού 11-13, Δρυός 9: Κ. Σουέρεφ, «Ανασκαφή στην οδό Ορτανσίας της Τούμπας Θεσσαλονίκης», *ΑΕΜΘ* 1, 1987, σ. 235-245 του ίδιου «Τούμπα Θεσσαλονίκης: ανασκαφές στην οδό Καλαβρύτων», *ΑΕΜΘ* 4, 1990, σ. 299-314, του ίδιου «Τούμπα Θεσσαλονίκης 1992: το ανασκαφικό έργο στην τράπεζα», *ΑΕΜΘ* 6, 1992, σ. 273-293.

– Οι φωτογραφίες, όπου δεν αναφέρεται η προέλευσή τους, ανήκουν στο φωτογραφικό αρχείο της ΙΣΤ΄ Ε.Π.Κ.Α.

πώσεις, αν επιδιώξουμε να περιγράψουμε τα έθιμα ταφής τα οποία επικρατούσαν σε διάφορες χρονικές στιγμές ως ολοκληρωμένη τελετή και ιερουργία αφοσίωσης. Σε κάθε περίπτωση, τα ψήγματα των εθίμων που αναγνωρίζονται και οι επιστημονικές προσεγγίσεις που αποτολμώνται σκιαγραφούν ισχνά τις παραδοσιακές πεποιθήσεις και δοξασίες των αρχαίων κατοίκων στην Κεντρική Μακεδονία και την παραθερμαϊκή ζώνη ως προς την προετοιμασία των νεκρών για το ταξίδι στον Κάτω Κόσμο.

Ιωαννης Παπαδριανος

Ο ΜΕΓΑΛΟΣ ΕΥΕΡΓΕΤΗΣ ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΑΠΟ ΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

Κατά τους χρόνους της τουρκικής κυριαρχίας, παρατηρείται στις ελληνικές χώρες το εκπληκτικό φαινόμενο των αποδημιών. Πολλοί, δηλαδή, κάτοικοι των βόρειων κυρίως διαμερισμάτων της χώρας εγκατέλειψαν τις τουρκοκρατούμενες πατρίδες τους και ήλθαν και εγκαταστάθηκαν στις διάφορες επαρχίες της αυστροκρατούμενης και της τουρκοκρατούμενης πρώην Γιουγκοσλαβίας. Ανάμεσα στους αποδήμους αυτούς βρίσκουμε και αρκετούς, οι οποίοι είχαν εγκατασταθεί στη σερβική πόλη Zemun (Σεμλίνο). Στην πόλη αυτή, γύρω στα 1765, θα μεταναστεύσει και ο έλληνας μεγαλοεπιχειρηματίας Θεόδωρος Αποστόλου (Todor Apostolović), ο οποίος καταγόταν από τη Θεσσαλονίκη[1].

Θα πρέπει να διευκρινίσουμε το πρόβλημα της ακριβούς καταγωγής του αποδήμου αυτού. Συγκεκριμένα, ο γνωστός ιστορικός του Σεμλίνου I. Sopprοn αναφέρει γενικά ότι ο Θ. Αποστόλου καταγόταν από τη Μακεδονία[2], ενώ ο Vl. Nikolić πιστεύει ότι ο τόπος της καταγωγής του αποδήμου αυτού πρέπει να αναζητηθεί στην Παλαιά Σερβία ή κάπου στη Μακεδονία[3], κάνοντας και αυτός γενικό λόγο. Από ένα όμως ανεκμετάλλευτο ιστορικό στοιχείο μπορούμε να καθορίσουμε με ακρίβεια, όπως ήδη αναφέραμε, ότι ο τόπος της καταγωγής του Θεοδώρου Αποστόλου ήταν ακριβώς η Θεσσαλονίκη. Από τις 28 Δεκεμβρίου του 1787 ως τον Ιανουάριο του επόμενου χρόνου, δηλαδή, επισκέφτηκε το λοιμοκαθαρτήριο του Σεμλίνου ο ιερομόναχος Hadži Ruvin Nešković που καταγόταν από τη σερβική πόλη Valjevo. Σε ένα μοσχοβίτικο, λοιπόν, Ευαγγέλιο, το οποίο βρίσκεται στο παρεκκλήσι των Αρχαγγέλων του παραπάνω λοιμοκαθαρτηρίου, ο ιερομόναχος Nešković σημείωσε τα εξής: «Το παρεκκλήσι των Αρχαγγέλων στο λοιμοκαθαρτήριο του Σεμλίνου το έκτισε ο αμαρτωλός Θεόδωρος, η καταγωγή του οποίου ήταν από

Σημείωση: Η εικονογράφηση του κειμένου έγινε με ευθύνη της σύνταξης από την ηλεκτρονική τοποθεσία www.zemun.co.yu

1. D. Medaković-Z. Marinković, *Iz iventara sremskih crkava XVIII i XIX veka*, (Από την καταγραφή των εκκλησιών του Σρεμ κατά τον 18ο και 19ο αιώνα), Zemun 1961, σ. 24.

2. Ignaz Soppron, *Monographie von Semlin und Jumgebung*, Semlin 1890, σ. 361.

3. Vladimir Nikolić, *Znameniti zemunski Srbi u XIX veku*, (Σπουδαίοι Σέρβοι του Σεμλίνου στον 19ο αιώνα), Deo I, Zemun 1913, σ. 10.

τη Θεσσαλονίκη»[4].

Στην πόλη του Σεμλίνου ο Θεόδωρος Αποστόλου, μαζί με τον αδελφό του, ασκούσαν το επάγγελμα του ζωέμπορου[5]. Όπως όμως συνέβαινε με πολλούς έλληνες αποδήμους, ο θεσσαλονικιός ξενιτεμένος δεν αρκούνταν μόνο στο παραπάνω επάγγελμα, αλλά ταυτόχρονα ασχολούνταν και με το επάγγελμα του σαπουνοποιού[6]. Φαίνεται μάλιστα ότι ο Θεόδωρος Αποστόλου κατείχε ξεχωριστή θέση ανάμεσα στους σαπουνοποιούς του Σεμλίνου· τούτο δε αποδεικνύεται από μια αίτηση, την οποία υπέβαλε, στις 3 Μαΐου του 1805, η συντεχνία των σαπουνοποιών του Σεμλίνου στο δημοτικό συμβούλιο της πόλης. Στην αίτησή τους οι σαπουνοποιοί αυτοί παραπονούνταν για τα εξής: Ορισμένοι τούρκοι υπήκοοι αγόραζαν, χωρίς να έχουν αυτό το δικαίωμα, σε υψηλές τιμές πρώτες ύλες σαπουνιών και τις εξήγαν σε άλλες πόλεις. Νοίκιαζαν, με την πρώτη ευκαιρία, καταστήματα σαπουνιών και συναγωνίζονταν με τον τρόπο αυτόν τους αρχιτεχνίτες σαπουνοποιούς της πόλης. Την αίτηση την υπογράφουν οκτώ μέλη της συντεχνίας, χωρίς αλφαβητική σειρά, με πρώτη την υπογραφή του Θεόδωρου Αποστόλου[7], πράγμα που σημαίνει ότι ο θεσσαλονικιός απόδημος ήταν επικεφαλής της συντεχνίας των σαπουνοποιών του Σεμλίνου.

Τα επαγγέλματα του ζωεμπόρου και του σαπουνοποιού έφεραν στον Θεόδωρο Αποστόλου πλούτη και υπόληψη[8]. Έτσι μόνο μπορεί να ερμηνευτεί και το γεγονός ότι, εκτός από τις άλλες ευεργεσίες του, όπως οι προσπάθειές του να παράσχει στους κατοίκους του Σεμλίνου πόσιμο νερό, προέβη και στη μεγάλη ευεργεσία που αφορούσε ολόκληρο τον ορθόδοξο κόσμο της πόλης, να ιδρύσει, δηλαδή, με δικά του έξοδα το ορθόδοξο παρεκκλήσι στο λοιμοκαθαρτήριο του Σεμλίνου[9].

Συγκεκριμένα, τον Ιούνιο του 1785, ο Θεόδωρος Αποστόλου απευθύνθηκε προς τις αυστριακές αρχές και ζήτησε να του επιτρέψουν να κτίσει με δικά του έξοδα ορθόδοξο παρεκκλήσι στο λοιμοκαθαρτήριο της πόλης[10], πράγμα το οποίο και πέτυχε. Και πράγματι, στις 10 Σεπτεμβρίου του ίδιου έτους, το Πολεμικό Συμβούλιο της Αυλής της Βιέννης γνωστοποίησε στη Γενική Διοίκηση της Σλαβονίας, στην οποία υπαγόταν διοικητικά το Σεμλίνο, ότι ο αυτοκράτορας ενέκρινε την αίτηση του μεγαλοεπιχειρηματία Θ. Αποστόλου. Η ανέγερση όμως του ορθόδοξου παρεκκλησίου θα έπρεπε να πραγματοποιηθεί κάτω από τους εξής όρους: (1) Η λειτουργία δεν θα γινόταν κάθε ημέρα, αλλά μόνο τις μεγάλες γιορτές, (2) για τη συντήρηση του παρεκκλησίου δεν θα επιτρεπόταν να συγκεντρώνονται συνεισφορές από τους πιστούς[11].

Στις 9 Μαρτίου του 1786 άρχισε η ανέγερση του παρεκκλησίου που έγινε στην αρχή ξύλινο[12]. Το παρεκκλήσι αφιερώθηκε στη μνήμη των Αρχαγγέλων και, όταν τελείωσε το κτίσιμό του, το Πολεμικό Συμβούλιο της Αυλής της Βιέννης έδωσε, στις 5 Ιανουαρίου του

4. Βλ. στην παραπάνω σημείωση, υπ' αριθ. 1.

5. Nikolić, *Znameniti Srbi*, σ. 10.

6. *Gradja iz zemunskih arhiva za istoriju prvog srpskog ustanka*, (Υλικό από τα αρχεία του Σεμλίνου για την ιστορία της Α' Σερβικής Επανάστασης), Knj. 1, Beograd 1955, σσ. 95-96, αριθ. 73. Για το επάγγελμα αυτό του Θεόδωρου Αποστόλου ο ερευνητής μπορεί να βρει ορισμένα στοιχεία και στον I. Soppron, *Monographie*, σ. 361.

7. *Gradja*, Knj. 1, σσ. 95-96, αριθ. 73.

8. Βλ. Nikolić, *Znameniti Srbi*, σ. 10. Πρβλ. και Dušan J. Popović, *O Cincarima. Prilozi pitanju postanka našeg gradjanskog društva*, (Για τους Κουτσόβλαχους. Συμβολές στο πρόβλημα της δημιουργίας της αστικής μας τάξης), έκδ. β', Beograd 1937, σ. 318.

9. Ιωάννης Α. Παπαδριανός, *Οι Έλληνες απόδημοι στις γιουγκοσλαβικές χώρες ($18^{ος}$-$20^{ός}$ αι.)*, Θεσσαλονίκη 1993, σσ. 98 κ.ε.

10. Petar Marković, *Zemun od najstavijih vremena pa do danas*, (Το Σεμλίνο από τους αρχαιότατους χρόνους ως σήμερα), Zemun 1896, σ. 107· Lazar Čelap, *Zemunski vojni komunitet 1717-1881*, (Ο στρατιωτικός δήμος του Σεμλίνου, 1717-1881), Beograd 1967, σ. 61.

11. *Državni arhiv u Zagrebu· Akta Slavonsko-sremske generalkomande*, (Κρατικό αρχείο του Ζάγκρεμπ· τμήμα «Πρακτικά της Γενικής Διοίκησης της Σλαβονίας-Σρεμ»), 1785-φάκ. 21, αριθ. 222.

12. Lj. Stojanović, *Stari srpski zapisi i natpisi*, (Παλαιές σερβικές ενθυμήσεις και επιγραφές), Knjiga 3, Beograd 1908, σ. 109, αριθ. 393.

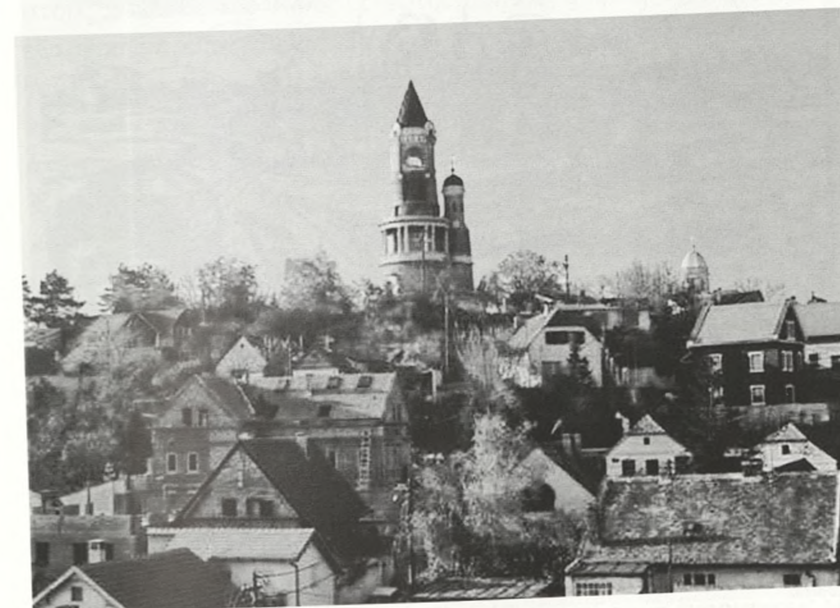
1787, την άδεια να γίνεται η λειτουργία στο παρεκκλήσι αυτό μόνο τις Κυριακές και τις μεγάλες γιορτές[13]. Για την τέλεση δε της λειτουργίας ο Θεόδωρος Αποστόλου προσέλαβε τον διάκονο Παύλο Πρωτοπαπά (Protipopić), στον οποίο κατέβαλλε, εξ ιδίων, ως ετήσιο μισθό 120 φιορίνια[14]. Αλλά ο θεσσαλονικιός ευεργέτης δεν ήταν μόνο κτήτορας του παρεκκλησίου· ταυτόχρονα διατέλεσε και επίτροπός του. Τη θέση δε του επιτρόπου τη διατήρησε ως τις 6 Σεπτεμβρίου του 1796, οπότε αντικαταστάθηκε από έναν άλλο Έλληνα, τον Κωνσταντίνο Ζυγούρη. Το γεγονός το γνωστοποίησε στο δημοτικό συμβούλιο του Σεμλίνου, στις 14 Αυγούστου του 1798, ο πρωτοπρεσβύτερος της πόλης Μιχαήλ Pejić[15].

Το παρεκκλήσι των Αγίων Αρχαγγέλων θα αποκτήσει πολύ αργότερα, μετά τις 13 Αυγούστου του 1830, και ωραίο εικονοστάσι. Το εικονοστάσι αυτό κατασκευάστηκε και διακοσμήθηκε από τους ζωγράφους Δημήτριο Μπράτογλου και Κωνσταντίνο Lekić[16].

Σχετικά με την οικογενειακή του κατάσταση, γνωρίζουμε ότι ο Θεόδωρος Αποστόλου είχε έναν γιο και δύο θυγατέρες. Ο γιος του, ο Νικόλαος Αποστόλου, ο οποίος γεννήθηκε στο Σεμλίνο το 1766, αναδείχτηκε σε έναν από τους πιο σπουδαίους ζωγράφους του Σεμλίνου. Αξιοσημείωτη ήταν η συνεργασία του με τους σέρβους επαναστάτες (1804-1813), για τους οποίους ζωγράφισε αρκετά αξιόλογα έργα που σώζονται κυρίως στο Βελιγράδι, στο Prokuplje και στη Ljutovnica. Τον τόπο, στον οποίο πέθανε ο Νικόλαος Αποστόλου, δεν τον γνωρίζουμε. Έχουμε, ωστόσο, πληροφορίες για τη χρονολογία του θανάτου του, η οποία ανάγεται γύρω στα 1827[17].

Σεμλίνο: Παλιά αγορά.

Σεμλίνο: Σύγχρονη πανοραμική λήψη.

13. *Istorijski Arhiv Beograda, Zemunski Magistrat* (Ιστορικό Αρχείο του Βελιγραδίου· τμήμα «Το Δημαρχείο του Σεμλίνου»), φάκ. 2, αριθ. 302.

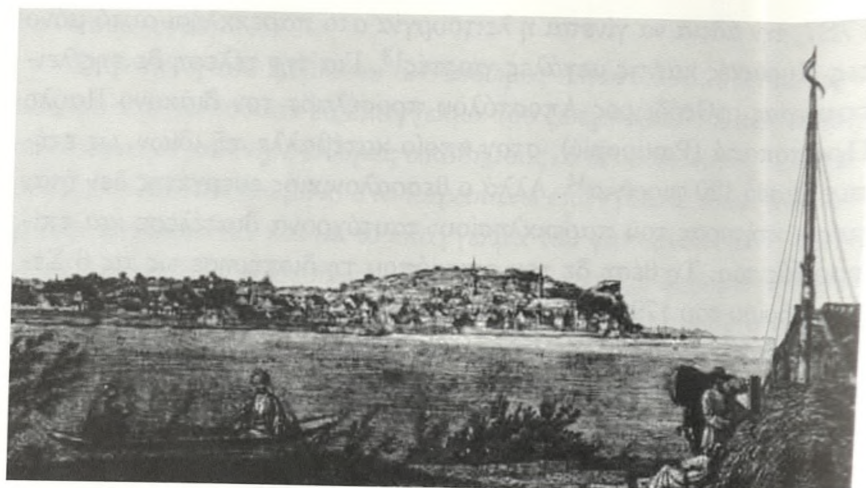
14. Βλ. *ό.π.*, φάκ. 21, αριθ. 4.

15. *IAB, ZM.*, φάκ. 21, αριθ. 24.

16. Βλ. στο συλλογικό έργο: *Klasicizam kod Srba*, (Ο Κλασικισμός στους Σέρβους), Knjiga 3, Beograd 1966, σσ. 202-203 και κυρίως, knj. 6, σ. 73, όπου και το σχέδιο του εικονοστασίου.

17. Tanesije Ž. Ilić, «Iz Života Nikole Apostolovića, (Από τη ζωή του Νικόλαου Αποστόλοβιτς), *Rad vojvodjanskih muzeja* 11 (1962), σσ. 211-214· Branko Vujović, «Nikola Apostolović-Živopisac zemunski i belibardski», (Ο Νικόλαος Αποστόλου-ζωγράφος του Σεμλίνου και του Βελιγραδίου), *Zbornik narodnog muzeja*, τ. 11, τεύχ. 2 (1982), σσ. 69 κ.ε.

Παλαιά απεικόνιση του Σεμλίνου.

Σεμλίνο: Παλιά αγορά.

Οι δύο θυγατέρες του Θεόδωρου Αποστόλου συνήψαν γάμους με μέλη σπουδαίων οικογενειών: συγκεκριμένα, των Dragašević του Βελιγραδίου και των Rukavina του Σεμλίνου. Γιος της πρώτης θυγατέρας ήταν ο μεγάλος σέρβος στρατηγός και ποιητής Jovan Dragašević και της δεύτερης ο ευγενής J. Rukavina[18].

Ο Θεόδωρος Αποστόλου πέθανε στο Σεμλίνο το έτος 1810 και θάφτηκε στην πόλη αυτή. Με τον θάνατο του εγγονού του, J. Rukavina, γύρω στα 1910-1911, χάθηκε η οικογένεια του θεσσαλονικιού απόδημου και από την πλευρά των θυγατέρων του[19].

Το αυστριακό πυροβολικό στα τέλη του 18ου αιώνα.

18. Nikolić, *Znameniti Srbi*, σ. 10· Popović, *O Cincarima*, έκδ. β, σ. 318.

19. Nikolić, *Znameniti Srbi*, σ. 12.

Αθανάσιος Ε. Καραθανάσης

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΕΙΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ 1874-1876

Στά χρόνια 1874-1878 εὑρέθη στήν Θεσσαλονίκη τιμημένος μητροπολίτης της ὁ Ἰωακείμ Δημητριάδης, γνωστός ἔπειτα ὡς Οἰκουμενικός Πατριάρχης Ἰωακείμ Γ΄ ὁ Μεγαλοπρεπής[1]. Τά γεγονότα τῶν χρόνων ἐκείνων εἶχαν πρωταγωνιστή τους τόν Ἰωακείμ, στήν Θεσσαλονίκη καί τήν Μακεδονία πρῶτα, καί σέ ἕνα γενικότερο, οἰκουμενικό πλαίσιο, ἔπειτα, ὅταν καί στίς δύο συγκλονιστικές πατριαρχεῖες του (1878-1884 καί 1901-1912) κυριαρχοῦσε στήν ἐκκλησιαστική καί πολιτική ζωή ὄχι μόνον τῆς Ἑλλάδος, τῆς Ρωμιοσύνης γενικότερον, ἀλλά καί τῶν ἐξελίξεων στό εὐρωπαϊκό ἐπίπεδο, τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, τῆς Ρωσίας καί τῆς Ὑψηλῆς Πύλης. Στήν Θεσσαλονίκη ἀνέπτυξε μία ποικιλία δραστηριοτήτων στούς κύκλους τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος, στήν ἀντιμετώπιση τῆς ἐξαρχικῆς προπαγάνδας, ἡ ὁποία ἔπλητε τό οἰκουμενικό ἰδεῶδες τοῦ Πατριαρχείου, στίς ἀντιπαραθέσεις του μέ τόν Πανσλαβισμό κατά τήν προσπάθεια διεισδύσεώς του στό Ἅγιον Ὄρος, στούς ἀγῶνες του γιά τήν παιδεία, στήν μέριμνά του ὡς προέδρου τῆς Ἐπαρχιακῆς Συνόδου νά ἐξισορροπήσει τοπικές διαμάχες, ἀλλά καί νά διοικήσει τήν εὐρεῖα ἐπαρχία του, ἡ ὁποία πορευόταν ἐν μέσῳ τῶν πολλῶν δυσκολιῶν[2].

Στήν παροῦσα μελέτη παρουσιάζονται τέσσερις πτυχές τοῦ ἐνδιαφέροντός του καί τῶν ἐνεργειῶν του, ὅταν ὡς μητροπολίτης Θεσσαλονίκης ἐνημέρωνε τόν Οἰκουμενικό Πατριάρχη Ἰωακείμ Β΄ ἤ φίλους του γιά θέματα πού ἀπασχολοῦσαν τήν Θεσσαλονίκη τῆς ἐποχῆς των. Ἀπό τίς ἐπιστολές του αὐτές προβάλλουν εἰκόνες τῆς ζωῆς τῆς Θεσσαλονίκης πού ζωντανεύουν μές ἀπό τήν ἐκπληκτική γραφίδα τοῦ Ἰωακείμ. Τά παράπονά του πρός τήν δημογεροντία, οἱ σχέσεις του μέ τήν ἑβραϊκή κοινότητα τῆς Θεσσαλονίκης, τά προβλήματά του μέ τήν Μονή Βλατάδων καί τούς ἐνοριακούς ναούς της, ἡ σφαγή τῶν προξένων, τό κληροδότημα τῆς Ἄννας Πάι-

1. Γιά τόν Ἰωακείμ ὑπάρχει μεγάλη βιβλιογραφία· ἀναφέρουμε τήν πλέον πρόσφατη, ὅπου καί ἡ παλαιότερη: Κ.Π. Σπανούδης, *Ἱστορικαί σελίδες, Ἰωακείμ ὁ Γ΄*, Κωνσταντινούπολις 1902 καί ἀνατύπωση ἀπό τόν ἐκδοτ. οἶκο Π. Πουρναρᾶ μέ ἐπιμέλεια ἀρχιμ. Ἀνδρέα Νανάκη, Θεσσαλονίκη 2000 καί Χρ. Δ. Καρδαρᾶς, *Τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο καί ὁ Ἀλύτρωτος Ἑλληνισμός τῆς Μακεδονίας, Θράκης, Ἠπείρου*, ἐκδ. Ἐπικαιρότητα, Ἀθήνα 1996, ὁ ἴδιος, *Ἰωακείμ Γ΄ - Χαρ. Τρικούπης. Ἀπό τήν ἀνέκδοτη ἀλληλογραφία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχη (1878-1884)*, ἐκδ. Τροχαλία, Ἀθήνα 1998. Ὁ κ. Χρ. Δ. Καρδαρᾶς, *Ἡ πολιτική δράση τοῦ Πατριάρχη Ἰωακείμ Γ΄*, Ἰωάννινα 1993, σσ. 19-24 ἀναφέρεται στήν δράση τοῦ Ἰωακείμ στήν Θεσσαλονίκη. Πρβλ. Ἀθ. Ε. Καραθανάσης - συνεργ. ἀρχιμ. Γεώργ. Τριανταφυλλίδης, *Ἰωακείμ - Ἡ ἐπίσημος ἀλληλογραφία 1874-1876*, ἐκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2002.

2. Τά θέματα αὐτά συζητοῦνται στήν διδακτ. διατριβή τοῦ κ. Χρ. Δ. Καρδαρᾶ καί στίς δύο μνημονευθεῖσες μελέτες. Πρβλ. καί τήν ἔκδοση τοῦ Κ.Ι.Θ. - συνεργασία Ἱ. Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης - Ι.Ε.Θ.Π.: Δημήτρια

κου, εἶναι τά θέματα πού τόν ἀπασχολοῦν καί ἀπασχολοῦν καί τήν μελέτη μας[3].

α) Παράπονα πρός τήν Δημογεροντία

Τόν Ἰούλιο-Αὔγουστο τοῦ 1874 ὁ μητροπολίτης Ἰωακείμ εἶχε ἐξέλθει σέ περιοδεία στίς ἐπαρχίες τῆς ἀρχιερατικῆς περιφερείας του, προκειμένου νά σχηματίσει προσωπική ἀντίληψη γιά τά προβλήματά της, πού δέν ἦσαν καί λίγα, μέ πρῶτο τήν δράση τῆς ἐξαρχικῆς προπαγάνδας στά γύρω χωριά. Στήν μητρόπολη εἶχε ἀφήσει γιά νά ἐποπτεύει ἕναν ἱκανό νέο, τόν ἀρχιδιάκονό του Νικόλαο Λούση, αὐτόν δηλαδή πού τέσσερα χρόνια μετά θά ἐγείρει τήν νότια καί δυτική Μακεδονία γιά τήν ἀνατροπή τῆς ἄδικης, γιά τόν Ἑλληνισμό, συνθήκης τοῦ Ἁγίου Στεφάνου (Φεβρ. 1878), δημιούργημα τοῦ πανσλαβιστῆ Ἰγνάτιεφ[4]. Εἶχε συμπληρωθεῖ ἤδη ὁ πέμπτος μήνας τῆς παρουσίας τοῦ Ἰωακείμ στήν Θεσσαλονίκη καί ἡ ἀπό ἐτῶν δημιουργηθεῖσα κατάσταση δέν ἦταν καί ἡ καλύτερη γιά τήν πόλη. Φαίνεται, ὡσαύτως, ὅτι καί ὁ προκάτοχός του Νεόφυτος (1858-1874)[5] δέν εἶχε φροντίσει ὅσον θά ἔπρεπε γιά τήν μητρόπολή του, ἀλλά καί γιά τήν Ἑλληνική Κοινότητα τῆς πόλεως. Τήν δυσάρεστη αὐτή κατάσταση προσεπάθησε ὁ Ἰωακείμ νά βελτιώσει ζητώντας καί τήν βοήθεια τῆς δημογεροντίας[6], ἡ ὁποία ἀδυνατοῦσε νά συνδράμει στό ἔργο του. Γι' αὐτό στίς 22 Αὐγούστου 1874 τῆς ἀπευθύνει ἐπιστολή, γραμμένη στά Δριμήγκλαβα (σημ. Δρυμός), ὅπου εὑρισκόταν στά πλαίσια τῆς περιοδείας του πού ἀναφέραμε παραπάνω, καί στήν ὁποία ἐξέφραζε τά παράπονά του ὅτι, παρά τίς ἐκκλήσεις του, αὐτή δέν ἔλαβε καμμία μέριμνα γιά τά ἐκκρεμῆ θέματα τῆς μητροπόλεώς του καί ὅτι ὅλο αὐτό τό πεντάμηνο διάστημα (Μάρτιος-Αὔγουστος 1874) συντηροῦσε τήν μητρόπολή του μέ ἔντοκα δάνεια· ἡ δημογεροντία δέν βοήθησε οἰκονομικῶς οὔτε στήν ἐπισκευή τῆς μητροπόλεως, τά ἔξοδα τῆς ὁποίας πλήρωσε τελικῶς ὁ ἴδιος, ἐνῶ ὑπῆρχαν καί ἀπλήρωτοι δανειστές. Καί τό χειρότερο: κατά τήν περιοδεία του ὁ Ἰωακείμ διεπίστωσε ὅτι εἶχε ἀπωλεσθεῖ τό 1/4 τῆς ἀρχιερατικῆς χορηγείας του – προφανῶς ἐκ τῆς προσχωρήσεως ὁρισμένων βουλγαροφώνων χωρίων τῆς περιοχῆς του στήν Ἐξαρχία. Ἡ διαπίστωση αὐτή προεκάλεσε, κατά πᾶσα πιθανότητα, καί τήν αἰτία ἀποστολῆς τῆς ἐν λόγῳ ἐπιστολῆς του πρός τούς δημογέροντες, τούς ὁποίους παρακαλοῦσε εἴτε μόνοι αὐτοί, εἴτε μέ τήν εἰκοσιτετραμελῆ ἐπιτροπή, "ὅσον τάχος" νά συνέλθουν σέ ἔκτακτη συνεδρίαση γιά τήν κατάλληλη διανομή τοῦ ποσοῦ πού ἀναλογοῦσε στήν πόλη (23.201 γρόσια), προκειμένου (καί αὐτό ἐννοοῦσε, χωρίς νά τό ἀναφέρει) νά μπορέσει νά διατηρηθεῖ ἡ μητρόπολη, ἀλλά καί ὁ ἴδιος "εἰς τήν ἐμπρέπουσαν αὐτῇ καί ἡμῖν ἀξιοπρεπῆ θέσιν"[7]. Σημειώνουμε, μέ τήν εὐκαιρία, ὅτι λεπτό σημεῖο στίς ἐθνικές διαμάχες τῆς ἐποχῆς ἦταν ἡ ἀξιοπρεπής ἐμφάνιση τοῦ ἐπισκόπου καί τοῦ ἐπισκοποῦ μεγάρου, ἡ ὁποία, στούς κρίσιμους ἐκείνους χρόνους, ἐπιδροῦσε θετικῶς στήν ἀγωνιστική διάθεση τῶν Ἑλλήνων ὡς ἀπόδειξη ἐθνικῆς ὑπεροχῆς ἔναντι τῶν ἀντιπάλων[8].

ΚΖ', Ἐπιστημονικό Συμπόσιο Χριστιανική Μακεδονία, *Ὁ ἀπό Θεσσαλονίκης Οἰκουμενικός Πατριάρχης Ἰωακείμ ὁ Γ' ὁ Μεγαλοπρεπής*, Θεσσαλονίκη 1994.

3. Ἡ παροῦσα μελέτη στηρίζεται στόν σωζόμενο κώδικα στήν Ἱ. Μητρόπολη Θεσσαλονίκης. *Ἡ ἐπίσημος ἀλληλογραφία - 1874-1876* καί στήν μελέτη τῶν Ἀθ. Ε. Καραθανάση - ἀρχιμ. Γεωργ. Τριανταφυλλίδη, *Ἰωακείμ - Ἡ ἐπίσημος ἀλληλογραφία, 1874-1876*, Θεσσαλονίκη 2002.

4. Γιά τόν ὁποῖο βλ. Εὐ. Κωφός, *Ὁ ἀντάρτης ἐπίσκοπος Κίτρους Νικόλαος*, ἐκδ. Δωδώνη, Ἀθήνα-Ἰωάννινα 1992.

5. Ὁ Νεόφυτος, τόν ὁποῖο θά συναντήσουμε καί παρακάτω, καταγόταν ἀπό τά Ὑψωμάθεια τῆς Κωνσταντινουπόλεως, διετέλεσε ἱεροδιάκονος τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντίνου Α' τοῦ ἀπό Σιναίου, μέγας πρωτοσύγκελλος τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου ΣΤ' (Αὔγ. 1839), ἀργότερα μητροπολίτης Τυρνόβου (1840-1856) καί κατόπιν Θεσσαλονίκης (26.1.1856 - 9.1. 1874)· τέθηκε σε διαθεσιμότητα ἀπό τό Πατριαρχεῖο καί ἐγκαταστάθηκε στήν Χαλκηδόνα, ὅπου καί ἀπέθανε στίς 6 Ἰαν. 1880· βλ. Θεόκλητος Φιλιππαῖος, «Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως Ἐπισκοπαί καί Ἐπίσκοποι (1833-1960)», *Θεολογία* 31 (1960) 529 καί 32 (1961) 80.

6. Γιά τήν δημογεροντία Θεσσαλονίκης τήν ἐποχή πού μᾶς ἀπασχολεῖ βλ. Γ. Μουτάφης, "Ἡ δημογεροντία τῆς Θεσσαλονίκης στό κοινωνικό της πλαίσιο (1874-1904)" στόν τόμο Συμπόσιο: *Ἡ Διαχρονική πορεία τοῦ Κοινοτισμοῦ στή Μακεδονία*, ἐπιμ. Ν. Πανταζόπουλος - Ἀθ. Ε. Καραθανάσης, ἔκδ. Κ.Ι.Θ., Θεσσαλονίκη 1991, σσ. 235-254. Κατά τήν περίοδο πού ἀσχολούμαστε διακρίνονταν στούς κύκλους τῆς δημογεροντίας τῆς Θεσσαλονίκης οἱ παρακάτω: Δημ. Α. Οἰκονόμου, Κ. Λουμβούτης, Ἀθ. Χαϊδευτός, Ἀθ. Παπαγεωργίου, Ἀθ. Βῆκος, Νικ. Ἰωαννίδης, Μέρκ. Χ"αναστασίου, Χρ. Ρήγας, Στ. Τάττης,

β) Σχέσεις φιλίας καί ἀντιπαραθέσεως μέ τήν Ἑβραϊκή Κοινότητα

Ὁ γνωστός Ἰσραηλίτης συγγραφεύς Γιοζέφ Νεχαμά (1881-1971) γράφει ἀρκετά γιά τίς σχέσεις Ἑλλήνων καί Ἑβραίων τῆς Θεσσαλονίκης[9]. Θά ἀναφέρουμε ἐδῶ δύο περιστατικά πού ἐκφράζουν αὐτήν τήν δύσκολη σχέση τους, πού ἀναστάτωσε καί κατέστησε προβληματική ἐκείνη τήν ἐποχή ἕνα ἐπεισόδιο αὐτοκτονίας (φόνου κατά τούς Ἰσραηλῖτες) Ἰσραηλίτου συμπολίτου τους. Ὁ μητροπολίτης Ἰωακείμ σέ ἐπιστολή του πρός τόν μητροπολίτη Κυζίκου Νικόδημο[10], ἀπό 24 Σεπτεμβρίου 1874, ἐξέφραζε τήν ἀνησυχία του γιά τίς σχέσεις τῶν δύο συνοίκων λαῶν ἐξαιτίας τῆς ἀναστατώσεως πού προκλήθηκε. Τήν ἴδια ἡμέρα μάλιστα ἀπηύθυνε μακροσκελῆ ἔκθεση πρός τόν Οἰκουμενικό Πατριάρχη Ἰωακείμ Β'[11], ὅπου περιγράφει λεπτομερῶς τά γεγονότα: ὁ Ἕλληνας πρόκριτος Χρ. Ρήγας θεωρήθηκε ἀπό τούς Ἑβραίους ἔνοχος φόνου ὁμοφύλου τους ὡρολογοποιοῦ, οἱ ἀρχές μίλησαν γιά αὐτοκτονία, θέση πού δέν ἐδέχθησαν οἱ Ἑβραῖοι πού ἐπί ἡμέρες διαμαρτύρονταν καί ὕβριζαν τούς Χριστιανούς, παρά τίς προσπάθειες καθησυχασμοῦ τους πού κατέβαλλε ὁ γέρων ἀρχιρραβῖνος καί οἱ πρόκριτοι· κατά τήν νεκροψία, πού παρήγγειλαν οἱ ἴδιοι, ἀμφισβητήθηκε ἡ αὐτοκτονία καί νέες ταραχές ἔλαβον χώραν, παρά τήν παρέμβαση τοῦ Ἰωακείμ, ἐνῶ ὁ Ρήγας καί ὁ υἱός του εἶχαν προφυλακισθεῖ· ὁ καθής, πάντως, ἦταν βέβαιος γιά τήν ἀθωότητά τους καί ἀναμενόταν ἡ ἀποφυλάκισή τους.

Ἐκ τοῦ ἐνδιαφέροντος πού παρουσιάζει ἡ ἔκθεση αὐτή τήν δημοσιεύουμε στήν συνέχεια ὡς ἔχει[12]:

Περί τό μεσονύκτιον τῆς 13 πρός τήν 14 τοῦ ἤδη ὑπερμεσοῦντος μηνός παραμονήν τῆς ἑβραϊκῆς ἑορτῆς τῆς σκηνοπηγίας Ἑβραῖοι τινες προσελθόντες εἰς τήν οἰκίαν τοῦ κου Χρήστου Ρήγα, ἑνός τῶν τά πρῶτα φερόντων Χριστιανῶν ἐμπόρων καί τήν γενικήν ὑπόληψιν ἀπολαύοντος ἠρώτων αὐτόν ἄν γιγνώσκῃ ποῦ εὑρίσκεται Ἑβραῖος τις ὡρολογοποιός γνωστός αὐτῷ ἐκ δοσοληψιῶν καί ὡς ἔχων τό ἐργαστήριον πλησίον τοῦ καταστήματος αὐτοῦ, διότι, καθ' ἅ ἔλεγον, ἐξῆλθε τῆς οἰκίας του περί τήν 9 ἑσπερινήν ὥραν εἰπών τῇ συζύγῳ αὐτοῦ ὅτι θά ὑπάγῃ εἰς τοῦ κου Χρήστου Ρήγα τήν οἰκίαν ἵνα τῷ δώσῃ ὡρολόγιά τινα, ἅπερ εἶχε λαβεῖν παρ' αὐτοῦ πρός πώλησιν καί θά ἐπιστρέψῃ (διότι ἤρχιζεν ἡ ἑορτή). Ὁ κύριος Χρῆστος εἶπεν αὐτοῖς ὅτι πρό πολλοῦ εἶχε δώσει αὐτῷ ὡρολόγιά τινα, ἵνα πωλήσῃ αὐτά καί ὅτι ἐκείνην τήν ἡμέραν ἐζήτησεν αὐτά παρ' αὐτοῦ, ἐκεῖνος δέ εἶπεν ὅτι τά ἔχει εἰς τήν οἰκίαν καί ὅτι θά ὑπάγῃ νά τά φέρῃ, ἵνα δέ τόν πείσῃ ὅτι θά ἐπιστρέψῃ κλείσας τήν ὑαλόφρακτον θύραν τοῦ ἐργαστηρίου, ἀφῆκε τό κεπένκι ἐντός αὐτοῦ, ἀλλά δέν ἐπέστρεψεν, ὁ δέ υἱός τοῦ κ. Χρήστου παραμείνας μέχρι τῆς ἑνδεκάτης καί ἐπέκεινα καί ἰδών ὅτι δέν ἐπιστρέφει ἔκλεισε τό κατάστημα κατά γειτονικόν δέ καθῆκον ἔκλεισεν ἐντός αὐτοῦ καί τό ἀφεθέν κεπένκι τοῦ ὡρολογοπείου καί ἀπῆλθεν. Ἐκ τῶν λόγων τούτων πεισθέντες οἱ ἐρωτῶντες Ἑβραῖοι

Γρηγ. Βαγλαμαλῆς, Ἰπ. Κωνσταντινίδης, Ἀθ. Βλιάδης, Κων. Σφίγκας, Προκ. Παπαδόπουλος καί Γεώργ. Βαφειάδης. Πρός τό τέλος τῆς περιόδου πρωταρχικό ρόλο εἶχαν οἱ δημογέροντες: Κωστάκης ἐφένδης Γεωργιάδης, Γ. Μόσχος, Δημ. Σαχίνης, Ἀθ. Σωσίδης, Σιμ. Σιμμώτας, Θεμ. Βόγας, Δημ. Ἰωαννίδης, Χρ. Πάνου, Λ. Νικαρούσης, Μιχαήλ βέης Ν. Μιχαήλ, Θεόδ. Στούταρης, Γ. Βλάτσης, Ἰω. Σμυρναῖος, Ν. Ἀντωνιάδης, Ἀναστ. Παπαδόπουλος, Χρ. Μάρκογλου, Β. Μάου καί Ἰω. Κοΐδης - βλ. Μουτάφης, *ὅ.π.*, 253 σημ. 82.

7. Ἡ ἐπιστολή στόν κώδικα *Ἡ ἐπίσημος ἀλληλογραφία*, φφ. 62-63.

8. Βλ. τό παράδειγμα τοῦ μητροπολιτικοῦ μεγάρου στό Νευροκόπι στήν μελέτη μου *Ὁ Ἑλληνισμός καί ἡ μητρόπολη Νευροκοπίου κατά τόν Μακεδονικό Ἀγώνα*, ἔκδ. Ι.Μ.Χ.Α., Θεσσαλονίκη 1991, σσ. 69-74 καί προκειμένου περί ἰδιωτικῆς οἰκίας τήν περίπτωση τῆς σωζομένης οἰκίας Παζαρένζου στήν Γουμένισσα - βλ. τήν μελέτη μου "Εἰδήσεις ἀπό τήν Γουμένισσα γιά τόν Μακεδονικό Ἀγώνα" (ὑπό ἔκδοση στά πρακτικά τοῦ Συμποσίου *Ὁ Μακεδονικός Ἀγώνας στήν Γουμένισσα*, Σεπτ. 2001, ἐκδ. Δήμου Γουμένισσας - Συλλόγου Γουμενισσιωτῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ.

9. Γιοσέφ Νεχαμά, *Ἱστορία τῶν Ἰσραηλιτῶν τῆς Σαλονίκης, βιβλ. Γ'*, Θεσσαλονίκη 2000, 1.447 καί ἑξῆς (γιά τίς σχέσεις τους μέ τόν Ἰωακείμ). Τό ἔργο μεταφράσθηκε ἀπό τήν γαλλική μέ εὐθύνη τοῦ Τομέως Μεταφράσεως τοῦ Τμήματος Γαλλικῆς τοῦ Α.Π.Θ., ἔκδ. Ἰσραηλιτική Κοινότητα Θεσσαλονίκης – University Studio Press.

10. Ὁ Νικόδημος Κυζίκου (1826-1900), Κωνσταντινουπολίτης τήν καταγωγή, χειροτονήθηκε ἀπό τόν τότε Κυζίκου, καί ἔπειτα Οἰκουμενικό Πατριάρχη Ἰωακείμ, διάκονος στήν Ἀρτάκη (1846)· σπούδασε στήν Θεολογική Σχολή Χάλκης (1850-1855), διετέλεσε διευθυντής τῆς Θεολο-

Ὁ Οἰκουμενικός Πατριάρχης Ἰωακείμ Γ΄

ἀπῆλθον. Ἀλλά καί τήν ἐπαύριον (Σάββατον) δέν ἐφάνη ὁ ἀπωλεσθείς Ἑβραῖος, τοῦτο δέ ἐπηύξανε τόν ἐρεθισμόν τοῦ λαοῦ τῶν Ἰουδαίων, δι' ὅ τήν Κυριακήν ἀπό πρωΐας πλῆθος πολύ ἐξ ἀνδρῶν, γυναικῶν καί παιδίων συγκειμένου μετά τινων ὑπαλλήλων τῆς πολιτικῆς Ἀρχῆς εἰσῆλθον εἰς τήν οἰκίαν τοῦ ὁποίου μετέβη τήν ἑσπέραν ἐκείνην καθ' ἅ τῇ συζύγῳ αὐτοῦ εἶπεν, ἐπί τούτου δέ καί μόνου τοῦ περιστατικοῦ ἐστήριξαν τήν κατηγορίαν καί ἐνοχῆν τοῦ λίαν ἀξιοτίμου τούτου οἰκογενειάρχου καί πολίτου. Τήν αὐτήν ἡμέραν περί μεσημβρίαν ἀνεκαλύφθη τό πτῶμα τοῦ ἀπωλεσθέντος εἰς τήν πρό τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως παραλίαν ἐκβρασθέν ὑπό τῆς θαλάσσης. Ἅμα ἀναγνωρισθέντος τοῦ πτώματος σμῆνος Ἑβραίων περί τάς τέσσαρας ἤ πέντε χιλιάδας συνωθεῖτο περί αὐτό μέχρι τῆς νυκτός θορυβούντων καί ὀχλαγωγικῶς κραυγαζόντων ἐκδίκησιν δέ κατά τῶν Χριστιανῶν ἐν γένει καί τοῦ Χρ. Ρήγα ἰδίως ζητούντων – ἐλλείποντος τοῦ γενικοῦ Διοικητοῦ ὁ ἐπιτροπεύων ἔλαβεν ὅλα τά κατάλληλα μέτρα πρός καθησύχασιν τοῦ πλήθους, προσέτι διέταξε τόν χιλίαρχον, ἕτερον ὑπάλληλον τοῦ Χακίμ ἐφένδη καί δύο ἰατρούς, τόν τῆς πόλεως καί τινα Ἰουδαῖον, νά προβῶσιν εἰς νεκροψίαν τοῦ πτώματος, προβάντες δέ ἀπεφάνθησαν ὅτι ὁ ἐκ τῆς θαλάσσης ἐξορυχθείς Ἰουδαῖος ηὐτοκτόνησε πνιγείς ἐν αὐτῇ, διότι οὐδέν τεκμήριον βιαίου θανάτου ηὗρον ἐπ' αὐτοῦ. Οἱ Ἰουδαῖοι, ὅμως, πλειότερον ἐκ τούτου ἐρεθισθέντες καί τήν ἐνοχοποίησιν τῶν Χριστιανῶν ἐπιδιώκοντες μετέβησαν κατά χιλιάδας εἰς τόν ἀρχιρραβῖνον πείσαντες αὐτόν νά ζητήσῃ διά τακριρίου ὅπως ἡ ἀρχή δευτέραν διατάξῃ αὐτοψίαν τοῦ πτώματος δι' ἰατρῶν τῆς ἐμπιστοσύνης αὐτῶν. Διό διετάχθη ὁ τοῦ λοιμοκαθαρτηρίου ἰατρός ... (sic), ὅστις ἑτέρους τέσσαρας παραλαβών, δύο Γάλλους τῶν τυχαίως παρευρεθέντων ἐν τῷ λιμένι ἀτμοπλοίων, ἕνα Ἰουδαῖον καί ἕτερον Ὀθωμανόν ἐπί ἁδρᾷ ἀπό μέρους τοῦ Ἀρχιρραβίνου πληρωμῇ προέβη μετ' αὐτῶν εἰς τήν ἐξέτασιν ἀποφανθέντων ὅτι ὁ Ἰουδαῖος ἐφονεύθη καί εἶτα ἐρρίφθη εἰς τήν θάλασσαν. Ἡ φήμη αὐτη, ὡς εἰκός, μεγάλην ἐπίτασιν ἐπέδωκεν εἰς τήν τοῦ φανατικοῦ ἰουδαϊκοῦ ὄχλου γνώμην, δι' ὅ ἀγριώτεροι, ἐπιθετικότεροι καί κινδυνωδέστεροι κατέστησαν. Ὅθεν καί τήν Δευτέραν ἀπό πρωΐας μέχρι τῆς δεκάτης ἑσπερινῆς ὥρας ἅπας ὁ ἑβραϊκός λαός ἦτο ἐπί ποδός περιάγων τάς ὁδούς φωνασκῶν καί μυρίας ἀράς καί ἀπειλάς ἐκσφενδονίζων κατά τῶν Χριστιανῶν. Μόλις δέ περί τήν δεκάτην ὥραν τῇ ἐπιμόνῳ προτροπῇ τῆς ἀρχῆς, τοῦ Ἀρχιρραβίνου καί τῶν ἐγκριτοτέρων καί φρονιμωτέρων Ἑβραίων κατεπείσθη ὁ ὄχλος ἵνα ταφῇ ὁ νεκρός, ὅν ἐσκόπουν νά κρατῶσιν ἄταφον ἐπί πολλάς ἡμέρας μέχρις ἐκδικήσεως τοῦ φόνου δῆθεν δι' ἑτέρου φόνου ἐπ' αὐτοῦ τοῦ πτώματος. Ἤρξατο ἡ ἐκφορά ὀχλαγωγικῶς πολλῶν χιλιάδων Ἑβραίων παρακολουθούντων καί ἁπάντων κραυγαζόντων καί ὀδυρομένων. Διῆλθον πρό τῆς μητροπόλεως διά μιᾶς τῶν μεγαλυτέρων ὁδῶν ἐν ᾗ ὑπάρχουσι καί χριστιανικαί οἰκίαι πολλαί, καθ' ὧν ὑβρίζοντες καί ἀλλαλάζοντες ἐλιθοβόλουν, ὥστε ἔθραυσαν πολλῶν οἰκιῶν τάς ὑάλους καί ἄλλας ἐπροξένησαν αὐτῶν ζημίας, ὡς καί τινα ἐκκλησίαν ἐπί τῆς αὐτῆς ὁδοῦ κειμένην τοῦ ἁγίου Ἀντωνίου καί τό νοσοκομεῖον ἱκανῶς ἔβλαψαν. Ἔδειραν πολλούς, προσέβαλον δέ καί γυναῖκα τινα ἱσταμένην εἰς τό παράθυρον διά πέτρας τῆς ὁποίας εἷς ὀφθαλμός ἔπαθεν ἀνιάτως. Εὐτυχῶς οἱ Χριστιανοί καθ' ὅλον τό παρελθόν ὡς καί κατ' ἐκείνην τήν περίστασιν, λίαν φρονίμως προσηνέχθησαν ἀποσχόντες πάσης ταραχῆς καί ἀντεκδικήσεως. Ἀλλά κατά τήν ἐκ τοῦ νεκροταφείου ἐπιστροφήν διῆλθον διά τῆς συνοικίας τῆς λεγομένης Ἱπποδρομίου ἐν ᾗ ὑπάρχουσι καφενεῖα καί ἄλλα ἐργαστήρια χριστιανικά, καί ἐκεῖ τινές ἐκ τῶν Χριστιανῶν ἀγανακτήσαντες ἦλθον εἰς διαπληκτισμούς, ἐξ ὧν ὅμως οὐδέν εὐτυχῶς ἀπευκταῖον προὔκυψεν, προλαβούσης τῆς χωροφυλακῆς καί διαλυσάσης τό σμῆνος. Τήν Τρίτην τινες τῶν προκρίτων τῆς ἡμετέρας Κοινότητος, ἀπόντος μου ἐν τῇ περιοδείᾳ, πορευθέντες μετά τοῦ πρωτοσυγκέλλου μου εἴς τε τόν ἀντιπρόσωπον τοῦ Γενικοῦ διοικητοῦ καί εἰς τόν Ἀρχιρραβῖνον πολλάς ἐποίησαν παραστάσεις ἐφιστῶντες τήν προσοχήν αὐτῶν ἐπί τῶν διατρεχόντων καί ἐπιρρίπτοντες αὐτοῖς τήν εὐθύνην τῶν ἐνδεχομένων νά λάβωσι χώραν, διότι ἐνδεχόμενον νά ἀφηνιάσωσι καί οἱ Χριστιανοί ὅπως οἱ Ἰουδαῖοι. Τήν αὐτήν ἡμέραν συλληφθείς καί ὁ εἰρημένος Χρῆστος μετά τοῦ υἱοῦ του ἐφυλακίσθησαν. Πρός ἑσπέρας δέ ἔφθασα καί ὁ δοῦλος της εἰδοποιηθείς δι' ἐπίτηδες ἀπεσταλμένου. Τήν ἐπαύριον ἐπανέλαβον ἐντονώτερον τάς αὐτάς παραστάσεις, ἐδεξάμην δέ καί ἐκ μέρους τοῦ Ἀρχιρραβίνου καί τῆς Ἑβραϊκῆς Κοινότητος πρεσβείαν παρακαλοῦσαν ἵνα συμβουλεύσω τούς ἡμετέρους, ὅπως μή προβῶσιν εἰς ἀντεκδικήσεις και δεινωθῶσι τά πράγματα, ὁμολογοῦσα δέ ὅτι ἐν τῇ περιστάσει ταύτη σφάλλει καθ' ὁλοκληρίαν ὁ ἑβραϊκός λαός, καί ὑπισχνουμένων ὅτι μετέρχονται καί θέλουσι μετέλθῃ πάντα τά δυνατά μέτρα ὅπως καθησυχάσωσι τόν ἐξαφθέντα φανατισμόν τοῦ λαοῦ αὐτῶν. Ἀλλά καί οὕτως δέν ἐξέλιπεν ὁ ἐρεθισμός καί αἱ ἐπιθέσεις, τό δέ προχθές Σάββατον Ἑβραῖοι τινες ἐπιπεσόντες κατά τινος πτωχοῦ Χριστιανοῦ ἐπλήγωσαν αὐτόν διά μαχαίρας λίαν ἐπικινδύνως. Τοῦτο ἐξηρέθισε τούς ἡμετέρους τοσοῦτον, ὥστε ἄνευ τῶν ἐμῶν νουθεσιῶν καί ἀποτροπῶν ἤθελον ἐπιτεθεῖ κατά τῶν Ἑβραίων, φρίττω δέ ἀναλογιζόμενος τά ἀποτελέσματα μιᾶς τοιαύτης ἐπιθέσεως, ἀλλά χάριτι Θεοῦ καί διά πολλῶν κόπων τά πάντα φαίνεται παρῆλθον καί ἤδη ἔχομεν ἄκραν ἡσυχίαν. Αἱ ἀνώτεραι Ἀρχαί ἐξετέλεσαν ἀρκούντως καλῶς τό ἑαυτῶν καθῆκον, οἱ κατώτεροι, ὅμως, ὑπάλληλοι καί πρό πάντων οἱ Ζαπτιέδες ἐνήργουν πεισματωδῶς καί ἐκ προμελέτης κατά τῶν ἡμετέρων δεικνύοντες πάντοτε αὐτούς ὡς ἐνόχους εἰς τάς μικράς συμπλοκάς καί διαπληκτισμούς κα-

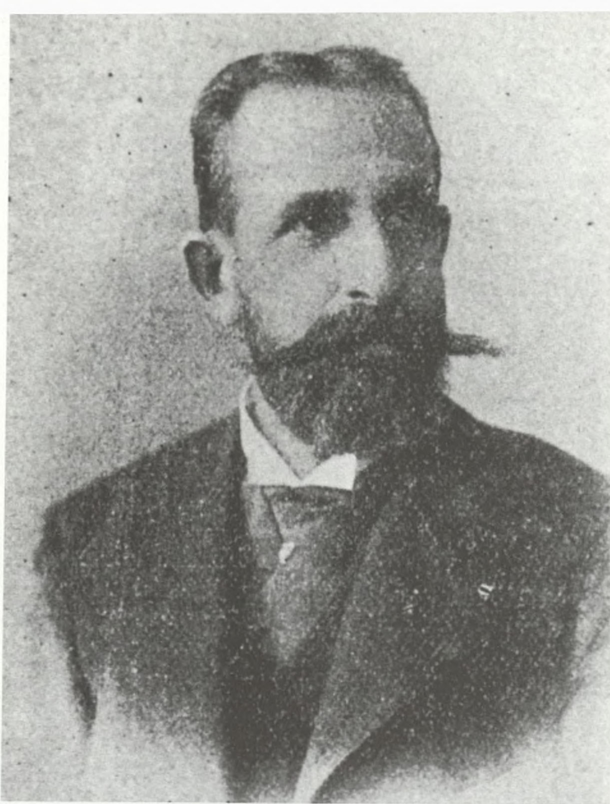

Ὁ Οἰκουμενικός Πατριάρχης Ἰωακείμ Γ΄ κατά τήν περίοδο τῆς διαμονῆς του στό Ἅγιον Ὄρος. Λήψη τοῦ 1900 ἀπό τόν ἱεροδιάκονο Προκόπιο, Καρυές. Ἡ φωτογραφία ἀνήκει στήν Ἁγιορειτική Φωτοθήκη.

γικῆς Σχολῆς τοῦ Σταυροῦ στά Ἱεροσόλυμα (1855-1857), ἐξελέγη ἐπίσκοπος Λαμψάκου καί μητροπολίτης Σερρῶν, ἀλλ' οὐδέποτε ἦλθε στίς Σέρρες, ἀφοῦ εὐθύς ἀμέσως ἐξελέγη μητροπολίτης Κυζίκου (1860), ὅπου καί παρέμεινε ὥς τόν θάνατό του (1990) - *Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια* 24 (1900) 15.

11. Ὁ κατά κόσμον Ἰωάννης Κοκκώδης ἀπό τήν Καλλιμασία τῆς Χίου (1802-1878) ὑπηρέτησε ἀρχιερεῦς μεταξύ τῶν ὁποίων τόν Βενέδικτο Ἰωαννίνων μαθητεύοντας κοντά στόν Ἀθανάσιο Ψαλλίδα, ἐξελέγη ἐπίσκοπος Δρυϊνουπόλεως, μητροπολίτης Ἰωαννίνων (1835), Κυζίκου (1845), καί Οἰκουμενικός Πατριάρχης 4 Ὀκτ. 1860· παύθηκε στίς 9 Ἰουνίου 1863 μέ τήν κατηγορία ὅτι δέν συμμορφώθηκε μέ τήν ἐφαρμογή τῶν νέων Ἐθνικῶν Κανονισμῶν. Ἐπανεξελέγη στίς 23 Νοεμβρίου 1873 καί παρέμεινε ὥς τόν θάνατό του (5 Αὐγ. 1878). Βλ. Β. Σταυρίδης, *Οἱ Οἰκουμενικοί Πατριάρχαι 1860 - σήμερον*, Α΄, Ἱστορία, ἔκδ. Ἑταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν, Θεσσαλονίκη 1977, σσ. 89-130.

12. ΑΙΜΘ, *Ἡ ἐπίσημος ἀλληλογραφία*, φφ.

Δημοσθένης Εὐγενίδης. Ἀπό τά κυριότερα στελέχη τῆς ἰωακειμικῆς παρατάξεως στήν Κωνσταντινούπολη.

τά τῶν Ἰουδαίων, διότι κατά τό κοινόν φρόνημα ἐδωροδοκήθησαν ὑπ' αὐτῶν. Ἡ οἰκογένεια τοῦ πνιγέντος ἐκίνησεν ἀγωγήν κατά τοῦ Χρήστου Ρήγα καί τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, οἵτινες ἀπό τῆς παρελθούσης Τρίτης εὑρίσκονται ὑπό κράτησιν καί ἀνάκρισιν ὡς καί ἕτεροι πολλοί ἀνεκρίθησαν· καίτοι δέ τῆς ἀγωγῆς ἰδιωτικῆς φαινομένης ὄπισθεν αὐτῆς ἵσταται ὠθοῦσα τά πράγματα ἅπασα ἡ Ἑβραϊκή Κοινότης. Καί εἶναι μέν σχεδόν βέβαιον ὅτι ἀθωωθήσεται ὁ κατηγορούμενος ἀδίκως οὐχ ἧττον ὅμως διατελεῖ εἰσέτι μετά τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ ὑπό κράτησιν καί μεθ' ὅλας τάς ἐκτενεῖς καί σπουδαίας προσπαθείας δέν ἠδυνήθην νά ἀπελευθερώσω αὐτόν. Σήμερον δέ εἶπέ μοι ὁ καδής ὅτι εἶναι μέν ἀθῶος ὁ Χρῆστος Ρήγας, ἀλλ' εἰσέτι θά βραδύνῃ ἐπί ἡμέρας τινας ἡ ἀπελευθέρωσις αὐτοῦ. Ταῦτα καί τοιαῦτα ἐν συνόψει τά διατρέξαντα.

Θαῦμα πώς οἱ ἡμέτεροι ἐπέδειξαν ὑπερβάλλουσαν ἀνοχήν ἐπί τούτοις κατασπαζόμενος ... κ.λπ.

Θεσσαλονίκῃ τῇ 7βρίου 1874

Ὁ Θεσσαλονίκης Ἰωακείμ

Τῷ Οἰκουμενικῷ Πατράρχῃ

Καί ἐνῶ αὐτά συνέβαιναν στά τέλη Σεπτεμβρίου 1874, τήν 19 Δεκεμβρίου 1874 ἀπεβίωσε, μετά ὀλιγοήμερη ἀσθένεια, ὁ γέρων ἀρχιρραβῖνος τῆς Θεσσαλονίκης καί τήν ἑπομένη 20 τοῦ μηνός ἐγένετο ἡ κηδεία του. Μετά τό πέρας τῆς νεκρώσιμης τελετῆς ὁ Ἰωακείμ ἐπέστρεψε στό μητροπολιτικό μέγαρο καί συνέταξε ὀλιγόλογη ἐνημερωτική ἐπιστολή πού ἀπηύθυνε στόν Οἰκουμενικό Πατριάρχη Ἰωακείμ Β΄. Μέ αὐτήν τήν ἐπιστολή ὁ μητροπολίτης περιέγραψε τά καθέκαστα: τό ἄπειρον πλῆθος τῶν Ἰσραηλιτῶν πού θρηνοῦσε, μετά κοπετοῦ καί ἀλαλαγμοῦ, τόν πνευματικό του ἡγέτη, τήν μεγάλη παράταξη πού παρηκολούθησε τήν κηδεία μαζί μέ τόν δήμαρχο Μεχμέτ πασᾶ, τό προξενικό σῶμα, τόν μεκτουπτσῆ ἐφένδη, τόν ἐξοχώτατο κ. Λογάδη, τούς Ἕλληνες προκρίτους. Φυσικά καί ὁ ἴδιος ὁ Ἰωακείμ, πού δικαιολόγησε τήν συμμετοχή του στην νεκρώσιμη τελετή ὡς ἑξῆς:

"Ἐπειδή δέ προσεκάλεσαν καί τόν δοῦλον της [ἐννοεῖ τόν ἴδιο] *δέν ἔκρινα καλόν νά δείξω παντελῆ ἀδιαφορίαν ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ καθ' ἥν ἔκτακτον καί κοινόν πένθος ἐκάλυπτεν ἅπασαν τήν σύνοικον Κοινότητα. Ὅθεν οἱ μέν ἐμοί Πρωτοσύγκελλος καί Ἀρχιδιάκονος συνώδευσαν τήν ἐκφοράν ἀπό τῆς οἰκίας εἰς τήν συναγωγήν καί ἐκεῖθεν μέχρις ἱκανοῦ διαστήματος, οἱ δέ ἱερεῖς τῆς πόλεως συνελθόντες ἐν τῇ Ἱερᾷ Μητροπόλει παρετάχθησαν πρό τῆς πύλης καθ' ἥν στιγμήν διήρχετο ἡ νεκρική συνοδεία"*[13].

13. ΑΙΜΘ, ὅ.π., φ. 134.

Σόλων Καζανόβας. Ἀπό τά ἡγετικά στελέχη τῆς ἀντι-ἰωακειμικῆς παρατάξεως στην Κωνσταντινούπολη.

Ὁ θανών ἀρχιρραβῖνος ἦταν ὁ Ἀσέρ Κόβο, ὁ ἐπονομαζόμενος Ραφαέλ καί Χαΐμ, ὁ ὁποῖος οὐσιαστικῶς ἀνέλαβε τήν ἀρχιρραβινία περί τό 1850, καταγόταν ἀπό ἐπιφανῆ ἰσραηλιτική οἰκογένεια τῆς Θεσσαλονίκης, γνώστης τῆς ταλμουδικῆς σοφίας καί τῆς ἑβραϊκῆς γραμματείας. Ὁ Γιοζέφ Νεχαμά, πού τόν θεωρεῖ ἀπό τούς σπάνιους ἡγέτες τοῦ Ἑβραϊσμοῦ τῆς Θεσσαλονίκης, γράφει ὅτι γεννήθηκε στήν πόλη μας περί τό 1799 ἤ πέντε-ἕξη χρόνια ἐνωρίτερα. Γιά τόν θάνατό του ὁ αὐτός Νεχαμά γράφει ὅτι κηρύχθηκε δημόσιο πένθος καί ὅτι "τήν νεκρική πομπή παρηκολούθησε μέ σεβασμό σύσσωμος ὁ πληθυσμός καί ὅτι ὁ μητροπολίτης Ἰωακείμ ἦταν περιτριγυρισμένος ἀπό ὅλους τούς Ἕλληνες κληρικούς καί προκρίτους· μαζί καί οἱ ὑψηλοί κρατικοί ἀξιωματοῦχοι[14]".

γ) Προβλήματα μέ τήν Μονή Βλατάδων καί ἁγιορειτικά μετόχια

Στίς 3 Μαρτίου 1875 ὁ Ἰωακείμ συνέταξε ἐπιστολή ἀπευθυνόμενους πρός τόν φίλο του γέροντα Κυζίκου Νικόδημο καί τόν παρακαλοῦσε νά παρέμβει στόν προκάτοχό του στόν μητροπολιτικό θρόνο Θεσσαλονίκης Νεόφυτο (1858-1874)[15], προκειμένου αὐτός νά τοῦ ἀποστείλει κώδικα περιέχοντα πολλάς πράξεις πού ἀφοροῦσαν τήν μητρόπολη καί τίς ὑπ' αὐτήν ἐπισκοπές. Τόν κώδικα αὐτόν ὁ Νεόφυτος εἶχε παραλάβει, μαζί μέ ἄλλα πράγματα, κατά τήν ἀναχώρησή του ἀπό τήν Θεσσαλονίκη, καί αὐτό τό γνώριζε ὁ Ἰωακείμ κατά τήν θητεία του ὡς συνοδικοῦ στήν Κωνσταντινούπολη. Ἦταν ἡ ἐποχή πού ὁ Ἰωακείμ ἦταν, ἀκόμη, μητροπολίτης Βάρνης καί ἑτοιμαζόταν νά μεταβεῖ στήν Θεσσαλονίκη, μετά τήν ἐκλογή του, ἐννοεῖται, στόν μητροπολιτικό θρόνο τῆς πόλεώς μας. Τό δυσάρεστο ἦταν πάντως ὅτι ὁ κῶδιξ εἶχε ἀπωλεσθεῖ, ἴσως κατά τήν μετακόμιση τῆς οἰκοσκευῆς τοῦ Νεοφύτου. Δέν ἦταν μόνον ὁ ἐν λόγῳ κῶδιξ πού εἶχε συναποκομίσει ὁ Νεόφυτος, ἀλλά καί ἕνας ἄλλος τοῦ παρεκκλησίου τῆς Θεσσαλονίκης ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, πού ἐκεῖνον τόν καιρόν (3 Μαρτίου 1875), κατά τά γραφόμενα τοῦ Ἰωακείμ, "κατεχόταν ἀπό καλογέρους".

Ὁ Ἰωακείμ εἶχε τούς λόγους του νά ζητεῖ τήν εὕρεση καί ἀποστολή πρός αὐτόν τῶν δύο κωδίκων: ἐπιθυμοῦσε νά γνωρίζει τά σχετικά μέ τό καθεστώς τῆς Μονῆς Βλατάδων[16], ἀλλά καί τοῦ ἁγίου Γεωργίου, ἀφοῦ, κατ' ἐκείνη τήν ἐποχή, ἀντιμετώπιζε προβλήματα κανονικῆς φύσεως. Ἤδη ἀπό ἐπιστολή τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἰωακείμ Β΄ πρός τόν Ἰωακείμ ἀπό 11 Φεβρουαρίου 1875 πληροφορούμεθα γιά τό ἐνδιαφέρον τοῦ πρώτου γιά τήν Μονή Βλατάδων, ἀλλά καί γιά τήν ἐντολή του πρός τόν δεύτερο νά ἐξετάσει λεπτομερῶς τά ἀφορῶντα τήν Μονή Βλατάδων καθώς καί τήν κατάσταση τῶν λοιπῶν μονῶν τῆς περιφερείας του. Πράγματι, ὁ Ἰω-

14. Νεχαμά, ὅ.π. 1454-1456.

15. Γιά τόν Νεόφυτο βλ. ἐδῶ σημ. 5.

16. Γ.Α. Στογιόγλου, *Ἡ ἐν Θεσσαλονίκῃ Πατριαρχική Μονή τῶν Βλατάδων*, σειρά Ἀνάλεκτα Βλατάδων, Θεσσαλονίκη 1971.

Ἡ κηδεία τοῦ Ἄββοτ στόν Ἅγιο Νικόλαο, The Illustrated London News, Μάιος 1876. Συλλογή Γεωργίου Σ. Πατιερίδη. Δημοσιεύθηκε στόν τόμο Ἡ Θεσσαλονίκη στά χαρακτικά.

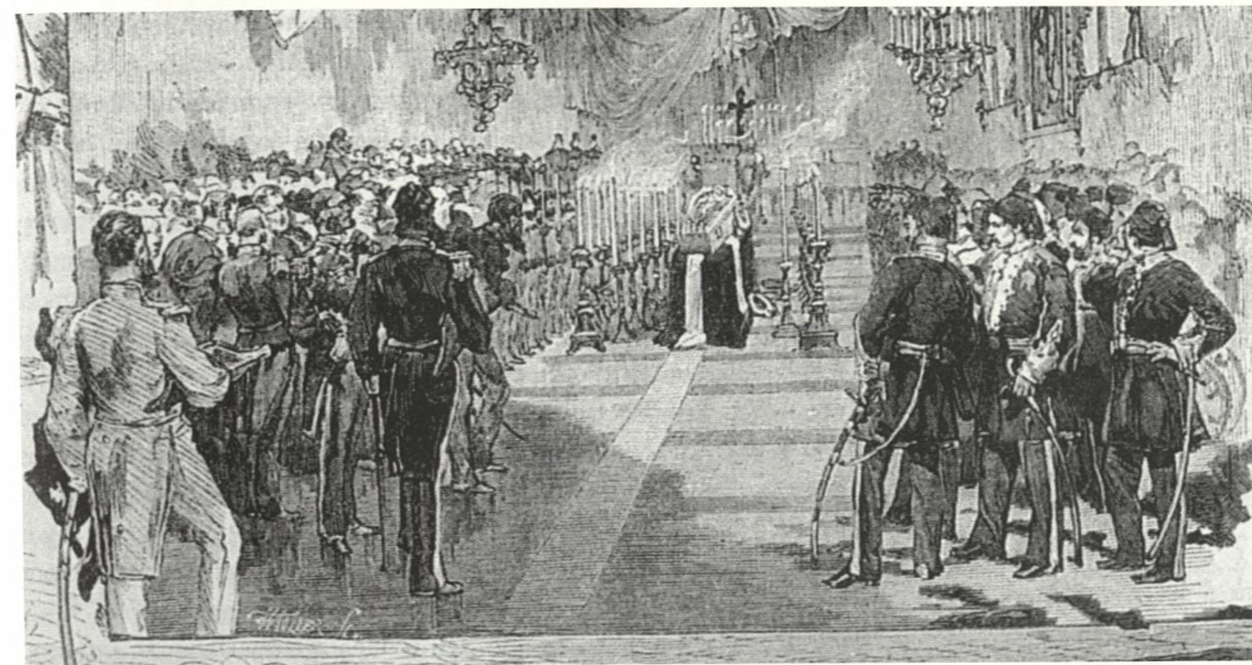
ακείμ, ὑπακούοντας στήν ἐντολή τοῦ προϊσταμένου του, ἐξέτασε τά σχετικά μέ τήν Μονή καί ἐνημέρωσε πάραυτα τό Πατριαρχεῖο· τά κύρια σημεῖα τῆς ἐνημερωτικῆς ἐπιστολῆς του ἀναφέρονται στίς ἑξῆς ἀξιοσημείωτες πληροφορίες[17]: οἱ πρόκριτοι τῆς πόλεως ζητοῦσαν ἀπό καιροῦ τήν συγκατάθεση τοῦ Ἰωακείμ, προκειμένου νά ζητήσουν, μέ τήν σειρά τους, ἀπό τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο νά τούς παραχωρηθεῖ ἡ Μονή γιά νά ἐνισχύσουν ἀπό τά ἔσοδά της τά σχολεῖα τῆς πόλεως καί σέ ἀνταπόδοση αὐτοί, οἱ πρόκριτοι δηλαδή, θά κατέβαλλαν στό Πατριαρχεῖο τά διπλάσια πού ἔδιδε ὁ ἡγούμενος. Ὁ Ἰωακείμ ἀπέφυγε νά λάβει θέση στήν φιλοδοξία αὐτήν τῶν προκρίτων, γιατί, ὅπως γράφει στόν Ἰωακείμ Β΄, σκεπτόταν νά ἱδρύσει ἱερατική σχολή, τῆς ὁποίας ἡ ἔλλειψη ἦταν αἰσθητή στήν Μακεδονία καί γιά τόν λόγον αὐτόν εἶχε ἀποφασίσει, μέ τούς λοιπούς ἐπισκόπους τῆς Ἐπισκοπικῆς Συνόδου[18], τόν περασμένο Ὀκτώβριο νά προχωρήσουν στήν ἵδρυσή της μέ τήν βεβαιότητα ὅτι τό Πατριαρχεῖο θά παραχωροῦσε τήν Μονή Βλατάδων γιά τήν στέγαση τῆς ἐν λόγῳ σχολῆς καθώς καί τά ἔσοδά της γιά τήν κάλυψη τῶν λειτουργικῶν ἀναγκῶν της.

Τά πράγματα, ὅμως, κατέστησαν πολύ δυσχερῆ γιά τά σχέδια τοῦ Ἰωακείμ νά ἱδρυθεῖ Ἱερατική Σχολή· τά ἐκθέτει ὁ ἴδιος σέ ἐπιστολή του ἀπό 23 Φεβρουαρίου 1876 πρός τόν Οἰκουμενικό Πατριάρχη Ἰωακείμ τόν Β΄. Γύρω ἀπό τήν Μονή Βλατάδων, γράφει, ὑπάρχουν ὀγδόντα χριστιανικές οἰκίες καί οἱ ἱερεῖς τῆς Μονῆς, μολονότι αὐτή εἶναι σταυροπηγιακή, ἀσκοῦν ὅλα τά δικαιώματα καί τά καθήκοντα μιᾶς ἐνοριακῆς ἐκκλησίας.

Κοντά στήν Μονή, συνεχίζει ὁ μητροπολίτης Ἰωακείμ, ὑπάρχει καί ἡ ἐκκλησία τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς Λαοδηγητρίας, γύρω

17. ΑΙΜΘ, *Ἡ ἐπίσημος ἀλληλογραφία*, φφ. 236-237.

18. Γιά τόν πανάρχαιο αὐτόν ἐκκλησιαστικό θεσμό πού καταργήθηκε τό 1924 βλ. τήν μελέτη Ἀθ. Ε. Καραθανάσης - ἀρχιμ. Γεώργ. Τριανταφυλλίδης, *Ἡ Ἐπισκοπική Σύνοδος τῆς μητροπόλεως Θεσσαλονίκης (19ος-20ος αἰ.)*, ἐκδ. Ἑταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν, Θεσσαλονίκη 1994 καί τά Πρακτικά Ἐπιστημονικοῦ Συμποσίου Χριστιανική Θεσσαλονίκη - *Ἡ Ἐπαρχιακή Μητροπολιτική Σύνοδος Θεσσαλονίκης*, ἐκδ. Ἀντιδημ. Πολιτισμοῦ Δ. Θεσσαλονίκης - Μ. Βλατάδων, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2000.

Ἡ κηδεία του Moulin, The Illustrated London News, Μάιος 1876. Συλλογή Γεωργίου Σ. Πατιερίδη. Δημοσιεύθηκε στόν τόμο Ἡ Θεσσαλονίκη στά χαρακτικά.

ἀπό τήν ὁποία ὑπάρχουν πενήντα χριστιανικές οἰκίες. Τήν ἐκκλησία αὐτή, πού ἦταν παράρτημα τῆς Μ. Βλατάδων καί ὑπαγόταν σ' αὐτήν, ἀρχικῶς ἐπάκτωνε ὁ ἡγούμενος τῆς Μ. Βλατάδων σέ κάποιον ἱερέα, ἀλλά μεταξύ τῶν δύο ἀνδρῶν, ἡγουμένου καί πακτωτοῦ ἱερέως, ἐπῆλθε διαφωνία μέ ἀποτέλεσμα τήν παρακμή τοῦ ναοῦ, πραγματικότητα πού δυσαρεστοῦσε τούς ἐνορῖτες, οἱ ὁποῖοι ἀνέλαβαν τήν διαχείρισή του πληρώνοντας 2.000 γρόσια ἐτησίως. Δύο ἔτη ἀργότερα νέα διαφωνία, αὐτή τήν φορά μεταξύ ἡγουμένου καί ἐνοριτῶν, τοῦ μέν πρώτου ἀπαιτοῦντος αὔξηση τοῦ ἐνοικίου, τῶν δέ δευτέρων μείωση, ἐπανέφερε τό παλαιό καθεστώς τῆς πακτώσεως. Ὁ Ἰωακείμ ἄφηνε ἐπιμελῶς στήν δικαιοδοσία τοῦ Πατριάρχου νά κρίνει, ἄν εἶναι κανονικόν καί δίκαιον νά ἀσκεῖ ὁ ἡγούμενος σταυροπηγιακῆς μονῆς ἐνοριακή δικαιοδοσία, ἀλλά, ἀπό τήν ἄλλη, ἔθετε ἕνα ἄλλο ζήτημα: τήν ἄρνηση, δηλαδή, τοῦ ἰδίου ἡγουμένου νά πληρώσει ἕνα μέγα μέρος τοῦ ὁλικοῦ ποσοῦ τῶν 1.600 γροσίων πού ἀναλογοῦσε στήν ἐνορία τῆς Μονῆς Βλατάδων, τά ὁποῖα ὄφειλε νά πληρώσει ὡς τήν ἀναλογοῦσα σ' αὐτήν ἀρχιερατική ἐπιχορήγηση στόν Ἰωακείμ. Εἶχε μάλιστα ἀποφασισθεῖ κατά τήν γενική συνέλευση τῶν πολιτῶν νά πληρώνει κάθε ἐνορία ποσό ἀρχιερατικῆς ἐπιχορηγήσεως ἀνάλογα μέ τόν πληθυσμό καί τῆς "καταστάσεως εἰς τάς ἐνορίας", καί ἄν αὐτό δέν συγκεντρωνόταν, τότε τά παγκάρια τῶν ἐκκλησιῶν, μέ εὐθύνη τῶν ἐπιτρόπων, θά κάλυπταν τό ἔλλειπον ποσόν. Γιά τόν λόγον αὐτόν ὁ Ἰωακείμ ζητοῦσε ἀπό τόν Πατριάρχη νά διατάξει τόν ἡγούμενο τῆς Μ. Βλατάδων νά πληρώσει τά ὀφειλόμενα[19].

Ἕνα ἄλλο θέμα πού ἀπασχολοῦσε τόν Ἰωακείμ κατ' ἐκείνη τήν ἐποχή, ἦταν τά μετόχια τῆς Σίμωνος Πέτρας στήν Θεσσαλονίκη, ὁ

19. Ὁ κ. Γ.Α. Στογιόγλου, *Ἡ Μονή Βλατάδων*, σ. 328 μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ ἡγούμενος τῆς μονῆς Βλατάδων καί ὡς διαχειριστής τῶν δύο ναῶν, τῆς Λαοδηγητρίας καί τοῦ Νικολάου Ὀρφανοῦ, ὄφειλε στόν μητροπολίτη 3.000 γρόσια, σύμφωνα μέ τήν ἀπόφαση τῆς γενικῆς συνελεύσεως τῶν Ἑλλήνων κατοίκων γιά τήν ἀρχιερατική ἐπιχορήγηση. Οἱ ἐφημέριοι τῶν δύο αὐτῶν ναῶν ἀρνοῦνταν νά καταβάλουν τήν ἀποζημίωση ἀπειθαρχοῦντες στόν μητροπολίτη καί τήν δημογεροντία. Ὁ ἐφημέριος τῆς Λαοδηγητρίας ἐτέθη σέ ἀργία καί τό ζήτημα παρεπέμφθη στήν Ἱερά Σύνοδο, ἡ ὁποία μέ γράμμα της ἀπό 8 Αὐγ. 1877 πρός τόν ἡγούμενο τῆς Μονῆς Βλατάδων ζητοῦσε νά συνεννοεῖται μέ τόν μητροπολίτη προκειμένου γιά τήν πληρωμή τῶν δικαιωμάτων του, ἐφ' ὅσον θέλει

γνωστός δηλαδή ναός τοῦ ἁγίου Χαραλάμπους στήν σημερινή ὁδό Ἐξαδακτύλου[20], καί τό μετόχι τῆς Μονῆς Γρηγορίου, ὁ ἐπίσης γνωστός ναός τοῦ ἁγίου Γεωργίου[21], ἀπέναντι ἀπό τόν περιώνυμο ναό τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Rotonda. Καί ἐνῶ, ὡς εἶναι γνωστόν, οἱ ναοί τῶν μετοχίων καθιδρύονται γιά τίς πνευματικές ἀνάγκες τῶν μοναχῶν, στίς δύο αὐτές περιπτώσεις, οἱ ναοί τῶν μετοχίων κατέστησαν ἐνοριακοί, ἀφοῦ σ' αὐτούς, γράφει ὁ Ἰωακείμ, ἐκκλησιάζονται οἱ γείτονες Χριστιανοί, μολονότι ἀνήκουν σέ ἄλλες ἐνορίες καί οἱ ἐφημέριοι τῶν μετοχίων ἐκτελοῦν ὅλα τά μυστήρια καί τίς ἱερές ἀκολουθίες, πλήν τῆς βαπτίσεως, τοῦ στεφανώματος καί τῶν κηδειῶν, ὡς νά ἦσαν τακτικοί ἐνοριακοί ἱερεῖς. Τοιουτοτρόπως, κατά τόν Ἰωακείμ, ἀδικοῦνται οἱ ἱερεῖς καί τά παγκάρια τῶν γειτονικῶν ἐνοριῶν, ἀλλά καί ἐκφράζονται παράπονα ἀπό τούς ἐνορίτες, ἐν γένει δέ ἡ κατάσταση καί ἄδικη εἶναι καί ἀντικανονική. Γιά τόν λόγον αὐτόν ὁ Ἰωακείμ ζητοῦσε τήν παρέμβαση τοῦ Πατριαρχείου "πρός ἄρσιν τῶν παραπόνων καί ἀποφυγήν τῆς ἀτόπου χασμωδίας"[22].

Πάντως στά μετόχια τοῦ Ἁγίου Ὄρους στήν Θεσσαλονίκη, πού διέθεταν μικρές ἐκκλησίες, κατέλυαν μοναχοί-ἀντιπρόσωποι τῶν μονῶν πού ἔρχονταν στήν Θεσσαλονίκη γιά νά χειρισθοῦν οἰκονομικές ὑποθέσεις τους, γενόμενοι, ταυτοχρόνως, πρόξενοι παρεξηγήσεων, ὅπως στήν προκείμενη περίπτωση. Τότε παρενέβαιναν οἱ ἑκάστοτε μητροπολῖτες Θεσσαλονίκης καί ἐνίοτε ὁ Πατριάρχης. Ἔτσι τό 1863 ὁ μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Νεόφυτος (1858-1874) διόρισε στήν ἐκκλησία τοῦ ἁγίου Χαραλάμπους, μετόχιο τῆς Σίμωνος Πέτρας, ἀρχιερατικό ἐπίτροπο, προκαλώντας τήν ἀντίδραση τῆς Σίμωνος Πέτρας πού διαμαρτυρήθηκε στόν Οἰκουμενικό Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Σωφρόνιο Γ' (1863-1866). Ὁ Σωφρόνιος τήν 2 Ἰανουαρίου 1864 ζήτησε ἀπό τόν Νεόφυτο νά ἀποσύρει τόν ἀρχιερατικό ἐπίτροπό του καί νά ἀποδώσει τό μετόχιο στούς μοναχούς· μᾶς εἶναι ἄγνωστο πῶς ἀντέδρασε ὁ Νεόφυτος.

Οὔτε καί γνωρίζουμε τήν πατριαρχική ἀπάντηση στήν ἐπιστολή τοῦ Ἰωακείμ, ἀλλά φαίνεται ὅτι ἡ κατάσταση αὐτή διατηρήθηκε καί κατά τά ἑπόμενα ἔτη σέ ἐκκρεμότητα. Τήν παραμονή τῶν Βαΐων τοῦ 1881 ὁ μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Καλλίνικος (1878-1884) διέταξε τόν ἱερομόναχο τοῦ μετοχίου νά κλείσει τήν ἐκκλησία καί νά παύσει νά ἱερουργεῖ· ἤθελε, μέ τόν τρόπο αὐτόν, νά ἐξαναγκάσει τούς μοναχούς νά πληρώνουν γιά τίς σχολές δέκα ὀθωμανικές λίρες ἐτησίως. Οἱ Σιμωνοπετρῖτες διαμαρτυρήθηκαν τρεῖς φορές στόν Πατριάρχη Ἰωακείμ Γ', γνώστη τῆς καταστάσεως ἀσφαλῶς, ὁ ὁποῖος μέ τρεῖς ἐπιστολές του ζήτησε ἀπό τόν μητροπολίτη νά ἐπιτρέψει τήν λειτουργία τῆς ἐκκλησίας πού ἔμεινε κλειστή. Τελικῶς, μετά ἀπό τέταρτη διαμαρτυρία τῶν Σιμωνοπετριτῶν ὁ Ἰωακείμ ἔστειλε ἀπευθείας στόν μοναχό Δωρόθεο, ἱερατικό προϊστάμενο τοῦ ἁγίου Χαραλάμπους, τήν ἄδεια νά λειτουργεῖ, ἀλλά καί μέ τήν προτροπή νά μήν ὑπερβαίνει τά καθήκοντά του καί νά μήν παραβιάζει τά δικαιώματα τῆς γειτονικῆς ἐνορίας. Ὁ Ἰωακείμ θυμοῦνταν πολύ

ὁ ἡγούμενος καί ἡ Μ. Βλατάδων νά ἔχουν ὑπό τήν δικαιοδοσία τους τίς ἐνορίες τῶν ὁποίων οἱ ἐφημέριοι ἀσκοῦν ὅλα τά ἱερατικά τους καθήκοντα. Ὁ ἡγούμενος δέχθηκε τούς ὅρους τοῦ Πατριαρχείου καί ἔτσι ἐπῆλθε ἡ εἰρήνη καί ἡ συμφωνία μεταξύ Μ. Βλατάδων καί Ἰωακείμ. Τό θέμα, πάντως, ἐξακολούθησε ὑφιστάμενο καί κατά τίς ἑπόμενες δεκαετίες· βλ. Γ. Γκαβαρδίνας, "Διαμάχες Ἱερᾶς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης καί Ἱερᾶς Μ. Βλατάδων γιά τόν ἱερό ναό τῆς Παναγίας τῆς Λαοδηγητρίας ἐπί Μητροπολίτου Θεσσαλονίκης Γενναδίου (1912-1951)", στόν τόμο *Ὁ Μητροπολίτης Γεννάδιος Ἀλεξιάδης*, ἔκδ. Κ.Ι.Θ., Θεσσαλονίκη 1992, σσ. 189-272.

20. Β. Δημητριάδης, *Τοπογραφία τῆς Θεσσαλονίκης κατά τήν ἐποχή τῆς Τουρκοκρατίας 1430-1912*, ἔκδ. Ἑταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν, Θεσσαλονίκη 1983, σσ. 263-264, 274.

21. Δημητριάδης, *ὅ.π.*, σσ. 264-265, 274.

22. ΑΙΜΘ, *Ἡ ἐπίσημος ἀλληλογραφία*, φφ. 236-237.

καλά τά προβλήματα πού καί ὁ ἴδιος εἶχε ἀντιμετωπίσει, λίγα χρόνια πρίν, ὡς μητροπολίτης, μέ τα μετόχια αὐτά.

Κατά τά ἄλλα, τό μετόχιο ἀνῆκε ἀπό τό 1724 στήν Σιμωνόπετρα καί ἀποτελοῦνταν ἀπό τό κονάκι, πού ἦταν διώροφο μέ ἕξη δωμάτια ἀνώγεια καί ἕξη ἰσόγεια, ὑπόγειο, στάβλο, ἀποθῆκες, ἕνα μεγάλο καί ἕνα μικρό θερινό δωμάτιο, ἄλλα δύο δωμάτια, βρύση, δεξαμενή, ἀποχωρητήριο, μικρή αὐλή πού τό 1812 αὐξήθηκε μέ τήν ἀγορά μιᾶς γειτονικῆς αὐλῆς. Τό 1905 ἡ ἐκκλησία εἶχε ἐρημωθεῖ, ἀλλά ξανακτίσθηκε λίγο μικρότερη ἀπό πρίν[23].

Ὅσο γιά τήν ἐκκλησία τοῦ ἁγίου Γεωργίου ἀπέναντι ἀπό τόν Ἅγιο Γεώργιο Rotonda, κατά τόν Χατζῆ-Ἰωάννου καί τόν Tafrali, εἶχε κτισθεῖ ἀπό τούς Χριστιανούς, ὅταν οἱ Τοῦρκοι κατέλαβαν τόν Ἅγιο Γεώργιο Rotonda (1590). Ἄλλη ἔγγραφη μαρτυρία θέλει τόν ἅγιο Γεώργο νά ἀποτελοῦσε καθολικό μικρῆς μονῆς πού εἶχε διαλυθεῖ. Τό 1700 ἡ Μονή Γρηγορίου ἀγόρασε τά κελλιά πού ἦσαν γύρω ἀπό τήν ἐκκλησία καί τό 1758 ὁ μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Γαβριήλ παρεχώρησε τήν μονή πού ἦταν ἐρειπωμένη, ἐνῶ τό 1815 ἀνακαινίσθηκε μέ ἔξοδα τοῦ Διονυσίου, προηγουμένου τῆς Μονῆς. Οἱ βυζαντινοί κίονες τοῦ ναοῦ μετεφέρθησαν τό 1916 στήν Ἀθήνα καί τό 1921 ἡ Μονή Γρηγορίου τούς ἐπανέκτησε καί τούς ἐπανέφερε στό Ἅγιον Ὄρος[24].

δ) Ἡ σφαγή τῶν προξένων

Ἡ σφαγή τῶν προξένων ἀποτέλεσε ἕνα ἀπό τά συγκλονιστικώτερα γεγονότα τοῦ β' μισοῦ τοῦ 19ου αἰ. ὄχι μόνον γιά τήν ἱστορία τῆς Θεσσαλονίκης, ἀλλά καί τοῦ Ἀνατολικοῦ Ζητήματος. Ὁ Ἰωακείμ μέ τήν ἀπό 18 Μαΐου 1876 ἐπιστολή του[25] πρός τόν Πατριάρχη Ἰωακείμ Β' τόν πληροφορεῖ ὅτι τήν Παρασκευή 7 Μαΐου ἔγινε μεγαλοπρεπής ἡ κηδεία τῶν δύο θυμάτων πού ἄρχισε τήν 12η μεσημβρινή. Πρῶτον, γράφει, τελέσθηκε ἡ ἐκφορά τοῦ νεαροῦ Γάλλου προξένου Ἰουλίου Moulin στόν ναό τῶν Φράγκων, δοθέντος ὅτι ὁ σφαγιασθείς ἦταν καθολικός, στήν ὁποία παραβρέθηκαν ὁ βαλῆς, τό προξενικό σῶμα, οἱ ἀξιωματικοί τῶν πολεμικῶν πλοίων[26], ἡ πομπή διῆλθε τούς κεντρικούς δρόμους καί κατευθύνθηκε στήν ἀποβάθρα, ὅπου ναυλοχοῦσαν γαλλικά πολεμικά, σέ ἕνα ἐκ τῶν ὁποίων μεταφέρθηκε ὁ νεκρός τοῦ Γάλλου προξένου[27]. Ἔπειτα ὅλοι μαζί, μαζί καί ὁ Ἰωακείμ, μετέβησαν στόν ναό τοῦ ἁγίου Νικολάου στήν ἐνορία τοῦ ὁποίου ἀνῆκε ὁ Χαρίτων Ἄββοτ, ὅπου μέ μεγάλη ἐπισημότητα καί τάξη, ὅπως ἔγραφε ὁ Ἰωακείμ, ἐψάλη ἡ νεκρώσιμη ἀκολουθία· ὁ νεκρός τοῦ Ἄββοτ, ἀφοῦ διῆλθε μέγα μέρος τῶν Χριστιανικῶν συνοικιῶν, κατέληξε στόν μητροπολιτικό ναό, στό προαύλιο τοῦ ὁποίου καί ἐτάφη. Μετά τό τέλος τῆς νεκροπομπῆς ἄνοιξε ἡ ἀγορά, πού ἐπί ὧρες ἦταν κλειστή καί τάξη ἀπόλυτη ἐπικρατοῦσε στήν πόλη[28], μολονότι πολύ ἀπαισιόδοξοι ἔπλατταν στήν φαντασία τους σφαγές καί λεηλασίες. Πάντως οἱ μέν (οἱ Ὀθωμανοί) φοβοῦνταν τούς δέ (Ἕλληνες) καί ἀντιστρόφως[29]. Ἡ ἐκτίμηση τοῦ Ἰωακείμ ἦταν ὅτι οἱ

23. *ὅ.π.*, 263-264, 274.

24. *ὅ.π.*, 264-265, 275.

25. ΑΙΜΘ, *Ἡ ἐπίσημος ἀλληλογραφία*, φφ. 263-264.

26. Ἀπό ἔγγραφο τοῦ Ἄγγλου προξένου στήν Θεσσαλονίκη Blunt πρός τόν προϊστάμενό του πρεσβευτή H. Elliot στήν Κωνσταντινούπολη μαθαίνουμε καί τά ὀνόματα τῶν παρόντων ἐπισήμων πού ἦσαν: ὁ γενικός διοικητής Ἐσρέφ πασᾶς, ὁ σύμβουλος Βαχάν ἐφέντης, ὁ Τοῦρκος διοικητής τῆς Ταξιαρχίας Ἰμπραΐμ πασᾶς, ὁ Τοῦρκος ἀντιναύαρχος Μεχμέτ πασᾶς, οἱ ἀπεσταλμένοι τῶν πρεσβειῶν Γαλλίας καί Γερμανίας, ὁ Γάλλος ἀντιναύαρχος Jaunés, ὁ Ρῶσος ἀντιναύαρχος Boutakov, τό προξενικό σῶμα, οἱ κυβερνῆτες καί τά ἐπιτελεία τῶν ξένων πολεμικῶν πλοίων, ὁ ὀρθόδοξος καί καθολικός κλῆρος- βλ. Ἀπ. Ε. Βακαλόπουλος, "Τά δραματικά γεγονότα τῆς Θεσσαλονίκης κατά τόν Μάιο τοῦ 1876 καί οἱ ἐπιδράσεις τους στό Ἀνατολικό Ζήτημα", στόν τόμο *Παγκαρπία Μακεδονικῆς Γῆς*, ἔκδ. Ἑταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν, Θεσσαλονίκη 1980, σ. 134.

27. Ἀπό τηλεγράφημα συγγενοῦς τοῦ Abbot πρός τόν Γάλλο ὑπουργό τῶν ἐξωτερικῶν πληροφορούμαστε γιά τήν ἀναχώρηση τῆς φρεγάτας Fraissinet με τόν νεκρό τοῦ Moulin· Βακαλόπουλος, *ὅ.π.*, σ. 134 σημ. 3.

28. Ἡ παραπάνω ἐπιστολή τοῦ Ἰωακείμ συμφωνεῖ μέ τίς ἐκτιμήσεις ξένων διπλωματῶν γιά τήν κατάσταση πού ἐπικρατοῦσε στήν πόλη ἐκεῖνες τίς ἡμέρες - Βακαλόπουλος, *ὅ.π.*, σσ. 134-135.

29. Τήν ἴδια ἄποψη εἶχε καί ὁ ἀντιπρόσωπος τῶν Η.Π.Α. στήν Θεσσαλονίκη Π. Χ"λαζάρου: "οἱ μέν φοβοῦνται τούς δέ", ἔγραφε· Βακαλόπουλος, *ὅ.π.*, σ. 139.

φόβοι ἦσαν μάταιοι καί ὑπερβολικοί "ἐκτός ἄν ἐκτάκτως σκάνδαλον ἀπροσδοκήτως γεννήσεται". Δέκα ἡμέρες ἀργότερα, στίς 28 Μαΐου 1876, ὁ Ἰωακείμ πληροφοροῦσε τόν φίλο του ἐπίσκοπο Σερβίων καί Κοζάνης Εὐγένιο γιά τά γεγονότα, ἀλλά καί τά ὅσα ἀκολούθησαν καθησυχάζοντας τόν ἀνησυχοῦντα Εὐγένιο γράφοντας γιά τήν ἡσυχία πού ἐπικρατοῦσε πλέον στήν Θεσσαλονίκη[30].

ε) Τό κληροδότημα τῆς Ἄννας Πάικου

Ἡ Ἄννα Πάικου ἦταν σύζυγος τοῦ Χριστοδούλου Μπαλάνου, ὁ ὁποῖος ηὗρε τραγικό θάνατο στά γεγονότα τοῦ 1821, μαρτυρήσας στό Καπάνι τόν Σεπτέμβριο τοῦ ἰδίου ἔτους μέ τόν ἐπίσκοπο Κίτρους καί ἄλλους προκρίτους. Ἡ Ἄννα ἦταν κόρη τοῦ Γιακουμῆ Πάικου, ὅπως καί ἡ Μαρία Νικ. Ρογκότη· οἱ δύο ἀδελφές εὐεργέτησαν πολλαπλῶς τήν ἐκκλησία τῆς Παναγούδας. Ἡ Ἄννα ἀπεβίωσε τό 1857 ἔχοντας εὐεργετήσει προηγουμένως τήν Ἑλληνική Κοινότητα Θεσσαλονίκης. Ὁ Νικ. Ρογκότης, πού εἶχε νυμφευθεῖ τήν ἀδελφή της Μαρία Πάικου, διετέλεσε ἐπί πολλά ἔτη ἐπίτροπος τῆς Παναγούδας. Ὁ Δημ. Ν. Ρογκότης, ἦταν ἕνα ἀπό τά τέσσερα ἀγόρια τοῦ Νικολάου Ρογκότη καί ἑπομένως ἀνεψιός τῆς Ἄννας Πάικου-Μπαλάνου, ἐπίτροπος καί αὐτός τῆς ἰδίας ἐκκλησίας[31]. Δυστυχῶς δέν ἀνεύρομεν τήν διαθήκη τῆς Ἄννας Πάικου, ἀλλ' οὔτε καί αὐτή τοῦ Δημ. Ρογκότη[32].

Μεταξύ τῶν ἐκτελεστῶν τῆς διαθήκης Πάικου ἦταν ὁ Δημήτριος Ρογκότης, ὁ μόνος μάλιστα ἐπιζῶν κατά τήν ἐποχή ἐκείνη (Μάρτιος 1876) ὁ ὁποῖος, λίγο πρίν ἀπό τόν θάνατό του, ἀνακοίνωσε στόν Ἰωακείμ καί τούς προκρίτους τῆς Θεσσαλονίκης ὅτι ἕως τότε ἦταν ὁ ἀπόλυτος καί κύριος διαχειριστής τῆς διαθήκης τῆς Πάικου. Ἡ Ἄννα Πάικου εἶχε καταθέσει 6.200 ρωσικά ρούβλια στήν λεγόμενη Ὀρφανική Τράπεζα τῆς Μόσχας[33] ὑπέρ τοῦ Νοσοκομείου Θεσσαλονίκης, τῶν φυλακῶν καί τοῦ ναοῦ τῆς Παναγούδας[34]. Γι' αὐτό ὁ Ἰωακείμ καί ἡ Ἐφορία τῶν φιλανθρωπικῶν καταστημάτων παρακαλοῦσε μέ ἐπιστολή τους τόν Μιχαήλ Σταμέρωφ[35] νά συνεχίσει νά μεριμνᾶ γιά τό κληροδότημα Πάικου καί νά στέλνει τούς δεδουλευμένους τόκους του ἐνεργῶν ὡς ἐκπρόσωπός τους· ζητοῦσε, ἀκόμη, ἀπό τόν Σταμέρωφ νά τούς στείλει ἕνα σχέδιο ἐπισήμου πληρεξουσίου, σύμφωνα μέ τούς κανόνες τῆς ρωσικῆς διοικήσεως, προκειμένου νά "ὁδηγηθῶμεν καί σπεύσωμεν νά πράξωμεν ἐγκαίρως τό δέον"[36].

30. ΑΙΜΘ, *Ἡ ἐπίσημος ἀλληλογραφία*, φ. 266. Γιά τόν Εὐγένιο (1808-1889) βλ. περισσότερα στόν Π. Λιούφη, *Ἱστορία τῆς Κοζάνης*, Ἀθήνα 1924, σσ. 102-116.

31. Βλ. τήν ὡραία μελέτη τοῦ καθηγ. Γ.Α. Στογιόγλου, "Ὁ ἐν Θεσσαλονίκῃ ναός τῆς Παναγούδας ἐξ ἀνεκδότων πηγῶν (1757-1905), *Ε.Ε.Θ.Σ.Π.Θ.* 19 (1974) ἰδίως τίς σσ. 366, 387, 385-388, 392, 407.

32. Γιά τά σχετικά μέ τήν διαθήκη τοῦ Δ. Ρογκότη, καί τίς δωρεές του σέ σχολεῖα τῆς Θεσσαλονίκης (1890) - βλ. Σκεῦος Ζερβός, *Ἐθνικά κληροδοτήματα καί Δωρεαί*, Ἀθῆναι 1925, σσ. 508, 740, 833, 1.332 καί "Εὐεργέται τῆς Ἑλληνικῆς Ὀρθοδόξου Κοινότητας Θεσσαλονίκης", *Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον Α΄* (1908) 283. Βλ. ὅμως τώρα, εἰδικῶς γιά τήν διαθήκη του τήν πολύ ὡραία μελέτη τοῦ Εὐ. Χεκίμογλου, "Μισθός ἀρετῆς ἔπαινος - Τό κληροδότημα τοῦ Δημ. Ρογκότη" ἐφ. *Ἑλληνικός Βορρᾶς* φ. 9.6.1996.

33. Στήν Ὀρφανική Τράπεζα (ἄλλως Αὐτοκρατορικόν Ὀρφανοτροφεῖον) ὑπῆρχαν καί ἄλλες καταθέσεις Ἑλλήνων τῆς Μόσχας· βλ. *Βαλκανική Βιβλιογραφία*, 5 (1976), Παράρτημα, σ. 258 σημ. 2.

34. Γιά τόν ναό τῆς Παναγούδας βλ. Γ.Α. Στογιόγλου, "Ὁ ἐν Θεσσαλονίκῃ ναός τῆς Παναγούδας ἐξ ἀνεκδότων πηγῶν (1757-1905)", *Ε.Ε.Θ.Σ.Π.Θ.* 19 (1975) 847-427 καί ὁ ἴδιος, "Ὁ ναός τῆς Παναγούδας καί τό γυναικεῖο "Βασιλικόν" μοναστήρι στή Θεσσαλονίκη", στόν τόμο ΚΗ΄ Δημήτρια, *Σταυροπηγιακές καί ἐνοριακές μονές*, ἐκδ. Κ.Ι.Θ., Μ. Βλατάδων, Θεσσαλονίκη 1995, σ. 83-110.

35. Ὁ Μιχαήλ Σταμέρωφ ἦταν μεταφραστής ἤ καί παράγων τοῦ Αὐτοκρατορικοῦ Ὀρφανοτροφείου τῆς Μόσχας καί ἐμφανίζεται, περί τό 1858, νά ὑπογράφει τά πρωτότυπα ρωσικά ἔγγραφα διαθηκῶν Ἑλλήνων τῆς Ρωσίας κατά τό ἑξῆς παράδειγμα: *Βεβαιῶ τό ἴσον ἀπαράλλακτον τῷ πρωτοτύπῳ καί τήν ἐκ τοῦ ρωσσικοῦ μετάφρασιν·* βλ. Κ.Π. Ζαβιτσιάνος, "Ἀρχεῖα Ἐθνικῶν Εὐεργετῶν", *Μηνιαῖον περιοδικόν σύγγραμμα*, Μέρος Α΄, τεῦχ. Γ΄, Ἀθήνα 1930, σσ. 160-165. Δέν ἀποκλείεται νά ἦταν καί ἑλληνικῆς καταγωγῆς (Μιχαήλ Στάμου;)

36. ΑΙΜΘ, *Ἡ ἐπίσημη ἀλληλογραφία*, φφ. 232-233.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΑΡΑΤΖΟΓΛΟΥ

Η ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ ΤΩΝ ΚΕΚΟΙΜΗΜΕΝΩΝ

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΟΝ ΑΦΑΝΙΣΜΟ ΤΩΝ ΕΒΡΑΙΩΝ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Στον Τζακ Άντζελ, τον Λέλο Αρούχ, τη Στέλλα Γκερσών, τον Χασδάι Καπόν, τον Μωρίς Κοέν, τον Αλβέρτο Κούνιο, την Ίντα Μασσαράνο, τους Γιόφι και Μαΐρ Μόλχο, τον Αλβέρτο Μόλχο, την Αλίκη Μπαρτζιλάι, τον Λάκη Μπέζα, τη Τζούλια Μπενβενίστε, τον Αλβέρτο Ναρ, τη Τζούλη Νισσήμ, τη Ρένα Ταμπώχ, την Ντούντη Σαούλ, τη Θέλξη Σιών, τη Λορέττα Χανέν, τον Φιφίκο Χασσίδ, τη Μπέτυ Χασσόν, που διασταυρώθηκαν οι ζωές μας και τότε δεν ήξερα όσα ξέρω τώρα ...

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το έγκλημα του Ολοκαυτώματος κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου δεν έχει όμοιό του στην ιστορία του ανθρώπινου γένους. Ακόμα και σήμερα, εξήντα χρόνια μετά, είναι δύσκολο να ερμηνευτεί η γενοκτονία που έλαβε χώρα στα στρατόπεδα των αερίων παρά τις χιλιάδες σελίδες που είναι αφιερωμένες σε αυτό το θέμα.

Κι εκτός από το γεγονός καθ' εαυτό, όσο κι αν ψάχνει ο μελετητής την γενεσιουργό αιτία πίσω από το τραγικό αυτό ζήτημα, του είναι αδύνατο να κατανοήσει τη μαζική ναζιστική υστερία στην Γερμανία των ετών 1933-1944 που δημιούργησε τις προϋποθέσεις για τη "Shoa", το Ολοκαύτωμα, κατά το οποίο εξολοθρεύτηκαν εκατομμύρια Εβραίοι κυρίως, αλλά και άλλες "περιττές μειονότητες" όπως τσιγγάνοι, ομοφυλόφιλοι, παιδιά με ειδικές ανάγκες και γερμανοί διαφωνούντες.

Η Θεσσαλονίκη είναι κι αυτή ένα από τα θύματα της ναζιστικής μανίας, δεδομένου ότι υπήρξε το επίκεντρο μιας συστηματικής και άριστα οργανωμένης επιχείρησης εξολόθρευσης ενός μεγάλου ποσοστού του πληθυσμού της το 1943, που αποτελούσαν οι εβραίοι συμπολίτες μας.

Αρκετά έχουν γραφτεί για την απάνθρωπη μεθοδικότητα με την

οποία οι Alois Brunner[1], Max Merten και Ditter Wishlitseny, οι εν Θεσσαλονίκη εκτελεστές των εντολών του Χίτλερ και του Άιχμαν προετοίμασαν και υλοποίησαν την ολοσχερή εξόντωση (*vernichtung* όπως την ονόμαζαν) του εβραϊκού πληθυσμού της πόλης. Η σχετική με τη Θεσσαλονίκη ένορκη κατάθεση του Ditter Wishlitseny στη Δίκη της Νυρεμβέργης παρουσιάζεται σε μετάφραση του υπογράφοντος στο παράρτημα του παρόντος.

Σε επιβεβαίωση της γερμανικής οργανωτικότητας, η εξολόθρευση των Εβραίων σε πολλές περιοχές της Ευρώπης —κι ανάμεσά τους και της Θεσσαλονίκης— αποφασίστηκε και εκτελέστηκε με υποδειγματική ακρίβεια και τάξη. Για την *endloesung* τους, την "τελική λύση", ψηφίστηκαν αρχικά νόμοι, σε εφαρμογή τους υπεγράφησαν οι σχετικές διαταγές, μέχρι και το εφεύρημα της διανομής πολωνικών *zloty* φρόντισαν να διαδώσουν, για να πείσουν τον εβραϊκό πληθυσμό ότι μια νέα ζωή τον περίμενε στην Κρακοβία.

Τα γεγονότα είναι λίγο ή πολύ γνωστά: ανάμεσα στον Μάρτιο και τον Αύγουστο του 1943, μεταφέρθηκε σιδηροδρομικώς από τον Παλαιό Σταθμό Θεσσαλονίκης "για ένα ταξίδι στην Πολωνία" το μεγαλύτερο μέρος των εβραίων κατοίκων της πόλης με ένα ταξίδι διάρκειας 7-9 ημερών μέσα σε κλειστά βαγόνια μεταφοράς εμπορευμάτων ή κτηνών. Οι περισσότεροι από τους ανθρώπους αυτούς, όσοι αντέξανε τις συνθήκες του ταξιδιού, κατευθύνθηκαν λίγο μετά την άφιξή τους στο στρατόπεδο συγκέντρωσης Auschwitz 2 (Birkenau) στους ειδικά κατασκευασμένους εκεί θαλάμους αερίων και σκοτώθηκαν ομαδικά.

Πόσοι όμως ακριβώς Εβραίοι της Θεσσαλονίκης προωθήθηκαν στο στρατόπεδο; Πόσοι ακριβώς εξολοθρεύτηκαν και πόσοι επέζησαν;

2. ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΟΥ ΑΡΙΘΜΟΥ ΤΩΝ ΘΥΜΑΤΩΝ

Δυστυχώς ακόμα και σήμερα, το 2002, δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε τους ακριβείς αριθμούς κι ακόμα περισσότερο τα ονόματα όλων των κεκοιμημένων.

Η έκδοση της Ισραηλιτικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης "In memoriam" των Μ. Μόλχο-Ι. Νεχαμά αναφέρει στη σελ. 349 ότι "κατά την άνοιξη και το καλοκαίρι 1943 **46.500** Εβραίοι εκτοπίστηκαν από το στρατόπεδο του Χιρς. Από αυτούς 44.000 ανήκαν στον πληθυσμό της Θεσσαλονίκης και 2.500 στην Βόρειον Ελλάδα".[2] Η ίδια έκδοση στον πίνακα "Εβραϊκός πληθυσμός της Ελλάδος" αναφέρει ως πληθυσμό της Θεσσαλονίκης 56.500 Εβραίους και "Εκτοπισμένους" **46.091** άτομα.[2] Το δίγλωσσο πληροφοριακό έντυπο με τίτλο "Ισραηλιτική Κοινότητα Θεσσαλονίκης" (με επιμέλεια κειμένων του Αλβέρτου Ναρ) αναφέρει ως μεταφερθέντες στα στρατόπεδα συγκέντρωσης **46.091** άτομα από τη Θεσσαλονίκη. Το έντυπο της Ισραηλιτικής Κοινότητας που παρουσίαζε τα περιεχόμενα της έκθεσης του Μουσείου Ιστορικής Διαδρομής Εβραϊσμού

1. Ο Alois Brunner γεννήθηκε στο Suedburgenland της Αυστρίας το 1912 και έγινε μέλος του Αυστριακού Ναζιστικού Κόμματος σε ηλικία 19 ετών, το 1931. Το 1939 εισήλθε στο γραφείο Εβραϊκών υποθέσεων και έγινε βοηθός του Άντολφ Άιχμαν. Ως "Hauptsturmfuerer" των SS εξετέλεσε την αποστολή 47.000 αυστριακών Εβραίων στα στρατόπεδα των αερίων, κατόπιν ήρθε στη Θεσσαλονίκη για να "επιλύσει" κι εδώ το ζήτημα των ελλήνων Εβραίων, ενώ μετά μετατέθηκε στο Drancy, έξω από το Παρίσι, όπου "φρόντισε" για την τύχη 24.000 Γαλλοεβραίων. Ειδικότερα στη Γαλλία, ευθύνεται για την αποστολή των 345 ορφανών παιδιών της περιοχής του Παρισιού στο Άουσβιτς και το Μπέργκερ-Μπέλσεν, τον Αύγουστο 1944, από τα οποία επέζησαν μόνο 61. Μετά τον πόλεμο εξαφανίστηκε και ζούσε στη Συρία, από όπου μάλιστα το 1985 έδωσε και συνέντευξη στο γερμανικό περιοδικό *Bunte*. Για τελευταία φορά εντοπίστηκε το 1992 στη Συρία, ενώ στις 2 Μαρτίου 2001 γαλλικά δικαστήρια τον καταδίκασαν σε ισόβια, φυσικά ερήμην.

2. Όπου παραπάνω, σελ. 351

Θεσσαλονίκης Simon Marks (Βασιλέως Ηρακλείου 26, Θεσσαλονίκη), αναφέρει στο οπισθόφυλλό του "επίσημα στοιχεία για τις αποστολές των Εβραίων της Θεσσαλονίκης στα στρατόπεδα του θανάτου". Με στοιχεία λοιπόν που αναφέρεται ότι προέρχονται από τους Σιδηροδρόμους του Ελληνικού Κράτους, δίνει για τις 19 αποστολές, από 15/3/1943 μέχρι την 2/8/1943 τον αριθμό των **46.061** εκτοπισθέντων. Παρακάτω όμως, το ίδιο έντυπο δίνει στοιχεία του στρατοπέδου Άουσβιτς-Μπιρκενάου, από τα οποία προκύπτει σύνολο 48.233 εκτοπισθέντων και άλλων 441 στο στρατόπεδο Μπέργκεν-Μπέλσεν, δηλαδή τελικό σύνολο **48.674** ατόμων. Είναι όμως πιθανό, τα στοιχεία από τα στρατόπεδα να αφορούν και μη Θεσσαλονικείς, αλλά άλλους Εβραίους από τη Βόρεια Ελλάδα. Και το έντυπο συνεχίζει αναφέροντας ότι "σύμφωνα με την απογραφή του 1940, ο εβραϊκός πληθυσμός της Θεσσαλονίκης ανέρχονταν σε 49.000. Το 1945 οι Εβραίοι που επέστρεψαν στη Θεσσαλονίκη δεν υπερέβαιναν τους 1.950. Ποσοστό απωλειών 96,5%, ποσοστό διασωθέντων 3,5%". Άρα το κείμενο δέχεται ως "απώλεια" τα **47.050** άτομα. Ο συγγραφέας της "παλιάς Θεσσαλονίκης" Γιώργος Σταμπουλής στο βιβλίο του "Η ζωή των Θεσσαλονικέων πριν και μετά το 1912", αναφέρεται στις 19 σιδηροδρομικές αποστολές των Εβραίων "από 15.3.1943 μέχρι 16.8.1943" και αναβιβάζει τους μεταφερθέντες σε **46.061** άτομα και καταλήγει: "έτσι, στις 15 Μαρτίου 1943 άρχισε ο διωγμός και η εξορία για τα γκέτο της Γερμανίας και στις 18 Αυγούστου 1943 στη Θεσσαλονίκη δεν υπήρχε πια κανένας Εβραίος".

Ο Αλμπέρτος Ναρ στο βιβλίο του "Κειμένη επί ακτής θαλάσσης..." αναφέρει "**50.000** ψυχές που η απώλειά τους βαραίνει".[3] Ο Π.Κ. Ενεπεκίδης στο βιβλίο του "Οι διωγμοί των Εβραίων εν Ελλάδι 1941-1944" γράφει ότι "κατά τα μέσα Μαΐου 1943, το μεγαλύτερον μέρος των Εβραίων της Θεσσαλονίκης, **42.380** ψυχαί, είχαν μεταφερθεί δια 16 αμαξοστοιχιών εις τα στρατόπεδα εξοντώσεως".[4] Ακόμα, ο Λεών Χ. Περαχιά στο βιβλίο του "ΜΑΖΑΛ, Αναμνήσεις από τα Στρατόπεδα του Θανάτου – 1943/1945, Θεσσαλονίκη 1990", αναγράφει ότι "από τη Θεσσαλονίκη φύγανε 19 αποστολές με σύνολο **45.650** ανθρώπων. Στα στρατόπεδα ανδρών μπήκαν 6.742 άτομα και στα στρατόπεδα γυναικών 4.234. Οι υπόλοιποι εστάλησαν κατευθείαν στα κρεματόρια". Κατά τον Περαχιά συνεπώς, οι άμεσα θανατωθέντες ήταν 34.674 ενώ οι κατ' αρχήν εγκλεισθέντες στα στρατόπεδα 10.976.[5]

Στο πρόσφατο βιβλίο της "The House by the Sea – A Portrait of the Holocaust in Greece" η Ρεβέκκα Καμχή-Former (1998, Mercury House, San Francisco) περιλαμβάνει ένα ντοκουμέντο, ένα απόσπασμα από τα αρχεία του Auschwitz, με τίτλο "Μεταφορές από την Ελλάδα, Αριθμητική Περίληψη των Ελλήνων Εβραίων που Εκτοπίστηκαν, Τοποθετήθηκαν στο Στρατόπεδο και Σκοτώθηκαν στο Auschwitz".[6]

3. Ναρ Αλβέρτος, "Κειμένη επί ακτής θαλάσσης...", 1997, Εκδόσεις Έκφραση/University Studio Press. Σελ. 168.

4. Ενεπεκίδη Π.Κ., "Οι διωγμοί των Εβραίων εν Ελλάδι, 1941-1944", 1969, Εκδόσεις Παπαζήση, σελ. 23

5. Περαχιά Χ. Λεών, (118745), "ΜΑΖΑΛ, Αναμνήσεις από τα Στρατόπεδα του Θανάτου, 1943-1945", σελ.20

6. Camhi Former Rebecca, "The House by the Sea. A Portrait of the Holocaust in Greece", 1998, Mercury House, San Francisco, California, σελ. 152-153.

Στο ντοκουμέντο αυτό αναφέρονται οι 19 αποστολές από τη Θεσσαλονίκη, με ένα σύνολο **48.533** εκτοπισθέντων ατόμων. Από τα άτομα αυτά, 37.386 εισήχθησαν στους θαλάμους αερίων και σκοτώθηκαν, ενώ 6.913 άνδρες και 4.234 γυναίκες κλείστηκαν στο στρατόπεδο, δηλ. σύνολο 11.147 άτομα.

Ο αριθμός των εκτοπισθέντων θεσσαλονικέων Εβραίων συνεπώς μπορεί να υπολογιστεί σε 46-49.000 άτομα. Και αν δεχθούμε ότι οι 37.386 του εγγράφου του Auschwitz είναι οι άμεσα θανατωθέντες, δεν γνωρίζουμε τον ακριβή αριθμό όσων από τους 11.147 που "κλείστηκαν στο στρατόπεδο" είχαν τελικά την ίδια ή παρόμοια τύχη με τους αρχικούς 37.386. Από το έντυπο της Κοινότητας πληροφορούμαστε ότι το 1945 "επέστρεψαν στη Θεσσαλονίκη" 1.950. Γνωρίζουμε επίσης ότι αρκετοί πήγαν στην Αθήνα και άλλοι στην Παλαιστίνη, το τωρινό Ισραήλ. Πόσοι όμως;

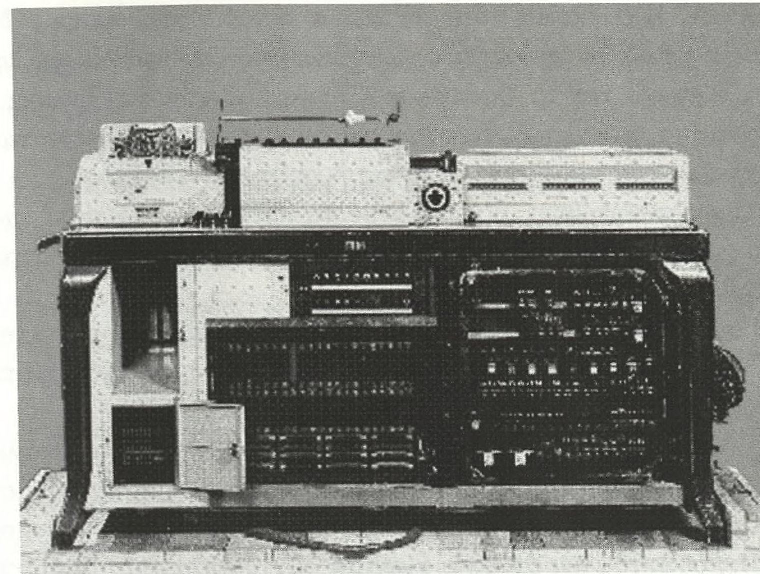
Και ακόμα, εκείνο που δυστυχώς, επίσης, δεν γνωρίζουμε επακριβώς είναι τα πλήρη στοιχεία αυτών των ατόμων. Είναι βέβαιο ότι η περίφημη γερμανική προσήλωση στη λεπτομέρεια και την ακρίβεια θα έχουν βοηθήσει, ώστε οι πάντες να είναι καταγεγραμμένοι, και έτσι πιστεύεται ότι τα αρχεία που αφορούν την Ισραηλιτική Κοινότητα και βρίσκονται ακόμα στην Μόσχα θα ρίξουν άπλετο φως στο θέμα αυτό, όταν έρθουν στην Ελλάδα και τεθούν στη διάθεση των μελετητών της ιστορίας.

Στο μεταξύ, ο Aure Recanati έχει εντοπίσει στο Holocaust Memorial Museum of the United States στην Washington DC τις "φόρμες" που είχαν συμπληρώσει οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης κατά την είσοδό τους στο Auschwitz (Konzentrationslager Auschwitz) και τις επεξεργάζεται προκειμένου να τις εκδώσει. Ορισμένα προσωρινά στοιχεία παραθέτει στις ιστοσελίδες *www.sephardichouse.org/recanati.html*. Οι "φόρμες" αυτές συμπληρώνονταν ιδιοχείρως από τα μελλοντικά θύματα των Ναζί. Φυσικά ενδέχεται μετά να καταχωρούνταν σε κάποιους υπολογιστές της εποχής, του Dehomag, τους οποίους υποστήριζε η IBM με λογισμικό, όπως απεκάλυψε η έρευνα του Edwin Black (δες "IBM and the Holocaust, The strategic alliance between Nazi germany and America' s most powerful corporation", Crown Publishers, New York 2001).

Ας σημειωθεί εδώ, ότι σε αντίθεση προς τη Θεσσαλονίκη, ο πλήρης κατάλογος των εκτοπισθέντων της Φλώρινας και του Μοναστηρίου των Σκοπίων υπάρχει, και είναι μάλιστα διαθέσιμος σε κάθε μελετητή στο Internet, στις δικτυακές σελίδες: *www.jewishgen.org/yiskor/translations.html*.

Μέσω του Διαδυκτίου, επίσης, μπορεί να βρει ο ερευνητής στον δικτυακό τόπο που είναι σχετικός με την σεφαραδίτικη κοινότητα, τον *www.sephardichouse.org*, πολλά ενδιαφέροντα στοιχεία.

Ένα από αυτά, το πιο σημαντικό —για μένα— σε αυτόν τον δικτυακό τόπο, είναι το ότι περιέχει έναν κατάλογο των ονομάτων και άλλων προσωπικών στοιχείων περίπου **13.000** Εβραίων της Θεσσαλονίκης που εξολοθρεύτηκαν από τους Ναζί στα στρατόπεδα της

Πρόδρομος ηλεκτρονικός υπολογιστής της IBM, που χρησιμοποιήθηκε για την καταγραφή των κρατουμένων στα γερμανικά στρατόπεδα.

"Νέας Ευρώπης" το 1943. Ο κατάλογος, σύμφωνα με τις πληροφορίες που δίνει ο παραπάνω δικτυακός τόπος, κατασκευάστηκε από τον κ. Sam Abastado και δόθηκε στην πύλη *Sephardic House* από την Ισραηλιτική Κοινότητα Θεσσαλονίκης. Μάλιστα, ο δικτυακός τόπος παραθέτει και τμήμα φωτοτυπημένης επιστολής προς αυτόν, προερχόμενης από την Ισραηλιτική Κοινότητα Θεσσαλονίκης, στην οποία αναφέρεται: "Συλλέξαμε αυτά τα ονόματα από μαρτυρίες των συγγενών που επέζησαν. Ωστόσο, υπάρχουν οικογένειες που εξολοθρεύτηκαν πλήρως, και συνεπώς δεν έχουμε καμία πληροφορία για το σύνολο των Εβραίων της Θεσσαλονίκης που κατοικούσαν προ του πολέμου στη Θεσσαλονίκη.". Η ημερομηνία της επιστολής είναι "Θεσσαλονίκη, 25/9/2000" και υπογράφεται από τον Α. Σεφιχά, πρόεδρο, και τον Α. Χάγουελ, γραμματέα της Κοινότητας.

Δεν έχουμε λόγο λοιπόν να θέσουμε σε αμφιβολία την εγκυρότητα του καταλόγου.

Ο κατάλογος είναι κατασκευαστικά εντυπωσιακός. Περιέχει, κατ' αρχήν, έναν κωδικό, κατόπιν το επώνυμο του θύματος, το όνομα (στα ελληνικά) σε μερικές περιπτώσεις την αναγραφή του επωνύμου με λατινικούς χαρακτήρες, το πατρώνυμο (συνήθως), πολύ συχνά τον τόπο κατοικίας του κεκοιμημένου, ενώ υπάρχει χώρος για το επάγγελμά του και το στρατόπεδο που μαρτύρησε, αν και τα δύο τελευταία πεδία δεν περιέχουν στοιχεία παρά σε δύο-τρεις περιπτώσεις. Αναφέρονται ακόμα στοιχεία της ηλικίας του θύματος (κωδικοποιημένα), στοιχεία κάποιας "Ειδ." (ειδικότητας;), επίσης κωδικοποιημένα, αναγραφή του επωνύμου της οικογένειας, το όνομά του ή της συζύγου, και τέλος το όνομα της μητέρας. Συνολικά, περιέχει **12.744 ονόματα**, καταταγμένα σε απόλυτη αλφαβητική σειρά, η οποία διευκολύνει με την απλή αναζήτηση ονομάτων, μια που αναφέρονται αλφαβητικά, αλλά καθιστά πολύ δύσκολη την κατάταξη ανά οικογένεια, ιδίως στις ομάδες ονομάτων με εκατοντάδες ή δεκάδες κατα-

Η εικογράφηση του άρθρου έγινε με ευθύνη της σύνταξης και προέρχεται από το βιβλίο του Avre Recanati, *Jewish Community of Salonica 1943*, που θα εκδοθεί από τις εκδόσεις Erez Publishing. Τμηματική προδημοσίευση στο Διαδίχτυο www.sephardichouse.org/recanati.html. Το πρωτότυπο υλικό εντοπίσθηκε από το συγγραφέα του βιβλίου στο Holocaust Memorial Museum of the United States, Washington DC.

Οι φωτογραφίες, που απεικονίζουν σωζόμενα σπίτια όπου διέμεναν Θεσσαλονικείς Εβραίοι, είναι του συγγραφέα του παρόντος άρθρου.

χωρήσεων. Η δυσκολία αυτή επιτείνεται από το γεγονός ότι ο δικτυακός τόπος δεν επιτρέπει την εκτύπωση του καταλόγου, ενώ καθιστά δύσκολο και το "κατέβασμα" (όπως λέγεται στο Internet η αντιγραφή αρχείων) των σχετικών σελίδων και έτσι την πληρέστερη μελέτη τους, για προφανείς αλλά και δυσεξήγητους λόγους.

Όπως αναφέρθηκε, ο κατάλογος περιέχει 12.744 ονόματα, παρά το γεγονός ότι αρχίζει με τον κωδικό 00.001 και τελειώνει με τον κωδικό 13.703.

Γιατί όμως μόνον 12.744 ονόματα, όταν γνωρίζουμε ότι στα ναζιστικά στρατόπεδα εξολοθρεύτηκαν με τον ένα ή τον άλλο τρόπο περίπου τετραπλάσιοι θεσσαλονικείς Ισραηλίτες;

Εκτός από την εξήγηση που δίνει στο *Sephardic House* η Ισραηλιτική Κοινότητα με την επιστολή που προαναφέρθηκε, την απορία μου έλυσε πιο εμπεριστατωμένα ο φίλος Αλβέρτος Ναρ (της οικογένειας Νάαρ), που εκτός του ότι είναι γνωστός συγγραφέας, εργάζεται στα γραφεία της Ισραηλιτικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης και είναι σε θέση να γνωρίζει τα σχετικά θέματα "εκ των έσω" και εκ βαθέων.

Η πλήρης λοιπόν απάντηση στο ερώτημα αυτό, βρίσκεται στην **αιτία** για την οποία κατασκευάστηκε ο κατάλογος αυτός: Το 1961, η τότε ελληνική κυβέρνηση, μετά την απόδοση στην Γερμανία του συλληφθέντος, καταδικασθέντος και μετά από λίγο καιρό απελευθερωθέντος δημίου του Εβραϊσμού της Θεσσαλονίκης Max Merten, συμφώνησε με την τότε κυβέρνηση της Ομόσπονδης Δημοκρατίας της Γερμανίας για την χορήγηση κάποιας "αποζημίωσης" στους συγγενείς των θυμάτων του Ολοκαυτώματος.

Η αποζημίωση αυτή δεν ξεπερνούσε τις 70.000 δρχ. ανά συγγενή θύματος και εδόθη σε πρόσωπα που ήταν **συγγενείς Α΄** και μόνον βαθμού (εκ καθέτου ή εκ πλαγίου) των θυμάτων. (Ας σημειωθεί εδώ ότι το συνολικό ποσό που διετέθη από την γερμανική κυβέρνηση ήταν 50 εκατ. δρχ., ενώ το συνολικό ποσό που τελικά κατέληξε στους συγγενείς των θυμάτων ήταν 38 εκατ. δρχ.)

Έτσι δημιουργήθηκε ο κατάλογος αυτός, που αποτελεί την καταγραφή όσων κεκοιμημένων **δηλώθηκαν** από τους επιζήσαντες **συγγενείς** τους **Α΄ βαθμού**, για τις συγκεκριμένες ανάγκες.

Άρα, ο κατάλογος αυτός είναι **συνταρακτικά ατελής**, διότι είναι προφανές ότι δεν περιέχει:

- Εξολοθρευθέντες των οποίων οι συγγενείς που επέζησαν ήταν πιο "μακρινοί" από τον Α΄ βαθμό (π.χ. ξαδέρφια) κι έτσι, επειδή **δεν** μπορούσαν να λάβουν την αποζημίωση, **δεν** δήλωσαν σε αυτό τον κατάλογο τους απολεσθέντες συγγενείς τους.
- Πιο τραγική είναι η δεύτερη περίπτωση: Εξολοθρευθέντες που δεν δηλώνονται, διότι **δεν απέμεινε κανένας** συγγενής για να είναι δικαιούχος της αποζημίωσης και να τους δηλώσει.
- (Σπανιότερα) Ισραηλίτες της διασποράς που **δεν πληροφορήθηκαν** τη διαδικασία χορήγησης των αποζημιώσεων και δεν δήλωσαν τους συγγενείς τους.[7]

7. Βλέπε αφηγήσεις διασωθέντων στο βιβλίο των Έρικας Κούνιο-Αμαρίλιο και Αλμπέρτου Ναρ "Προφορικές Μαρτυρίες Εβραίων της Θεσσαλονίκης για το Ολοκαύτωμα", Επιμέλεια Φραγκίσκης Αμπατζοπούλου, 1998, Εκδόσεις Παρατηρητή – Ιδρύματος Ετς Αχαΐμ.

3. Η ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ ΤΩΝ ΚΕΚΟΙΜΗΜΕΝΩΝ

Παρουσιάζοντας τον κατάλογο αυτόν, εξηγούμε παρακάτω τη μεθοδολογία της επεξεργασίας του.

Τα 12.744 ονόματα που αναφέρονται στον κατάλογο, τα κατατάξαμε σε **ομάδες επιθέτων** (και άρα, ομάδες ευρύτερων οικογενειών) με βάση το επώνυμο, θεωρώντας με αρκετό βαθμό ομολογημένης αυθαιρεσίας ότι όλοι όσοι έχουν το ίδιο επίθετο ανήκουν στην ίδια **ευρύτερη οικογένεια** ή όπως λέγεται στη σύγχρονη επιστήμη της γενεαλογίας "family group".

Έτσι, το σύνολο των παραπάνω 12.744 θυμάτων διαπιστώνουμε ότι ανήκει σε 396 επώνυμα, που για χάρη της παρούσας έρευνας θεωρούμε ότι ανήκουν σε **396 ομάδες οικογενειών**, από την πρώτη που εμφανίζεται στον κατάλογο (οικογένεια Αβαγιού, με 26 θύματα) μέχρι την τελευταία (οικογένεια Χούλη ή Χούλλη, με 42 θύματα).

Είναι προφανές ότι η παραπάνω κατάταξη δεν προσπαθεί να ισχυριστεί ότι π.χ. τα 26 θύματα της οικογένειας Αβαγιού ανήκουν όλα στην αυτή οικογένεια, με τη στενή έννοια της λέξης. Ωστόσο, υπάρχει μεγάλη πιθανότητα όλοι οι Αβαγιού να ανήκουν σε έναν ευρύτερο **συγγενικό κύκλο**, έτσι ώστε να μπορεί να κατατάξει κανείς όλα τα (26) θύματα στην "ομάδα οικογενειών" Αβαγιού.

Η εισαγόμενη εδώ έννοια της "ομάδας οικογενειών" βέβαια ίσως είναι ανεφάρμοστη στην περίπτωση ενός πλήθους επωνύμων πολλών οικογενειών με το ίδιο όνομα που δεν έχουν πραγματικό συγγενικό δεσμό μεταξύ τους. Παράδειγμα αποτελεί το κοινό στον ισραηλιτικό πληθυσμό επώνυμο "**Κοέν**": τα 630 θύματα με το επώνυμο Κοέν που αναγράφονται στον κατάλογο είναι προφανές ότι δεν ανήκουν στην ίδια οικογένεια, αλλά σε πολλές διαφορετικές οικογένειες, που σε ορισμένες περιπτώσεις είναι συγγενικές στις περισσότερες δε, αποτελούν μια απλή συνωνυμία.

Είναι εξ άλλου χαρακτηριστικό ότι στον πόλεμο της Αλβανίας το 1940-41, το 19ο Σύνταγμα Πεζικού που είχε πολλούς στρατιώτες Εβραίους, ονομάστηκε "Σύνταγμα Κοέν". Όπως μαρτυρεί ο Ισαάκ Ρούσο ("Χρονικά", φ.107/1989), όταν ρώτησε τον συστρατιώτη του Δαβίδ Ζαρά γιατί ονομάζονταν έτσι το σύνταγμα, του είπε ότι "οι περισσότεροι στρατιώτες στο σύνταγμα είναι Ισραηλίτες της Θεσσαλονίκης **και οι πιο πολλοί έχουν το επίθετο Κοέν**".

(Σημειώνεται εδώ, ότι ο αντίστοιχος κατάλογος των εκτοπισθέντων από το Μοναστήρι – Bitola – Εβραίων που αναφέρεται στο *www.jewishgen.org* και αποτελεί μετάφραση από το βιβλίο "Evreite vo Mekedonija vo Vtorata svetska vojna, 1941-1945" (Οι Εβραίοι στην Μακεδονία κατά τον Δεύτερο Παγκόσμιο πόλεμο 1941-1945-Συλλογή εγγράφων) των Ζαμίλα Κολονόμου και Βέρας Βέσκοβιτς-Βαγγέλη, έκδ. 1986, Σκόπια, σε μετάφραση Μωυσή Χασσόν, περιλαμβάνει 3.276 ονόματα εκτοπισθέντων **ανά οικογένεια**, σε αλφαβητική κατάταξη των οικογενειών).

Υπογραφή του Χαναέλ Περαγιά, κατοίκου Θεσσαλονίκης, Αγίας Τριάδος 27. Κάποιος Χανανέλ Περαχιά του Ιακώβ ήταν έμπορος καπνού. Το γραφείο του βρισκόταν στην οδό Βενιζέλου 27 (Οι πληροφορίες από τη συλλογική μελέτη «Ιστορία της επιχειρηματικότητας στη Θεσσαλονίκη»).

Πολλές ομάδες οικογενειών από το σύνολο των 396 του καταλόγου μας παρουσιάζονται να έχουν μόνον 1 ή 2 θύματα. Συγκεκριμένα, 55 από τις 396 ομάδες οικογενειών φέρεται να έχει ένα θύμα η κάθε μία, ενώ από δύο θύματα να έχουν 30 ομάδες οικογενειών.

Τελείως αυθαίρετα, αλλά για χάρη της στατιστικής κατηγοριοποίησης που εφαρμόζουμε εδώ, κατατάσσουμε σε **4 κατηγορίες** τις οικογένειες των θυμάτων. Στην 1η κατηγορία αναφέρουμε εκείνες με αριθμό θυμάτων πάνω από 100 άτομα, δηλ. πάνω από 100 αναφερόμενα στον κατάλογο επώνυμα. Στην 2η κατηγορία τις οικογένειες με 50-99 άτομα και στις επόμενες κατηγορίες τις οικογένειες με 30-49 και 20-29 θύματα.

Έτσι, οι κατηγορίες αυτές είναι οι παρακάτω:

ΠΡΩΤΗ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ: ΟΜΑΔΑ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΩΝ ΜΕ >100 ΘΥΜΑΤΑ

Αρ. Κατάταξης	ΜΕΛΗ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ	ΘΥΜΑΤΑ
1.	ΚΟΕΝ	630
2.	ΛΕΒΗ	445
3.	ΝΑΧΜΙΑ	229
4.	ΣΑΛΤΙΕΛ	198
5.	ΑΝΤΖΕΛ	174
6.	ΠΙΤΣΟΝ	175
7.	ΜΩΣΣΕ	152
8.	ΑΛΛΑΛΟΥΦ	146
9.	ΜΑΤΑΡΑΣΣΟ	143
10.	ΚΑΜΧΗ	137
11.	ΠΙΝΧΑΣ	136
12.	ΤΟΡΡΕΣ	136
13.	ΜΠΕΡΑΧΑ	128
14.	ΧΑΛΕΓΟΥΑ	124
15.	ΜΑΝΟ	122
16.	ΣΑΡΦΑΤ(Τ)Η	113
17.	ΕΣΦΟΡΜΕΣ	111
18.	ΜΟΡΔΩΧ	107
19.	ΣΑΣΣΩΝ	106
20.	ΜΠΕΝΒΕΝΙΣΤΕ	101

ΣΥΝΟΛΟ ΘΥΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑΣ ΑΥΤΗΣ: **3.613**

ΔΕΥΤΕΡΗ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ: ΟΜΑΔΕΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΩΝ με **50-99** θύματα

Αρ. Κατάταξης	ΜΕΛΗ ΤΩΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΩΝ	ΘΥΜΑΤΑ
21.	ΓΚΑΤΕΝΙΟ	98
22.	ΜΠΑΡΟΥΧ	98
23.	ΜΠΕΖΑ	96
24.	ΑΡΟΥΧ	95
25.	ΚΑΡΑΣΣΟ	91
26.	ΜΑΣΑΡΑΝΟ	91
27.	ΣΕΒΗ	91
28.	ΜΑΤΑΛΩΝ	89
29.	ΝΙΣΣΗΜ	87
30.	ΕΣΚΕΝΑΖΗ	85
31.	ΠΙΛΟ	83
32.	ΜΟΛΧΟ	82
33.	ΠΕΣΣΑΧ	82
34.	ΑΤΤΑΣ	81
35.	ΧΑΝΟΚΑ	79
36.	ΑΚΟΥΝΗ	78
37.	ΤΑΜΠΩΧ	78
38.	ΠΑΡΝΤΟ	78
39.	ΣΟΛΟΜΩΝ	78
40.	ΑΡΔΙΤΤΗ	77
41.	ΑΛΤΖΕΧ	76
42.	ΟΥΖΙΕΛ	76
43.	ΣΤΡΟΥΜΣΑ	74
44.	ΑΡΑΜΑ	3
45.	ΜΠΑΡΤΖΙΛΑΙ	67
46.	ΝΑΑΡ	67
47.	ΝΑΤΖΑΡΗ	67
48.	ΕΡΡΕΡΑ	63
49.	ΣΙΑΚΗ	62
50.	ΣΙΩΝ	62
51.	ΧΑΙΜ	61
52.	ΑΜΑΡΙΛΙΟ	60
53.	ΑΣΣΑΕΛ	60
54.	ΜΠΟΤΟΝ	60
55.	ΣΑΛΜΟΝΑ	60
56.	ΜΑΛΛΑΧ	59
57.	ΝΑΧΑΜΑ	59
58.	ΦΛΩΡΕΝΤΙΝ	59
59.	ΝΑΧΜΑΝ	58
60.	ΣΑΑΔΗ	58
61.	ΣΑΛΕΜ	58
62.	ΑΛΜΟΝΣΙΝΟ	57
63.	ΕΖΡΑΤΗ	57
64.	ΜΕΝΑΧΕΜ	56
65.	ΣΟΥΣΤΙΕΛ	56
66.	ΦΡΑΝΣΕΣ	56
67.	ΧΑΓΟΥΕΛ	54
68.	ΝΑΧΟΥΜ	53
69.	ΜΠΕΝΟΖΙΛΙΟ	52
70.	ΜΠΡΟΥΔΟ	52
71.	ΣΙΜΣΗ	52
72.	ΑΣΣΕΟ	51
73.	ΜΑΡΚΟΣ	51
74.	ΑΛΓΚΑΒΑ	50
75.	ΣΑΙΑΣ	50

ΣΥΝΟΛΟ ΘΥΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑΣ ΑΥΤΗΣ: **3.803**

ΤΡΙΤΗ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ: ΟΜΑΔΕΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΩΝ με 30-49 θύματα

Αρ. Κατάταξης	ΜΕΛΗ ΤΩΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΩΝ	ΘΥΜΑΤΑ
76.	ΑΕΛΙΩΝ	49
77.	ΤΙΑΝΟ	49
78.	ΑΜΠΑΣΙΑΔΟ	48
79.	ΡΑΦΑΕΛ	48
80.	ΡΟΥΣΣΟ	47
81.	ΑΜΑΡ	46
82.	ΜΠΟΥΡΛΑ	46
83.	ΧΑΖΑΝ	46
84.	ΜΠΕΝΡΟΥΜΠΗ	45
85.	ΑΜΜΙΡ	44
86.	ΧΑΣΣΟΝ	43
87.	ΣΟΥΧΑΜΗ	40
88.	ΚΟΒΟ	39
89.	ΑΒΡΑΑΜ	39
90.	ΜΠΟΥΕΝ	39
91.	ΒΕΙΣΣΗ	39
92.	ΜΙΣΡΑΧΗ	39
93.	ΣΑΠΟΡΤΑ	39
94.	ΣΑΜΟΥΕΛ	38
95.	ΓΚΡΟΤΑΣ	37
96.	ΜΠΕΡΕΣΣ	37
97.	ΠΕΤΙΛΟΝ	37
98.	ΑΛΒΟ	36
99.	ΑΣΣΕΡ	36
100.	ΓΙΑΧΙΕΛ	36
101.	ΜΠΙΒΑΣ	36
102.	ΡΟΜΑΝΟ	36
103.	ΣΙΑΛΩΜ	36
104.	ΕΛΙΕΖΕΡ	35
105.	ΚΑΤΑΝ	35
106.	ΠΙΠΑΝΟ	35
107.	ΑΛΦΑΝΤΑΡΗ	34
108.	ΚΑΣΤΡΟ	34
109.	ΜΑΙΡ	34
110.	ΡΟΖΑ	34
111.	ΠΑΡΕΝΤΕ	34
112.	ΑΛΧΑΝΑΤ	33
113.	ΝΤΑΣΣΑ	33
114.	ΣΥΡΙΟΤΗ	33
115.	ΑΜΠΡΑΒΑΝΕΛ	32
116.	ΓΟΥΔΑ	32
117.	ΟΒΑΔΙΑ	32
118.	ΣΕΦΙΧΑ	32
119.	ΝΕΦΟΥΣΗ	32
120.	ΛΑΖΑΡ	32
121.	ΓΚΕΡΣΩΝ	31
122.	ΧΑΝΕΝ	31
123.	ΙΟΥΔΑ	30
124.	ΜΑΧΕΛ	30
125.	ΠΕΡΑΧΙΑ	30
126.	ΡΑΖΟΝ	30
127.	ΤΟΥΒΗ	30

ΣΥΝΟΛΟ ΘΥΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑΣ ΑΥΤΗΣ: **1.889**

Unterschrift des Vermögensanmelders
Υπογραφή του δηλούντος την περιουσίαν

ΤΕΤΑΡΤΗ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ: ΟΜΑΔΕΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΩΝ ΜΕ 20-29 θύματα

Αρ. Κατάταξης	ΜΕΛΗ ΤΩΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΩΝ	ΘΥΜΑΤΑ
128	ΣΙΜΠΗ	29
129	ΙΣΡΑΕΛ	29
130	ΜΟΝΤΕΚΟ	29
131	ΠΙΝΤΟ	29
132	ΣΟΕΛ	29
133	ΠΕΡΡΕΣ/ΠΕΡΕΣ	28
134	ΙΩΣΗΦ	28
135	ΤΕΒΑΧ	28
136	ΣΑΜΠΕΤΑΙ	28
137	ΝΠΕΝΣΟΑ/Μ	28
138	ΣΙΔΕΣ	27
139	ΓΚΕΔΑΛΙΑ	27
140	ΜΠΕΝΙΕΣ	26
141	ΑΒΑΓΙΟΥ	26
142	ΣΑΔΙΚΑΡΙΟ	26
143	ΣΑΜΠΑΤΟ	26
144	ΣΟΥΛΕΜΑ	26
145	ΑΡΩΝ	26
146	ΖΑΡΑ	25
147	ΙΣΣΑΚ	25
148	ΝΑΤΑΝ	25
149	ΑΤΤΙΑΣ	24
150	ΖΑΡΑΓΙΑ	24
151	ΕΣΚΑΛΟΝΗ	24
152	ΜΙΖΑΝ	24
153	ΣΟΤΤΟ	24
154	ΣΙΜΧΑ	23
155	ΟΡΕΓΑ	23
156	ΤΕΡΑΣΣΗ	23
157	ΖΑΚΑΙ	22
158	ΚΑΛΔΕΡΟΝ	22
159	ΛΟΓΙΑ	22
160	ΣΑΣΜΠΟΝ	22
161	ΜΙΡΑΝΤΑ	22
162	ΜΠΕΝΔΑΥΙΔ	22
163	ΜΠΕΝΣΟΥΣΑΝ	22
164	ΑΜΠΟΑΒ	22
165	ΦΡΑΝΤΖΗ	22
166	ΑΦΙΑΣ	21
167	ΜΠΕΝΑΤΑΝ	21
168	ΚΑΠΟΥΑΝΟ	21
169	ΡΟΦΕΛ	21
170	ΤΣΙΜΙΝΟ	20
171	ΑΖΗ	20
172	ΜΑΖΛΙΑΧ	20
173	ΜΟΔΙΑΝΟ	20
174	ΝΑΒΑΡΡΟ	20
175	ΠΕΛΟΣΣΟΦ	20
176	ΣΑΟΥΛ	20

ΣΥΝΟΛΟ ΘΥΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑΣ: **1.203**

«Δήλωση περιουσίας» του Σαμπετάι Αλφανταρή, κατοίκου Θεσσαλονίκης, στην περιοχή «Ρεζή Βαρδάρ», σημερινή Ξηροκρήνη.

Σχόλια στα παραπάνω

Όπως φαίνεται από την κατηγοριοποίηση, οι 4 βασικές-πολυπληθείς κατηγορίες που αναφέρονται παραπάνω περιλαμβάνουν 10.508 θύματα, δηλαδή το 82,45% του συνολικού αναφερόμενου αριθμού των 12.744 θυμάτων.

Παραπέρα, υπάρχουν 7 ομάδες οικογενειών με 19 θύματα, 3 με 18 θύματα, 9 με 17 θύματα, 5 με 16, 4 με 15, 7 με 14, 6 με 13, 8 με 12, 4 με 11 και 6 ομάδες οικογενειών με 10 θύματα η κάθε ομάδα.

Τέλος, υπάρχουν 161 ομάδες οικογενειών με μονοψήφιο αριθμό θυμάτων.

4. Η ΑΝΘΡΩΠΟΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΤΩΝ ΚΕΚΟΙΜΗΜΕΝΩΝ

Ο κατάλογος των κεκοιμημένων Εβραίων που προαναφέρθηκε, περιέχει στοιχεία και για τις —τελευταίες (;)— διευθύνσεις διαμονής τους στη Θεσσαλονίκη απ' όπου μπορούν να εξαχθούν συμπεράσματα, σε έναν σημαντικό βαθμό ασφαλή, για την κατανομή της διαμονής τους στις αρχές της δεκαετίας του 1940.

Τις παραμονές λοιπόν της *vernichtung*, οι Εβραίοι έμεναν σε συγκεκριμένες περιοχές στην πόλη.

Από τα Ανατολικά προς τα Δυτικά, κατοικούσανε:

1. Στην περιοχή του σημερινού Νέου Σταθμού
2. Στον Συνοικισμό Ρεζί Βαρδάρ
3. Στην περιοχή του Παλαιού Σταθμού - Συνοικισμός Βαρόνου Χιρς
4. Στη Δυτική "εντός των τειχών" Θεσσαλονίκη
5. Στην Κεντρική "εντός των τειχών" Θεσσαλονίκη
6. Στην περιοχή Αγίας Τριάδας και Παπάφη
7. Στην περιοχή Ανάληψης- 25ης Μαρτίου
8. Στον Συνοικισμό Καραγάτς
9. Στον Συνοικισμό Καλαμαριάς
10. Στον Συνοικισμό 6
11. Στον Συνοικισμό 151

Αναλυτικότερα:

1. Η περιοχή που ονομάζουμε "του σημερινού Νέου Σταθμού" περιλαμβάνεται σήμερα μεταξύ της οδού Λαγκαδά, Μοναστηρίου και Αγίων Πάντων.

Η ονοματοδοσία των οδών της περιοχής είναι σχεδόν ίδια με την τοτινή. Έτσι, στην περιοχή αυτή βρίσκουμε στους παρακάτω δρόμους τον εξής αριθμό κατοίκων:

Αφροδίτης	54
Αμπελώνος	8
Βάκχου	118
Κοντζέ	8
Μιχαήλ Καλού	37
Ηφαίστου	113
Προμηθέως	129
Ταντάλου	390
Τενεκέ Μαχαλά	16
Παράγκα	7
Ξηροκρήνης	95
ΣΥΝΟΛΟ	**985 άτομα**

2. Η Συνοικία Ρεζί ή Ρεζή Βαρδάρ βρίσκονταν δίπλα στην παραπάνω περιοχή και ορίζονταν από την Λαγκαδά, την Κολωνιάρη και την Αγίων Πάντων.

Στη συνοικία βρίσκονταν οι οδοί Ντουντουλάρ και Κατσάνου, όπως και η Συναγωγή Σουκάθ-Σιαλώμ (πληροφορία: Οδηγός Θεσσαλονίκης 1938-39 Γαβριηλίδη - ΓΑΒ-ΓΑΒ). Ο Αλβέρτος Ναρ (Ναρ *ο.π.*) αναφέρει ότι ο συνοικισμός ιδρύθηκε μετά το 1917 προκειμένου να στεγάσει πυροπαθείς.

Στην περιοχή αυτή καταγράφονται:

Ρεζί Βαρδάρ	772
Ρεζί - Συναγωγή	4
Οδός Ντουντουλάρ	71
Οδός Κατσάνου	28
Οδός Λιγδών	35
Οδός Αρέτη (Αρήτης)	4
ΣΥΝΟΛΟ	**914 άτομα**

Ο Οδηγός Γαβριηλίδη (ΓΑΒ-ΓΑΒ) επεξηγεί: "Οδός Ντουντουλάρ, από Λαγκαδά 37-39".

3. Στην περιοχή του Παλαιού Σταθμού βρίσκονταν ο Συνοικισμός Βαρόνου Χιρς, που αποτελούσε και το "τελευταίο σκαλοπάτι" πριν απ' τα τραίνα της καταστροφής.

Κατά τον Α. Ναρ, ο συνοικισμός Βαρόνου Χιρς ιδρύθηκε για τη στέγαση των πυροπαθών του 1890 και ότι σύμφωνα με οθωμανικά φορολογικά κατάστιχα του 1906 "κατελάμβανε επτά δρόμους" της συνοικίας που ονομάζονταν *Cayir* και στον συνοικισμό στεγάστηκαν και ρωσοεβραίοι πρόσφυγες που κατέφυγαν τότε, δηλαδή στις αρχές του αιώνα στη Θεσσαλονίκη. Εκεί υπήρχε και η Συναγωγή "Βαρδάρ".

Ορίζεται από την Μοναστηρίου, 26ης Οκτωβρίου, Σταθμού και δυτικά μέχρι την Σταύρου Βουτυρά.

Στην περιοχή αυτή δηλώνουν ως κάτοικοι στον συνοικισμό και τις οδούς του:

Συνοικισμό Βαρόνου Χιρς	214
Αισώπου	32
Αναγεννήσεως	7
Βλαχάκη	2
Βουτυρά Σταύρου	147
Γιαννιτσών	25
Δάμωνος	74
Μωυσέως	87
Ιατρού Περρέρα	214

Καβάκ (Καβακίων)	18
Λιβανόβου	30
Μοναστηρίου	21
Παλαιστίνης	170
Παυσιλίπου	3
Σανταρόζα	16
Σαπφούς	232
Σταθμού	11
Φιλίας	10
Φιντίου	66
ΣΥΝΟΛΟ	**1.379 άτομα**

Εδώ θα πρέπει να σημειωθεί ότι ορισμένοι δρόμοι δεν έχουν σήμερα τα ίδια ονόματα. Ο Οδηγός Γαβριηλίδη (ΓΑΒ-ΓΑΒ) μας διαφωτίζει:

Η οδός Ηφαίστου ήταν "από Ταντάλου 33-35". Η Ιατρού Περρέρα "στον Συνοικισμό Χιρς". Καβάκια, "από Αναγεννήσεως 40 έως Γιαννιτσών 29-31". Οδός Παυσιλίπου "από Προμηθέως έως Φιντίου 50" η δε Φιλίας "από Μοναστηρίου 54-56". Η οδός Μωυσέως ήταν κάθετη στην Γιαννιτσών, παράλληλη στην Σταύρου Βουτυρά.

4. Ως Δυτική "εντός των τειχών" Θεσσαλονίκη ορίζουμε την περιοχή από την Λαγκαδά και Πλατεία Βαρδαρίου μέχρι την σημερινή Ίωνος Δραγούμη —τότε Μεγάλου Αλεξάνδρου— προς τα ανατολικά και Διοικητηρίου στα βόρεια.

Σ' αυτή την περιοχή διέμεναν:

Βαρδάρη	15
Λαγκαδά	39
Αμβροσίου Επισκόπου	39
Αντιγονιδών	37
Αφεντούλη	42
Βαλταδώρου	26
Βερναρδάκη	26
Γλάδστωνος	43
Διοικητηρίου	75
Διός	5
Ειρήνης	3
Ζεφύρων	27
Ηφαιστίωνος	15
Κώστα Κρυστάλλη	55
Κωστή Παλαμά	14
Κάλβου	86
Καπετάν Άγρα	22
Μαβίλη	4
Συντεχνιών (νυν Παπαζώλη)	54
Παπαδοπούλου Αλ.	1
Παπαρρηγοπούλου	32
Πτολεμαίων	133
Σελευκιδών	8
Σούτσου	3
Συγγρού	105
ΣΥΝΟΛΟ	**855 άτομα**

5. Στην κεντρική "εντός των τειχών" Θεσσαλονίκη, δηλαδή από την σημερινή Ίωνος Δραγούμη μέχρι την Εθνικής Αμύνης στα ανατολικά και από την Αγίου Δημητρίου στα βόρεια μέχρι την παραλιακή λεωφόρο Νίκης, διεύθυνση κατοικίας δήλωσαν στις οδούς:

Καθολικών	2
Αγίου Δημητρίου	57
Βασιλέως Κωνσταντίνου(Βενιζέλου)	44
Μεγ. Αλεξάνδρου (Ίωνος Δραγούμη)	67
Δέλλιου Ιωάννου	3
Αλλατίνη Στοά	1
Καστοριάς	1
Ιουστινιανού	40
Καρμπολά	33
Κλεισούρας	25
Λυσίππου	39
Μακεδ. Αμύνης	1
Μελενίκου Κ.	17
Μητροπόλεως	4
Ολύμπου	74
Πλάτωνος	4
Δαμιανού	4
Σιατίστης	39
Σουρή	17
Σχολή Alliance	3
Σχολείων	1
Τσιμισκή	3
Φιλίππου	64
Χαλκέων	10
ΣΥΝΟΛΟ	**553 άτομα**

Η περιοχή αυτή περιλαμβάνει ένα μεγάλο μέρος της κεντρικής Θεσσαλονίκης, και συμπεριλαμβάνει την "Παλιά Οβριακή", όπως την αναφέρει ο Γιώργος Ιωάννου: "...Εμείς κατοικούσαμε στο τμήμα της Ιουστινιανού που ορίζεται καθέτως από τη Χαλκέων και τη Βενιζέλου. Η περιοχή, όπως διαβάζω στα βιβλία, ονομαζόταν "Παλαιά Οβριακή", πράγμα που πιθανώς σημαίνει ότι εκεί κατοικούσαν πολλοί Εβραίοι, αρχαίοι, ή βρισκόταν εκεί η παλαιότερη συνοικία των Εβραίων.

Και το 1941 κατοικούσαν στην "Παλιά Οβριακή πολλοί Εβραίοι, που αποτελούσαν τουλάχιστο το ένα τρίτο των κατοίκων της γειτονιάς ..." (*Η Πρωτεύουσα των προσφύγων*, διήγημα "Εν ταις ημέραις εκείναις"). Και παρακάτω αναφέρει: "ιδίως στην οδό Σιατίστης κατοικούσαν πολλοί περισσότεροι Εβραίοι κι αυτό φάνηκε, όταν μετά το μάζεμά τους, τα σπίτια αυτά ερήμωσαν. Και θαρρώ πως έμειναν και χωρίς νοικοκυραίους, καθώς οι ιδιοκτήτες τους έλαβαν την άγουσα προς τα στρατόπεδα."

Konzentrationslager Auschwitz Art der Haft: Sch. Jude Gef. Nr.: 109584

Name und Vorname: Lazar, Nisim, Israel
geb.: 1907 zu: Saloniki
Wohnort: Saloniki, Mojseos Str. 80
Beruf: Arbeiter Rel.: mos.
Staatsangehörigkeit: Griechenland Stand: verh.
Name der Eltern: Juda u. Dzoa, geb. Sion Rasse: jüd.
Wohnort: b. gest. in Saloniki
Name der Ehefrau: Radzina, geb. Juda Rasse: jüd.
Wohnort: im Kl. Au.
Kinder: 3 Alleiniger Ernährer der Familie oder der Eltern: ja
Vorbildung: 2 Kl. Volksschule
Militärdienstzeit: / von — bis
Kriegsdienstzeit: / von — bis
Grösse: 176 Nase: völlig Haare: schwarz Gestalt: schlank
Mund: normal Bart: keinen Gesicht: längl. Ohren: normal
Sprache: griech. Augen: braun Zähne: vollst.
Ansteckende Krankheit oder Gebrechen: keine
Besondere Kennzeichen: keine
Rentenempfänger: nein
Verhaftet am: 7.3.43. wo: Saloniki
1. Mal eingeliefert: 20.3.43. 2. Mal eingeliefert:
Einweisende Dienststelle: RSHA
Grund:
Parteizugehörigkeit: keine von — bis
Welche Funktionen: keine
Mitglied v. Unterorganisationen: nein
Kriminelle Vorstrafen: ang. keine
Politische Vorstrafen: ang. keine

Ich bin darauf hingewiesen worden, dass meine Bestrafung wegen intellektueller Urkundenfälschung erfolgt, wenn sich die obigen Angaben als falsch erweisen sollten.

v. g. u. Der Lagerkommandant KL.-Au. i. A.

Η γραφειοκρατία του μαζικού εγκλήματος στο Άουσβιτς. Καρτέλα του Λάζαρου Νισίμ, εργάτη, 36 ετών, κατοίκου Θεσσαλονίκης, επί της οδού Μωυσέως 80.

Σαρανταπόρου 11, Αγία Τριάδα.

Στο ίδιο θέμα αναφέρεται ο Ιωάννου και στο βιβλίο του "Το δικό μας αίμα", στο διήγημα "Το ξεκλήρισμα των Εβραίων".

Ο Ιωάννου αναφέρεται βέβαια στη συνοικία *Rogos*, που πράγματι ξεκινούσε από τη σημερινή οδό Εγνατία, δυτικά ορίζονταν από τη σημερινή Βενιζέλου, βόρεια έφτανε κοντά στη σημερινή Φιλίππου και ανατολικά μέχρι το Μπέη Χαμάμ και την οδό μπροστά στην εκκλησία του Αγίου Νικολάου που τώρα ονομάζεται Μητροπολίτου Γενναδίου. (Βλ. χάρτη του Β. Δημητριάδη με τίτλο "Η Θεσσαλονίκη στις αρχές του 20ού αιώνα" στο βιβλίο του "Τοπογραφία της Θεσσαλονίκης κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας 1430-1912").

Από τον πίνακα των κεκοιμημένων παρατηρούμε ότι στην περιοχή της παλιάς συνοικίας Rogos ή κατά Ιωάννου "Παλιάς Οβριακής" διέμεναν: στην οδό Κλεισούρας (παλιά Yesil Direk – Πράσινης Στήλης ή Περδίκκα) 25 άτομα, στην Ιουστινιανού 40, στη Σιατίστης 39 και στη Χαλκέων (παλιά Ferik Baba – Θεοδ. Γαζή) 10 άτομα. Αν υπολογίσουμε και το ήμισυ των διαμενόντων στην Βενιζέλου και την Φιλίππου (55 άτομα), παρατηρούμε ότι στην "Παλιά Οβριακή" διέμεναν 169 άτομα του πίνακα ή το 30% των όσων έμεναν στο κέντρο της Θεσσαλονίκης. Με αναγωγή στο σύνολο του εβραϊκού πληθυσμού της πόλης, μπορούμε να πούμε ότι στην περιοχή αυτή διέμεναν γύρω στα 770 συνολικά άτομα εβραϊκής καταγωγής.

6. Η επόμενη περιοχή διαμονής των Εβραίων της Θεσσαλονίκης ήταν η περιοχή της Αγίας Τριάδας και Παπάφη. Η περιοχή ήταν πυκνοκατοικημένη και σχεδόν δεν υπήρχε δρόμος χωρίς εβραίους κατοίκους. Συγκεκριμένα, έμεναν:

Σπάρτης 11, Αγία Τριάδα.

Αρχαιολογικού Μουσείου 27.

Στην Αγία Τριάδα:

Αγίας Τριάδος	24
Αετοράχης	65
Αθαν. Διάκου	30
Αθηνών	124
Αμαλίας	156
Αμερικανικού Ερυθρού Σταυρού	56
Ανδρούτσου	16
Αρχαιολ. Μουσείου	25
Βασιλ. Γεωργίου	1
Βελισσαρίου	160
Βυζαντίου	63
Γαμβέττα	69
Γαριβάλδη	32
Δεληγιάννη	10
Δεληγιώργη	43
Δελφών	21
28ης Οκτωβρίου (Ιταλίας)	126
Εδμ. Ροστάν	78
Εθελοντών	14
Ευζώνων	102
Ζαΐμη	22
Ζαλοκώστα	7
Ηπείρου	30
Θεαγ. Χαρίση	169
Ιλιάδος	19
Ιωαννίνων	25
Καραϊσκάκη	6
Κολοκοτρώνη	27
Κοντογούρη	9
Κυβερνίδου	8
Κύπρου	36
Λαμίας	8
Λεωφόρος Στρατού	76
Μακεδονίας	231
Μιαούλη	100
Μισραχή (Φλέμιγκ)	93
Μπιζανίου	115
Μπρούφα	54
Ξενοφώντος	17
Ορφανοτροφείο Αλλατίνη	1
Παρασκευοπούλου	126
Πέλλης	43
Περδίκκα	78
Πραξιτέλους	29
Ρογκότη Δημητρίου	41
Σααδή Λεβή	20
Σαρανταπόρου	129
Σκοπέλου	1
Σπάρτης	95
Τρικούπη	101
Χαλκιδικής	12
ΣΥΝΟΛΟ	**2.943 άτομα**

Φλέμιγκ 11. Το παλιό εβραϊκό γηροκομείο.

Καλλιδοπούλου 19, γωνία με Εδμόνδου Ροστάν.

Σαρανταπόρου 13, Αγία Τριάδα.

Μακεδονίας 10, γωνία με Μιαούλη.

Λαχανά 27, γωνία με Γρηγ. Λαμπράκη 12.

Μπιζανίου 25.

Βίλα Μορπούργο, 2001.

Στην δε περιοχή Παπάφη διέμεναν:

Αρχιμήδους	44
Αιγάλεω	41
Αργέντη	4
Ελικώνος (Ελίκης)	30
Κλεάνθους	37
Κατσιμίδη	55
Ομήρου	10
Πάρνηθος	4
Σερρών	95
Σκαλτσούνη	11
Σταματοπούλου	5
Τρικάλων	2
Ύδρας	34
Υμηττού	2
ΣΥΝΟΛΟ	**374**

Συνεπώς, στην ευρύτερη περιοχή της Αγίας Τριάδας και Παπάφη κατοικούσαν **3.317 άτομα.**

Και στην περιοχή αυτή ορισμένοι δρόμοι έχουν σήμερα άλλη ονομασία.

Για παράδειγμα, η οδός Μισραχή σήμερα λέγεται Φλέμιγκ, η οδός Αθηνών σήμερα δεν υπάρχει (βλ. οδηγό Θεσσαλονίκης Αρ. Κεσόπουλου, Ζ' έκδοση Μαλλιάρης – Παιδεία) αλλά γνωρίζουμε ότι λέγονταν έτσι η Παπαναστασίου μόλις ξεκινούσε από τη Λεωφόρο Στρατού (σύμφωνα με τον οδηγό του 1938/39 ΓΑΒ-ΓΑΒ βρίσκονταν "από τέρμα Λ. Στρατού και αρχή Κωνσταντινουπόλεως – διασταύρωση"), η οδός Αμερικανικού Ερυθρού Σταυρού επίσης δεν υπάρχει σήμερα, ενώ σύμφωνα με τον οδηγό ΓΑΒ-ΓΑΒ ήταν "Από Βασ. Όλγας 61-63", το δε Ορφανοτροφείο Αλλατίνη βρίσκονταν σύμφωνα πάντα με τον ίδιο οδηγό "Παρασκευοπούλου και Σπάρτης".

Ακόμα, η οδός Ρογκότη Δημητρίου δεν έχει σχέση με τη σήμερα γνωστή οδό Ρογκότη στην Πλατεία Ελευθερίας, αλλά σύμφωνα με τον Οδηγό Γαβριηλίδη ήταν "Πάροδος Αγ. Τριάδος 23 έως Λεωφόρο Στρατού 36-38" .

7. Τέλος, η μετά την οδό Μάρκου Μπότσαρη και μέχρι την 25ης Μαρτίου ήταν η επόμενη —εκτός συνοικισμών περιοχή— διαμονής των Εβραίων.

Στην περιοχή αυτή καταγράφονται στους εξής δρόμους:

Αλεξανδρείας	61
Αλκμήνης	5
Αναλήψεως	96
Ανδρεοπούλου	5
Αρτέμιδος	24
25ης Μαρτίου	52
Θερμοπυλών	37
Καντακουζηνού	3
Κρήτης	62

Χατζηκώστα 1 -
Γωνία Αλεξανδρείας

Κωνσταντινουπόλεως	60
Λαρίσσης	1
Μαντινείας	4
Μάρκου Μπότσαρη	30
Μαυροκορδάτου	9
Ναταλίας Μελά	5
Νιγρίτης	22
Παπακυριαζή	4
Πατρών	62
Πέτρου Συνδίκα	23
Σόλωνος	23
Σταυρού	2
Τεγέας	12
Τομπάζη	4
Τραπεζούντος	11
Φιλελλήνων	16
Χατζηκώστα Ιατρού	17
Χατζηλαζάρου	8
ΣΥΝΟΛΟ	658

Γωνία Πατρών 20 με Σιθωνίας 2.

Αλεξανδρείας 35

Πατρών 20-22.

Μακεδονίας 107-109.

Οδός Σιθωνίας

Σημειώνεται ότι όλοι οι δρόμοι που αναφέρονται είναι οι ίδιοι με τους σημερινούς στην περιοχή αυτήν.

8. Στον Συνοικισμό "Καραγάτς" δήλωσαν ότι διέμεναν 196 κάτοικοι ενώ στη Συναγωγή Καραγάτς 41 (πρόκειται προφανώς για την Συναγωγή του Οτράντο κοντά στην Ανάληψη, που κατά τον Αλβέρτο Ναρ ανοικοδομήθηκε μετά την πυρκαγιά του 1917). Σύνολο, δηλαδή, Συνοικισμού Καραγάτς **237 άτομα**.

Ο συνοικισμός Καραγάτς χτίστηκε για την περίθαλψη των πυροπαθών του 1917 και ήταν ένας από τους "μη ιδιόκτητους" οικισμούς της Ισραηλιτικής Κοινότητας, βρισκόταν δε στην περιοχή Ανάληψης-Δελφών, μεταξύ της Μάρκου Μπότσαρη και της Πέτρου Συνδίκα.

9. Τον Συνοικισμό Καλαμαριάς δήλωσαν ως τόπο κατοικίας 148 άτομα και την Σχολή Καλαμαριάς άλλα 41, δηλαδή ένα σύνολο **189 ατόμων**.

Ο Συνοικισμός Καλαμαριάς βρίσκονταν εκεί όπου σήμερα βρίσκεται η περιοχή της Σχολής Ευκλείδη και χτίστηκε για να περιθάλψει πυροπαθείς του 1890. Στον συνοικισμό βρίσκονταν οι Συναγωγές Γιαχιά και Καστίλια, που χτίστηκαν κι αυτές μετά τον αφανισμό των συναγωγών της πόλης από την πυρκαγιά του 1917.

10. Ο Συνοικισμός "**6**" είναι φαίνεται ο δεύτερος πολυπληθέστερος οικισμός μετά τον 151, δεδομένου ότι δήλωσαν σ' αυτόν διεύθυνση κατοικίας **779 άτομα**. Η τοποθεσία του συνοικισμού βρισκόταν κοντά στην σημερινή οδό Παπαναστασίου, στην περιοχή Χαριλάου. Σ' αυτόν βρίσκονταν η Συναγωγή Μαγιόρ Σενή.

11. Τέλος, στον πιο πυκνοκατοικημένο εβραϊκό Συνοικισμό της εποχής, τον 151, κατοικούσαν **1.758 άτομα** από τον κατάλογο των κεκοιμημένων.

Ο συνοικισμός αυτός, ήταν ιδιοκτησίας της Ισραηλιτικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης. Σύμφωνα με την έκθεση Νταούτ Λεβή (Ναρ, σελ. 144) η περιοχή, όταν αγοράστηκε, φιλοξενούσε τα παραπήγματα του Ιταλικού Νοσοκομείου 0.151.

Βρίσκονταν μεταξύ Παπαναστασίου και γηπέδου του ΠΑΟΚ, η δε οδός Κλεάνθους που σήμερα ξεκινάει νοτίως του γηπέδου και, αφού διασταυρωθεί με την Παπάφη, καταλήγει στην οδό Κωνσταντινουπόλεως, ήταν η κεντρική οδός του Συνοικισμού 151. Στον Συνοικισμό χτίστηκε το 1923 η Συναγωγή Μπεθ Ισραέλ (Ναρ, ό.π.)

Μέχρι στιγμής χωροθετήσαμε 11 περιοχές διαμονής των Εβραίων της Θεσσαλονίκης σύμφωνα με τη δήλωση κατοικίας τους στον κατάλογο των κεκοιμημένων.

Η κατάταξη των χώρων αυτών μας δίνει τον παρακάτω πίνακα περιοχών με τους αντίστοιχους κατοίκους ανά περιοχή:

ΠΕΡΙΟΧΗ	ΚΑΤΟΙΚΟΙ	ΠΟΣΟΣΤΟ %
1. Νέου Σταθμού	985	7,97
2. Ρεζί Βαρδάρ	914	7,39
3. Π. Σταθμού- Βαρ. Χιρς	1.379	11,16
4. Δυτική Θεσσαλονίκη	855	6,8
5. Κεντρική Θεσσαλονίκη	553	4,47
6. Αγ. Τριάδος – Παπάφη	3.317	26,84
7. Ανάληψη- 25ης Μαρτίου	658	5,32
8. Συνοικισμός Καραγάτς	237	1,91
9. Συνοικισμός Καλαμαριάς	189	1,53
10. Συνοικισμός "6"	779	6,30
11. Συνοικισμός "151"	1.758	14,22
12. Σε διάφορους συν/σμούς	734	6,07
ΣΥΝΟΛΟ	**12.358**	

Θα πρέπει να σημειωθεί εδώ ότι:

1. Από τα **12.744** συνολικά ονόματα του καταλόγου, τα **12.636** συνοδεύονται από τις σχετικές διευθύνσεις διαμονής, δηλαδή δεν δηλώθηκε διεύθυνση κατοικίας σε **108** άτομα.

2. Σε **120** ονόματα, ως διεύθυνση διαμονής φέρεται απλώς η Θεσσαλονίκη, ή η Αθήνα, ή το Τελ Αβίβ ή τέλος άλλες πόλεις της Ελλάδος ή του εξωτερικού.
3. Σε πολλές περιπτώσεις η αναγραφόμενη διεύθυνση είναι ένας κωδικός δρόμου του οικισμού που έμενε ο κάτοικος. Βρίσκουμε έτσι διευθύνσεις "Α 13, 19Α, ΒΧ, ΕΣΒ, ΠΑΒ-ΠΓΔ-ΝΣΕ, ΦΠ-ΦΟ-ΦΨ" κ.λπ. Γνωρίζουμε ότι οι κωδικοί αυτοί ανήκουν σε δρόμους των συνοικισμών που προαναφέρθηκαν, αλλά δεν γνωρίζουμε επακριβώς σε ποιόν συνοικισμό ανήκει κάθε κωδικός.
Έτσι, για **734** άτομα δεν γνωρίζουμε τον ακριβή τόπο κατοικίας.
4. Δεν μπορέσαμε να εντοπίσουμε την τοποθεσία των δρόμων που διέμεναν **158** κάτοικοι, διότι η ονομασία του δρόμου που αναφέρεται δεν βρέθηκε.

Δεδομένου ότι, στατιστικά, το "δείγμα" των 12.636 Εβραίων των οποίων γνωρίζουμε τη διεύθυνση κατοικίας πριν από την αποδημία τους είναι μεγάλο, μπορούμε με πιθανότητα 98 % να θεωρήσουμε ότι ολόκληρος ο εβραϊκός πληθυσμός της Θεσσαλονίκης διέμενε σε ποσοστά παραπλήσια προς τα παραπάνω, στις διάφορες περιοχές της πόλης.

Μπορούμε δηλαδή βάσιμα να ισχυριστούμε ότι :

- Σε συνοικισμούς κτισμένους ειδικά για τη διαμονή τους (Ρεζί Βαρδάρ, Βαρ. Χιρς, Καραγάτς, Καλαμαριάς, 6, 151 και τις γύρω περιοχές τους) διέμενε το **56,5%** των ισραηλιτών κατοίκων της πόλης. Αν δεχθούμε δηλαδή ως εβραϊκό πληθυσμό τον αριθμό 56.500 ατόμων που αναφέρονται στο *In memoriam*, τότε ένας αριθμός περίπου **32.000** ατόμων θα πρέπει να είχε τόπο κατοικίας του τους **Συνοικισμούς** αυτούς.
- Στην "εντός των τειχών" δυτική και κεντρική Θεσσαλονίκη διέμενε το 11,29% των ισραηλιτών κατοίκων της. Άρα, οι συνολικοί κάτοικοι του "**Κέντρου**" θα πρέπει να ήταν γύρω στους **6.500.**
- Στην **Αγία Τριάδα και στου Παπάφη** διέμενε το 26,84%, άρα εδώ θα πρέπει να κατοικούσαν περίπου **15.000** Ισραηλίτες.
- Τέλος, η περιοχή **Ανάληψης-25ης Μαρτίου**, με ποσοστό διαμονής 5,32% , θα πρέπει να συγκέντρωνε γύρω στα **3.000 άτομα.**

Το ερώτημα που **δεν μπορεί** να μας απαντήσει η στατιστική των κεκοιμημένων αυτή είναι μήπως τα παραπάνω ποσοστά κατανομής των Εβραίων σε διάφορες περιοχές στην πόλη καθόριζαν και την κοινωνική διαστρωμάτωσή τους.

Κι αυτό γιατί φαίνεται απίθανο οι περίπου 32.000 διαμένοντες στους συνοικισμούς να ανήκαν στην υψηλή εισοδηματικά τάξη, ενώ οι περίπου 3.000 που κατοικούσαν από την Ανάληψη μέχρι την 25ης Μαρτίου, δηλαδή στην ευρύτερη περιοχή των "Εξοχών", να ήταν οι "προλετάριοι" της εποχής.

5. ΕΠΙΛΟΓΟΣ: ΟΙ ΚΕΚΟΙΜΗΜΕΝΟΙ ΤΗΣ ΟΔΟΥ ΚΑΡΜΠΟΛΑ

Η οδός Καρμπολά της Θεσσαλονίκης αποτελεί για μένα τη γειτονιά όπου πέρασα τα παιδικά μου χρόνια, από το 1946 μέχρι το 1959. Βρίσκεται στο αριστερό μέρος της σημερινής Πλατείας Αρχαίας Αγοράς (παλιά Πλατεία Δικαστηρίων) και βρίσκεται στο κέντρο μιας περιοχής που περιλαμβάνει διάφορες γειτονιές, δρόμους και πλατείες, όπως την κάθετη προς την Καρμπολά, Μακεδονικής Αμύνης, τα "Παλιατζίδικα", τις γειτονικές οδούς Ολύμπου, Βενιζέλου, Φιλίππου, Συγγρού κ.λπ.

Η οδός Καρμπολά (κανονικά Γκαρμπολά) είναι μία μικρή οδός με μήκος λιγότερο από 100 μέτρα, έχοντας 5 πολυκατοικίες στην βόρεια πλευρά της (την γωνιακή με την οδό Τοσίτσα που έχει αρίθμηση 1, άλλες 3 ενδιάμεσα με αρίθμηση 3, 5 και 7 και την γωνιακή με την Μακεδονικής Αμύνης με αρίθμηση 9, όπου και μεγάλωσα) και 6 επίσης πολυκατοικίες από την νότια πλευρά (με αρίθμηση 2, 4, 6, 8, 10 και 12). Σύνολο, 11 "μέγαρα" (όπως τα λέγαμε), που την εποχή εκείνη ήταν συνήθως 4ώροφα ή το πολύ 5ώροφα. Οι κατοικίες αυτές ήταν, όπως τις ονομάζαμε "προπολεμικές", δηλαδή θα πρέπει να χτίστηκαν μεταξύ του 1928 και του 1938 και είχαν συνήθως 2-3 διαμερίσματα σε κάθε όροφο. Συνεπώς, στην Καρμπολά θα πρέπει να διαμένανε τότε 120-150 οικογένειες. Όλοι οι άνθρωποι της γειτονιάς συμμαζεμένοι, μάλλον φτωχικοί, μικροϋπάλληλοι-μικρομαγαζάτορες και βιοπαλαιστές που τα έβγαζαν πέρα δύσκολα αλλά ευπρεπείς και οι περισσότεροι φαινομενικά δεξιοί.

Έμεινα στην Καρμπολά δεκατρία χρόνια από το 1946 και δεν είχα ούτε καν την υποψία ότι στον δρόμο αυτό κατοικούσανε τρία μόλις χρόνια πριν εγκατασταθεί η οικογένεια μου αρκετές οικογένειες Εβραίων που ξεκληρίστηκαν στα στρατόπεδα. Κανένας τότε δεν μου είχε μιλήσει γι' αυτό, γονείς ή φίλοι ή συγκάτοικοι, κανένας μέχρι τώρα δεν μου είπε τίποτα. Την αποκάλυψη αυτή μου την έκανε ο κατάλογος των κεκοιμημένων της Θεσσαλονίκης με τον οποίο ασχολείται το προηγούμενο κεφάλαιο.

Έμαθα λοιπόν τώρα πια ότι στον δρόμο που πέρασα τα πρώτα παιδικά μου χρόνια κατοικούσανε αρκετοί θεσσαλονικείς Εβραίοι. Ο κατάλογος αναφέρει 33 κεκοιμημένους που έμεναν στην Καρμπολά και έναν στην Μακεδονικής Αμύνης 3. Είναι οι παρακάτω:

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ	ΕΠΩΝΥΜΟ	ΟΝΟΜΑ	ΟΝΟΜΑ ΠΑΤΡΟΣ
ΚΑΡΜΠΟΛΑ 5	ΜΠΕΝΣΟΥΣΑΝ	ΔΑΥΙΔ	του ΜΩΥΣΗ
	ΜΠΕΝΣΟΥΣΑΝ	ΜΠΕΡΤΑ	
	ΜΠΕΝΣΟΥΣΑΝ	ΜΩΥΣΗΣ	του ΔΑΥΙΔ
	ΜΠΕΝΣΟΥΣΑΝ	ΠΑΛΟΜΠΑ	
	ΜΠΕΝΣΟΥΣΑΝ	ΠΩΛΕΤΤΑ	του ΜΩΥΣΗ

Σημ. η Μπενσουσάν Ρόζα του Σολομών έμενε Μακ. Αμύνης 3

ΚΑΡΜΠΟΛΑ 5	ΣΑΡΦΑΤΗ	ΑΛΒΕΡΤΟΣ	του ΜΑΡΚΟΥ
	ΣΑΡΦΑΤΗ	ΕΥΓΕΝΗ	του ΜΑΡΚΟΥ
	ΣΑΡΦΑΤΗ	ΜΑΡΚΟΣ	του ΙΑΚΩΒ
	ΣΑΡΦΑΤΗ	ΝΙΣΣΗΜ	του ΜΑΡΚΟΥ
ΚΑΡΜΠΟΛΑ 7	ΤΟΡΡΕΣ	ΕΣΤΕΡ	
	ΤΟΡΡΕΣ	ΜΠΟΧΩΡ	του ΑΛΒΕΡΤΟΥ
	ΤΟΡΡΕΣ	ΣΟΥΖΕΤ	του ΜΠΟΧΩΡ
	ΤΟΡΡΕΣ	ΦΡΙΝΤΑ	του ΜΠΟΧΩΡ
ΚΑΡΜΠΟΛΑ 4	ΤΣΙΜΙΝΟ	ΡΑΧΗΛ	
	ΤΣΙΜΙΝΟ	ΣΤΕΛΛΑ	
ΚΑΡΜΠΟΛΑ 10	ΚΟΕΝ	ΖΑΚ	του ΙΣΑΑΚ
	ΚΟΕΝ	ΙΣΑΑΚ	του ΙΑΚΩΒ
ΚΑΡΜΠΟΛΑ 12	ΓΙΟΝΑ	ΑΒΡΑΑΜ	του ΙΑΚΩΒ
	ΓΙΟΝΑ	ΑΝΝΟΥΛΑ	του ΑΒΡΑΑΜ
	ΓΙΟΝΑ	ΓΑΒΡΙΗΛ	του ΑΒΡΑΑΜ
	ΓΙΟΝΑ	ΕΣΘΗΡ	
	ΤΣΙΜΠΡΟΥΤ	ΕΣΘΗΡ	του ΝΑΦΤΑΛΗ
	ΤΣΙΜΠΡΟΥΤ	ΖΟΖΕΦ	του ΝΑΦΤΑΛΗ
	ΤΑΜΠΩΧ	ΑΒΡΑΑΜ	του ΓΑΒΡΙΗΛ
	ΤΑΜΠΩΧ	ΕΤΤΗ	του ΑΒΡΑΑΜ
	ΤΑΜΠΩΧ	ΜΑΤΘΙΛΔΗ	του ΑΒΡΑΑΜ
	ΤΑΜΠΩΧ	ΜΠΕΝΙΚΟ	του ΑΒΡΑΑΜ
	ΤΑΜΠΩΧ	ΝΤΑΙΖΗ	του ΑΒΡΑΑΜ
	ΤΑΜΠΩΧ	ΟΒΑΔΙΑ	του ΑΒΡΑΑΜ
	ΤΑΜΠΩΧ	ΣΑΡΡΑ	του ΑΒΡΑΑΜ
	ΤΑΜΠΩΧ	ΡΙΚΕΤΤΑ	
ΚΑΡΜΠΟΛΑ Χωρίς Αριθμό	ΜΙΣΡΑΧΗ	ΤΖΟΓΙΑ	Γένος Μισραχή Χαΐμ
	ΜΙΣΡΑΧΗ	ΧΑΙΜ	του ΜΩΥΣΗ

Δηλαδή στην πολυκατοικία της Καρμπολά 5 μένανε 2 οικογένειες, οι Μπενσουσάν και οι Σαρφαττή, στο 7 οι Τόρρες, ενώ στη "δικιά μας" πολυκατοικία, στο 9, δεν φαίνεται να κατοικούσε κανείς Ισραηλίτης – εκτός αν οι Μισραχή, που είναι δηλωμένοι απλώς ως κάτοικοι της Καρμπολά, έμεναν στο 9.

Από την άλλη πλευρά του δρόμου, στο 4 έμεναν οι (αδελφές;) Τσιμίνο, στο 10 ο πατέρας και γιος Κοέν, ενώ στο 12, δηλαδή απέναντί μας, έμεναν οι Γιονά, οι Τσιμπρούτ και μια μεγάλη οικογένεια Ταμπώχ.

Αν μάλιστα δεχθούμε τη στατιστική αναγωγή που αναφέραμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, η αναφορά στους 33 κεκοιμημένους του καταλόγου στην οδό Καρμπολά, ίσως να σημαίνει ότι τελικά διέμεναν γύρω στους 150 συνολικά Εβραίοι στον δρόμο αυτό, αποτελώντας το **25-30% του συνόλου των κατοίκων της οδού Καρμπολά**, πράγμα διόλου απίθανο δεδομένου ότι η οδός αυτή βρίσκεται λίγες δεκάδες μέτρα πιο πάνω από την, κατά Γ. Ιωάννου, "Παλιά Οβριακή", την επί τουρκοκρατίας συνοικία *Rogos*.

Ξαναγυρίζω στην Καρμπολά το 2001, χρόνια που φαίνονται σαν αιώνες μετά και φωτογραφίζω τα σπίτια που απομείνανε από

τη λαίλαπα της ανοικοδόμησης.

Ο δρόμος εδώ και μερικά χρόνια έχει γίνει πεζόδρομος, είναι στρωμένος με πλάκες τύπου Πηλίου, στη μέση του έχει φυτά και στις δύο εισόδους του, από την Τοσίτσα και την Μακεδονικής Αμύνης διαθέτει από ένα συγκρότημα με πέτρινα παγκάκια.

Από τη βόρεια πλευρά έχουν διασωθεί η οικοδομή με τον αρ. 1, στη γωνία Τοσίτσα με Καρμπολά και η οικοδομή στο 3, δίπλα της. Από τη νότια πλευρά, παραμένει μόνο η οικοδομή στο 6, κλειδωμένη και ακατοίκητη. Τρεις οικοδομές από τις 11, το 27%, ποσοστό σχετικά "υψηλό" σε σύγκριση με άλλες γειτονιές. Ίσως αυτό να οφείλεται σε διαφωνίες των κληρονόμων, ίσως σε διαφωνίες στα ποσοστά αντιπαροχής, ίσως κάποιοι κληρονόμοι να βρίσκονται ακόμα στην Αμερική ή την Αυστραλία και να μην ενδιαφέρθηκαν να χτίσουν καινούργιες πολυκατοικίες.

Στις σωζόμενες σήμερα παλιές οικοδομές, λοιπόν, δεν κατοικούσαν Εβραίοι του καταλόγου των κεκοιμημένων, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν μπορεί να κατοικούσαν κάποιοι άλλοι Εβραίοι, που δεν σώθηκε κανείς απ' την οικογένειά τους για να τους αναφέρει.

Σήμερα η Καρμπολά είναι ο δρόμος των νέων προσφύγων.

Η κύρια γλώσσα που μιλιέται είναι η ρωσική και τα γραφεία τουρισμού που βρίσκονται εκεί είναι οι σύνδεσμοι εκείνων που τα κατάφεραν να έρθουν στην Ελλάδα μ' εκείνους που άφησαν πίσω στο Κρασνοντάρ, την Οσετία, τη Γεωργία, την Αμπχαζία και τις άλλες φτωχικές δεύτερες πατρίδες τους.

Αυτοί τουλάχιστον τα κατάφεραν να γλιτώσουν.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ: Η ΕΝΟΡΚΗ ΚΑΤΑΘΕΣΗ ΤΟΥ WISLICENY

Η ένορκη κατάθεση του Wisliceny περιλαμβάνει 32 παραγράφους, από την πρώτη που περιέχει τα προσωπικά του στοιχεία έως την 32η, όπου δηλώνει ότι καταλαβαίνει την αγγλική γλώσσα στην οποία έγινε η κατάθεση.

Η παρακάτω μετάφραση των παραγράφων 16 έως 20, αφορά τη δραστηριότητα του κατηγορουμένου στη Θεσσαλονίκη.

"16. Τον Ιανουάριο 1943 διετάχθην από τον Άιχμαν να πάω στη Θεσσαλονίκη και να έρθω σε συνεννόηση με την στρατιωτική διοίκηση για την εξεύρεση της τελικής λύσης για τον εκεί εβραϊκό πληθυσμό. Λίγο πριν από την αναχώρηση μου από τη Μπρατισλάβα, μου υπεδείχθη να συναντήσω τον Hauptsturmfuerer Brunner στη Βιέννη. Εκείνος μου έδειξε μια διαταγή πορείας και μου είπε ότι του ανετέθη από τον Άιχμαν να κανονίσει όλες τις τεχνικές λεπτομέρειες, ενώ εγώ θα έκανα τις επαφές με τις αρχές και τις κυβερνητικές υπηρεσίες. Μεταβήκαμε στη Θεσσαλονίκη μαζί στις 2 Φεβρουαρίου 1944 (**προφανώς εννοεί 1943**) και συνδεθήκαμε με τον διοικητή της Στρατιωτικής Διοίκησης Πολέμου, σύμβουλο διοίκησης Δόκτωρ Μέρτεν της Στρατιωτικής Διοίκησης Θεσσαλονίκης-Αιγαίου. Επίσης, με το τοπικό γραφείο της μυστικής αστυνομίας και της SD, τον Επίτροπο Εγκλημάτων Paschleben και τον Γενικό Πρόξενο Schoenberg. Ο Δόκτωρ Μέρτεν ήταν η αποφασίζουσα αρχή και είπε ότι επιθυμούσε οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης πρώτα να συγκεντρωθούν σε συγκεκριμένες περιοχές μέσα στην πόλη. Αυτό πραγματοποιήθηκε χωρίς δυσκολία κατά τον Φεβρουάριο-Μάρτιο 1943. Το 80% των ελλήνων Εβραίων ήταν εργάτες, χειρώνακτες, τεχνίτες ή λιμενεργάτες, αλλά ένα μεγάλο ποσοστό από αυτούς έπασχε από φυματίωση και διάφορες επιδημίες που κυκλοφορούσαν στις γειτονιές τους. Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης έζησαν στην Ελλάδα από τον 15ο αιώνα, όταν εκδιώχθησαν από την *Inquisition* της Ισπανίας. Στις 10 περίπου Μαρτίου, ο Άιχμαν έστειλε ένα μήνυμα στον Brunner ότι η υποχρεωτική εκκένωση (Aussiedlung) των Εβραίων πρέπει να αρχίσει αμέσως. Ο Δόκτωρ Μέρτεν συμφώνησε με την ενέργεια, αλλά ζήτησε 3.000 εργάτες άνδρες Εβραίους να εργαστούν σε εργασίες κατασκευής σιδηροδρομικού δικτύου υπό τον οργανισμό Todt, οι οποίοι αργότερα επέστρεψαν για να συμπεριληφθούν στις τελευταίες αποστολές. Μίλησα στο τηλέφωνο με τον Άιχμαν στο Βερολίνο λέγοντάς τους ότι εξαπλώνονταν τύφος μεταξύ των Εβραίων αλλά μου είπε ότι οι διαταγές του για άμεση υποχρεωτική εκκένωση έπρεπε να εκτελεστούν.

17. Μερικοί αλλοδαποί Εβραίοι επέστρεψαν στις πατρίδες τους και περίπου 700 Εβραίοι ισπανικής υπηκοότητας μεταφέρθηκαν τον Αύγουστο 1943 στο Berger-Belsen και τον Δεκέμβριο στην Ισπανία. Οι Εβραίοι αυτοί είχαν αποκτήσει την ισπανική υπηκοότητα κατά τη διάρκεια του τελευταίου αιώνα, όταν η Ελλάδα ήταν ακόμη υπό τουρκική κυριαρχία.

18. Συνολικά, 60.000 Εβραίοι συνελέγησαν στην Ελλάδα και απεστάλησαν στο Άουσβιτς, Είμαι βέβαιος ότι το νούμερο αυτό είναι περίπου το σωστό. Γνωρίζω ότι απεστάλησαν 24 αποστολές που περιείχαν κατά μέσο όρο 2.300 ανθρώπους κάθε μία από τη Θεσσαλονίκη και τις γύρω περιοχές μεταξύ Μαρτίου και Μαΐου 1943 υπό την επιστασία του Hauptsturmfuehrer Brunner και εμού, ενώ δύο αποστολές με περίπου 2.500 κάθε μία έγιναν από την Αθήνα υπό την επιστασία του Hauptsturmfuehrer Burger. Τα φορτηγά που χρησιμοποιήθηκαν για αυτές τις μεταφορές μας τα προμήθευσε η Στρατιωτική Διοίκηση Μεταφορών. Οι αιτήσεις για τα φορτηγά αυτά πήγαν από τον Hauptsturmfuehrer Novak του IV A 4b στο Τμήμα "Counsellor stange" του Υπουργείου Μεταφορών στο Βερολίνο και από 'κει μέσω διαφόρων διαύλων στην τοπική στρατιωτική διοίκηση. Οι μεταφορές που χρησιμοποιήθηκαν για την τελική λύση του εβραϊκού προβλήματος είχαν τη διαταγή να γίνονται κατ' απόλυτη προτεραιότητα σε σχέση με τις λοιπές μεταφορές εμπορευμάτων. Όλες οι αποστολές έγιναν σύμφωνα με τα σχέδια, ακόμα και τον Ιούλιο του 1944, όταν οι Γερμανοί εκκένωναν την Ελλάδα και οι ανάγκες σιδηροδρομικής μεταφοράς ήταν κρίσιμες.

Μετά την αναχώρηση κάθε αποστολής ένα μήνυμα απεστέλλετο στον Άιχμαν στο Βερολίνο, δηλώνοντας τον αριθμό των κεφαλών που περιείχε κάθε αποστολή. Έχω δει αντίγραφα αυτών των τηλεγραφημάτων σε έναν φάκελο που κρατούσε ο Brunner, και μετά την ολοκλήρωση της κίνησης των Εβραίων από τη Βόρειο Ελλάδα ο Brunner έκανε μια συνοπτική αναφορά στον Άιχμαν. Επέστρεψα στη Μπρατισλάβα για μερικές βδομάδες και γύρισα ξανά στη Θεσσαλονίκη προς το τέλος Μαΐου 1943 την εποχή που ο Brunner ετοίμαζε την τελευταία αποστολή. Η τελευταία αποστολή άφησε τη Θεσσαλονίκη δύο μέρες μετά την άφιξή μου και μετά την ολοκλήρωση της τελευταίας αποστολής ο Brunner μετατέθηκε στο Παρίσι για τα νέα του καθήκοντα.

19. Κατά την περίοδο της συγκέντρωσης σε ειδικές περιοχές, ο εβραϊκός πληθυσμός εξαναγκάστηκε να βρει τρόπους για την διατροφή του. Με την άφιξη στα στρατόπεδα συγκεντρώσεως, εκπρόσωποι της εβραϊκής κοινότητας συνέλεγαν όλα τα μετρητά και τιμαλφή των συνοίκων τους. Συνολικά, τον Αύγουστο 1943 280.000.000 δραχμές κατατέθηκαν στην Τράπεζα της Ελλάδος προς τον σκοπό αυτό. Το ποσόν αυτό κατασχέθηκε από την Γερμανική Στρατιωτική Διοίκηση. Οι περιουσίες που άφηναν πίσω τους, σπίτια, επιχειρήσεις, διαμερίσματα, κινητά αντικείμενα κ.λπ. τα διαχειρίζονταν ο έλληνας Γενικός Διοικητής Μακεδονίας υπό τον έλεγχο της Στρατιωτικής Διοικήσεως.

20. Τον Ιούλιο 1944, ο Hoess, Διοικητής του Άουσβιτς, είπε στον Άιχμαν, παρουσία μου, στη Βουδαπέστη, ότι **όλοι** οι έλληνες Εβραίοι εξοντώθηκαν λόγω της χαμηλής τους ποιότητας.".

Η ένορκη κατάθεση του Dieter Wisliceny, όπως αποδίδεται το όνομά του στα αγγλικά, έγινε την 29η Νοεμβρίου 1945 στη Νυρεμβέργη, ενώπιον του Αντισυνταγματάρχη των ΗΠΑ Smith W. Brookhart JR, και περιλαμβάνεται στην έκδοση "Nazi Conspiracy and Aggression. Volume VIII, USGPO, Washington, 1946/p.p. 606-619", είναι δε ίδιου περιεχομένου με την κατάθεση-εξέταση του Wisliceny ενώπιον του Δικαστηρίου της Νυρεμβέργης, την 3η Ιανουαρίου 1946.

Ένα μέρος της κατάθεσης-εξέτασης του Wisliceny παρουσιάστηκε μεταφρασμένο στα ελληνικά από τον Π.Κ. Ενεπεκίδη στο βιβλίο του "Οι διωγμοί των Εβραίων εν Ελλάδι, 1941-1944. Επί τη βάσει των Μυστικών Αρχείων των Ες-Ες " έκδ. Παπαζήση, 1969.

Η πλήρης κατάθεση-εξέταση του υπάρχει στον 4ο Τόμο των Πρακτικών της Δίκης της Νυρεμβέργης ("Εικοστή έκτη ημέρα, 1 Ιανουαρίου 1946"). Μπορεί να τη βρει κανείς και στο Διαδίκτυο, στη διεύθυνση: *www.fpp.co.uk/Auschwitz/Wisliceny/atIMT030146.html*

Δεν γνωρίζω αν έχει σημασία, αλλά όλες οι πληροφορίες συγκλίνουν ότι το δίδυμο Brunner-Wisliceny έφτασε στη Θεσσαλονίκη το Σάββατο 6 Φεβρουαρίου 1943 και όχι 2 Φεβρουαρίου, όπως κατέθεσε ο κατηγορούμενος Wisliceny.

Ευθύμιος Κίτσης

ΠΑΛΙΑ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ: ΤΟ ΠΡΟΣΩΠΟ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ

Πολλοί είναι εκείνοι που υποστηρίζουν ότι μια φωτογραφία αξίζει όσο χίλιες λέξεις, για να υπερτονίσουν το πλεονέκτημα της εικόνας έναντι του κείμενου. Η έκφραση αυτή χρησιμοποιείται —πιθανόν— χωρίς διάθεση υπερβολής, επειδή η φωτογραφική πλάκα αποτυπώνει πολλές φορές κίνηση, ρυθμό και —ίσως— ψυχικές καταστάσεις, που χρειάζονται πολύ κόπο και αρκετές σελίδες για να περιγραφούν.

Παρατηρώντας τις παλιές φωτογραφίες, που αναφέρονται στη Θεσσαλονίκη και αποτελούν σήμερα συλλεκτικό είδος, βλέπουμε ότι διαχωρίζονται σε δύο γενικές κατηγορίες, ανάλογα με το θέμα που απεικονίζουν και τη χρήση για την οποία προορίζονται.

Η πρώτη κατηγορία αφορά τις αναμνηστικές πόζες με φόντο χαρακτηριστικά σημεία ή σημαντικά μνημεία της πόλης. Οι φωτογραφίες αυτές είναι δυσεύρετες, λόγω της μοναδικότητας του αντιτύπου ή παραμένουν αθέατες, επειδή θεωρούνται κειμήλια φορτωμένα με πλήθος αναμνήσεις.

Η δεύτερη κατηγορία περιλαμβάνει τις καρτποστάλ που εκδόθηκαν κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα σε περιορισμένο ή μεγάλο αριθμό αντιτύπων. Οι φωτογραφίες αυτές έπαυσαν —πλέον— να καλύπτουν τις ανάγκες επικοινωνίας μεταξύ των ανθρώπων και παραμένουν μόνον ως πολύτιμα ενθύμια ενός κοινωνικού περίγυρου, ονειρικού και γεμάτου νοσταλγία.

Τα παλιά αυτά τεκμήρια αποτέλεσαν αντικείμενο έρευνας και μελέτης αρκετών αξιόλογων επιστημόνων και ικανών ερευνητών, οι οποίοι τα επεξεργάστηκαν με υπομονή και επιστημονική μεθοδολογία, αξιοποιώντας τα σε εκπληκτικές και άρτιες μονογραφίες. Έτσι, κατά τα τελευταία χρόνια, παρατηρείται μία σημαντική εκδοτική δραστηριότητα, με τη δημοσίευση πληθώρας φωτογραφιών και

κειμένων, που αναφέρονται στην παλιά όψη της -πάντα- όμορφης Θεσσαλονίκης.

Η ερευνητική αυτή προσπάθεια, που εστιάζεται -κυρίως- στις παλιές καρτποστάλ, είναι απαραίτητη, επειδή δεν αρκεί το ολιγόλογο κείμενο που συνοδεύει την εικόνα και το οποίο σε ελάχιστες περιπτώσεις παρουσιάζεται με λανθασμένες ενδείξεις. Συγχρόνως, όμως, αποβλέπει στην ταύτιση των εικονιζόμενων και στην ανακάλυψη στοιχείων που αναφέρονται στην κοινωνική και οικονομική διαστρωμάτωση των κατοίκων, οι οποίοι έζησαν στην πόλη αυτή κατά τις αρχές του προηγούμενου αιώνα.

Αλήθεια! Σκεφτήκαμε ποτέ ότι υπομνηματίζοντας κάθε φωτογραφία, ανακαλύπτουμε ένα μέρος από τα συναισθήματα και τις εμπειρίες αυτών που γεννήθηκαν, μεγάλωσαν και χάθηκαν από το πρόσωπο της πόλης αυτής; Απλοί άνθρωποι του λαού ή επιφανείς κάτοικοι περπάτησαν, χάρηκαν, γέλασαν ή λυπήθηκαν, καθώς διάβαιναν από τα κεντρικά ή απόμερα σημεία της. Ένοιωσαν ευχάριστα σκιρτήματα στην ψυχή τους ή βίωσαν οδυνηρές ψυχολογικές καταστάσεις, καθώς συνωστίζονταν στους πολυσύχναστους χώρους ή προτιμούσαν τις μοναχικές διαδρομές...

Οι φωτογραφίες που δημοσιεύονται στη συνέχεια είναι μερικά από τα σπάνια ή πολυάριθμα παλιά δελτάρια που κυκλοφόρησαν στη Θεσσαλονίκη και μας παρουσιάζουν με ενάργεια την κατάσταση των δρόμων, την αρτιότητα των κτιρίων ή το βαθμό διατήρησης των μνημείων της. Για το λόγο αυτό αποτελούν τους αδιάψευστους οπτικούς μάρτυρες και τις πλέον αξιόπιστες ιστορικές πηγές της διαχρονικής παρουσίας της. Θέλω να πιστεύω ότι η δημοσίευσή τους ικανοποιεί την περιέργεια του αναγνώστη και προσφέρει σ' αυτόν μία ευχάριστη αναπόληση του παρελθόντος. Με αυτό τον τρόπο επιτυγχάνεται καλύτερη γνωριμία με την πόλη, η οποία δέχεται φιλόστοργα όλους τους ανθρώπους και παρέχει αφειδώλευτα τις ευκαιρίες, ώστε να αναπτύξουν τις πνευματικές, οικονομικές και άλλες δυνατότητές τους.

1.

Ασπρόμαυρη φωτογραφία μεσαίου μεγέθους, διαστάσεων 0,019 × 0,140 μ., χωρίς περιθώριο αλλά με λευκή λωρίδα στη βάση, για να τυπωθούν οι φωτογραφικές ενδείξεις. Καθαρές διαστάσεις 0,078 × 0,140 μ.

Πρόκειται για καρτποστάλ γαλλικής εκδόσεως, με αριθμ. 114, η οποία κυκλοφόρησε στη Θεσσαλονίκη. Παρουσιάζει άποψη της παλιάς παραλίας, στο ύψος της σημερινής πλατείας Ελευθερίας. Διακρίνονται τα δύο χαρακτηριστικά περίπτερα της προκυμαίας και πάνω από τα κτίρια δεσπόζει ο ιδιόμορφος τρούλος του μεγάρου «Στάιν», του οποίου διαβάζεται η μισή επιγραφή «Στάινς Οριένταλ Στόρς Λίμιτεντ». Στο αριστερό μέρος βλέπουμε το κτίριο του ξενοδοχείου «Όλυμπος Παλλάς», με την ταμπέλα στον εξώστη του δευτέρου ορόφου και το τραμ να περνάει από μπροστά, ενώ στο μέσον φαίνεται

114. - Edition Française
SALONIQUE. - Vue du Quai
SALONICA. - View of the Quay

καθαρά η πρόσοψη του κινηματογράφου «Ολύμπια». Στο άκρο δεξιά μόλις ξεχωρίζει το κτίριο του ξενοδοχείου «Σπλέντιτ Παλλάς».

Σύμφωνα με τις ενδείξεις του ταχυδρομικού σήμαντρου, ταχυδρομήθηκε στις 4-11-1916 από τη Θεσσαλονίκη.

2.

Ασπρόμαυρη φωτογραφία μεσαίου μεγέθους, διαστάσεων 0,098 × 0,135 μ., με λευκό περιθώριο. Καθαρές διαστάσεις 0,077 × 0,133 μ.

Πρόκειται για καρτποστάλ του φωτογράφου Μανουέλ, με αριθ. 2.595, η οποία εκτυπώθηκε στην Ιταλία και κυκλοφόρησε στη Θεσ-

SALONIQUE - Les Quais

σαλονίκη. Παρουσιάζει άποψη της παλιάς παραλίας, μεταξύ της πλατείας Ελευθερίας και της πλατείας Αριστοτέλους. Σε πρώτο πλάνο βλέπουμε βάρκες στο λιμάνι και ανθρώπους στην προκυμαία. Στο αριστερό μέρος διακρίνεται η πρόσοψη του κινηματογράφου «Ολύμπια» και στο μέσον ξεχωρίζει το κτίριο του ξενοδοχείου «Σπλέντιτ Παλλάς» με τις χαρακτηριστικές απολήξεις στη στέγη του. Μπροστά από το ξενοδοχείο διέρχεται το τραμ, ενώ στο βάθος προβάλλει η ψηλή καμινάδα του εργοστασίου νηματουργίας «Σαϊάς».

Σύμφωνα με το χειρόγραφο κείμενο της πίσω πλευράς, ταχυδρομήθηκε στις 23-7-1917 από τη Θεσσαλονίκη.

3.

Ασπρόμαυρη φωτογραφία μεσαίου μεγέθους, διαστάσεων 0,092 × 0,141 μ., χωρίς περιθώριο αλλά με λευκή λωρίδα στη βάση, για να τυπωθούν οι φωτογραφικές ενδείξεις. Καθαρές διαστάσεις 0,078 × 0,141 μ.

Πρόκειται για καρτποστάλ του φωτογράφου E.L.D., με αριθ. 1.546, η οποία εκδόθηκε από το τυπογραφείο «Λεντελέ» στο Παρίσι και κυκλοφόρησε στη Θεσσαλονίκη στα χρόνια του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου. Παρουσιάζει άποψη της προκυμαίας της Θεσσαλονίκης, μπροστά από τον Λευκό Πύργο, ο οποίος επιβάλλεται με τον όγκο του στο αριστερό μέρος της φωτογραφίας. Σε πρώτο πλάνο βλέπουμε τους δύο βαρκάρηδες, ενώ η θάλασσα είναι ρυτιδιασμένη από ελαφρό αεράκι. Δίπλα στον Πύργο, διακρίνονται διάφορα κτίρια, τα οποία στέγαζαν το θέατρο του Λευκού Πύργου και πίσω από τα ιστιοφόρα ξεχωρίζουν οι κατοικίες της περιοχής Εξοχών.

Σύμφωνα με τις φωτογραφικές ενδείξεις, ταχυδρομήθηκε από τη Θεσσαλονίκη.

Guerre 1914-15-16... EN ORIENT
SALONIQUE — La tour blanche et la nouvelle Ville

War 1914-15-16... IN ORIENT
SALONICA — The white tower and the New town

ELD Visé, Paris No 1546

4.

Ασπρόμαυρη φωτογραφία μεσαίου μεγέθους, διαστάσεων 0,089 × 0,137 μ., χωρίς περιθώριο αλλά με λευκή λωρίδα στη βάση, για να τυπωθούν οι φωτογραφικές ενδείξεις. Καθαρές διαστάσεις 0,076 × 0,137 μ.

Πρόκειται για καρτποστάλ από κλισέ του H.L., η οποία εκδόθηκε από το τυπογραφείο «Εντιά» στις Βερσαλλίες και κυκλοφόρησε στη Θεσσαλονίκη το 1917. Παρουσιάζει γενική άποψη της παλιάς παραλίας, φωτογραφημένη από τις επάλξεις του Λευκού Πύργου. Στη θάλασσα υπάρχει πλήθος ιστιοφόρων πλοιαρίων και πολλές βάρκες. Στο δρόμο διακρίνονται οι γραμμές του τραμ και δύο οχήματα να κινούνται μπροστά από τον κινηματογράφο «Παλλάς». Στο μέσον υψώνεται η καμινάδα του εργοστασίου «Σαϊάς», ενώ δίπλα της προβάλλει ο ψηλός τρούλος του μητροπολιτικού ναού του Αγ. Γρηγορίου Παλαμά. Από την πυκνή δόμηση και την αρτιότητα των κτιρίων, προκύπτει ότι απεικονίζεται μία όψη της πόλης λίγο πριν από την πυρκαγιά του Αυγούστου 1917.

Σύμφωνα με την αμυδρή αποτύπωση της ταχυδρομικής σφραγίδας και το χειρόγραφο κείμενο της πίσω πλευράς, εστάλη στις 2-4-1931 από τη Θεσσαλονίκη.

Cliché H. L.
9 SALONIQUE 1917 — Le Quai Nikis et les Voiliers Grecs

5.

Ασπρόμαυρη φωτογραφία μεσαίου μεγέθους, διαστάσεων 0,089 × 0,141 μ., χωρίς περιθώριο αλλά με λευκή λωρίδα στη βάση, για να τυπωθούν οι φωτογραφικές ενδείξεις. Καθαρές διαστάσεις 0,078 × 0,141 μ.

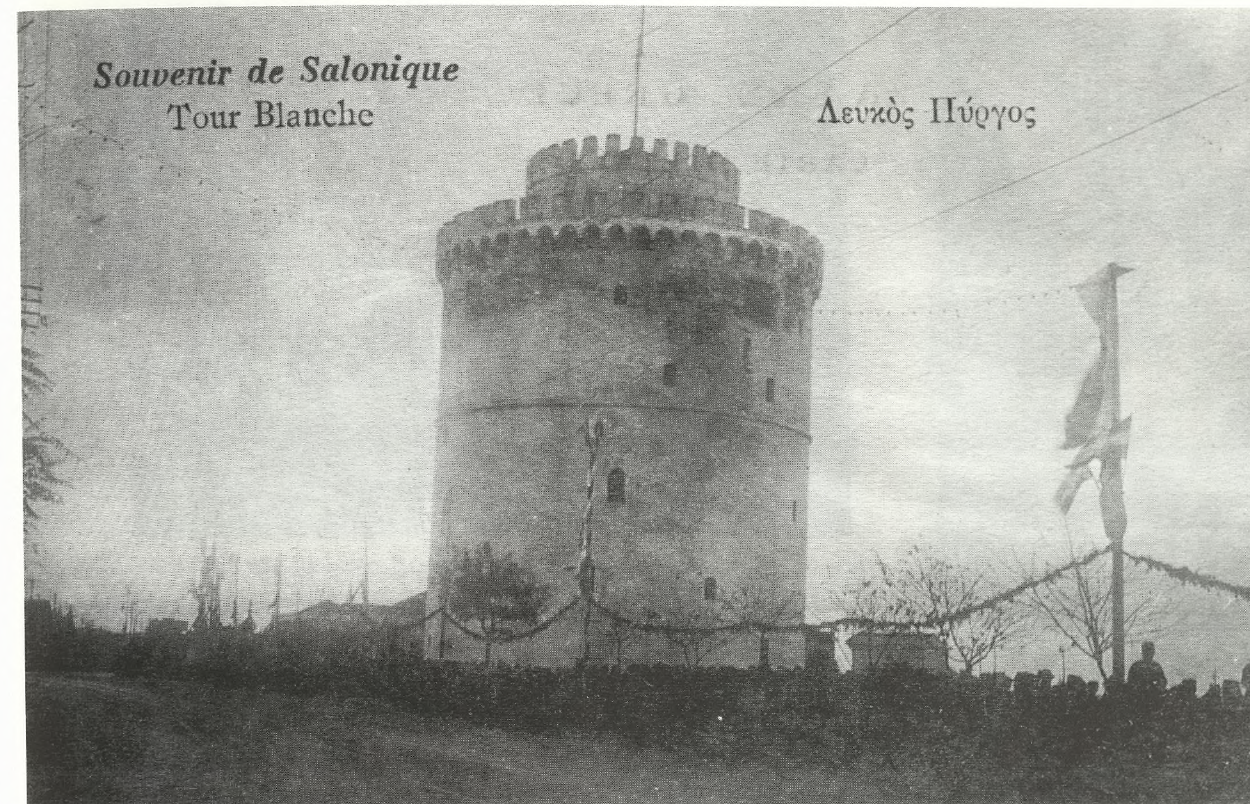
Πρόκειται για καρτποστάλ άγνωστης εκδόσεως (πιθανόν του Μ. Ζακάι), η οποία κυκλοφόρησε στη Θεσσαλονίκη μετά το 1913. Παρουσιάζει άποψη της λεωφόρου Βασιλέως Κωνσταντίνου (πρώην Χαμηδιέ και σημερινή Εθν. Αμύνης), από το ύψος της Λέσχης Αξιωματικών προς την περιοχή Σιντριβανίου. Στο δρόμο διακρίνονται οι γραμμές του τραμ και η αραιή κίνηση στρατιωτών και πολιτών, ενώ στα σημαιοστολισμένα κτίρια στεγάζονται δικαστικές και στρατιωτικές υπηρεσίες. Στο βάθος ξεχωρίζει η κομψή σιλουέτα του Σιντριβανίου και πιο ψηλά προβάλλει ο όγκος του Δημοτικού Νοσοκομείου, με φόντο ένα τμήμα των τειχών.

Σύμφωνα με το χειρόγραφο κείμενο της πίσω πλευράς, ταχυδρομήθηκε στις 30-1-1916 από τη Θεσσαλονίκη.

6.

Ασπρόμαυρη φωτογραφία μεσαίου μεγέθους, διαστάσεων 0,094 × 0,139 μ., με λευκό ανομοιόμορφο περιθώριο. Καθαρές διαστάσεις 0,088 × 0,137 μ.

Πρόκειται για καρτποστάλ με εκδότη τον Σ. Σεραφείμ, η οποία κυκλοφόρησε στη Θεσσαλονίκη μετά το έτος 1913. Παρουσιάζει τον

Λευκό Πύργο κάποια ημέρα παρελάσεως, όπως φαίνεται από τον σημαιοστολισμό, το συγκεντρωμένο πλήθος στο πεζοδρόμιο και τις γιρλάντες που απλώθηκαν μεταξύ των στύλων. Πιο πίσω και αριστερά του Πύργου, διακρίνεται ο όγκος των κτιρίων, τα οποία αργότερα στέγασαν το θέατρο του Λευκού Πύργου.

Σύμφωνα με το χειρόγραφο κείμενο της πίσω πλευράς, ταχυδρομήθηκε στις 20-7-1916 από τη Θεσσαλονίκη.

7.

Ασπρόμαυρη φωτογραφία μεσαίου μεγέθους, διαστάσεων 0,091 × 0,141 μ., χωρίς περιθώριο αλλά με λευκή λωρίδα στο πλάι, για να τυπωθούν οι φωτογραφικές ενδείξεις. Καθαρές διαστάσεις 0,091 × 0,121 μ.

Πρόκειται για καρτποστάλ του φωτογράφου E.L.D. με αριθ. 1.535, η οποία εκδόθηκε από το τυπογραφείο «Λεντελέ» στο Παρίσι και κυκλοφόρησε στη Θεσσαλονίκη. Παρουσιάζει την «Αψίδα του Αλεξάνδρου», όπως αναφέρεται λανθασμένα στον υπότιτλο, τη σημερινή Αψίδα του Γαλερίου. Σε πρώτο πλάνο βλέπουμε τη μεταφορά ξύλων με υποζύγιο και στη δεξιά πλευρά τα τραπέζια του καφενείου να περιμένουν τους πελάτες. Η οδός Εγνατία περνούσε κάτω από την Καμάρα, αφού διακρίνονται οι γραμμές του τραμ και η κίνηση των ανθρώπων. Αξίζει να προσέξουμε ότι είναι αρκετά ευδιάκριτες οι ανάγλυφες παραστάσεις του μνημείου, λόγω της περιορισμένης ρύπανσης.

Σύμφωνα με τις φωτογραφικές ενδείξεις, χρησιμοποιήθηκε κατά τα έτη 1914-1916.

8.

Ασπρόμαυρη φωτογραφία μεσαίου μεγέθους, διαστάσεων 0,090 × 0,140 μ., χωρίς περιθώριο αλλά με λευκή λωρίδα στη βάση, για να τυπωθούν οι φωτογραφικές ενδείξεις. Καθαρές διαστάσεις 0,080 × 0,140 μ.

Πρόκειται για καρτποστάλ των εκδοτών «Ματαράσσο-Σαραγκούσσι και Ρούσσο», με αριθ. 17, η οποία κυκλοφόρησε στη Θεσ-

σαλονίκη το 1917. Στο δεξιό μέρος παρουσιάζεται η «Αψίδα του θριάμβου του Μ. Αλεξάνδρου», όπως αναφέρεται λανθασμένα στον υπότιτλο, η σημερινή Αψίδα του Γαλερίου. Στο γωνιακό κτίριο αριστερά βλέπουμε αμυδρά την οδική σήμανση «οδός Εγνατία», η οποία διέρχεται κάτω από την Καμάρα, όπως δείχνουν και οι γραμμές του ηλεκτροκίνητου τραμ. Ο κάθετος δρόμος οδηγεί στη Ροτόντα, που διακρίνεται στο βάθος με τον μιναρέ της, ο οποίος σωζόταν τότε ακέραιος. Τα τελευταία από τα παλιά σπίτια, πάνω από την Καμάρα, κατεδαφίστηκαν μετά από τους σεισμούς του 1978.

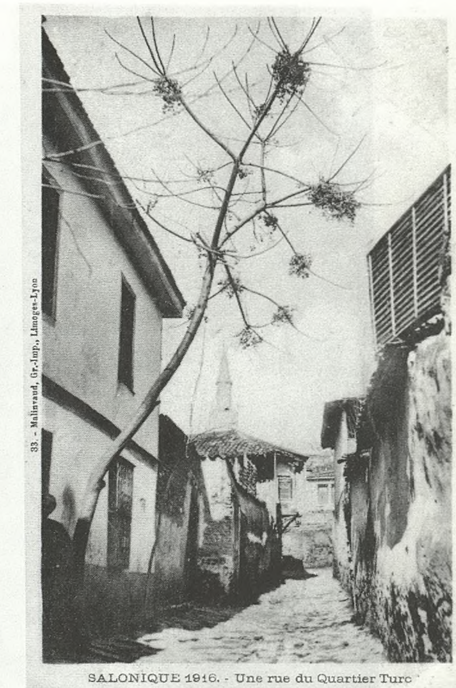
Σύμφωνα με το χειρόγραφο κείμενο της πίσω πλευράς, ταχυδρομήθηκε στις 14-11-1917 από τη Θεσσαλονίκη.

9.

Ασπρόμαυρη φωτογραφία μεσαίου μεγέθους, διαστάσεων 0,139 × 0,091 μ., με λευκό περιθώριο. Καθαρές διαστάσεις 0,123 × 0,080 μ.

Πρόκειται για καρτποστάλ, η οποία εκδόθηκε από το τυπογραφείο «Μαλινβώ» στη Λιμόζ, με αριθ. 33 και κυκλοφόρησε στη Θεσσαλονίκη το 1916. Παρουσιάζει μία όψη της μουσουλμανικής συνοικίας στην Άνω Πόλη. Τα κτίσματα, που είναι σκεπασμένα με κεραμίδια, παρουσιάζουν αρκετές φθορές στις εξωτερικές επιφάνειες και δεν έχουν ωραία εμφάνιση. Στο λιθόστρωτο του στενού δρόμου υπάρχει μικρή κλίση προς το κέντρο για τη ροή των υδάτων, ενώ στο κέντρο της φωτογραφίας διαγράφεται αχνά ο μιναρές κάποιου τζαμιού.

Σύμφωνα με το χειρόγραφο κείμενο της πίσω πλευράς, ταχυδρομήθηκε στις 22-9-1916 από τη Θεσσαλονίκη.

10.

Ασπρόμαυρη φωτογραφία μεσαίου μεγέθους, διαστάσεων 0,140 × 0,090 μ., χωρίς περιθώριο αλλά με λευκή λωρίδα στη βάση, για να τυπωθούν οι φωτογραφικές ενδείξεις. Καθαρές διαστάσεις 0,130 × 0,090 μ.

Πρόκειται για καρτποστάλ των εκδοτών «Ματαράσσο-Σαραγκούσσι και Ρούσσο», με αριθ. 2, η οποία κυκλοφόρησε στη Θεσσαλονίκη το 1917. Παρουσιάζει μία όψη της μουσουλμανικής συνοικίας στην Άνω Πόλη. Τα ισόγεια παράθυρα των σπιτιών προστατεύονται με σιδεριές και οι πάνω «οντάδες» παρουσιάζονται όλοι με προεξοχές (σαχνισιά), ενώ ο ανηφορικός δρόμος είναι λιθόστρωτος και με μικρή κλίση προς το κέντρο για τη ροή των υδάτων.

Σύμφωνα με το χειρόγραφο κείμενο της πίσω πλευράς, ταχυδρομήθηκε στις 10-10-1917 από τη Θεσσαλονίκη.

11.

Ασπρόμαυρη φωτογραφία μεσαίου μεγέθους, διαστάσεων 0,092 × 0,142μ., χωρίς περιθώριο αλλά με λευκή λωρίδα στη βάση, για να τυπωθούν οι φωτογραφικές ενδείξεις. Καθαρές διαστάσεις 0,088 × 0,142 μ.

Πρόκειται για καρτποστάλ, η οποία εκδόθηκε από το τυπογραφείο «Μαλινβώ» στη Λιμόζ, με αριθ. 14 και κυκλοφόρησε στη Θεσσαλονίκη το 1916. Παρουσιάζει μία όψη της πλατείας Ελευθερίας, όπως κοιτάζουμε από την αρχή της οδού Βενιζέλου προς την Εγνατία. Στο μέσον, μπροστά από τους ανθρώπους που κινούνται στο λιθόστρωτο, διακρίνονται οι γραμμές του τραμ. Το διώροφο κτίριο δεξιά, με τους μεγάλους εξώστες στον πρώτο και δεύτερο όροφο, είναι το «Μέγα Ξενοδοχείον της Αγγλίας», ενώ δίπλα του ξεχωρίζει η ιδιαίτερη αρχιτεκτονική κατασκευή του μεγάρου «Στάιν» και αμέσως μετά εξέχει το ξενοδοχείο «ο Παρνασσός». Αριστερά βλέπουμε ένα τμήμα του ξενοδοχείου «Όλυμπος Παλλάς» και δίπλα ακολουθούν τα μέγαρα, στα ισόγεια των οποίων λειτουργούσαν τα κοσμοπολίτικα ζαχαροπλαστεία «Καφέ Ρουαγιάλ» και «Καφέ Φλόκα». Τα κτίρια αυτά έχουν κατεδαφιστεί, παραχωρώντας τη θέση τους στον σημερινό χώρο στάθμευσης της πλατείας. Στο βάθος της Βενιζέλου φαίνεται το στεγασμένο τμήμα της, με φόντο την Άνω Πόλη.

Σύμφωνα με τις φωτογραφικές ενδείξεις χρησιμοποιήθηκε κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου.

12.

Ασπρόμαυρη φωτογραφία μεσαίου μεγέθους, διαστάσεων 0,098 × 0,130 μ., με λευκό περιθώριο στις τρεις μόνο πλευρές και αμυδρές οδοντωτές απολήξεις στην τέταρτη πλευρά. Καθαρές διαστάσεις

0,076 × 0,127μ.

Πρόκειται για καρτποστάλ, η οποία εκδόθηκε από τον οίκο «Γκενταλιά» στο Παρίσι και κυκλοφόρησε στη Θεσσαλονίκη. Παρουσιάζει μία άποψη της αγοράς, που βρίσκεται δυτικά της πόλης, στην περιοχή Βαρδαρίου και πλησίον του σιδηροδρομικού σταθμού, στην οποία επιφανή θέση κατείχε το εβραϊκό στοιχείο. Στο δρόμο διακρίνεται καθαρά το λιθόστρωτο, ένας χαμάλης καθώς μεταφέρει τους μπόγους στους ώμους του και δύο καλφάδες σε ώρα εργασίας, ενώ υπάρχει αρκετή κίνηση ανθρώπων.

Σύμφωνα με το χειρόγραφο κείμενο της πίσω πλευράς, ταχυδρομήθηκε στην Ιταλία, ενώ η σφραγίδα αναφέρει στα ιταλικά ότι παρελήφθη στις 18 Μαρτίου 1920.

13.

Ασπρόμαυρη φωτογραφία μεσαίου μεγέθους, διαστάσεων 0,088 × 0,139μ., χωρίς περιθώριο αλλά με λευκή λωρίδα στη βάση, για να τυπωθούν οι φωτογραφικές ενδείξεις. Καθαρές διαστάσεις 0,080 × 0,139μ.

Πρόκειται για καρτποστάλ του φωτογράφου N.D., που εκδόθηκε από το τυπογραφείο «Νερντένη και Σία» στο Παρίσι, με αριθ. 36 και κυκλοφόρησε στη Θεσσαλονίκη. Παρουσιάζει το νότιο περιστύλιο του καθολικού της Μονής Βλατάδων, με τμήμα της αυλής. Το μοναστήρι βρίσκεται στην Άνω Πόλη, έξω από την κεντρική είσοδο του τείχους και κτίσθηκε τον 14ο αιώνα από τους αδελφούς Βλατή ή Βλατάδες. Κατά την τουρκοκρατία ονομάστηκε Τσαούς Μαναστήρ, επειδή στους χώρους του παρέμεινε για ένα διάστημα ο πρώτος διοικητής της πόλης ή κάποιος άλλος υψηλόβαθμος αξιωματούχος. Μπροστά, στο χαμηλότερο επίπεδο της αυλής, βλέπουμε την κεραμοσκεπή στέγη ενός ταπεινού παρεκκλησίου, με τον σταυρό στο ψηλότερο σημείο της, ενώ στο βάθος διακρίνεται ο Θερμαϊκός κόλπος με λίγα πλοία αγκυροβολημένα. Η προνομιακή τοποθεσία του μοναστηριού και η καθαρότητα της ατμόσφαιρας βοηθούν

SALONIQUE. — Vlateon-Mouni.
SALONICA. — Vlateon-Mouni.
ND. Phot.

το βλέμμα να ξεχωρίσει πιο μακριά τα βουνά της Πιερίας.

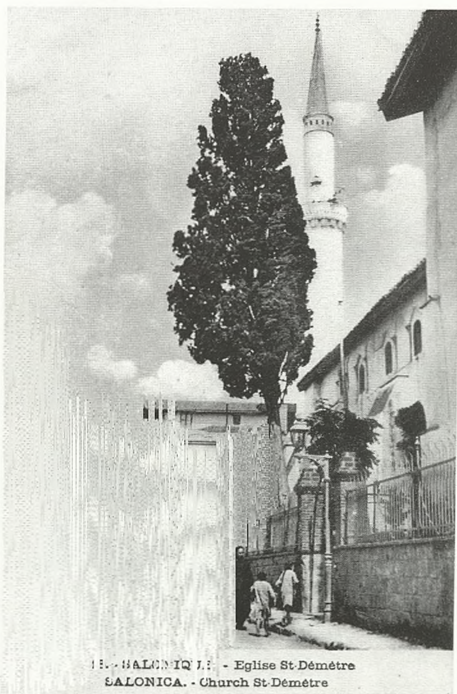
Σύμφωνα με το χειρόγραφο κείμενο της πίσω πλευράς, ταχυδρομήθηκε στις 1-3-1918 από τη Θεσσαλονίκη.

14.

Ασπρόμαυρη φωτογραφία μεσαίου μεγέθους, διαστάσεων 0,142 × 0,091μ., χωρίς περιθώριο αλλά με λευκή λωρίδα στη βάση, για να τυπωθούν οι φωτογραφικές ενδείξεις. Καθαρές διαστάσεις 0,129 × 0,091 μ.

Πρόκειται για καρτποστάλ των εκδοτών «Ματαράσσο-Σαραγκούσσι και Ρούσσο», με αριθ. 118, η οποία κυκλοφόρησε στη Θεσσαλονίκη. Παρουσιάζει τμήμα της οδού Αγίου Δημητρίου, μπροστά από την ομώνυμη εκκλησία του πολιούχου της Θεσσαλονίκης, της οποίας φαίνεται μόνον η περίφραξη και ο νότιος τοίχος. Ο ναός έγινε μουσουλμανικό τέμενος το 1492, με την ονομασία Κασιμιέ τζαμί και ο μιναρές του δείχνει να ξεπερνά το ύψος του δένδρου. Ο δρόμος, που διέσχιζε την πόλη από τη νέα πύλη δυτικά μέχρι την πύλη του Ισλαχανέ στην ανατολική πλευρά της, στολίζεται και στις δύο πλευρές του με ωραίες διώροφες κατοικίες, οι οποίες παρουσιάζουν προεξοχή στον πάνω όροφο, το γνωστό σαχνισί. Από την αρτιότητα των κτιρίων και του ναού ο χρόνος φωτογράφησης προσδιορίζεται προ της πυρκαγιάς του 1917.

Δεν υπάρχουν φωτογραφικές ή χειρόγραφες ενδείξεις αποστολής.

SALONIQUE. - Eglise St-Démètre
SALONICA. - Church St-Démètre

15.

Ασπρόμαυρη φωτογραφία μεσαίου μεγέθους, διαστάσεων 0,139 × 0,091 μ., με λευκό περιθώριο. Καθαρές διαστάσεις 0,129 × 0,081 μ.

Πρόκειται για καρτποστάλ, η οποία εκδόθηκε από το τυπογραφείο «Μαλινβώ» στη Λιμόζ, με αριθ. 31 και κυκλοφόρησε στη Θεσσαλονίκη το 1916. Παρουσιάζει την εκκλησία του Αγίου Γεωργίου, γνωστή με το όνομα Ροτόντα. Το κυκλικό αυτό κτίσμα των ρωμαϊκών χρόνων χρησιμοποιήθηκε στους χρόνους του Βυζαντίου ως ναός, ενώ το 1591 μετατράπηκε σε μουσουλμανικό τέμενος, με την ονομασία Χορτάτζ τζαμί. Αριστερά βλέπουμε την εξωτερική είσοδο προς τον αύλειο χώρο, με την επιγραφή «Ιερός Ναός Αγίου Γεωργίου» στο υπέρθυρο και πάνω στον ιστό να κυματίζει η ελληνική σημαία. Στο κέντρο ορθώνεται ο μιναρές, ο οποίος σωζόταν ακέραιος, και στη δεξιά πλευρά της οδού Φιλίππου βρίσκονται κατοικίες με σαχνισιά.

Σύμφωνα με τις ενδείξεις του ταχυδρομικού σήμαντρου, εστάλη στις 31-8-1916 από τη Θεσσαλονίκη.

SALONIQUE 1916. - Eglise Grecque St-Georges

16.

Ασπρόμαυρη φωτογραφία μεσαίου μεγέθους, διαστάσεων 0,089 × 0,140 μ., χωρίς περιθώριο αλλά με λευκή λωρίδα στη βάση, για να τυπωθούν οι φωτογραφικές ενδείξεις. Καθαρές διαστάσεις 0,081 × 0,140 μ.

Πρόκειται για καρτποστάλ του φωτογράφου N. D., η οποία εκ-

SALONIQUE. — Eglise Sainte-Sophie, le Chevet. ND. Phot.
SALONICA. — Ste-Sophie church (Apsis). — Chiesa di S. Sofia; il Chevet.

δόθηκε από το τυπογραφείο «Νερντέην και Σία» στο Παρίσι και κυκλοφόρησε στη Θεσσαλονίκη. Παρουσιάζει την εκκλησία της Αγίας Σοφίας, καθώς την αντικρίζουμε από την ανατολική πλευρά. Στο κέντρο προβάλλεται η αψίδα του ιερού με τις εκατέρωθεν κόγχες του διακονικού και της πρόθεσης, ενώ στον ψηλό τρούλο ξεχωρίζει με ευκρίνεια το σύμβολο της χριστιανοσύνης, ο σταυρός. Δίπλα από τον τρούλο ορθώνεται ο μιναρές, σημάδι της μετατροπής το 1525 σε μουσουλμανικό τέμενος, ο οποίος κατεδαφίστηκε το έτος 1925 και στη δεξιά βόρεια πλευρά του ναού βλέπουμε το παλιό καμπαναριό με την απιδόσχημη στέγη του. Ο χρόνος φωτογράφησης δεν προσδιορίζεται επακριβώς, αλλά κυμαίνεται μεταξύ των ετών 1912 (λόγω της ύπαρξης σταυρού στον τρούλο) και προ της πυρκαγιάς του 1917 (λόγω της αρτιότητας των γύρω κτιρίων).

Σύμφωνα με την χειρόγραφη ένδειξη της κύριας όψης, ταχυδρομήθηκε στις 12-1-1918 από τη Θεσσαλονίκη.

SALONIQUE 1916
Mallavand, Gr.-Imp., Limoges-Lyon

17.

Ασπρόμαυρη φωτογραφία μεσαίου μεγέθους, διαστάσεων 0,143 × 0,092μ., χωρίς περιθώριο αλλά με λευκή λωρίδα στη βάση, για να τυπωθούν οι φωτογραφικές ενδείξεις. Καθαρές διαστάσεις 0,135 × 0,092 μ.

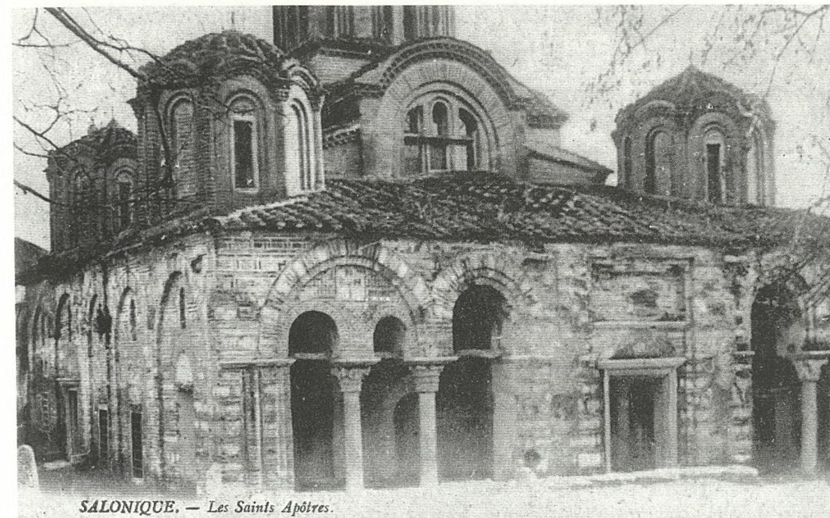
Πρόκειται για καρτποστάλ, η οποία εκδόθηκε από το τυπογραφείο «Μαλινβώ» στη Λιμόζ, με αριθ. 22 και κυκλοφόρησε στη Θεσσαλονίκη το 1916. Παρουσιάζει την εκκλησία της Αγίας Σοφίας, καθώς την αντικρίζουμε από την ομώνυμη λιθόστρωτη πλατεία. Στο κέντρο, μπροστά από τον ναό, υπάρχει η εξωτερική είσοδος προς τον αύλειο χώρο, με την επιγραφή «Ιερός Ναός της του Θεού Σοφίας» στο υπέρθυρο και δίπλα της οι μικροί λούστροι κοιτάζουν με περιέργεια τον φακό. Βόρεια και νότια της εκκλησίας, οι δρόμοι Κεραμοπούλου και Μακένζι Κινγκ ήταν κέντρο της ελληνικής συνοικίας με ωραίες διώροφες κατοικίες.

Σύμφωνα με τις φωτογραφικές ενδείξεις, χρησιμοποιήθηκε κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου.

18.

Ασπρόμαυρη φωτογραφία μεσαίου μεγέθους, διαστάσεων 0,089 × 0,139 μ., χωρίς περιθώριο αλλά με λευκή λωρίδα στη βάση, για να τυπωθούν οι φωτογραφικές ενδείξεις. Καθαρές διαστάσεις 0,081 × 0,139 μ.

Πρόκειται για καρτποστάλ, η οποία κυκλοφόρησε στη Θεσσαλονίκη, με άγνωστο εκδότη. Παρουσιάζει τη νοτιοδυτική πλευρά της εκκλησίας των Δώδεκα Αποστόλων από κοντινή απόσταση, γιατί δεν απεικονίζονται άλλα συμπληρωματικά στοιχεία. Ο βυζαντινός ναός κτίσθηκε τον ΙΔ΄ αιώνα και μετατράπηκε σε μουσουλμανικό τέμενος μετά το 1520, με την ονομασία Σογιούκ Σου τζαμί. Στη γωνιακή πλευρά που αντικρίζουμε, διακρίνεται κάποια κιονοστοιχία με χαγιάτι, ενώ στην εξωτερική τοιχοποιία ξεχωρίζει ο περίτεχνος κεραμοπλαστικός διάκοσμος. Ο κεντρικός τρούλος φαίνεται πάνω κατά το ήμισυ, πλαισιωμένος από τέσσερις άλλους στις ισάριθμες γωνίες. Ο μιναρές των τούρκικων χρόνων δεν διακρίνεται. Ο χρόνος φωτογράφησης δεν είναι δυνατόν να προσδιοριστεί επακριβώς, αλλά από την απουσία τούρκικων προσκτισμάτων υπολογίζεται μετά το 1912.

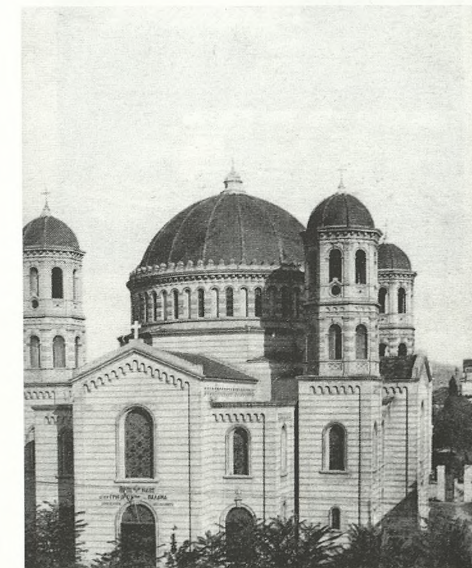

Σύμφωνα με το χειρόγραφο κείμενο της πίσω πλευράς, ταχυδρομήθηκε στις 16-1-1919 από τα Βοδενά (Έδεσσα).

19.

Ασπρόμαυρη φωτογραφία μεσαίου μεγέθους, διαστάσεων 0,140 × 0,089 μ., χωρίς περιθώριο αλλά με λευκή λωρίδα στη βάση, για να τυπωθούν οι φωτογραφικές ενδείξεις. Καθαρές διαστάσεις 0,115 × 0,089 μ.

Πρόκειται για καρτποστάλ, η οποία εκδόθηκε από το χαρτοπωλείο «Παριζιέν», με αριθ. 23 και κυκλοφόρησε στη Θεσσαλονίκη. Παρουσιάζει τον Μητροπολιτικό Ναό του Αγίου Γρηγορίου του Παλαμά, σύμφωνα με την επιγραφή πάνω από την κύρια είσοδο. Η μνημειακή κατασκευή της Μητρόπολης οφείλεται σε σχέδια του γερμανού αρχιτέκτονα Ερν. Τσίλερ, που ολοκληρώθηκαν από τον έλληνα συνάδελφό του Ξεν. Παιονίδη και ανήκει σε παραλλαγή του σταυροειδούς τύπου.

23. Souvenir de SALONIQUE – L'Eglise Métropole
Souvenir of SALONICA – Metropolis Church

Εκτός από τον ογκώδη και πανύψηλο κεντρικό τρούλο, στις τέσσερις γωνίες υψώνονται ισάριθμοι τρουλίσκοι-καμπαναριά, που όλοι κοσμούνται με σταυρούς στην κορυφή τους. Η εξωτερική διακόσμηση, εκτός από τα εκλεκτικιστικά στοιχεία, αποτελείται και από αλλεπάλληλες οριζόντιες αυλακώσεις, οι οποίες χαράχτηκαν πάνω στο παχύ επίχρισμα. Στη δεξιά πλευρά διακρίνεται χαμηλός μαντρότοιχος, του οποίου η ανοιχτή πόρτα οδηγεί στη διπλανή μητροπολιτική κατοικία.

Σύμφωνα με το χειρόγραφο κείμενο της πίσω πλευράς, ταχυδρομήθηκε στις 12-4-1917 από τη Θεσσαλονίκη.

SALONIQUE 1916

20.

Ασπρόμαυρη φωτογραφία μεσαίου μεγέθους, διαστάσεων 0,142 × 0,091 μ., χωρίς περιθώριο αλλά με λευκή λωρίδα στη βάση, για να τυπωθούν οι φωτογραφικές ενδείξεις. Καθαρές διαστάσεις 0,132 × 0,091μ.

Πρόκειται για καρτποστάλ, η οποία εκδόθηκε από το τυπογραφείο «Μαλινβώ» στη Λιμόζ, με αριθ. 30 και κυκλοφόρησε στη Θεσσαλονίκη το 1916. Παρουσιάζει την εκκλησία της Αγίας Αικατερίνης, που βρίσκεται στη δυτική πλευρά της Άνω Πόλης. Ο παλιός βυζαντινός ναός μετατράπηκε σε μουσουλμανικό τέμενος μετά το 1500, με την ονομασία Γιακούμπ πασά τζαμί και αποδόθηκε ξανά στη χριστιανική λατρεία μετά την απελευθέρωση του 1912. Στο κέντρο δεσπόζουν τα κομψά περιγράμματα του τρούλου, με τον σταυρό στη στέγη του και των λοιπών τρουλίσκων, χωρίς να παραλείπεται και η ψηλή σιλουέτα του μιναρέ, που είναι κατάλοιπο της τουρκικής κυριαρχίας, μαζί με το χαγιάτι στη βάση του. Ο δρόμος κατηφορίζει ελαφρά και είναι λιθόστρωτος, με ελαφρά κλίση προς το κέντρο του για τη ροή των υδάτων. Στο αριστερό μέρος και πάνω από την πόρτα του ξύλινου κτίσματος, υπάρχει η επιγραφή «Παντοπωλείον και Οινοπωλείον Τα Γανόχωρα Αδελφ. Ροδά», η οποία προσδιορίζει το είδος του καταστήματος που στεγάζεται εκεί.

Σύμφωνα με τη φωτογραφική ένδειξη, αναφέρεται στη Θεσσαλονίκη του 1916.

21.

Ασπρόμαυρη φωτογραφία μεσαίου μεγέθους, διαστάσεων 0,091 × 0,138 μ., χωρίς περιθώριο.

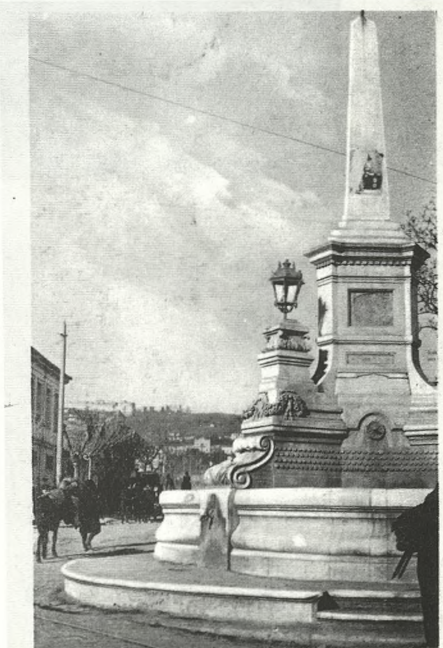

Πρόκειται για καρτποστάλ των εκδοτών «Τεβάχ και Γιακοέλ» από τη Θεσσαλονίκη, με αριθ. 13, η οποία κυκλοφόρησε στη Θεσσαλονίκη. Παρουσιάζει το κτίριο του Δικαστηρίου, σύμφωνα με τον λανθασμένο υπότιτλο, ενώ πρόκειται για το Διοικητήριο της πόλης. Είναι κτίσμα των χρόνων της τουρκοκρατίας και κατασκευάστηκε για κατοικία του βαλή της Θεσσαλονίκης και έδρα της οθωμανικής διοίκησης στην πόλη, με την ονομασία «Κονάκι». Στην αρχική του επιβλητική μορφή παρουσιάζεται τριώροφο, αλλά μετά την απελευθέρωση προστέθηκε και τέταρτος όροφος. Σήμερα στεγάζει τις υπηρεσίες του υπουργείου Μακεδονίας-Θράκης. Από τον ταινιωτό ιστό της σημαίας, στο μεσαίο μπαλκόνι του δευτέρου ορόφου, προκύπτει ότι ο χρόνος φωτογράφησης είναι μετά το 1912.

Σύμφωνα με το χειρόγραφο κείμενο της πίσω πλευράς, ταχυδρομήθηκε στις 13-11-1916 από τη Θεσσαλονίκη.

22.

Ασπρόμαυρη φωτογραφία μεσαίου μεγέθους, διαστάσεων 0,141 × 0,089 μ., με λευκό περιθώριο. Καθαρές διαστάσεις 0,126 × 0,079 μ.

167. - SALONIQUE. - Fontaine de l'Avenue de la Révolution

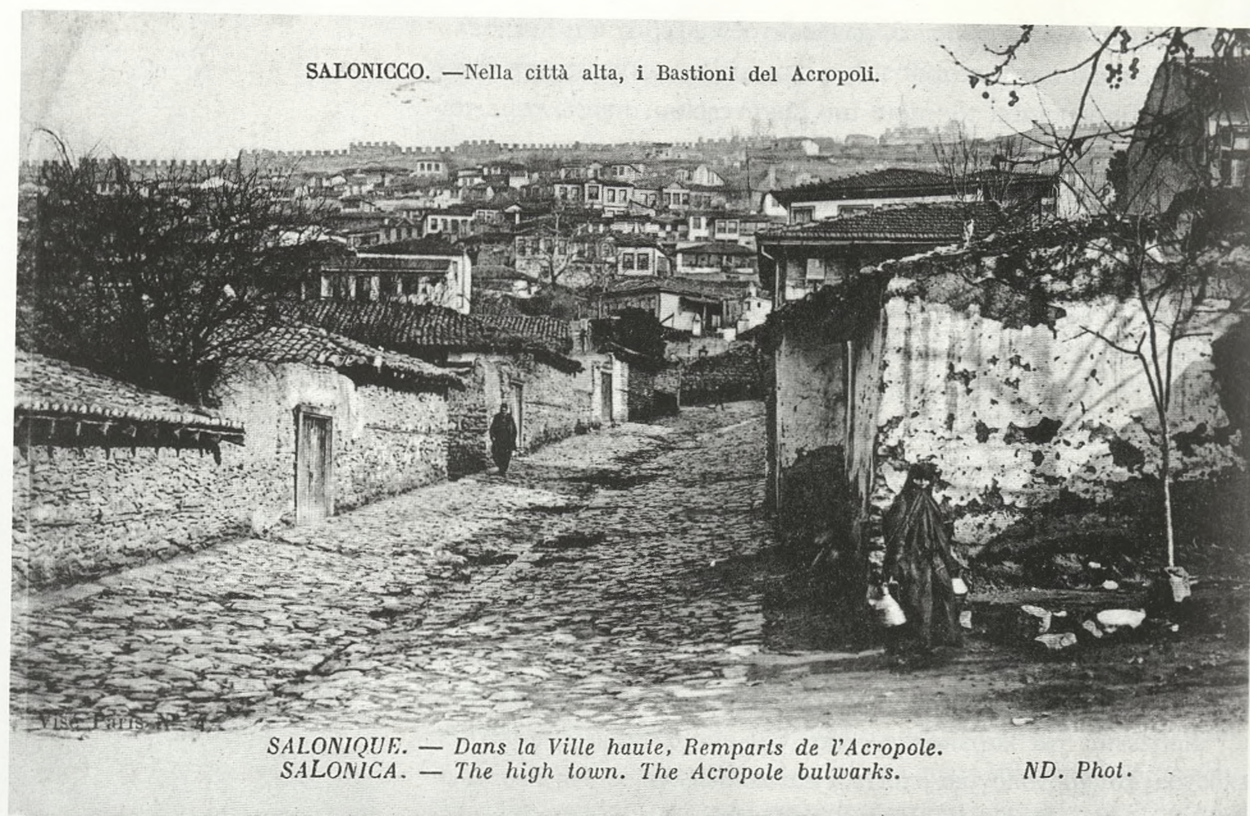
Πρόκειται για καρτποστάλ από την οποία παραλείπονται τα εκδοτικά και χρονολογικά στοιχεία και κυκλοφόρησε στη Θεσσαλονίκη, με αριθ. έκδοσης 167. Παρουσιάζει μία ωραία —σχεδόν ολόκληρη— όψη του μαρμάρινου Σιντριβανιού, το οποίο τοποθετήθηκε το 1891 στο πάνω τμήμα της οδού Χαμηδιέ (σημερινή Εθνικής Αμύνης). Το διακοσμητικό αυτό σύμπλεγμα, αφού για πολλά χρόνια εθεωρείτο χαμένο, βρέθηκε και αποκαταστάθηκε το 1977 από τον Δήμο της πόλης στην ίδια θέση. Διακρίνονται με αρκετή λεπτομέρεια τα διάφορα διακοσμητικά στοιχεία της σύνθεσης, ενώ στο αριστερό μέρος, όπου και οι άνθρωποι, ο δρόμος οδηγεί προς τα νεκροταφεία της Ευαγγελίστριας και στο Δημοτικό Νοσοκομείο, το οποίο ξεχωρίζει πιο ψηλά, ανάμεσα στα δένδρα. Πάνω στο ύψωμα προβάλλει ο πύργος της «Αλύσεως» και τα κάστρα.

Δεν υπάρχουν φωτογραφικές ή χειρόγραφες ενδείξεις αποστολής.

23.

Ασπρόμαυρη φωτογραφία μεσαίου μεγέθους, διαστάσεων 0,091 × 0,140 μ., χωρίς περιθώριο αλλά με λευκή λωρίδα στη βάση, για να τυπωθούν οι φωτογραφικές ενδείξεις. Καθαρές διαστάσεις 0,080 × 0,140 μ.

Πρόκειται για καρτποστάλ του φωτογράφου N.D., η οποία εκδόθηκε από το τυπογραφείο «Νερντέην και Σία» στο Παρίσι, με αριθ. 4 και κυκλοφόρησε στη Θεσσαλονίκη. Παρουσιάζει άποψη της ισλαμικής συνοικίας της Άνω Πόλης. Δεξιά βλέπουμε τη χανούμισσα, με μισοκαλυμμένο το πρόσωπο και για το γκιούμι στα χέρια, καθώς πηγαίνει στη βρύση για νερό, ενώ ο ηλικιωμένος Τούρκος κατεβαίνει το λιθόστρωτο με τα χέρια στις τσέπες της βράκας του, περπατώντας με περίσκεψη και αργό βηματισμό. Τα πρώτα σπίτια

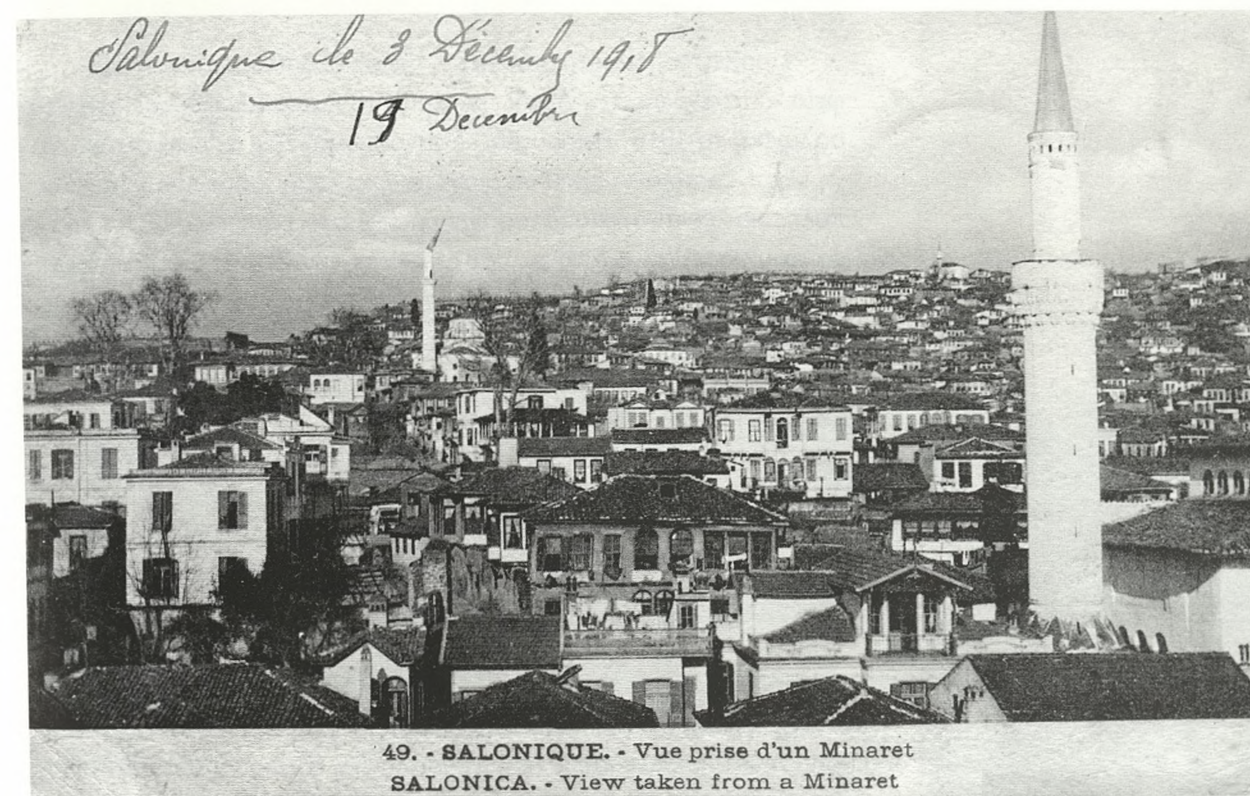
είναι ισόγεια και περιτριγυρίζονται από ψηλό μαντρότοιχο, ώστε οι κατοικούντες σ' αυτά να μην ενοχλούνται από αδιάκριτα βλέμματα. Κοιτάζοντας προς τα ψηλότερα σημεία της φωτογραφίας, παρατηρούμε ότι οι κατοικίες είναι διώροφες, πιο ευρύχωρες και προστατεύονται από τα συνεχόμενο στεφάνι των επάλξεων του τείχους.

Σύμφωνα με το χειρόγραφο κείμενο της πίσω πλευράς, ταχυδρομήθηκε στις 19-10-1917.

24.

Ασπρόμαυρη φωτογραφία μεσαίου μεγέθους, διαστάσεων 0,090 × 0,141 μ., χωρίς περιθώριο αλλά με λευκή λωρίδα στη βάση, για να τυπωθούν οι φωτογραφικές ενδείξεις. Καθαρές διαστάσεις 0,082 × 0,141 μ.

Πρόκειται για καρτποστάλ των εκδοτών «Ματαράσσο-Σαραγκούσσι και Ρούσσο», με αριθ. 49, η οποία κυκλοφόρησε στη Θεσσαλονίκη. Παρουσιάζει άποψη της Θεσσαλονίκης από τον τεκέ της Κατακτήσεως (Φετιχιέ τεκεσί). Δεξιά, σε πρώτο πλάνο, βλέπουμε τον μιναρέ της εκκλησίας του Αγίου Δημητρίου (Κασιμιέ τζαμί) να δεσπόζει σε όλο το ύψος της φωτογραφίας, ενώ στο κέντρο φαίνεται καθαρά ο ναός του Προφήτου Ηλία, στον οποίο η κορυφή του μιναρέ έχει κλίση. Μεταξύ των δύο εκκλησιών παρατηρούμε την πυκνή δόμηση της συνοικίας, η οποία συνεχίζεται και προς τις ανηφόρες του τουρκομαχαλά. Ψηλά διακρίνουμε και το τζαμί Σιχνί πασά με τον μιναρέ του. Από την πυκνή δόμηση και την αρτιότητα των

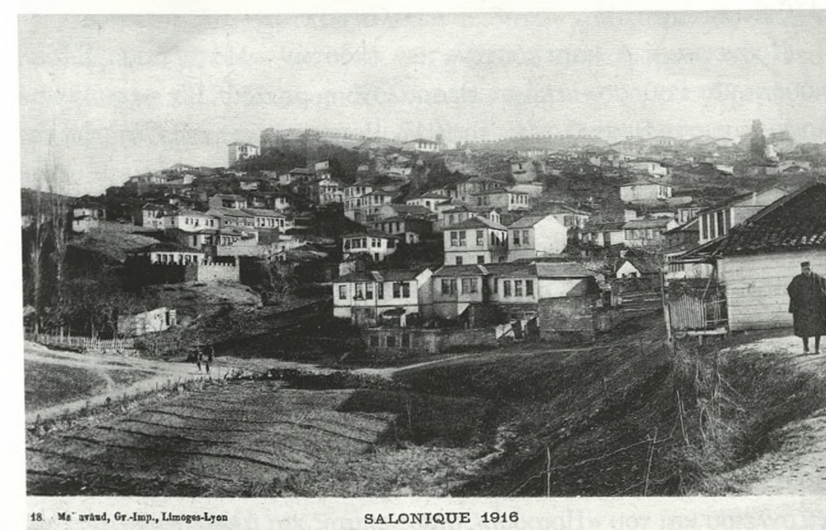

κατοικιών, ο χρόνος φωτογράφησης προσδιορίζεται προ της πυρκαγιάς του 1917.

Σύμφωνα με την χειρόγραφη ένδειξη της κύριας όψης, εστάλη στις 3-12-1918 από τη Θεσσαλονίκη.

25.

Ασπρόμαυρη φωτογραφία μεσαίου μεγέθους, διαστάσεων 0,091 × 0,141 μ., χωρίς περιθώριο αλλά με λευκή λωρίδα στη βάση, για να τυπωθούν οι φωτογραφικές ενδείξεις. Καθαρές διαστάσεις 0,084 ×

0,141 μ.

Πρόκειται για καρτποστάλ η οποία εκδόθηκε από το τυπογραφείο «Μαλινβώ» στη Λιμόζ, με αριθ. 18 και κυκλοφόρησε στη Θεσσαλονίκη το 1916. Παρουσιάζει συνοικισμό, έξω από τα δυτικά τείχη της Θεσσαλονίκης. Η περιοχή ανήκει στον σημερινό δήμο Νεάπολης και είναι αραιοκατοικημένη, ενώ στο κέντρο φαίνεται το ρέμα που κατεβαίνει από τα κάστρα προς την περιοχή Τενεκέ Μαχαλά (Ξηροκρήνη), στο ύψος των σημερινών πολυώροφων εργατικών κατοικιών.

Σύμφωνα με το χειρόγραφο κείμενο της πίσω πλευράς, εστάλη στις 27-9-1916 από τη στρατιά της Ανατολής.

26.

Ασπρόμαυρη φωτογραφία μεσαίου μεγέθους, διαστάσεων 0,137 × 0,089 μ., χωρίς περιθώριο αλλά με λευκή λωρίδα στη βάση, για να τυπωθούν οι φωτογραφικές ενδείξεις. Καθαρές διαστάσεις 0,128 × 0,089 μ.

Πρόκειται για καρτποστάλ του φωτογράφου N.D., η οποία εκδόθηκε από το τυπογραφείο «Νερντέην και Σία» στο Παρίσι, με αριθ. 5 και κυκλοφόρησε στη Θεσσαλονίκη. Παρουσιάζει άποψη της Άνω Πόλης, με τα χαρακτηριστικά ισόγεια και διώροφα σπίτια του τουρκομαχαλά, που η αυλή τους περικλείεται με ψηλό μαντρότοιχο, για να μην ενοχλούνται από τα αδιάκριτα βλέμματα. Το τζαμί που φαίνεται ψηλά στο μέσον είναι το Καζάς Χατζή Μουσά με τον μιναρέ του, ενώ πιο ψηλά διαγράφονται οι επάλξεις των τειχών.

Σύμφωνα με το χειρόγραφο κείμενο της πίσω πλευράς, ταχυδρομήθηκε στις 21-4-1918.

27.

Ασπρόμαυρη φωτογραφία μεσαίου μεγέθους, διαστάσεων 0,091 × 0,140 μ., χωρίς περιθώριο αλλά με λευκή λωρίδα στη βάση, για να τυπωθούν οι φωτογραφικές ενδείξεις. Καθαρές διαστάσεις 0,080 × 0,140 μ.

Πρόκειται για καρτποστάλ των εκδοτών «Ματαράσσο-Σαραγκούσσι και Ρούσσο» από τη Θεσσαλονίκη, με αριθ. 35, η οποία κυκλοφόρησε στη Θεσσαλονίκη το 1917. Παρουσιάζει γενική άποψη της ανατολικής «εκτός τειχών» πλευράς της Θεσσαλονίκης, από τα υψώματα του Τριγωνίου. Στο κέντρο βλέπουμε το Δημοτικό Νοσοκομείο και κάτω από αυτό την συστάδα των δένδρων, που βρίσκονται στο χριστιανικό νεκροταφείο της Ευαγγελίστριας. Στη δεξιά άκρη του κοιμητηρίου ξεχωρίζει το Κεντρικό Νοσοκομείο (τώρα «Γ. Γεννηματάς») και δίπλα του προβάλλει η τουρκική σχολή «Ιδαδιέ», σημερινό κεντρικό κτίριο της Φιλοσοφικής Σχολής. Οι αχανείς εκτάσεις, που φιλοξενούσαν τα εβραϊκά μνήματα, σήμερα καταλαμβάνονται από τα κτίρια του Πανεπιστημίου, τον χώρο της Δ.Ε.Θ., τα γήπεδα του Καυτατζογλείου και του «Ηρακλή», όπως επίσης και άλλες κοινόχρηστες

εγκαταστάσεις. Στο βάθος διακρίνουμε τις περιοχές των Εξοχών, της Τούμπας και το Καραμπουρνάκι, ενώ στη θάλασσα βρίσκονται ελλιμενισμένα τα πολεμικά πλοία των Συμμάχων.

Σύμφωνα με τις χειρόγραφες ενδείξεις της κύριας όψης και της πίσω πλευράς, εστάλη στις 9-12-1917 από τη Θεσσαλονίκη.

28.

Ασπρόμαυρη φωτογραφία μεσαίου μεγέθους, διαστάσεων 0,090 × 0,140 μ., χωρίς περιθώριο αλλά με λευκή λωρίδα στη βάση, για να τυπωθούν οι φωτογραφικές ενδείξεις. Καθαρές διαστάσεις 0,081 × 0,140 μ.

Πρόκειται για καρτποστάλ των εκδοτών «Ματαράσσο-Σαραγκούσσι και Ρούσσο», με αριθ. 25, η οποία κυκλοφόρησε στη Θεσσαλονίκη το 1917. Παρουσιάζει πανοραμική άποψη του Τριγωνίου και της πόλης, από τα ανατολικά υψώματα, όπου σήμερα ο Δήμος Αγίου Παύλου. Στις υπώρειες απέναντι δεν υπάρχουν κτίσματα και γι' αυτό ο πύργος της «Αλύσεως» προβάλλεται ανάγλυφος και καθαρός, ενώ στα τείχη —γκρεμισμένα σε ένα σημείο— συνεχίζουν προς τη θάλασσα. Δεξιά βλέπουμε τον μιναρέ του τζαμιού Ποπαρά Μπαμπά και αριστερά του πύργου απλώνεται το πανόραμα της πόλης με τον Θερμαϊκό. Από τους όγκους των κτιρίων ξεχωρίζουμε τις εκκλησίες της Αγίας Σοφίας (αριστερός μιναρές) και της Αχειροποιήτου. Στο λιμάνι έχουν αγκυροβολήσει πολλά πλοία, ίσως πολεμικά των συμμάχων, και στο βάθος το βλέμμα φθάνει μέχρι τις εκβολές του Αξιού.

Σύμφωνα με το χειρόγραφο κείμενο της πίσω πλευράς, ταχυδρομήθηκε στις 4-1-1918 στη Γαλλία.

29.

Ασπρόμαυρη φωτογραφία μεσαίου μεγέθους, διαστάσεων 0,090 × 0,140 μ., χωρίς περιθώριο αλλά με λευκή λωρίδα στο πάνω μέρος, για να τυπωθούν οι φωτογραφικές ενδείξεις. Καθαρές διαστάσεις 0,080 × 0,140 μ.

Πρόκειται για καρτποστάλ των εκδοτών «Ματαράσσο-Σαραγκούσσι και Ρούσσο» από τη Θεσσαλονίκη, η οποία εκτυπώθηκε από το τυπογραφείο «Λώρευ» στο Παρίσι, με αριθ. 25 και κυκλοφόρησε στη Θεσσαλονίκη. Πρόκειται για άποψη των τειχών της περιοχής του Τριγωνίου και της πόλης που εκτείνεται στο βάθος. Στο κέντρο δεσπόζει ο συμπαγής όγκος του πύργου της «Αλύσεως» και δεξιά του φαίνεται καθαρά ένα καλά διατηρημένο τμήμα του τείχους με τις επάλξεις του, το οποίο μας κρύβει τη θέα προς την πόλη. Αριστερά του πύργου βλέπουμε ένα τμήμα της Θεσσαλονίκης με το λιμάνι, στο οποίο έχουν αγκυροβολήσει τα πολεμικά πλοία των Συμμάχων. Μεταξύ των κτιρίων ξεχωρίζει η εκκλησία του Αγίου Γεωργίου (Ροτόντα) και ο μιναρές του Οσίου Δαβίδ.

Σύμφωνα με τη χειρόγραφη ένδειξη της πίσω πλευράς, εστάλη στις 29-5-1918 από τη Θεσσαλονίκη.

Αφιέρωμα

Οι γυναίκες της Θεσσαλονίκης

Μπετινα Τσιγαριδα

Ο ΧΡΥΣΟΣ ΣΤΑ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΑ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ

Κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 20ού αιώνα οι ανασκαφές των νεκροταφείων της αρχαίας Μακεδονίας έφεραν στο φως ένα μεγάλο αριθμό πολύτιμων αντικειμένων, ιδιαίτερα χρυσών, που χρονολογούνται από τον 6ο αιώνα έως το τέλος του Μακεδονικού βασιλείου, το 168 π.Χ..

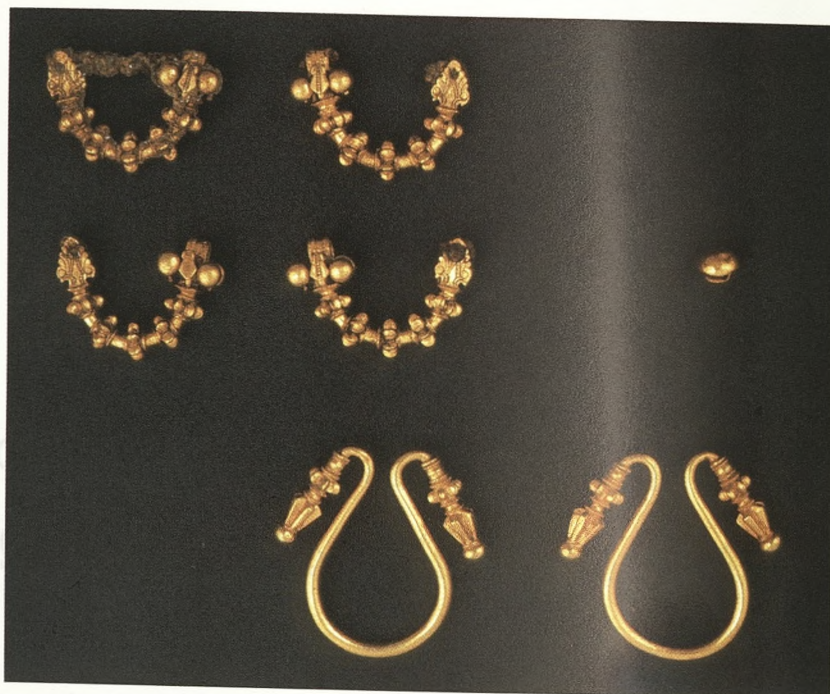
Η παραγωγή των χρυσών αντικειμένων στη Μακεδονία σχετίζεται άμεσα με την καλλιτεχνική παραγωγή σε ένα ευρύτερο γεωγραφικό πλαίσιο, που περιλαμβάνει ολόκληρο τον αρχαίο ελληνικό κόσμο, δηλαδή τις πόλεις της Νότιας Ελλάδας, καθώς επίσης και της Νότιας Ιταλίας, Σικελίας, Βόρειας Αφρικής, του Ανατολικού Αιγαίου, του Εύξεινου Πόντου, και αργότερα τα ελληνιστικά βασίλεια. Ακόμη, η χρυσοχοΐα στη Μακεδονία είχε άμεση επαφή με τη χρυσοχοΐα των λαών της Ανατολής (Πέρσες κ.ά.), των Σκυθών, των Θρακών και των Ετρούσκων.

Η σχετικά ευρεία χρήση των χρυσών αντικειμένων από τους αρχαίους Μακεδόνες οφείλεται κυρίως στην κοινωνική δομή, δηλαδή στην ύπαρξη μιας οικονομικά εύρωστης αριστοκρατίας, καθώς και στην ύπαρξη πηγών χρυσού στην περιοχή, που συνέβαλαν αποφα-

Εικ. 1. Χρυσά σκουλαρίκια από γυναικεία ταφή. Νεκροταφείο Σίνδου. Γύρω στα 510 πΧ.

Εικ. 2. Χρυσά κοσμήματα από γυναικεία ταφή: δύο χρυσά σκουλαρίκια τύπου Ω, τέσσερις τοξωτές πόρπες, που συγκρατούσαν τις χειρίδες του ενδύματος της νεκρής και χρυσό περίαπτο. Νεκροταφείο αρχαίας Πύδνας. 450-425 π.Χ.

σιστικά στην ανάπτυξη της χρυσοχοΐας.

Η αρχαία ελληνική γραμματεία αναφέρεται αρκετά συχνά στις πηγές χρυσού της Μακεδονίας:

1. στη Θάσο (Ηροδ. *Ιστ.* VII, 112-113, Θουκυδ. 1, 100)
2. στη Σκαπτή Ύλη (Ηροδ. *Ιστ.* VI, 46, Θουκυδ. 1, 100)
3. στην περιοχή του όρους Παγγαίου (Ηροδ. *Ιστ.* VII, 112-113, Θουκυδ. 1, 100, Ευρυπ. *Ρήσος*, στ.921, Ξενοφ. *Ελλην.* 5, 2.17, Στραβ. XIV, 5.28, Διοδ. XIV, 8.6)
4. στις όχθες του ποταμού Γαλλικού, που ονομαζόταν Εχέδωρος ή Εχείδωρος στην αρχαιότητα, επειδή έφερνε δώρα – χρυσό (Ηροδ. *Ιστ.* V, 17.2 και Αριστοτ. *Περί Θαυμ. Ακουσμ.*, 45)
5. στις όχθες του ποταμού Στρυμόνα (Στραβ. VI, 34).

Οι σύγχρονες αρχαιομεταλλευτικές έρευνες επιβεβαίωσαν την ύπαρξη των παραπάνω πηγών χρυσού και συγχρόνως έφεραν στο φως και άλλες περιοχές αρχαίας εκμετάλλευσης χρυσού στην Ανατολική και την Κεντρική Μακεδονία.

Η κατασκευή των χρυσών αντικειμένων γινόταν κυρίως με τη χρήση σφυρήλατων ελασμάτων και μόνο σε ελάχιστες περιπτώσεις, συνήθως πολύ μικρών αντικειμένων, με χύτευση. Μετά την παραγωγή του χρυσού ελάσματος, χρησιμοποιούνται διάφορες τεχνικές για να του προσδώσουν τη μορφή που απαιτείται για την κατασκευή του αντικειμένου.

Συχνά το χρυσό αντικείμενο δέχεται πρόσθετη διακόσμηση, που επιτυγχάνεται με τεχνικές, όπως η εγχάραξη, η κοκκίδωση (επικόλληση κόκκων χρυσού που σχηματίζουν διάφορα σχήματα στην επιφάνεια του αντικειμένου), η συρματερή (επικόλληση χρυσού σύρματος, που σχηματίζει διάφορα σχέδια, στη χρυσή επιφάνεια), η άσκηση πίεσης με σφραγίδα ή ελεύθερο χέρι στην πίσω πλευρά —repoussé τεχνική— με αποτέλεσμα τη δημιουργία ανάγλυφου κοσμήματος στην πρόσθια όψη, η χρήση ημιπολύτιμων πετρών, σύνθετης αλυσίδας, διακοσμητικού σύρματος κ.λπ.

Εικ. 3. Χρυσή λάρνακα (κιβωτίδιο) που περιέχε τα καμένα οστά του βασιλιά της Μακεδονίας, Φιλίππου Β΄. Βασιλικός τάφος Βεργίνας. 350-325 π.Χ.

Η κατασκευή των χρυσών αντικειμένων γινόταν από ειδικευμένους τεχνίτες, τους χρυσοχόους, για τους οποίους υπάρχουν ελάχιστες μαρτυρίες. Πιθανότατα διατηρούσαν εργαστήρια – καταστήματα στις κυριότερες πόλεις, όπου υπήρχε πελατεία για την αγορά των προϊόντων τους. Συγχρόνως, πρέπει να υπήρχαν και πλανόδιοι, που εξυπηρετούσαν την πελατεία στις υπόλοιπες περιοχές.

Τα εργαλεία τους ήταν απλά, κατασκευασμένα από πηλό, χαλκό, σίδηρο, ξύλο και κόκαλο. Στο εργαστήριό τους υπήρχαν τα βασικά εργαλεία, δηλαδή, καμίνι, αμόνι, σφυριά με στρογγυλεμένη επιφάνεια κρούσης, ένα είδος μέγκενης, κοπίδια, μήτρες, σφραγίδες, καλέμια, ακόνια, τρυπάνια κ.λπ.

Ο χρυσός χρησιμοποιήθηκε από τους αρχαίους Μακεδόνες για την κατασκευή κοσμημάτων, εξαρτημάτων, κυρίως ελασμάτων, που στόλιζαν υφάσματα, οπλισμό ή επίπλωση, καθώς επίσης και για την κοπή νομισμάτων.

Οι ανασκαφές στη Μακεδονία έφεραν στο φως ένα μεγάλο αριθμό χρυσών αντικειμένων, που αποτελεί δείγμα μόνον αυτών που κατασκευάστηκαν και χρησιμοποιήθηκαν από τους Μακεδόνες από τον 6ο ως το 2ο αιώνα π.Χ., δηλαδή τα χρόνια της ακμής του Μακεδονικού βασιλείου.

Τα χρυσά αντικείμενα βρίσκονται κυρίως στις ανασκαφές των νεκροταφείων, σε σφραγισμένους, αδιατάρακτους τάφους. Απουσιάζουν από τις ανασκαφές των οικιστικών συνόλων, όχι βέβαια

Εικ. 4. Χρυσό δαχτυλίδι από γυναικεία ταφή. Τάφος Ζ΄ Δερβενίου. Γύρω στα 300 π.Χ.

επειδή δεν χρησιμοποιήθηκαν από τους ζωντανούς, αλλά επειδή οι επόμενες γενιές δεν τα πέταξαν, όπως συμβαίνει με τα αντικείμενα από πηλό, οστό, λίθο κ.ά., αλλά έλιωσαν το μέταλλο και το ξαναχρησιμοποίησαν.

Στη Μακεδονία χρυσά αντικείμενα βρέθηκαν στους πλούσιους τάφους που χρονολογούνται από την αρχαϊκή ως και την ελληνιστική εποχή.

Στους τάφους των αρχαϊκών χρόνων (6ου και πρώτου μισού, περίπου, του 5ου αιώνα π.Χ.) βρέθηκαν μαζί με εξαιρετικής ποιότητας επείσακτα και εγχώρια αγγεία, πήλινα ειδώλια, σιδερένια όπλα και χάλκινα κοσμήματα και αγγεία. Τα χρυσά αντικείμενα είναι κυρίως γυναικεία κοσμήματα και ελάσματα που κοσμούσαν τα ενδύματα και τα υποδήματα γυναικών και ανδρών, ή τον οπλισμό των ανδρών. Ακόμη, σε μεγάλο αριθμό τάφων, ανεξάρτητα της κοινωνικής και οικονομικής τάξης των νεκρών, χρυσά ρομβόσχημα ελάσματα κάλυπταν το στόμα του νεκρού άνδρα ή γυναίκας. Τα σημαντικότερα νεκροταφεία της εποχής έχουν ανασκαφεί στη Σίνδο, δίπλα στη Θεσσαλονίκη, την Αγία Παρασκευή, τη Νέα Φιλαδέλφεια, την Αιανή, τη Βεργίνα και πολύ πρόσφατα στο Αρχοντικό Γιαννιτσών.

Στους πλούσιους τάφους της κλασικής και της ελληνιστικής εποχής (5ος – 2ος αιώνας π.Χ.), εκτός από τα μετάλλινα, γυάλινα και πήλινα επείσακτα και εγχώρια σκεύη, τον οπλισμό, τα ειδώλια και τα άλλα πολυτελή μικροαντικείμενα, τα χρυσά αντικείμενα είναι κυρίως γυναικεία κοσμήματα, στεφάνια ανδρών και γυναικών, καθώς και ελάσματα που κοσμούσαν επίπλωση, οπλισμό (και προς τα τέλη της ελληνιστικής περιόδου) και τα ενδύματα των νεκρών γυναικών και ανδρών.

Εικ. 6. Περιδέραιο από χρυσό και ημιπολύτιμη πέτρα από γυναικεία ταφή. Νεκροταφείο Αιγινίου. 300-275 π.Χ.

Η εύρεση των χρυσών αντικειμένων στους τάφους τα συνδέει αναμφισβήτητα με τα ταφικά έθιμα, δηλαδή την ταφική τελετουργία που οργανώνει από τη μια το πέρασμα από τη ζωή στο θάνατο, και από την άλλη τον αποχωρισμό του νεκρού από τους συγγενείς του.

Σύμφωνα με τα ταφικά έθιμα των Μακεδόνων, ο νεκρός θάβεται με τα προσωπικά του αντικείμενα, όσο πολύτιμα και αν είναι. Οι γυναίκες με την επίσημη ενδυμασία τους, συχνά στολισμένη με χρυσά ελάσματα, και με όλα τα κοσμήματα τους, ενώ οι άνδρες με τον οπλισμό τους. Προσωπικά αντικείμενα, όπως αγγεία, κιβωτίδια, εξαρτήματα καλλωπισμού, κ.λπ. τοποθετούνται κοντά τους, ενώ στους μεγάλους θαλαμωτούς τάφους των Μακεδόνων συχνά τοποθετούνται και οι πολυτελείς κλίνες τους από ξύλο και δέρμα, με διακόσμηση από γυαλί, χρυσό και ελεφαντόδοντο.

Οι συγγενείς προσφέρουν στο νεκρό δώρα, κτερίσματα, που συνδέονται με την ταφική τελετουργία και τις θρησκευτικές δοξασίες, π.χ. τα ρομβόσχημα χρυσά ελάσματα που κάλυπταν το στόμα στα αρχαϊκά χρόνια, οι χρυσές μάσκες με αποτυπωμένα τα χαρακτηριστικά του νεκρού, που βρέθηκαν στα νεκροταφεία της Σίνδου και του Αρχοντικού, αγγεία με τελετουργική λειτουργία (πλημοχόες κ.λπ.), ειδώλια που πιθανότητα εκφράζουν την ταυτότητα του νεκρού ή έχουν λατρευτική σημασία, επίχρυσα στεφάνια με τα οποία στόλιζαν τον τάφο, και ακόμη εύθραυστα ταφικά κοσμήματα.

Εκτός από την ταφή, ενταφιασμό ή καύση, τα ταφικά έθιμα συμπεριλαμβάνουν και τελετουργικό, απαραίτητο για το πέρασμα του νεκρού στον άλλο κόσμο. Οι τελετές αυτές οργανώνονται από τους συγγενείς και, από τη μια, αντανακλούν το κοινωνικό πρόσωπο του νεκρού, από την άλλη κατασκευάζουν, κατά κάποιο τρόπο, την κοι-

Εικ. 5. Χρυσό περιδέραιο από γυναικεία ταφή. Τάφος Ζ΄ Δερβενίου. Γύρω στα 300 π.Χ.

νωνική ταυτότητά του, περιορίζοντας, διαμορφώνοντας ή ιδανικοποιώντας την, ανάλογα με τη στρατηγική που ακολουθείται από τους συγγενείς. Η τακτική αυτή είναι ιδιαίτερα εμφανής σε εξέχοντα μέλη της κοινωνίας, τα οποία μετά το θάνατο κατακτούν μια σημαντική θέση στη συλλογική μνήμη. Π.χ. τα ταφικά έθιμα προς τιμή του Ηφαιστίωνα, συντρόφου του Μεγάλου Αλεξάνδρου, που οργανώθηκαν από τον ίδιο τον Αλέξανδρο και με απόφασή του τελέστηκε θυσία ζώων, ύψιστη τιμή για το νεκρό (Διοδ. XVIII, 26.1-28.4).

Η χρήση του χρυσού στα ταφικά έθιμα υπαγορεύτηκε από τις ιδιότητές του, δηλαδή το λαμπερό του χρώμα, την ευκολία στην κατεργασία του και τη σύνδεσή του με τους θεούς, εφόσον οι συνήθεις προσφορές στα ιερά ήταν χρυσά αντικείμενα. Κυρίως όμως υπαγορεύτηκε από την αντοχή του στο χρόνο, που εκφράζει με τον καλύτερο τρόπο την άφθαρτη σχέση του νεκρού με το χρόνο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Αικ. Δεσποίνη, *Ελληνική τέχνη. Αρχαία ελληνικά κοσμήματα*, 1996.
2. D.Williams, J.Ogden, *Greek Gold. Jewellery of the Classical World*, 1994.
3. J.Ogden, *Jewellery of the Ancient World*, 1983.
4. I.Morris, *Death-Ritual and Social Structure in Classical Antiquity*, 1992.
5. C. Renfrew, *Archaeology. Theories, Methods and Practice*, 1991, 175-9, 355-63.
6. D.Gorgova, "Common Elements in the Ritual Behavior of Thracians and Macedonians", *Αρχαία Μακεδονία V, I, Διεθνές Συμπόσιο, 1989*, 1993, 471-8.
7. Ε.Μπ.Τσιγαρίδα, "Το κόσμημα από τη γεωμετρική εποχή ως την όψιμη αρχαιότητα", στο *Το ελληνικό κόσμημα, 6000 χρόνια παράδοση*, 1997, 61-70.

Ευαγγελος Χεκιμογλου

Η ΤΑΤΑΝΑ ΚΑΙ ΟΙ ΑΛΛΕΣ

Η ΓΥΝΑΙΚΕΙΑ ΠΑΡΟΥΣΙΑ ΣΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ 18ου ΑΙΩΝΑ

Το φορολογικό κατάστιχο της ελληνικής κοινότητας, που συντάχθηκε το έτος 1792[1], αποκαλύπτει μέσα από τις γραμμές του τη γυναικεία παρουσία στο χριστιανικό κόσμο της πόλης. Οι μαρτυρίες που παρέχει το κατάστιχο είναι ελλειπτικές και ασαφείς. Ο λόγος που συντάχθηκε δεν ήταν να σκιαγραφήσει την κοινωνική σύνθεση των Χριστιανών Θεσσαλονικέων. Έτσι, οι ειδήσεις είναι έμμεσες, αφού περιορίζονται μόνο στα μέλη της κοινότητας που έπρεπε να καταβάλουν ένα συγκεκριμένο φορολογικό δόσιμο.

Οι γυναίκες που περιλαμβάνονται στον κώδικα μπορούν να χωριστούν σε τρεις κατηγορίες. Η πρώτη περιλαμβάνει τις ελάχιστες εκείνες που μνημονεύονται στους καταλόγους των συντεχνιών. Η δεύτερη και πολυπληθέστερη περιλαμβάνει όσες ανήκαν στην ομάδα των παρακεντέδων, δηλαδή δεν ανήκαν σε συντεχνίες. Η τρίτη κατηγορία συνδέεται με τη χρήση της λέξης "οσπήτιον", που θα εξηγήσουμε στη συνέχεια. Και αυτή η κατηγορία πάντως ανήκει στην ομάδα των παρακεντέδων.

Οι γυναίκες του κατάστιχου του 1792 είναι οι περισσότερες φτωχές. Ωστόσο, με τις σημερινές γνώσεις μας δεν μπορούμε να ξεκαθαρίσουμε αν είναι φτωχές επειδή είναι γυναίκες ή επειδή ανήκουν στις παρακεντέδες, που γενικά είναι φτωχότεροι από τους οργανωμένους στις συντεχνίες[2]. Οπωσδήποτε, όμως, από την έλλειψη χηρών στους συντεχνιακούς καταλόγους, μπορούμε να υποθέσουμε ότι ο θάνατος ενός τεχνίτη σήμαινε ότι η χήρα του και η οικογένειά του κατατάσσονταν αυτομάτως στην ομάδα των παρακεντέδων. Δεδομένου ότι το 25% των παρακεντέδων είναι γυναίκες ή οικογένειες με αρχηγό γυναίκα, μπορούμε έτσι να αντιληφθούμε ότι ένας λόγος που οι παρακεντέδες ήταν φτωχοί οφει-

1. Εφεξής: Κατάστιχο. Τηρείται στο *Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας* και είναι άτιτλο. Περί αυτού αναφορές βλ: Β. Μυστακίδης, "Τα εσνάφια, ήτοι ρουφέτια της Θεσσαλονίκης", *Ημερολόγιον Θεσσαλονίκης*, 1932, 266 κ.ε. Γ. Στογιόγλου, *Η εν Θεσσαλονίκη Πατριαρχική Μονή των Βλατάδων*, Θεσσαλονίκη 1971, 273, υποσ. 3. Α. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τόμος Β', β' έκδοση, 362. Κ. Βακαλόπουλος, *Ανέκδοτα ιστορικά στοιχεία αναφερόμενα στην Μακεδονία πριν και μετά το 1821*, Θεσσαλονίκη 1975, 8 και 22-34. Ν. Πανταζόπουλος, "Η κοινοτική δικαιοταξία στη Μακεδονία. Κρατικές παρεμβάσεις και νοθεύσεις", *Πρακτικά συμποσίου: Η διαχρονική πορεία του κοινοτισμού στη Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1991, 447-448. Ε. Χεκίμογλου, "Χριστιανικές συντεχνίες της Θεσσαλονίκης στα τέλη του 18ου αιώνα". *Πρακτικά Ε΄ επιστημονικού Συμποσίου, Χριστιανική Θεσσαλονίκη: Οθωμανική περίοδος 1430-1912*, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 113-136. Του ιδίου, "Η χριστιανική συντεχνία των εμπόρων της Αιγυπτιακής Αγοράς της Θεσσαλονίκης στα τέλη

Απεικόνιση γυναικείας μορφής από την εποχή της τουρκοκρατίας. Από τον τόμο Η Οικονομική δομή των Βαλκανικών χωρών, 15ος-19ος αιώνας, εκδόσεις Μέλισσα.

του 18ου αιώνα". Ανακοίνωση στο διεθνές επιστημονικό συμπόσιο του Επαγγελματικού Επιμελητηρίου Θεσσαλονίκης *Θεσσαλονίκη, Επαγγέλματα, παραγωγή-εμπόριο, κοινωνική ζωή, 18ος-20ός αιώνας*, Θεσσαλονίκη 1998, 135-146. Του ιδίου, "Surnames of the Christian Inhabitants Of Thessaloniki In The Late Eighteenth Century", *Χαριστήριον τω Παναγιωτάτω Μητροπολίτη Θεσσαλονίκης κ.κ. Παντελεήμονι επί τη συμπληρώσει εικοσαετούς εν Θεσσαλονίκη ποιμαντορίας (1974-1994)*, Θεσσαλονίκη 1994, 885-898. Του ιδίου, "Οι συντεχνίες στη Θεσσαλονίκη: Η περίπτωση των γουναράδων", *Θεσσαλονίκη και Φιλιππούπολη σε παράλληλους δρόμους, Ιστορία, τέχνη, κοινωνία (18ος-20ός αιώνας)*, Θεσσαλονίκη 2000, 477-500.

2. E. Hekimoglou, "Surnames of the Christian Inhabitants...", ό.π.

3. Αυτόθι.

λόταν στη μεγάλη αναλογία των χηρών ανάμεσά τους. Αν στο χαρακτηριστικό αυτό προσθέσουμε και ένα άλλο διαπιστωμένο χαρακτηριστικό των παρακεντέδων, που ήταν η μικρή αστική ηλικία τους (ήταν σχετικά καινούργιοι στην πόλη)[3], καταλαβαίνουμε ότι η "φτώχεια" στα τέλη του 18ου αιώνα είχε τρεις γενεσιουργούς παράγοντες: Τη χηρεία με την ορφάνια (ως λόγο αποκλεισμού της οικογένειας από τα ωφελήματα της συντεχνιακής οργάνωσης), την αστική παλαιότητα και το φύλο. Στην πραγματικότητα, και οι τρεις αυτοί παράγοντες ήταν λόγοι αποκλεισμού από τις συντεχνίες. Οι συντεχνίες είχαν ελάχιστες γυναίκες, παιδιά και νεοεγκατεστημένους στην πόλη. Αυτή, με δύο λόγια, ήταν η σχέση του φύλου με τη φτώχεια, από όσο μας επιτρέπουν να καταλάβουμε τα δεδομένα του κώδικα.

ΟΙ ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΤΗΣ ΠΑΝΑΓΟΥΔΑΣ

Θα μας βοηθήσει να καταλάβουμε καλύτερα τις γυναίκες του κώδικα η σύγκριση με μια άλλη γυναικεία ομάδα, που γνωρίζουμε από τη βιβλιογραφία, δηλαδή τις γυναίκες της Παναγούδας[4]. Οι γυναίκες αυτές αναφέρονται συνήθως στον κώδικα του ναού με το βαπτιστικό τους όνομα, διότι καταγράφονται από πρόσωπο που τις γνωρίζει άμεσα (τον ιερέα ή τον επίτροπο). Συμμετείχαν στις λειτουργίες, νοίκιαζαν στασίδι και αφιέρωναν χρήματα για παρρησίες. Σίγουρα γνώριζαν η μία την άλλη και σε αρκετές περιπτώσεις ήταν συγγενείς. Κατοικούσαν σε μικρή ακτίνα γύρω από το ναό, σε διώροφα ή τριώροφα πέτρινα σπίτια, που δέσποζαν σε στενούς δρόμους.

Από τα γυναικεία ονόματα που αναφέρονται στον ενοριακό κώδικα, και που έζησαν στον 18ο αιώνα, εντοπίζουμε όσα έχουν οικογενειακή σχέση με κάποιον ενορίτη, προκειμένου να κατανοήσουμε τον καθιερωμένο τρόπο αναγνώρισης μιας γυναίκας, δηλαδή την αναφορά στο όνομα του άντρα της. Τις σημειώνουμε με αλφαβητική σειρά.

Η *Αβραμπακήνα*[5] ήταν χήρα του Καστριτσίου[6]. Το προσωνύμιο Αβραμπακήνα προέρχεται από το όνομα Αβραμπέκης. Έτσι πρέπει να ονομαζόταν ο πατέρας της. Το 1792 καταγράφτηκε ο παρακεντές Αβράμπεκης, ο οποίος πρέπει να ήταν πατέρας της[7]. Κάποιος Αργύρης Αβράμπεκη, προφανώς γιος του, ήταν στα 1818 ενορίτης του Αγίου Αθανασίου[8].

Παρά το γεγονός ότι μπορούμε να εντοπίσουμε το όνομα του συζύγου, του πατέρα και του αδελφού της, δεν θα μάθουμε ποτέ το βαπτιστικό όνομα της Αβραμπακήνας. Θα πρέπει να μεγάλωσε στην ενορία του Αγίου Αθανασίου και έπειτα να παντρεύτηκε τον

Τοξωτό υπέρθυρο εισόδου παλαιάς οικίας στη συνοικία της Παναγούδας. Προπολεμική φωτογραφία που δημοσιεύτηκε από τον Απόστολο Βακαλόπουλο.

Παλαιό σπίτι στη συνοικία της Παναγούδας. Προπολεμική φωτογραφία που δημοσιεύτηκε από τον Απόστολο Βακαλόπουλο.

4. Γ. Στογιόγλου, "Ο εν Θεσσαλονίκη ναός της Παναγούδας εξ ανεκδότων πηγών, 1757-1905", [εφεξής "Παναγούδα"] *Επιστημονική Επετηρίδα Θεολογικής Σχολής* Α.Π.Θ. 19 (1974).

5. Ακολουθούμε την ορθογραφία του καταστίχου.

6. "Παναγούδα", 421.

7. Κατάστιχο, 48.

8. Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας, Ανέκδοτος Κώδικας Αγίου Αθανασίου, 7.

Καστρίτση και να εγκαταστάθηκε στη δική του ενορία, στην Παναγούδα.

Η *Δούκαινα* ήταν κόρη του Μανόλη Βαραββά[9], παλιού ενορίτη της Παναγούδας. Παντρεύτηκε τον έμπορο υφασμάτων Μανόλη Δουκιάνη, που τον περισσότερο καιρό έλειπε από τη Θεσσαλονίκη, λόγω της εργασίας του. Από αυτόν πήρε το προσωνύμιό της. Η Δούκαινα δεν άλλαξε ενορία στη διάρκεια της ζωής της, εκτός από ένα μικρό χρονικό διάστημα που η οικογένειά της έφυγε από τη Θεσσαλονίκη, για να γλιτώσει την επιδημία πανούκλας του 1781. Τότε πέθανε και ο άντρας της[10].

Η *Μαρία* ήταν χήρα του Ιακωμή Γεωργούδη[11]. Ο Γεωργούδης νοίκιαζε ένα κατάστημα, που ανήκε στον Μανόλη Δουκιάνη, τον άντρα της Δούκαινας[12].

Η *Μάρω* ήταν "δουλεύτρια" κάποιου Χατζή Δήμου, που είχε φτάσει κάποτε να γίνει ο γουναράς του μπεηλέρμπεη της Ρούμελης[13]. Η Μάρω έκανε μία παρρησία για τον εργοδότη της, μετά το θάνατό του[14], γεγονός που δείχνει την ψυχική τους επαφή. Ο Δήμος είχε και μια άγαμη κόρη, την Μπαλάσου, με σχετικά καλά οικονομικά[15], που κατοικούσε κι αυτή στην Παναγούδα[16].

Η *Μελσιανή* ήταν γυναίκα του Χατζή Μάλου[17], που έκανε εμπορικές συναλλαγές με τη Βενετία[18]. Η *Μπουλούρου* ήταν γυναίκα του Χρήστου Νατάληκου[19]. "Νατάληκος" σημαίνει ομιλητικός κι αυτό μας δίνει μία ιδέα για το πώς πέρασε τη ζωή της η Μπουλούρου. Η *Σουλτάνα* ήταν σύζυγος του Χατζή - Γεωργάκη Παπάζογλου[20], εύπορου και έντιμου εμπόρου[21]. Η κόρη τους, η *Ευπραξία,* έγινε γυναίκα του Χατζή Νικόλα Ζαρκάδη, που κατοικούσε στην ίδια ενορία[22]. Οι απόγονοί τους έζησαν στην Παναγούδα για άλλα εκατό χρόνια.

Μια άλλη *Σουλτάνα* ήταν η σύζυγος του Τηκυρταγλή[23], προσωνύμιο που είναι πιθανότατα τοπωνυμικό. Ο άντρας της, δηλαδή, ίσως και η ίδια, ήταν νεοφερμένοι στην πόλη. Τέλος, η *Χουρμούζου* ήταν στα 1789 η σύζυγος "του δραγουμάνου"[24]. Δυστυχώς, οι "δραγουμάνοι", δηλαδή οι εύποροι έμποροι, που εφέροντο ως διερμηνείς των προξένων για να απολαμβάνουν διπλωματικής προστασίας, ήταν αρκετοί στη Θεσσαλονίκη και δεν είναι εύκολο να καταλάβουμε ποιος από όλους ήταν ο άντρας της Χουρμούζως. Είναι, πάντως, χαρακτηριστικό, ότι η κόρη τους πήρε το βαπτιστικό όνομα *Ελληνίδα*[25].

Αφήσαμε τελευταίες τις τρεις πλούσιες συνυφάδες. Η *Κουζινή* ήταν γυναίκα του περίφημου έμπορου Ιακωμή Πάικου. Η *Μπουζούδα* ήταν χήρα του Μανόλη Πάικου, που έκανε εμπόριο με την Αίγυπτο[26] και αδελφή του πρωτοσύγκελου Δωρόθεου[27]. Η *Σμαράγδα* ήταν γυναίκα του Γεωργίου Πάικου, επίσης πλούσιου εμπόρου και προστατευόμενου της Αγγλίας[28].

9. "Παναγούδα", 421.

10. Περισσότερα για τον Μανόλη Δουκιάνη περιλαμβάνει συλλογική μελέτη για την ιστορία της επιχειρηματικότητας, που θα εκδοθεί προσεχώς.

11. "Παναγούδα", 423.

12. Κ. Μέρτζιος, Μνημεία Μακεδονικής Ιστορίας (εφεξής ΜΜΙ), Θεσσαλονίκη 1947 (εφεξής ΜΜΙ), 330.

13. ΜΜΙ, 344.

14. "Παναγούδα", 421.

15. Κατάστιχο, 47.

16. "Παναγούδα", 421.

17. Αυτόθι.

18. ΜΜΙ, 390.

19. "Παναγούδα", 421.

20. Αυτόθι.

21. ΜΜΙ, 442.

22. "Παναγούδα", 421.

23. Αυτόθι, 421 και 424.

24. Αυτόθι, 425.

25. Αυτόθι.

26. Ε. Χεκίμογλου, "Η συντεχνία των εμπόρων της Αιγυπτιακής Αγοράς", ό.π.

27. "Παναγούδα", 421.

28. Ε. Χεκίμογλου, "Χριστιανικές συντεχνίες", ό.π., Ι. Βασδραβέλλης, Ι. Κ Βασδραβέλλης. (επιμ.), *Ιστορικά Αρχεία Μακεδονίας, Α΄ Αρχείον Θεσσαλονίκης 1695-1912*, Θεσσαλονίκη 1952 [εφεξής ΙΑΜ], 352.

ΕΝΤΟΣ ΣΥΝΤΕΧΝΙΩΝ

Περνάμε τώρα στις γυναίκες που γνωρίζουμε από το κατάστιχο. Στα τέλη του 18ου αιώνα, πρωτομάστορας της συντεχνίας των εμπόρων της Αιγυπτιακής Αγοράς ήταν ο Χατζή Νικολάκης Σκαρλάτου[29]. Το περίεργο είναι ότι μαζί του φορολογήθηκε και η *μητέρα* του, με το σεβαστό ποσό των 1.750 γροσιών[30], που αντιπροσώπευε κάτι λιγότερο από ένα κιλό ατόφιο χρυσάφι. Είναι η μοναδική γυναίκα που φαίνεται να ασκεί εμπορική δραστηριότητα σε μεγάλη κλίμακα. Το βαπτιστικό της όνομα παραμένει άγνωστο.

Σε μία ανάλογη περίπτωση, φορολογήθηκαν από κοινού ο γιος του αμπατζή Χατζή Καλωθή και η μητέρα του, με 120 γρόσια[31]. Ίσως ο αμπατζής είχε πεθάνει ή να αποδημούσε και η χήρα με το ορφανό να κρατούσαν το κατάστημα. Το όνομα "Καλωθής" είναι υποκοριστικό του Καλοηθός, που έφερε κάποιος άλλος αμπατζής στις αρχές του αιώνα[32]. Ίσως ήταν ο παππούς του Χατζή Καλωθή.

Γυναίκα με γαμήλια περιβολή. Από τον τόμο Η Οικονομική δομή των Βαλκανικών χωρών, 15ος-19ος *αιώνας, εκδόσεις Μέλισσα.*

29. Κ. Βακαλόπουλος, Ανέκδοτα ιστορικά στοιχεία, 29.

30. Κατάστιχο, 85: "Χατζή νικολάκης και η μητέρα του".

31. Κατάστιχο, 81. Πρέπει να ήταν ο Αποστόλης Χατζή Καλοθή, που τον βρίσκουμε στην ενορία της Παναγούδας το 1815. "Παναγούδα", 377.

32. Κ. Σπανός, "Τα ονόματα των παντοπωλών και των αμπατζήδων της Θεσσαλονίκης στον κώδικα 8 της μονής Άγιος Στέφανος των Μετεώρων 1714-1725", *Μακεδονικά* 26 (1988), 239.

Ο γουναράς Ανδρόνικος, γιος της Κρητούδας, "και η γυνή του", φορολογήθηκαν μαζί, με το όχι ευκαταφρόνητο ποσό των 315 γροσίων. Αποτελεί τη μοναδική περίπτωση τεχνίτη που φορολογήθηκε μαζί με τη σύζυγό του, ένδειξη ότι η ανώνυμη "γυνή" ήταν πολύ δυναμική και συμμετείχε στις επαγγελματικές δραστηριότητες του συζύγου της.

Έχει, πάντως, ενδιαφέρον το γεγονός ότι ο συντάκτης του φορολογικού κατάστιχου γνώριζε τη μητέρα του εμπόρου, τη μητέρα του αμπατζή και τη γυναίκα του γουναρά, όχι όμως και τα βαπτιστικά ονόματά τους.

ΜΟΝΕΣ ΚΑΙ ΜΕ ΠΑΙΔΙΑ

Στο φορολογικό κατάστιχο καταγράφονται γυναίκες που πλήρωσαν μεν την κατώτατη εισφορά[33], αλλά δεν προέρχονταν από φτωχές οικογένειες, όπως προκύπτει από την ταυτότητα των συζύγων ή άλλων συγγενών τους είτε μπορούμε να υποθέσουμε από το "χατζηλίκι" των συζύγων τους, που αποτελούσε ένδειξη κάποιας ευπορίας. Θα βρούμε ανάμεσά τους φτωχές χήρες, γυναίκες που οι άντρες τους λείπουν στο εξωτερικό, παλιές αρχόντισσες που περνούν δύσκολα γηρατειά, γυναίκες μόνες με παιδιά και άγαμες κόρες.

Η *Χατζή-Αγγελάκηνα*, λόγου χάρη, χρεώθηκε με την κατώτατη εισφορά των 90 γροσίων[34]. Η Αγγελάκηνα ήταν κάτοικος της Παναγούδας. Το βαπτιστικό της όνομα ήταν *Σμαράγδα*. Πατέρας της ήταν ο Χατζή Δράκος. Σύζυγός της ο έμπορος Χατζή Αγγελάκης[35]. Το έτος 1762, η Σμαράγδα δώρισε στην ενορία της Παναγούδας ένα γειτονικό "σημιτζίδικο" (αρτοποιείο). Βρισκόταν περίπου στην ίδια θέση, όπου και σήμερα υπάρχει ένας φούρνος, βορείως του ναού. Η Σμαράγδα ή Αγγελάκηνα πέθανε πριν από το 1789[36].

Άλλη περίπτωση ήταν η *Αννέτα*, η αδελφή του Σιορ Τζιανού[37]. Αν και χρεώθηκε με την ελάχιστη εισφορά, ήταν αδελφή ενός από τους σημαντικότερους επιχειρηματίες και θεία του διαπρεπούς εμπόρου Μανολάκη Κυριακού, που εκτελέσθηκε κατά την επανάσταση του 1821[38].

Η *Χατζή-Αλεξάκηνα*, δηλαδή η χήρα του Χατζή-Αλεξάκη, ήταν επίσης σχετικώς εύπορη, αφού χρεώθηκε με φόρο τετραπλάσιο του κατωτέρου ορίου. Τόσο ακριβώς πλήρωσε και ο γιος της, ο Νικόλαος Χατζή-Αλεξάκη, που ήταν αμπατζής, ακολουθώντας ίσως το επάγγελμα του πατέρα του[39].

Η *Χατζή-Γεώργηνα* του Ρούσιαλη (από τη Ρωσία;) είχε, φαίνεται, σύζυγο, που ταξίδεψε ως τους Αγίους Τόπους, αλλά δεν της άφησε σχεδόν τίποτε[40]. Το ίδιο και η *Χατζή-Γκαλούπηνα*[41], που ο σύζυγός της πρέπει να ήταν γουναράς, αν κρίνουμε από το γιο του, τον Μανόλη Χατζή Γκαλούπη, που χρεώθηκε από τους άλλους γουναράδες φορολογικό δόσιμο ίσο προς τον μέσο όρο της συντεχνίας.

Η *Χατζή-Γούτηνα* χρεώθηκε 400 γρόσια[42], δηλαδή πάνω από το μέσο όρο των παρακεντέδων. Έζησαν αρκετοί εύποροι επιχειρηματίες με το όνομα Χατζή Γούτας και δεν διαθέτουμε στοιχεία για να συμπεράνουμε ποιος από όλους ήταν ο άντρας της.

33. Η κατώτατη εισφορά των 90 γροσίων αντιπροσώπευε περί τα 45 γραμμάρια χρυσό, σημερινής αξίας 450 δολαρίων.

34. Κατάστιχο, 56.

35. "Παναγούδα", 373 και 421.

36. Αυτόθι, 377. Επειδή το φορολογικό κατάστιχο αφορά χρέος περασμένων ετών, είναι λογικό να αναμένουμε ότι θα χρεωνόταν και πεθαμένοι.

37. Κατάστιχο, 50.

38. Για την οικογένεια αυτή κάνουμε λόγο στο προαναφερθέν έργο για την ιστορία της επιχειρηματικότητας. Ειδικώς για τον Μανόλη Κυριακού, βλ. Κ. Βακαλόπουλος, ό.π.

39. Κατάστιχο, 81.

40. Κατάστιχο, 57.

41. Κατάστιχο, 55.

42. Κατάστιχο, 45.

Γυναίκα της Χίου. Από τον τόμο Η Οικονομική δομή των Βαλκανικών χωρών, 15ος-19ος αιώνας, *εκδόσεις Μέλισσα.*

Πιο εύπορη από όλες ήταν *Χατζή-Πανάγηνα*, που χρεώθηκε με 1.500 γρόσια[43]. Το ποσό είναι αρκετό να μας βάλει σε υποψίες. Δεν πρόκειται απλώς για κάποιον Παναγιώτη, αλλά ασφαλώς για πρόσωπο πολύ εύπορο. Ούτε και μπορούμε να γνωρίζουμε αν ζούσε το 1792 ή είχε πεθάνει. Πιθανότερος σύζυγος που να ταιριάζει είναι ο Παναγιώτης Πάικος (1730-1818), υιός του Ανδρόνικου, που κατοικούσε από ετών στην Ιταλία[44]. Αν συνέβαινε αυτό, σημαίνει ότι πρακτικώς το ζευγάρι είχε χωρίσει, αφού ο Παναγιώτης δεν επέστρεψε ποτέ στη Θεσσαλονίκη[45].

Ακολουθούσε η "γυνή του ποτέ Νικόλα Νινί", που χρεώθηκε με 1.300 γρόσια[46]. Ούτε αυτής γνωρίζουμε το βαπτιστικό όνομα, ενώ η οικογένεια Νιννή έχει απασχολήσει την ιστοριογραφία[47].

Η *Δόμνα*, αδελφή Χατζή- Γούσιου, πλήρωσε την κατώτατη εισφορά[48]. Ο αδελφός της, όμως, ήταν σχετικώς εύπορος γουναράς[49].

43. Κατάστιχο, 42.

44. Κ. Μέρτζιος, "Εμπορική αλληλογραφία εκ Θεσσαλονίκης (1742-1759)", *Μακεδονικά* 7 (1967).

45. Ι. Δ. Ψαράς, *Από τη Θεσσαλονίκη στη Βενετία. Ιστορία της οικογένειας Νιννή, 17^{ος}-20^{ος} αιώνας*, Θεσσαλονίκη 1997, 114.

46. Κατάστιχο, 42.

47. Ι. Ψαρράς, ό.π.

48. Κατάστιχο, 55.

49. Ε. Χεκίμογλου, "Χριστιανικές συντεχνίες, *ό.π.*, 128. Του ιδίου, "Η περίπτωση των γουναράδων", *ό.π.*, 488.

Η *Μαλούσιου* Χατζή-Θεολόγηνα πρέπει να ήταν χήρα του Θεολόγη, υιού του Μανόλη, πρόκριτου των χριστιανών στα μέσα του 18ου αιώνα[50]. Τα οικονομικά της ήταν μέτρια, αν κρίνουμε από τη χαμηλή εισφορά που πλήρωσε[51].

Κάτι παραπάνω χρεώθηκε η *Μούζιου*, θεία του κυρ Ιωάννη Χατζή-Λάσκαρη[52]. Ο ανιψιός της όμως, πλούσιος γουναράς, ήταν ο τέταρτος κατά σειρά πλουσιότερος χριστιανός της Θεσσαλονίκης, αφού φορολογήθηκε με το μεγάλο ποσό των 5.000 γροσίων[53].

Η *Χατζή-Μόσχηνα* πρέπει να ήταν χήρα. Χρεώθηκε 300 γρόσια[54]. Την ίδια εποχή υπήρχαν τρεις εύποροι γουναράδες που έφεραν το πατρώνυμο "Χατζή Μόσχος" και που ήταν όλοι εύποροι, αλλά δεν έχουμε κανένα ίχνος από τον ίδιο το Χατζή Μόσχο. Ο μεγάλος γιος της Μόσχηνας πέθανε το 1796[55].

Τέλος, σε σχετικώς καλή οικονομική κατάσταση βρισκόταν η *Νάνηκα*, που ζούσε με τον "υιό της Σταυράκη"[56]. Καμία μνεία του συζύγου της δεν έγινε στο κατάστιχο. Θα πρέπει να ήταν σχεδόν άγνωστος ή να μην τον θυμόταν κανείς. Αντίθετα, την Νανήκα την γνώριζαν καλά, που σημαίνει ότι συναλλασσόταν με τους άλλους Θεσσαλονικείς και δεν ήταν απλώς η "μητέρα του Σταυράκη", όπως είδαμε σε άλλες περιπτώσεις.

Γυναίκα της Σύμης. Από τον τόμο Η Οικονομική δομή των Βαλκανικών χωρών, 15ος-19ος αιώνας, *εκδόσεις Μέλισσα.*

Δύο ακόμη γυναίκες, που οι άντρες τους είχαν ταξιδέψει στους Αγίους Τόπους, μάλλον πένονταν στα τέλη του 18ου αιώνα. Ήταν η Χατζή-Ροΐζηνα[57] και η Χατζή- Στογιάννηνα[58].

Ας έρθουμε τώρα στις υπόλοιπες φτωχές γυναίκες, που καταγράφτηκαν στους παρακεντέδες. Για τις περισσότερες δεν γνωρίζουμε τίποτε.

Ήταν η *Αγγελική* του Λούκη, χωρίς να γνωρίζουμε ποια ήταν η σχέση της με το πρόσωπο που έφερε το σπάνιο αυτό όνομα[59]. Έπειτα, η *Ασπρούδα* γιάτρηνα[60], που ήταν ίσως η χήρα κάποιου γιατρού. Ακολουθούσε η "*γυνή του Γιάννου μικρού μελεσλή*", που πλήρωσε σχεδόν τη διπλάσια από την κατώτατη εισφορά[61]. Επειδή τονίζεται το ιδιαίτερο επαγγελματικό προσωνύμιο του Γιάννου, μπορούμε να θεωρήσουμε ότι η άγνωστη "γυνή" δεν ήταν χήρα, σαν τις άλλες.

Ενδιαφέρουσα είναι η περίπτωση τεσσάρων γυναικών, που πιθανόν να ανήκαν στην ίδια οικογένεια. Καταρχάς ήταν η "γυνή" του Μήτα (Δημήτρη) Μπογιατζόγλου[62]. Χωριστά φορολογήθηκε η Κοκόνα θυγάτηρ Μπογιατζόγλου[63], που πρέπει να ήταν άγαμη. Επίσης χωριστά, η Ελένη αδελφή Μπογιατζόγλου[64], που επίσης πρέπει να ήταν άγαμη. Τέλος, χωριστά φορολογήθηκε το "οσπήτι της Μακιώς Μπογιατζόγλου"[65]. Βέβαια, η λέξη Μπογιατζόγλου υποδηλώνει απλώς το γιο του βαφέα υφασμάτων. Μπορεί κανείς να σκεφτεί ότι υπήρχαν περισσότεροι από ένας Μπογιατζόγλου. Αλλά δεν υπήρχαν. Εκτός από τις τέσσερις αυτές περιπτώσεις, δεν αναφέρεται άλλος ή άλλη Μπογιατζόγλου στη Θεσσαλονίκη. Εξάλλου, επειδή δεν πρόκειται για εκ του νόμου υποχρεωτικό επίθετο, οπότε θα μπορούσε να προκύψει συνωνυμία, αλλά για προσωνύμιο που είχε αποκλειστικό σκοπό να ξεχωρίσει πρόσωπα από άλλα που έφεραν το ίδιο βαπτιστικό όνομα, θεωρούμε απίθανό —κρίνοντας από το σύνολο των εγγραφών του κώδικα— να υπήρχε άλλος Μπογιατζόγλου. Άρα, τι συνέβαινε με τις τέσσερις φτωχές γυναίκες, μητέρα, κόρη, αδελφή και τη Μακιώ, που πρέπει να ήταν και αυτή αδελφή του Μήτα; Γιατί δεν κατοικούσαν μαζί, αφού ήταν τόσο φτωχές και απροστάτευτες; Ή κατοικούσαν μαζί, αλλά οι αρχές τις φορολόγησαν χωριστά, αδικώντας τις κατάφωρα;

Άλλη φτωχή γυναίκα ήταν η *Ελένη* μπακλαβούδα[66]. Πάντως, κατάφερε να καλοπαντρέψει την κόρη της, αν λάβουμε υπόψη μία σημείωση στον ανέκδοτο κώδικα του Αγίου Αθανασίου, σχεδόν 25 χρόνια μετά: Το στασίδι αριθμός 9 του ναού πουλήθηκε "τω Χατζή Δημητρίω γαμβρώ Μπακλαβού"[67]. Τι να σήμαινε άραγε αυτό το προσωνύμιο; Την ίδια απορία μας γεννάει και η *Ματζιακούδα*[68], αγνώστων λοιπών στοιχείων, που ήταν πιο εύπορη από την Μπα-

50. ΙΑΜ, 239.
51. Κατάστιχο, 49.
52. Κατάστιχο, 50.
53. Κατάστιχο, 48. Ε. Χεχίμογλου, "Η περίπτωση των γουναράδων", 491. Τα 5.000 γρόσια είχαν την εποχή εκείνη αξία ίση προς 2,5 χιλιόγραμμα χρυσό.
54. Κατάστιχο, 47.
55. Εξετάζεται στο προαναφερθέν έργο για την ιστορία της επιχειρηματικότητας.
56. Κατάστιχο, 44.
57. Κατάστιχο, 54. Κάποιος γουναράς Ρίζος ζούσε στις αρχές του αιώνα, ΙΑΜ, 314.
58. Κατάστιχο, 55. Ο πρόκριτος Στογιάννης Στάμου βρισκόταν εν ζωή το 1752, ΙΑΜ, 239.
59. Κατάστιχο, 62.
60. Κατάστιχο, 55.
61. Κατάστιχο, 49.
62. Κατάστιχο, 50.
63. Κατάστιχο, 55.
64. Κατάστιχο, 54.
65. Κατάστιχο, 57.
66. Κατάστιχο, 54.
67. Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας, ανέκδοτος κώδικας Αγίου Αθανασίου, φ. 7. Οι πωλήσεις των στασιδίων έγιναν το 1819. Το χατζηλίκι και η δυνατότητα αγοράς στασιδίου δείχνει ότι ο Δημήτριος, ο γαμπρός της Μπακλαβούς είχε κάποια οικονομική άνεση. Το γεγονός ότι ο Δημήτριος αναγνωρίζεται ως γαμπρός της Μπακλαβούς δείχνει ότι ήταν σχετικώς καινούργιος στην πόλη το 1819. Άρα ο γάμος του με την κόρη της Μπακλαβούς δεν πρέπει να έγινε πολύ πριν από τη χρονολογία αυτή, γεγονός που δείχνει ότι η Μπακλαβούδα ήταν ακόμη νέα στα 1792.

κλαβούδα, αφού της χρέωσαν διπλό φόρο. Ακόμη σε πιο καλή κατάσταση ήταν η *Σωσάνα* τζεκερδούδα[69]. Το ίδιο και η *Τζιατζιαπούδα* και υιός της, που πλήρωσαν 350 γρόσια[70]. Φτωχότατη ήταν η *Τζιαμπατζούδα*[71], που το προσωνύμιό της κάτι υποδηλώνει, όπως και η *Τουτούλου*, η χήρα[72], έπειτα η ανώνυμη 'θυγάτηρ του Καρά (μαυριδερού) Χρήστου'[73] και τέλος η *Φωτεινή*, που είχε ένα γιο που τον έλεγαν Γεωργάκη, για τον πατέρα του οποίου δεν γίνεται καμία μνεία[74]. Το ίδιο και η *Ντόστου*, η οποία, μάλιστα, είχε δυο παιδιά[75]. Μπροστά τους ήταν τυχερή η Κοκόνα, σύζυγος του Μανόλη Βράκα[76], που θα μπορούσε να είναι κρητικός.

Άγαμες πρέπει να ήταν η *Μαρία Τηρέζα* [Τερέζα][77] και η ανώνυμη "θυγάτηρ παπα-Χρήστου"[78], που χρεώθηκε την κατώτατη εισφορά.

Σε καλύτερη οικονομική κατάσταση ήταν οι γυναίκες που ακολουθούν: Η *Ζωή* ήταν σύζυγος του Γιάννου του καπατζή[79], που το προσωνύμιό του δείχνει ότι είχε κατάστημα στο καπάνι. Η *Καραγιάννινα* ήταν γυναίκα του Καρά (μαυριδερού) Γιάννη[80]. Δεν είναι απλώς η "γυνή του Καραγιάννη", αλλά η συγκεκριμένη Καραγιάννινα. Το όνομα της μπορεί να είχε ξεχαστεί, αλλά η παρουσία της πρέπει να ήταν έντονη και το συζυγικό προσωνύμιο αντικαθιστού-

Γυναίκα της Ρούμελης. Από τον τόμο Η Οικονομική δομή των Βαλκανικών χωρών, 15^{ος}-19^{ος} *αιώνας, εκδόσεις Μέλισσα.*

68. Κατάστιχο, 50.
69. Κατάστιχο, 46.
70. Κατάστιχο, 46.
71. Κατάστιχο, 57.
72. Κατάστιχο, 60.
73. Κατάστιχο, 54.
74. Κατάστιχο, 61.
75. Κατάστιχο, 60.
76. Κατάστιχο, 57.
77. Κατάστιχο, 62.
78. Κατάστιχο, 62.
79. Κατάστιχο, 50.
80. Κατάστιχο, 51.

σε το όνομα. Η *Μούζιου*[81] Πολυχρονούδα[82], πρέπει να ήταν σύζυγος ή κόρη κάποιου Πολυχρόνη. Αυτός ο Πολύχρόνης πρέπει να ήταν ο πατέρας δύο τεχνιτών, του αμπατζή Αναστάση και του κεπετζή Χριστόδουλου[83]. Στα 1819 ζούσε στην ενορία του Αγίου Αθανασίου η "Μούζιω, χήρα του μπογιατζή"[84].

Η *Περουζή* ήταν γυναίκα του Χατζή Δήμου Σκανδάλη[85]. Υπήρχε και μία άλλη *Περουζή*, που ήταν ορφανή. Αυτή δάνεισε 1.500 γρόσια, προφανώς τις οικονομίες της, στην ελληνική κοινότητα με τόκο 12%[86]. Τέλος, η *Φίλπηνα* η Αγραφιώτισα[87] ήταν σύζυγος κάποιου Φιλίππου και καταγόταν από τα Άγραφα.

Το πιο συνηθισμένο βαπτιστικό όνομα κρύβεται πίσω από το υποκοριστικό *Τατάνα*, που ίσως προέρχεται από το Σουλτάνα. Οι Τατάνες ήταν τέσσερις. Η πρώτη ήταν 'γιάτρηνα μωραίτησα'[88], σύζυγος δηλαδή κάποιου γιατρού που ήρθε στη Θεσσαλονίκη από την Πελοπόννησο. Η δεύτερη ήταν η σύζυγος του Δούκα Πολίτη [=από την Κωνσταντινούπολη][89]. Η τρίτη, κόρη του Χατζή-Καστριτσίου[90], πιθανότατα κόρη ή προγονή της Αβραμπακίνας, για την οποία μιλήσαμε ήδη. Η τέταρτη ήταν κόρη του Σαρή Μανόλη[91]. Ο πατέρας της ήταν ο Σαρή [=ξανθός] Μανόλης Δουκιανός. Στο σπίτι του υπήρχε ένα παρεκκλήσι, τιμώμενο στη Ζωοδόχο Πηγή, στην ενορία της Παναγούδας[92].

"ΟΣΠΗΤΙΑ" ΚΑΙ "ΓΑΜΒΡΟΙ"

Περί τις είκοσι εγγραφές στο κατάστιχο του 1792 φέρουν ως υπόχρεους για την καταβολή του φόρου όχι γυναίκες ή άντρες, αλλά το "οσπήτι" μιας γυναίκας ή ενός άντρα. Οι εγγραφές αυτές βρίσκονται διάσπαρτες στο κεφάλαιο των παρακεντέδων. Αν δεν πρόκειται απλώς για διαφορετικό τρόπο γραφής[93] (ενδεχόμενο που δεν είναι πιθανό, γιατί από το γραφικό χαρακτήρα φαίνεται ότι ο συντάκτης είναι ένα και μοναδικό πρόσωπο), ο χαρακτηρισμός "οσπήτι" πρέπει να σημαίνει κάτι ιδιαίτερο. Έξι από τις εγγραφές αυτές αφορούν "οσπήτια" γυναικών και οι υπόλοιπες αντρών.

Η γνώμη μου είναι ότι η κατηγορία αυτή αφορά πρόσωπα που είχαν πεθάνει. Μία από τις περιπτώσεις αφορά τον Θωμά Κανέλλη: "οσπίτιον θωμά κανέλλη, γρόσια 90"[94]. Το έτος 1782 ο Θωμάς Κανέλλης είχε εκλεγεί επίτροπος της μονής Βλατάδων[95], ένδειξη ότι διέθετε κοινωνικό κύρος και άρα ώριμη ηλικία. Πρέπει να ήταν γιος του εμπόρου Αναστασίου Κανέλλη, ο οποίος είχε ασκήσει το εκκλησιαστικό λειτούργημα του δικαιοφύλακα[96] και ο οποίος απαντάται για τελευταία φορά το 1766[97]. Ο Θωμάς καταχωρίσθηκε στο κατάστιχο τέταρτος κατά σειρά, μετά από τον Ιωάννη Γούτα Καφταντζιόγλου, τον Γεώργιο Χαρίση και τον Δούκα Αποστόλη, που αναφέρονται ονομαστικά. Ακολουθούν πολλοί άλλοι, που επίσης αναφέρονται ονομαστικά. Το επόμενο "οσπήτι" καταγράφεται μετά από 70 ονομαστικές εγγραφές[98].

Σε πιο καθαρή εικόνα οδηγεί μία άλλη εγγραφή οσπητίου:

81. Πιθανόν το χαϊδευτικό Μούζιου να είναι υποκοριστικό του ονόματος Χριστίνα.
82. Κατάστιχο, 51.
83. Κατάστιχο, 81 και 85 αντιστοίχως.
84. Κώδικας Αγίου Αθανασίου, φ. 7. Μπογιατζής ήταν ο βαφέας υφασμάτων. Αν οι ταυτίσεις μας είναι σωστές, τότε αναδεικνύεται και η επαγγελματική οργάνωση της οικογένειας: Ο πατέρας έβαφε υφάσματα δύο διαφορετικών ειδών και οι γιοι τα εμπορεύονταν.
85. Κατάστιχο, 50.
86. Κατάστιχο, 6.
87. Κατάστιχο, 52.
88. Κατάστιχο, 50.
89. Κατάστιχο, 49.
90. Κατάστιχο, 47.
91. Κατάστιχο, 56.
92. Γ. Στογιόγλου, "Βυζαντινοί ναοί της Θεσσαλονίκης αφιερωμένοι στην Παναγία", *Πρακτικά θεολογικού συνεδρίου εις την τιμήν της Υπεραγίας Θεοτόκου και Αειπαρθένου Μαρίας*, Θεσσαλονίκη 1995, 561.
93. Δηλαδή, αντί να γράφει το όνομα του υπόχρεου, λ.χ. Κώστας, να γράφει, ορισμένες φορές, "το σπίτι του Κώστα".
94. Κατάστιχο, 40.
95. Γ. Στογιόγλου, *Μονή Βλατάδων*, ό.π. 266.
96. Γ. Στογιόγλου, *Μονή Βλατάδων*, ό.π., 253.
97. Κ. Μέρτζιος, ΜΜΙ, 399.
98. Κατάστιχο, 40-48.

"οσπήτι κότα βιδωλή και δήμος γαμβρός *της*, γρόσια 220"[99]. Ο Κότας (Κώστας) Βιδωλής ήταν αρσενικού γένους. Την ίδια εποχή ζούσαν δύο ακτάρηδες, που έφεραν το πατρώνυμο Βιδωλής[100]. Άρα, η κτητική "της" υποδηλώνει την ύπαρξη της χήρας του Κότα, η οποία έφερε το βάρος του παλαιού χρέους του ανδρός της. Ο συντάκτης του πίνακα έλυσε με αυτό το ασύντακτο σχήμα το εξής πρόβλημα, που μάλλον δεν είχε συνειδητοποιήσει. Πρώτον, έπρεπε να γράψει ποιος ήταν ο *υπόχρεος* για το παλαιό χρέος. Δεύτερον, έπρεπε να γράψει ποιος θα *πλήρωνε* το παλαιό χρέος, στη θέση του υποχρέου, που δεν βρισκόταν εν ζωή. Ο υπόχρεος είναι ο Κότας του Βιδωλή. Φυσικά, δεν είναι σε θέση να το πληρώσει ο ίδιος. Θα το πληρώσει η χήρα του. Ταυτόχρονα, ο συντάκτης θέλει να βεβαιώσει φόρο και για το γαμπρό του μακαρίτη Κότα, τον Δήμο. Προφανώς, ο μακαρίτης Κότας θα πλήρωνε περισσότερο φόρο σε συνδυασμό με το γαμπρό του, που πρέπει να ήταν σώγαμπρος, παρά μόνος του. Άρα, ο συντάκτης δεν έφτανε να γράψει "Οσπήτι Κότα Βιδωλή", αλλά να αναφέρει και το γαμπρό του. Ταυτόχρονα, όμως, έπρεπε να αναφέρει και τη χήρα, που θα πλήρωνε το παλαιό χρέος του Κότα. Όλα αυτά τα προβλήματα λύθηκαν με το φαινομενικώς λανθασμένο συντακτικό σχήμα, που μπορεί να αποκρύπτει την ταυτότητα της χήρας, αλλά καθιστά σαφή τη φορολογική της υποχρέωση.

Ας σημειωθεί ότι οι "γαμβροί", δηλαδή τα πρόσωπα που αναγνωρίζονται με βάση τον πεθερό ή την πεθερά τους, συνεπώς είναι καινούργια στην πόλη, ανέρχονται στο κατάστιχο σε 24. Από αυτά, για το ένα μιλήσαμε ήδη, τα 19 αναγνωρίζονται από τον πεθερό τους και τα υπόλοιπα 4 από την πεθερά τους: Οι πεθερές είναι η Ζερεμετούδα, που ο γαμπρός της ο Σταμάτης ήταν αμπατζής[101], η Αγγελέτινα που ο γαμπρός της ήταν ο Δημήτρης[102] και η κόρη της η Κοκόνα[103], η Τρυγόνα[104] και η "κωφή"[105]. Οι δύο τελευταίοι παρέμειναν ανώνυμοι, υπό τη σκιά της πεθεράς τους.

Μας απομένει να εξετάσουμε τα "οσπήτια" που ανήκαν σε γυναίκες. Όλα χρεώθηκαν την κατώτατη εισφορά. Αφορούσαν τη "Σταμπίκινα"[106], τη Χατζή Στογιάννηνα[107], την Κουκούλου[108] του τζελεπή Γιαννάκη[109], την "Τζιανήδινα"[110] και την Αλανίτζα [Ελενίτσα;] Καρά Θωμά[111]. Από τα ονόματα αυτά, πρέπει να επισημάνουμε τη Χατζή Στογιάννηνα, που την έχουμε ήδη συναντήσει να φορολογείται μόνη της, και τη Τζιανήδινα, που αν είναι η αδελφή του Τζανού, επίσης την έχουμε συναντήσει. Όλα τα οσπίτια φορολογήθηκαν με το ελάχιστο ποσό.

ΜΗΤΕΡΕΣ ΚΑΙ ΣΠΙΤΟΝΟΙΚΟΚΥΡΕΣ

Τέλος, μαθαίνουμε την ύπαρξη μερικών γυναικών του $18^{ου}$ αιώνα, επειδή ήταν μητέρες και νοικοκυρές, αρκετά γνωστές ώστε να χρησιμέψουν ως προσωνύμια για νεαρούς άντρες, που όλοι τους ήταν πολύ φτωχοί.

Οι γιοι ήταν: ο Χατζή Παναγιώτης της γιάτρηνας[112], ο Νικόλας

99. Κατάστιχο 58.

100 Κατάστιχο, 68. Τα ονόματα Ιωάννης και Νικόλαος Βίδα, γιαννιώτικης οικογένειας, συναντώνται κατά τον $19^{ο}$ αιώνα στους καταλόγους των Ελλήνων της Βενετίας. Άρτεμη Ξανθοπούλου-Κυριακού, *Η ελληνική κοινότητα της Βενετίας (1797-1866)*, 249 και 257.

101. Κατάστιχο, 82.

102. Κατάστιχο, 56.

103. "Παναγούδα", 423. Πρόκειται για ενορίτες της Παναγούδας.

104. Κατάστιχο, 58.

105. Κατάστιχο, 58.

106. Κατάστιχο, 56.

107. Κατάστιχο, 54.

108. Υπήρχε και άλλη Κουκούλου στη Θεσσαλονίκη. "Παναγούδα", 425.

109. Κατάστιχο, 53.

110. Κατάστιχο, 56.

111. Κατάστιχο, 54.

112. Κατάστιχο, 54. Έχουμε συναντήσει ήδη δύο "γιάτρινες".

της Χρυσάφους[113], ένας ανώνυμος "στιβαδούρος", δηλαδή εργάτης στα καπνά, που ήταν γιος της Γαρπής[114], ο Γιαννάκης υιός της Μενζούδας[115] και ο Νικόλας ο Μοραΐτης υιός της "εκκλησιάρχισσας"[116].

Οι ενοικιαστές ήταν δύο. Ο ένας στο σπίτι της Χατζή Αθανασίας[117] και ο άλλος ο Χρήστος, που έμενε στης "Νούσιους" της χήρας[118].

ΟΙ ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΤΗΣ ΑΛΛΗΣ ΘΡΗΣΚΕΙΑΣ

Το κατάστιχο του 1792 καταγράφει και 312 δανειστές της ελληνικής κοινότητας, σχεδόν όλους μουσουλμάνους, μεταξύ των οποίων περιλαμβάνονται και μερικές γυναίκες, ισλαμικού θρησκεύματος[119].

Το αξιοπερίεργο είναι ότι εκτός από μία περίπτωση, οι μουσουλμάνες αναφέρονται μόνο με το όνομά τους, χωρίς πατρώνυμο και όνομα συζύγου, όπως γίνεται με τις χριστιανές. Ίσως διότι ο αριθμός τους ήταν μικρός και οι διαχειριστές της ελληνικής κοινότητας που δανείζονταν τα χρήματα τις γνώριζαν άμεσα, οπότε δεν υπήρχε λόγος προσωνυμίου.

Μερικές γυναίκες δάνεισαν μία φορά, ενώ άλλες περισσότερες. Στο κατάστιχο καταγράφεται εκτός από το όνομά τους και ο χαρακτηρισμός "κατήν" ή "χανούμ", που ξεχώριζε τις άγαμες από τις έγγαμες. Το επιτόκιο ήταν συνήθως 15%, αλλά σε ορισμένες περιπτώσεις 12-13%. Για να έχουμε μία εικόνα της αξίας των κεφαλαίων που δανείσθηκαν, σημειώνουμε ότι τα 1.000 γρόσια αντιπροσώπευαν μισό κιλό ατόφιο χρυσό.

Η Χαζτζά κατήν είχε τις περισσότερες συναλλαγές. Δάνεισε κατ' επανάληψη: 2.000 γρόσια προς 12%, πάλι 1.500 γρόσια προς 15% και έπειτα 2.645 γρόσια προς 15%.

Μια άλλη Χαζτζά χανούμ, η οποία ήταν θυγατέρα του Αλή εφέντη, δάνεισε 1.500 προς 15%. Είναι η μοναδική περίπτωση που σημειώνεται το όνομα του πατέρα, προφανώς διότι ο Αλή εφέντης ήταν από τους κύριους δανειστές των Ελλήνων. Εκτός από τον ίδιο και την κόρη του, και το χαρέμι του ομαδικώς εμπιστεύθηκε 1.500 γρόσια προς 12% στην ελληνική κοινότητα.

Κάποια Αϊσά κατήν δάνεισε 1.000 γρόσια προς 15% και πάλι 2.500 γρόσια προς 12%. Στην περίπτωσή της γνωρίζουμε ότι η επαφή με την κοινότητα γινόταν μέσω του "τοπιτζή"[120] Χασάν αγά. Αλλά σε καμία άλλη από τις περιπτώσεις δεν φαίνεται να υπήρχε μεσολάβηση τρίτου. Η παράλειψη αυτή δεν πρέπει να μας οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι όλες οι συναλλαγές των μουσουλμάνων γυναικών με την κοινότητα γινόταν απευθείας. Αν, λόγου χάρη, υπήρχε μόνον ένας ενδιάμεσος, ο συντάκτης του κατάστιχου δεν είχε λόγο να αναφέρει κάθε φορά το όνομά του.

Σεβαστό ποσό δάνεισε η Χαβά κατήν, δηλαδή 3.250 γρόσια προς 15%. Οι τόκοι που εισέπραττε σε μια χρονιά εξασφάλιζαν μία αξιοπρεπή διαβίωση.

Η Εμινέ κατήν δάνεισε δύο φορές από 1.000 γρόσια προς 15%

113. Κατάστιχο, 58.

114. Κατάστιχο, 58.

115. Κατάστιχο, 59.

116. Κατάστιχο, 62. Συναντήσαμε ήδη και μία ακόμη Πελοποννήσια.

117. Κατάστιχο, 57.

118. Κατάστιχο, 59.

119. Κατάστιχο, 2-15.

120. Αξιωματούχος.

Μουσουλμάνα της Κωνσταντινούπολης, 19ος αιώνας. Δημοσιεύτηκε από τον D. Quataert.

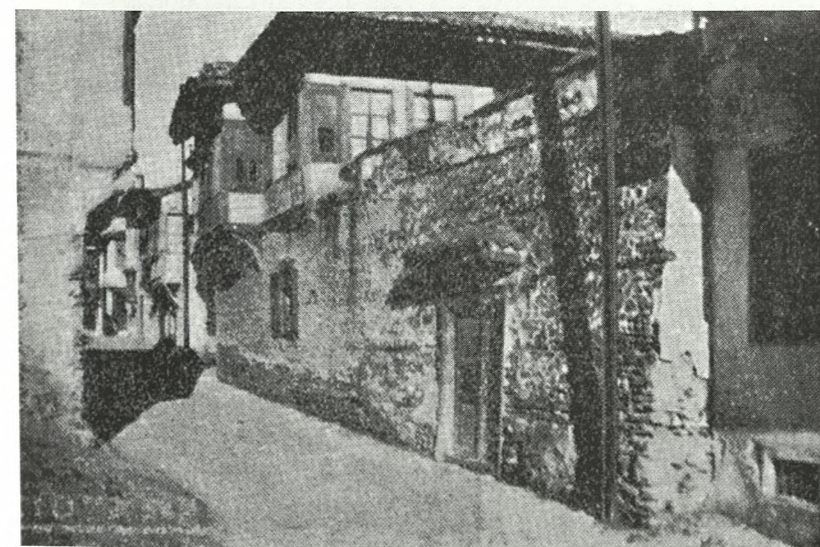
Η Απτήλ κατήν 1.500 γρόσια προς 13%, ενώ η Νεφησά κατήν και η Χατζή χανούμ το ίδιο ποσό, αλλά με 15%.

Η Φατμέ κατήν 1.500 προς 15% και η Ραμπιέ κατήν 1.280 προς 13,5%.

Η Ρουκσέ κατήν, η Μερχούμ χανούμ, η Μελινέ χανούμ, 1.000 γρόσια προς 15%, ενώ η Ζεϊνβέτ κατήν δάνεισε 1.100 γρόσια.

Ο αναγνώστης αντιλαμβάνεται ότι οι συναλλαγές αυτές μαρτυρούν την ύπαρξη ενός πιστωτικού μηχανισμού. Η ελληνική κοινότητα έπρεπε να καταβάλει τους φόρους απευθείας στην οθωμανική διοίκηση σε μετρητά. Η καταβολή έπρεπε να γίνει άμεσα, πριν συγκεντρωθούν τα χρήματα από τα μέλη της κοινότητας. Έτσι, οι διαχειριστές της κοινότητας δανείζονταν χρήματα, κατέβαλαν τους φόρους και μετά έπρεπε να συγκεντρώσουν το ποσό από κάθε χριστιανό και χριστιανή της Θεσσαλονίκης, για να πληρώσουν το κεφάλαιο και τους τόκους. Καθώς όμως το επιτόκιο ήταν υψηλό, το χρέος συσσωρευόταν. Γι' αυτό και το 1792 έγινε προσπάθεια να εισπραχθεί ολόκληρο και αναδρομικά, ώστε να σταματήσει η συνεχής χρέωση της ελληνικής κοινότητας[121]. Μέσα από αυτήν την προσπάθεια που έκαναν τότε οι ηγέτες της ελληνικής κοινότητας, δίνουν τις αχνές μαρτυρίες τους οι γυναικείες φιγούρες, που καταγράψαμε σ' αυτό το κείμενο. Κανείς δεν έχει ασχοληθεί μέχρι σήμερα με αυτά τα αινιγματικά πρόσωπα: την Μπακλαβού, που χήρεψε μικρή, την Τατάνα και τις άλλες.

Κατοικίες στην οδό Σωκράτους, συνοικία Αγίου Αθανασίου. Εδώ κατοίκησαν και έζησαν μερικές από τις γυναίκες που περιγράφονται στο παρόν κείμενο.

121. Ε. Χεκίμογλου, "Θεσσαλονίκη 1792: Σε οικονομικό αδιέξοδο η Ελληνική Κοινότητα", *Μακεδονική Ζωή*, 304 (Σεπτέμβριος 1991), 31-33. Του ιδίου, "Θεσσαλονίκη: Άρχοντες" και συντεχνίες στα τέλη του 18ου αιώνα", *Μακεδονική Ζωή*, 305 (Οκτώβριος 1991), 33-35 και 307 (Δεκέμβριος 1991), 19-23.

Οι εποχές αλλάζουν.

Οι αξιοσέβαστοι αυτοί διανοούμενοι δεν γνώρισαν ποτέ το ηλεκτρονικό ταχυδρομείο.

Εμείς όμως το χρησιμοποιούμε.

Αν θέλετε να μαθαίνετε τα νέα μας με e-mail, ενημερώστε μας στο peebe2@otenet.gr.

Η ηλεκτρονική σύνδεση μεταξύ μας είναι γρήγορη, φτηνή και επιτρέπει άμεση, αμφίδρομη επικοινωνία.

Μας επιτρέπει να σας πληροφορούμε για την ύλη των υπό έκδοση τευχών και για τις εκδηλώσεις μας.

Μας επιτρέπει να σας εφοδιάζουμε κάθε φορά με αναδρομικό κατάλογο των μελετών που δημοσιεύθηκαν στα προηγούμενα τεύχη της «Θεσσαλονικέων Πόλεως», έτσι ώστε να μπορείτε να ανατρέξετε στο κείμενο που επιθυμείτε.

Και βέβαια, αν έχετε καταχωρήσει το peebe2@otenet.gr στον κατάλογο των διευθύνσεών σας, θα είναι και για σας πιο εύκολο να μας γράψετε τη γνώμη σας για τα νέα τεύχη μας.

Η γνώμη σας μας είναι πάντοτε πολύτιμη.

Σε μία έκδοση σαν τη δική μας, τα κείμενα είναι το 49%. Το 51% είναι οι αναγνώστες.

Με την ηλεκτρονική επικοινωνία, η επαφή ανάμεσα στον αναγνώστη και σε μας, που ετοιμάζουμε την ύλη, μπορεί και πρέπει να γίνει πιο αποτελεσματική.

Οι εποχές αλλάζουν. Τις αλλάζουμε.

ΚΑΤΑΘΕΣΗ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ (17 €) ΣΤΗΝ ΤΡΑΠΕΖΑ ΠΕΙΡΑΙΩΣ
ΑΡΙΘΜΟΣ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟΥ 5237-011001-350.
ΜΗΝ ΞΕΧΑΣΕΤΕ ΝΑ ΣΗΜΕΙΩΣΕΤΕ ΤΟ ΟΝΟΜΑ ΚΑΙ ΤΟ ΤΗΛΕΦΩΝΟ ΣΑΣ.

Σιδηρουλα Ζιωγου-Καραστεργιου

ΟΙ ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΤΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ:

19ος ΑΙΩΝΑΣ - ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΣ· ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΕΠΙΣΚΕΨΙΣ[1]

ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΥΦΡΟΣΥΝΗ ΣΑΜΑΡΤΖΙΔΟΥ ΚΑΙ ΤΗ ΜΑΡΙΑ ΔΗΜΙΤΣΑ ΣΤΗ ΜΕΡΟΠΗ ΒΑΣΙΛΙΚΟΥ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΛΠΙΔΑ ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ

Οι γενικότερες ριζικές οικονομικοκοινωνικές ανακατατάξεις και έντονες ιδεολογικές ζυμώσεις που χαρακτηρίζουν τα χρόνια του μεσοπολέμου συνδέονται στην πόλη της Θεσσαλονίκης άμεσα με τις ειδικότερες συνθήκες που δημιούργησε η ένταξη της Μακεδονίας στο ελεύθερο κράτος και η Μικρασιατική καταστροφή με την έλευση των προσφύγων. Το γενικότερο αυτό πλαίσιο συνδέεται, οπωσδήποτε, άμεσα με την ανάπτυξη της εκπαίδευσης και την εξέλιξη της κοινωνικής θέσης των γυναικών. Την εποχή αυτή παρουσιάζεται εκπαιδευτική έκρηξη με την αλματώδη αύξηση του αριθμού των μαθητριών, την ίδρυση νέων σχολείων Αθμιας και Βθμιας Εκπαίδευσης, την έναρξη λειτουργίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Παράλληλα, η κοινωνική δραστηριότητα των γυναικών διευρύνεται αισθητά, ιδρύονται νέοι σύλλογοι, κυκλοφορούν περιοδικά και εφημερίδες με νέα αιτήματα και διεκδικήσεις.

Στην πνευματική ιστορία της Θεσσαλονίκης αποτυπώνεται με σαφήνεια η πορεία των γυναικών από τις αρχές του 19ου αιώνα μέχρι το μεσοπόλεμο και καταγράφονται οι φάσεις και τα στάδια της μακρόχρονης αυτής εξέλιξης από το δικαίωμα στην παιδεία μέχρι τη διεκδίκηση πολιτικών δικαιωμάτων. Η πορεία αυτή περιλαμβάνει, σχηματικά, τρεις φάσεις. Στην πρώτη (πρώτο μισό 19ου αι.) το ενδιαφέρον επικεντρώνεται στη δυνατότητα πρόσβασης στην εκπαιδευτική διαδικασία, στη δεύτερη (1870-1912) η συλλογικότητα με στόχο τη φιλανθρωπία (με την ευρύτερη έννοια του όρου) και τη συμμετοχή στους εθνικούς αγώνες συμπληρώνουν το ρόλο της μορ-

1. Στην επισκόπηση αυτή γίνεται λόγος για την παρουσία των Ελληνίδων στην πνευματική ζωή της Θεσσαλονίκης όπου, όπως είναι γνωστό, ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο διαδραμάτισαν οι γυναίκες της εβραϊκής, της αρμενικής καθώς και της κοινότητας των Δυτικών.

φωμένης γυναίκας και στην τρίτη, που χρονολογικά συμπίπτει με την περίοδο του μεσοπολέμου, ο αγώνας επικεντρώνεται στη διεκδίκηση πολιτικών δικαιωμάτων.

Στην προκείμενη προσέγγιση η εκπαίδευση αποτελεί το συνδετικό κρίκο όλων αυτών των φάσεων, τον άξονα πάνω στον οποίο διαμορφώνονται οι επί μέρους τάσεις. Είναι εμφανές ότι όσο απλώνεται το εκπαιδευτικό δίκτυο στο 19ο αιώνα, όσο αυξάνονται οι εγγράμματες γυναίκες, τόσο η παρουσία τους γίνεται αισθητή στους καταλόγους συνδρομητών που υποστηρίζουν την έκδοση βιβλίων, αλλά και στο κοινό των φιλανθρωπικών και πολιτιστικών συλλόγων. Επιπρόσθετα, δασκάλες είναι οι πρώτες που εκδίδουν το 19ο αιώνα βιβλία στη Θεσσαλονίκη, και οι διευθύντριες του Παρθεναγωγείου αξιοποιούν το βήμα του εν Θεσσαλονίκη Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου για να μιλήσουν σε σειρά «Δημοσίων Μαθημάτων». Στη δεύτερη δεκαετία του εικοστού αιώνα το σχολικό δίκτυο διευρύνεται, κυκλοφορεί το *Ημερολόγιον Θεσσαλονίκης*, βήμα πολλών γραφουσών της πόλης, ενώ στο τέλος της τρίτης δεκαετίας οι μαθήτριες στα Βθμια σχολεία και οι φοιτήτριες της Φιλοσοφικής Σχολής αυξάνουν σταδιακά, οι γυναικείοι σύλλογοι πληθαίνουν και έχει διαμορφωθεί πλέον το πλαίσιο συζήτησης για τα πολιτικά δικαιώματα. Στην πορεία αυτή η εκπαίδευση και οι μορφωμένες γυναίκες, με την πρωτοπορία των διδασκαλισσών, αποτελούν κεντρικό άξονα που διαμορφώνει το πλαίσιο των επιμέρους φάσεων μέχρι το 1940.

ΜΕΡΟΣ Α΄. ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗΣ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑΣ (19ος αι. ΕΩΣ 1912)

Στο 19ο αιώνα καταγράφονται δύο φάσεις της γενικότερης πνευματικής πορείας και εκπαιδευτικής δραστηριότητας των γυναικών στη Θεσσαλονίκη.

Φάση πρώτη: Δικαίωμα συμμετοχής στην παιδεία και την εκπαίδευση – συγγραφική δραστηριότητα. *Φάση δεύτερη:* Φιλανθρωπική κίνηση – εθνικοί αγώνες.

Φάση πρώτη: Δικαίωμα συμμετοχής στην παιδεία - Συνδρομήτριες βιβλίων

- ***Θρησκευτική ζωή – Συμμετοχή στη ζωή της Εκκλησίας***

Στις αρχές του 19ου αιώνα ονόματα γυναικών συναντούμε σε άμεση συνάφεια με την Εκκλησία και τη θρησκευτική ζωή. Τα ονόματα αυτά ανήκουν στις γνωστές οικογένειες της Θεσσαλονίκης και, συχνά, παραπέμπουν στα πρόσωπα που θα πρωταγωνιστήσουν στην πνευματική ζωή και κίνηση στις κατοπινές περιόδους.[2] Τα μέλη της οικογένειας Καυταντζίογλου, για παράδειγμα, ενισχύουν οικονομικά τη Μονή Βλατάδων. Μεταξύ αυτών αναφέρεται και «η δούλη του άρχοντος Ιωάννου Γούτα Καυταντζίογλου Σουλτάνα, η δούλη Σμαράγδα, η Αικατερίνη Γ. Χαρίση». Η σύζυγος του Μερκούριου Καυταντζιόγλου (αδελφού του Ιωάννη) Φανή ή Θεοφανώ Δεβερνιέρ, μετά το θάνατο του συζύγου της, απέκτησε, επίσης, στενούς δεσμούς με τη Μονή Βλατάδων. Σε κώδικες της εποχής συχνά αναγράφεται το όνομά της μεταξύ των δανειστών της Μονής.[3] Γυναικεία ονόματα αναφέρονται στους κώδικες των εκκλησιών και σε σχέση με την καταβολή χρημάτων για την αγορά στασιδιών. Για τη μικροϊστορία των γυναικών ακόμα και τέτοιου είδους «ασήμαντες» μαρτυρίες αποκτούν άλλη διάσταση. Αποτελούν, σημειολογικά, κατοχή «δημόσιας» —έξω από τον ιδιωτικό χώρο του σπιτιού— παρουσίας. Φέρνουν, στο περιθώριο έστω, την κοινωνική πραγματικότητα και φωτίζουν πλευρές της καθημερινής ζωής των γυναικών σε μια τόσο πρώιμη εποχή που οι άμεσες γυναικείες μαρτυρίες είναι εξαιρετικά σπάνιες. Μέσα από την εκκλησιαστική ζωή, επομένως, εξασφαλίζεται για τις πλούσιες οικοδέσποινες της Θεσσαλονίκης μια «δημόσια» – επώνυμη θέση. Σε κώδικα της Μονής Βλατάδων υπάρχει η μαρτυρία ότι κατά το έτος 1802 «ηγόρασαν στασίδια η κυρία Βαρβάρα, γυνή του Γεωργίου Παπάζογλου, η κυρία

2. Είναι αισθητή η απουσία μελετών που να έχουν σχέση με την καθημερινή ζωή (οικογενειακή και δημόσια) και τις κοινωνικές σχέσεις στη Θεσσαλονίκη του 19ου αιώνα.

3. Γ. Στογιόγλου, *Μοναστήρια της Μακεδονίας, Α΄. Μοναστήρια της Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη, Εκδ. Οίκος Αφών Κυριακίδη, 1990, σσ. 276-277.

Σμαράγδα, γυνή του Στέργιου Τριανταφύλλου, η κυρία Σωσάνα, γυνή του Μάλου Μπογιατζή». Κατά το έτος 1803 «επωλήθησαν στασίδια εις την κυρίαν Μαρουδίτζαν, γυνή του κυρ Μανόλη Σερεκλή, την κυρίαν Μπεγίνα, θυγατέρα τού ποτε Χατζηπαναγιώτη Τζηναρλή, την κυρίαν Μαρίαν, γυνή Μόσχου ήτοι Πέτρου Βαρελά». Το 1804 «επωλήθησαν στασίδια εις την κυρίαν Μαρίαν, γυνή του Γεωργίου Ακτάρη και θυγατέρα Μούμου Μαχραματζή και εις την κυρίαν Δούκενα, τού ποτε Ηλία Καραμπατζή» και το 1809 «εις την κυρίαν Ελένην, γυνή Κωνσταντή Τουτουντζή, την κυρίαν Κουζινή ποτε Δημητρίου γυνή Κάπηλα».[4] Παράλληλα, λοιπόν, με τη γνωστή, ευρεία και πολυδιάστατη συμμετοχή των γυναικών στη ζωή της εκκλησίας, έχουμε και τις πρώτες «επώνυμες», σχετικές μαρτυρίες από τις αρχές του 19ου αιώνα.

- ***Εκπαιδευτική ζωή – Συγγραφική δραστηριότητα***

– *Οικονομική ενίσχυση των Σχολείων: Κληροδοτήματα και εισφορές*

Οι γυναίκες της Θεσσαλονίκης συμμετέχουν ενεργά, στο πρώτο μισό του 19ου αιώνα, στα γενικότερα εκπαιδευτικά δρώμενα και συμπαραστέκονται στους αγώνες της ελληνικής κοινότητας για την ίδρυση, τη λειτουργία και την αναδιοργάνωση των σχολείων. Η Ευπραξία Τουζόλη αφιερώνει το σπίτι της στον Άγιο Υπάτιο, που πωλείται το 1832 για τις ανάγκες ανοικοδόμησης του αλληλοδιδακτικού, η Ελισάβετ Σπανδωνή[5] προσφέρει το 1834 για τα σχολεία της πόλης 300 γρόσια και η Καλούδα η Χιώτισσα 500 γρόσια το 1843.[6] Λίγα χρόνια αργότερα, το 1846, η Άννα Γιακουμή Πάικου προσφέρει για τις ανάγκες των σχολείων της κοινότητας 7.500 γρόσια το χρόνο, τόκους από ποσό 1.500 ρουβλίων που κατέθεσε η ίδια στη Μόσχα (το 1875 προσθέτει άλλα 6.200 ρούβλια) και το ζεύγος Νικολάου και Μαρίας Στερίου προσφέρει, την ίδια χρονιά, 7.000 ρούβλια χάρτινα.[7] Σε έκκληση της Εφορείας των Σχολείων το 1847 για έκτακτη εισφορά η Ελένη Τσανού προσφέρει 3.000 γρόσια, το 1848 η Μαρία Θ. Κανέλλη ενισχύει την Εφορεία των Σχολείων με 1.825 γρόσια και η Αικατερίνη Δέλτα με 1.500 γρόσια. Η Μαριγώ Στεργίου Καρανικόλα διαθέτει το 1854 το αρχοντικό της στην οδό Σωκράτους, για να στεγαστεί το Παρθεναγωγείο της πόλης. Η Μαρία Ν. Ρογκότη κληροδοτεί από το 1857 για τα σχολεία 4.500 ρούβλια. Η Πουλχερία Πρασακάκη διέθεσε το σπίτι της για τις ανάγκες των σχολείων και από το 1863 η Ελισάβετ Καστριτσίου διέθεσε το ήμισυ του εισοδήματος από τη μεγάλη περιουσία της για τα «ιερά καθιδρύματα» της Θεσσαλονίκης (το 1884 το κληροδότημα δημεύτηκε από τη ρουμανική κυβέρνηση).[8] Στους οικονομικούς απολογισμούς της Εφορείας των Εκπαιδευτικών Καταστημάτων επισημαίνεται με έμφαση ο σημαντικός ρόλος των Ευεργετών της Κοινότητας. Στον κατάλογο των σημαντικότερων κληροδοτημάτων των σχολείων συμπεριλαμβάνονται της **Ελισάβετ Καστριτσίου**, της **Άννας Γιακουμή Πάικου** (ή **Μπαλάνινας**), της **Μαρίας Ν. Ρογκότη** και της **Μαρίας Ν. Στερίου**.[9]

– *Συνδρομήτριες βιβλίων*

Η σχέση με το βιβλίο και την ανάγνωση παρουσιάζει στην ιστορία της αγωγής και της εκπαίδευσης ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Για το 18ο και το πρώτο μισό του 19ου αιώνα οι κατάλογοι των συνδρομητών έχουν μεγάλη σημασία λόγω της έλλειψης στοιχείων που να αποτυπώνουν με

4. Γ. Στογιόγλου, *ό.π.*, σσ. 279-280.

5. Θυγατέρα του ευεργέτη Ιωάννη Γούτα Καυταντζιόγλου, σύζυγος του εκ Σερρών εμπόρου Σπανδωνή Χατζή-Κωνσταντίνου Βασματζή. Γ. Στογιόγλου, *ό.π.*,σ.275.

6. Σ. Ζιώγου- Καραστεργίου, *Κατάστιχον της Ελληνικής Σχολής Θεσσαλονίκης 1825-1844*, υπό δημοσίευση στο *Θεσσαλονίκη*, Τόμ. 6 (2002).

7. Γ. Στογιόγλου, *Νέα στοιχεία για τα σχολεία της Ελληνικής Κοινότητας της Θεσσαλονίκης στην εποχή του Μητροπολίτη Ιερώνυμου (1841-1853)*, Θεσσαλονίκη, Εκδ. Π. Πουρναρά, 1985, σσ. 34, 70 και 90.

8. Γ. Στογιόγλου, *ό.π.*, σσ. 44, 46-47, 84, 90.

9. Γ. Στογιόγλου, *ό.π.*, σσ. 83, 84 ,88 και 90-91.

ενάργεια την εκπαιδευτική πραγματικότητα. Μας δίνουν τους αριθμούς των ατόμων (ανδρών και γυναικών) που ενδιαφέρθηκαν, σε μια τόσο πρώιμη εποχή, για το βιβλίο, την κοινωνική τους προέλευση, τις προτιμήσεις τους. Στη δεύτερη δεκαετία του 19ου αιώνα στον κατάλογο των συνδρομητών της Θεσσαλονίκης για το βιβλίο *Λόγοι των Αττικών Ρητόρων* του Νεόφυτου Δούκα (Βιέννη, 1813) και το έργο *Προδιοίκησις εις τον Ερμήλον ή Δημοκριθηράκλειτον* του Μιχαήλ Περδικάρη (Βιέννη, 1817), καταγράφεται μόνον το όνομα της Άννας (Ανέτας) Μπαλάνου που χαρακτηρίζεται ως «ευγενεστάτη και φιλομαθής Άννα σύζυγος του κυρίου Μπαλάνου».

Ο αριθμός των γυναικών-συνδρομητριών αυξάνει σταδιακά από τα μέσα του 19ου αιώνα και εξής (Πίν. Ι). Η ιδιαίτερα επιτυχής λειτουργία, από το 1854 και εξής, στην πόλη παρθεναγωγείου που σταδιακά εξελίχθηκε σε ανώτερο εκπαιδευτικό ίδρυμα, έπαιξε, οπωσδήποτε, καταλυτικό ρόλο στην εξάπλωση της παιδείας και στην αύξηση του αριθμού των μορφωμένων γυναικών. Η λειτουργία, την ίδια εποχή, ελληνικών τυπογραφείων βοήθησε, οπωσδήποτε, την εκτύπωση και την κυκλοφορία των βιβλίων στην πόλη. Η καταγραφή των ονομάτων και του αριθμού των συνδρομητριών που συμπεριλαμβάνονται σε εκδόσεις των τυπογραφείων της Θεσσαλονίκης[10] φανερώνει ότι αρκετές γυναίκες παρακολουθούν τα γενικότερα πνευματικά δρώμενα της πόλης αφού καταγράφονται, με εμφανώς αυξητική τάση, ως συνδρομήτριες βιβλίων. Στις εκδόσεις της δεκαετίας 1850-1860 στους καταλόγους εγγράφονται 39 συνδρομήτριες, τη δεκαετία 1860-1870 ο αριθμός αυξάνεται σε 90, τη δεκαετία 1870-1880 σε 102, τη δεκαετία 1880-1890 σε 79, και την τελευταία δεκαετία 1890-1900 σε 78. Από τους καταλόγους των συνδρομητριών, επομένως, γίνεται εμφανές ότι οι γυναίκες της Θεσσαλονίκης ενδιαφέρονται σταδιακά για το διάβασμα, αφού ενισχύουν, επώνυμα, με τη συνδρομή τους φιλολογικές, λογοτεχνικές, τοπογραφικές και ποικίλου περιεχομένου εκδόσεις. Οι αριθμοί, βέβαια, των γυναικών συνδρομητριών, παρά την αυξητική τάση που παρουσιάζουν, είναι μικροί σε σχέση με τους αντίστοιχους των ανδρών και δείχνουν ότι την ιδιαίτερη προτίμησή τους συγκεντρώνουν τα κείμενα εκείνα που σχετίζονται άμεσα με γυναικεία θέματα, όπως είναι οι σχέσεις μητέρας κόρης ή οι ηρωίδες του Ομήρου. Οι διευθύντριες του Παρθεναγωγείου Ειρήνη Κοκκίνου (Χαρίση), Ευφροσύνη Σαμαρτζίδου, Πολυξένη Αντωνίου, Μαρία Αργυροπούλου και πολλές άλλες δασκάλες, κάνουν αισθητή την παρουσία τους στους καταλόγους. Επισημαίνουμε, μάλιστα, το γεγονός ότι η αναφορά του ονόματος της Σαμαρτζίδου σε δύο καταλόγους των ετών 1868 και 1870 αποτέλεσε τεκμήριο για την παρουσία της γνωστής λόγιας στη Θεσσαλονίκη, γεγονός που δεν μπορούσαμε να τεκμηριώσουμε επαρκώς, λόγω της έλλειψης σχετικών πηγών. Τέλος, καθώς η γυναικεία παιδεία και εκπαίδευση συνδέεται, ιδιαίτερα την εποχή αυτή, άμεσα με την κοινωνική προέλευση, τα επώνυμα των συνδρομητριών παραπέμπουν σε γνωστές οικογένειες της πόλης που πρωταγωνιστούν και στη γενικότερη κοινωνική ζωή και τη φιλανθρωπική κίνηση. Καθώς, μάλιστα, σε πολλές περιπτώσεις, καταγράφονται πολλά μέλη της ίδιας οικογένειας, πιστεύουμε ότι οι κατάλογοι αυτοί αποτελούν πολύτιμο δημογραφικό υλικό για την ανασύνθεση της ιστορίας των παλαιών οικογενειών της Θεσσαλονίκης. Με συνδρομές 10 "σωμάτων" των βιβλίων έχουν καταγραφεί τρεις κυρίες: η Ελένη Άμποτ, η Λαμπριν. Μεγαβούλη και η Πουλχερία Πρασσακάκη. Τη μεγαλύτερη συχνότητα καταγραφών εμφανίζουν οι εξής οικογένειες, με αλφαβητική σειρά: Άββοτ (5), Αναστασίου (4), Αυξεντιάδου (9), Βάρδα (4), Βαφειάδου (4), Βλάτζη (4), Βλιάτη (4), Γεωργίου (4), Δημητριάδου (6), Δούκα (4), Θωμά (4), Κεχαγιά (5), Κωνσταντινίδου (5), Λεβούνη (5), Μιχαήλ (11), Μουστοξύδου (4), Πάνου (4), Παπαγεωργίου (6), Παπαδοπούλου (5), Στράττη (4), Χαρίση (6). Το θέμα αυτό παρουσιάζει, οπωσδήποτε, ιδιαίτερο ενδιαφέρον και απαιτεί ειδική μελέτη, για να συνε-

10. Konstantinos N. Plastiras, *Les imprimes helleniques publies a Thessaloniki (1850-1912). Contribution a la bibliographie hellenique*, Thessaloniki, 2001.

Πίνακας Ι. Συνδρομήτριες βιβλίων σε εκδόσεις τυπογραφείων Θεσσαλονίκης (1850-1900)[11]

Ι. Δεκαετία 1850-1860	
1. *Απομνημονεύματα μητρός δυστυχούσης προς την θυγατέρα της*, μεταφρασθέν εκ του γαλλικού υπό Αντωνίου Μόσχου, 1850.	Αθηναΐλη Ν. Ελένη (2), Άμποτ Ελένη (10), Αναστασίου Αικατερίνη, Αυξεντιάδη Ν.Καλυψώ, Βλάντζη Δ.Πολυξένη, Βογιατζόγλου Γ. Ελένη, Βρετέλη Ελένη, Βρετέλη Μαριγώ, Γεωργίου Χ. Μαριγώ, Draghon Helene (2), Ιωάννου Ελισάβετ, Ιωάννου Μαριγώ, Καράλη Μ. Κ. Ελένη, Κοντού Γ. Ελένη, Μόσχου Ιω. Καλλιόπη, Μουστοξύδη Ρόζα (4), Νινή Ν.Δόμνα, Οικονόμου Μαριγώ, Παρτίδη Αικατερίνη, Παρτίδη Μαριγώ, Πατρίκη Αικατερίνη (4), Πατρίκη Ελισάβετ (2), Σκαρλάτου Ασπασία (4), Στεργίου Μαριγώ (2), Χαρίση Μαρία (2), Χριστοδούλου Χ. Χαρίκλεια (2).
2. *Ηθική*, υπό του μακαρίτου Κ. Κούμα, 1852.	Η ευγεν. Κυρία Σ. Δόσκου [Λ. Δόσκος, Υποπρόξενος της Ελλάδος]
3. *Βόλνευ – Φυσικός Νόμος ή Φυσικαί αρχαί της Ηθικής*, μετ. Κ. Πεντεδέκα, 1854.	Βάμβα Γεωργίου Φανή.
4. *Ιστορία Χρονική περιέχουσα πάσαν την Κοσμογονίαν*, Μιχ. Γλυκάς, 1858.	Βαλτατζή Ν. Αννέτα, Βάμβα Γ. Δ. Ελίζα , Βάμβα Γ. Δ. Φανή, Βλαχάβα, Ν. Αικατερίνα, Γιαννούλη Αννέτα-Δ. Βογδάνου, Εκμετσιμπάς Δημ. Ευαγγελίτσα, Κοκκίνου Ειρήνη, διδασκάλισσα, Ππ. Γεωργ. Αθαν. Μαργιόγκα, Τζήμα –Τσιόμου Ελίζα, Τσιορτσάκη-Βοεράν Ελένη, Χτζ Αθαν. Καλλιστώ, Αμπατζή.
ΙΙ. Δεκαετία 1860-70	
5. *Η Μέλισσα ήτοι συλλογή ανεκδότων, αστείων και ποικίλων*, Κωνστ. Βαφειάδης, 1867.	Αβδελά Αρ. Σαρούλα, Αθανασίου Μαρία, Αποστόλου Ελισάβετ, Αυξεντιάδου Ν. Αμαλία, Βαφοπούλου Μαρία (5), Βλάτζη Δ. Αναστασία, Βλάτζη Δ. Πολυξένη, Βλάτση Δ. Μαρία, Δέλιου Ελένη, Δέλιου Πολυξένη, Δημητρίου Μαρία, Ηρακλείδου Μαρία, Θεολόγου Γ. Πηνελόπη, Θωμαΐδου Αικατερίνη, Λεβούνη Ειρήνη, Μενεξέ Ελίζα, Μιούκα Ελένη, Μόσκου Ελισάβετ, Πάνου Γ. Ολυμπία, Ρήγα Χ. Ευθαλία, Σακελλαρίδου Αθηνά, Στράττη Φανή.
6. *Αι παρ' Ομήρω γυναίκες*, Καμβούλιος Φ. Ρ., μετ. Μαρία Δήμιτσα, 1868.	Άββοτ Ελίζα, Αθανασίου Μαρ., Αυξεντιάδου Ν. Πουλχερία, Βάρδα Ευδοκία, Βατικιώτου Μαρ., Βαφειάδου Γ. Ελένη, Βαφοπούλου Ν. Μαρία, Βικέρδη Αικατ., Βιωράν Αικατ. (2), Βλιάτη Ελένη (3), Βριζάκη Μαρ., Γεωργιάδου Ν. Άννα (2), Δημητριάδου Αναστ. Θεοδ., Δούκα Ελένη, Ελλ. Σχολή Σιάτιστας, Θωμαΐδου Ελένη, Καρίπη Κ. Ελισάβετ, Καυταντζή Καλλιόπη, Κουβά Αθηνά (2), Κυριακού Άννα, Κώνστα Κ. Ευαγγελή, Λαζαρίδου Δ. Άννα, Ματθαίου Ασπ., Μεγαβούλη Κ. Ελένη (5), Μεγαβούλη Κ. Λαμπρινίτσα (10), Μηνά Ευαγγελή, Μουσούρη Κλεοπ. (2), Νιτσώτα Ζαχαρ., Οικονόμου Π. Μαρ. (2), Πα. Γεωργίου Παρασκ., Παππαδοπούλου Μαρ., Πολυδεύκους Φανή, Πρασσακάκη Πουλχερία (10), Ριγανέση Ασπασία, Σάββα Ολυμπ., Σαμαρτζίδου Ευφρ. (2), Σαχίνη Ι. Άννα (7), Σπύρου Αικατ., Σπύρου Βικτωρ., Σχινά Αικ. (2), Τριχοπούλου Σοφία, Τσιμάνη Ι. Μαρ., Χαρίση Αικατ., Χαρίση Ι. Ειρήνη (2), Χαρίση Ρόζα, Χα. Αναστασίου Αθηνά, Χα. Αναστασίου Ελένη, Χα. Αντωνίου Φανή.
7. *Περιγραφική ιστορία του Αγίου Όρους Άθω αρχήν έχουσα προ 2.187 ετών*, Διονύσιος Πίστης, πρώην Ξάνθης, 1870.	Elise D.Cassandreus, Καμαροπούλα Θεσσαλ. Μαριγώ, Κασσανδρέως Δ. Μαριγώ, Μαργαρίτου Α. Σαπφώ.

11. Τα ονόματα των συνδρομητριών καταγράφηκαν σε αλφαβητική σειρά, ενώ στα βιβλία οι κατάλογοι έχουν γίνει με βάση τον αριθμό των αντιτύπων. Σε παρένθεση σημειώνεται ο αριθμός των σωμάτων πάνω από 1. Στη μεταγραφή των ονοματεπωνύμων ακολουθήθηκε η ορθογραφία των πρωτοτύπων.

Πίνακας Ι. (συνέχεια)

8. *Αι αγρυπνίαι μου ήτοι συλλογή ποιήσεων λυρικών*, Αυξεντιάδης Αριστείδης Ν., 1870.	Αλεξάκη Καλυψώ, Αυξεντιάδη Ν. Ελισάβετ, Αυξεντιάδου Ν. Αμαλία, Αυξεντιάδου Ν. Ελένη, Αυξεντιάδου Ν. Μαρία, Βάρδα Λ. Μαριγώ, Λεβούνη Ειρήνη, Μεγαβούλη Ελένη, Μυστοξύδου Ελισάβετ, Μυστοξύδου Πηνελόπη, Παπαδοσταυριανού Ν. Α. (2), Παπ. Χρήστου Μαρία (2), Σαμαρτζίδου Ευφροσύνη (2), Στράττη Φανή (2).
III. Δεκαετία 1870- 80	
9. *Ήμην εγώ δράμα εις πράξεις δύο*, Ναπολέοντος Α. Ιατρού, 1871.	Βεκερέλη Ελένη, Κωστοπούλου Θ. Ροξάνδρα, Μακέφ Αλεξάνδρα (2), Μπονασέρα Πιππίνα, Στεργιάδη Γ. Αικατερίνη.
10. *Λόγοι Ισοκράτους προς Δημόνικον και Φίλιππον*, Σπάνιας Δ., 1871	Μελίδου Απ. Αικατ. (2), Μελίδου Απ. Φανή (2).
11. *Η δόλιος ευτυχία, δράμα πρωτότυπον εις πράξεις πέντε*, Ι. Κ. Ράμφος, 1871.	Αγγονάκη Ελίζα, Άμβοτ Χαρ. Άννα (2), Αντωνίου Χ. Μελπομένη, Βατικιώτου Σμαραγδή (5), Βλιάτη Αθ. Ελισάβετ, Βλιάτη Αθ. Μαρία, Γλάτα Ι. Καλλιόπη, Δούκα Ελένη (3), Ζαρκάδη Γ. Ανέτα, Θωμά Χ. Ελένη, Ιωαννίδου Καρολίνα, Καραγιαννογλούδα Ευθυμία, Καραγιαννογλούδα Ολυμπιάς, Καρίπη Κ. Ελισάβετ, Καρφά Μαριγώ, Κουκούλη Μαρία, Μακέφ Παρασκευή (3), Μαρκ Ελένη, Μαυρουδή Αικατερίνη, Μήχου Μαρία, Μιχαήλου Χ. Αικατερίνη, Μουστοξύδου Πηνελόπη, Πανταζίδου Αικατερίνη, Πρασσακάκη Πουλχερία (3), Σμιλίζη Καλλιόπη, Στράτη Φανή, Χαρίση Ρόζα (3), Χριστοδούλου Ελένη.
12. *Τρεις κεφαλαί δι' εν διάδημα*, Μυθιστορία Λέοντος Γοζλάν, μετ. Αναστασίου Συμεών και Κωνστ. Γ. Βαφειάδου, 1875.	Αλεξάνδρου Γ. Ελένη, Αναστασίου Χ. Αθηνά, Αστερίου Πηνελόπη, Αστρά Σ. Ευαγγελική, Βάρδα Μαριγώ, Βαφοπούλου Μαρία, Βολιάκου Καρολίνα, αι θυγατέρες του Βόσκου, Γαβριήλ Άννα, Γερασίμου Αλεξάνδρα (2), Γουίδου Γ. Αναστασία, Γρηγορίου Αναστασία, Δημάδου Ασπασία, Δημητριάδου Αικατερίνη, Δήμου Μαρία, Δούκα Βικτωρία, Ευαγγελίδου Β. Θεανώ, Ευαγγελίδου Β. Φανή, Ζάνα Κ. Ελένη, Ζαχαριάδου Αφροδίτη, Ζαχαριάδου Μαρία, Ηρακλείδου Κ. Μαριγώ, Ηρακλείδου Μαρία, Θεοδώρου Ελένη, Ιωαννίδου Καρολίνα, Καταφυγιώτου Γ. Καλλιόπη, Κοντογιάννου Δ. Ελένη, Lafont Mimica, Λούτσιτς Μαρία (3), Μιχαήλ Αικατερίνη (3), Μπλάτση Δήμητρα (2), Ναούμ Ελένη, Παναγιωτίδου Αικατερίνη, Πάνου Αικατερίνη, Πάνου Μαρία, Πανταζίδου Αικατερίνη, Παππαγεωργίου Α. Ελένη, Παππαδοπούλου Αφροδίτη, Παππαδοπούλου Ελένη, Παππάζογλου Ανδρομάχη, Παύλου Καλλιόπη, Στεφάνου Αικατερίνη, Στράτη Φανή, Τριχοπούλου Σοφία, Φιλίππου Καλλιόπη, Χαρίση Ι. Ειρήνη, Ψακή Γ. Ειρήνη.
13. *Ανθών ήτοι συλλογή ποιημάτων λυρικών*, Αυξεντιάδης Α.Ν., 1875.	Αδελφαί Αυξεντιάδου (5), Βατικιώτη Σμαράγδα, Γερασίμου Δ. Αλεξάνδρα (2), Χτζ Λαζάρου Χρυσάνθη, Λεβούνη Ανδρομάχη (2), Λεβούνη Πηνελόπη (2), Μιχαήλ Αικατερίνη, Μιχαήλ Ελένη.
14. *Αστυγραφία Θεσσαλονίκης ήτοι τοπογραφική περιγραφή της Θεσσαλονίκης*, Μιχαήλ Χατζή Ιωάννου, 1880.	Γιαννούλη Αναστασία, Αννίνου Ανδρονίκη, Βουγιούκα Ζωή, Γαροφαλίδου Θεαξένη, Δημητρίου Αναστασία, Ηρακλείδου Κ. Μαριγώ, Κωνσταντινίδου Παρασκευή, Μιχαήλ Αικατερίνη, Μιχαήλ Φανή, Ξανθίδου Φεβρωνία, Παππα- Ιωάννου Ν. Ολυμπιάς, Παππα-Αθανασίου Ελισάβετ.
IV. Δεκαετία 1880- 90	
15. *Συλλογή ποιήσεων λυρικών και σατυρικών*, Αυξεντιάδης Α., 1882.	Αδελφαί Αυξεντιάδου (4), Άββοττ Αικατερίνη (5), Αποστόλου Κλεαρέτη, Ζάννα Ιφιγένεια, Ζαφείρωφ Αυγούστα, Κωνσταντινίδου Ελένη (2), Κωνσταντινίδου Ευφροσύνη (2), Λογοθέτου Π. Ελένη (2), Μιχαήλ Βέη Αικατερίνη (5), Μιχαήλ Ελένη (3), Μουσούρου Γ. Μαρία, Μπίτσου Ι. Ελένη, Μπίτσου Ι. Φωτεινή, Μπλάτση Αμαλία (2), Νέρη Σοφία, Οικονόμου Κλεάνθη (2), Χαρδαλιά Β. Μαριγώ, Χ"Λαζάρου Κ. Ελίζα (2), Χ"Λαζάρου Ν. Χαρίκλεια (2), Χ"Λαζάρου Χρυσάνθη (5).

16. *Αναγνώσματα και λόγοι κατά διάφορους καιρούς εκφωνηθέντες*, Γ. Παπαγεωργίου, 1883.	Γούλα Αμαλία, Ζαρκάδη Άννα και: Βουλουβούτη Α. Ολύμπ, Γαρουφαλίδου Α. Θεαξ., Μεσθανέ Ανδρομάχη, Μιχαήλ Φανή, Ρέτσιου Ι. Αικατερίνη (Διδασκάλισσες εκ Θεσσαλονίκης εν Ξάνθη).
17. *Στιγμαί ρεμβασμού, συλλογή λυρικών ποιήσεων*, Παπούλιας Χ. Γεώργιος, 1885.	Άββοτ Π. Άννα, Αναγνώστου Δ. Κυριακ., Αποστολίδου Γ. Πενθ., Βλαχάβα Δ. Ευαγγελή, Δαΐφρονος Ευαγγελή, Δοζών Ερμηνεία, Ευαγγελίδου Β. Μαρία, Ζαρκάδη Άννα, Θωμά Ελένη, Καρίλλα Δόμνα, Κουτούβαλη Μ. Μελπ., Κωνσταντίνου Ελένη, Μητάκου Ασπασία, Μπαλτά Καλιρρόη, Νικολάου Μαρία, Παπαγεωργίου Άννα, Παπαγεωργίου Κατίνα, Παπαγεωργίου Χορ., Πέτρου Ευανθία, Σωτηρίου Ελένη, Ταβουλάρη Ευφημία, Ταβουλάρη Χαρίκλεια.
18. *Μένιππος ή διάφορα σατυρικά στιχουργήματα*, Παπούλιας Χ. Γεώργιος, 1888.	Atanasiu Cleopatra, Staglieno Catina (4), Αγαθοκλή Ν. Ελένη, Αδαμαντίδου Γ. Αθηνά, Αλιακοπούλου Ανδρομάχη, Αντωνιάδου Πολυξένη, Αντωνιάδου Φωτεινή, Βαφειάδου Κ. Έλενα, Βαφειάδου Κ. Αιμιλία, Βόνα Πηνελόπη, Γρατσιάνη Ελένη, Δημητριάδου Ζωή, Δημητριάδου Ι. Αικ. (2), Θωμά Ελένη, Θωμά Χαρίκλεια, Καλετζή Χρ., Γ. Μαργή, Κατακάλου Ελένη, Κώτσιου Ελένη, Κώτσιου Ευαγγελή, Μάνδρου Κ. Ελπινίκη, Μάνδρου Κ. Κλεοπάτρα, Μαξίμοβιτς Μ. Άννα (2), Ματθαίου Ανέτα, Πανακοπούλου Μαριγούδα, Παπαγεωργίου Σ. Νίνα, Σπίρι Ι. Ελίζα, Σταύρου Κ. Φανή, Σωτηρίου Ελένη, Φωτιάδου Ελένη, Χρυσοχού Ζαφυρώ.
V. Δεκαετία 1890-00	
19. *Τελευταίος έρως, οι αγώνες του βίου*, G. Ohnet, μετ. Αναστάσιος Συμεών, 1892.	Αγγελάκη Δ. Ευτέρπη, Βικοπούλου Γ. Ευδοκία, Βρέττα Κ. Ελίζα, Γερασίμου Δ. Αλεξάνδρα, Γεωργιέφ Κυριακίτσα, Γράβαρη Γρ. Ελένη, Δημητριάδου Γ. Πολυξένη, Δούκα Ελένη, Δούμα Γρ. Βιργινία, Ιωβάνοβιτζ Γρ. Αικατ., Κοτούλα Β. Ελένη, Λάλλα Μ. Φανή, Λαμπροπούλου Α. Ελένη, Μενεξέ Α. Ερατώ, Μιχαήλ Μ. Αικατερίνη, Μιχαήλ Ν. Νίνα, Μιχαηλίδου Θ. Καλυψώ, Μπερεκτζιάν Μπίτσου Μ. Ελένη, Νικαρούση Φ. Δήμητρα, Νικολαΐδου Ι. Φεβρωνία, Πανταζή Κατίνα, Παππαδοπούλου Ν. Θεανώ, Παυλάτου Ιουλία, Σχοινά Κ. Βικτωρία, Σωτηροπούλου Χρ. Κατίνα, Τζιμοπούλου Α. Ανδρονίκη, Τόσιτζ Όλγα, Φωκά Κ. Σοφία, Χρίστοβιτζ Μ. Βικτωρία.
20. *Απαρχαί ποιήσεως ήτοι τα πρώτα μου ποιήματα*, Παπανικολάου Γεώργιος (φοιτητής Ιατρικής), 1896.	Άββοτ Εδμ. Μαρία (2), Αγγελίδου Αγλαΐα, Ακριβοπούλου Ελένη, Αλιφέρη Αριάδνη, Βαφειάδου Ελένη, Βρεττά Γ. Μαρία, Γεωργίου Δ. Μαρία, Γρηγορίου Όλγα, Γρηγορίου Πολυξένη, Δημητριάδου Μαρία, Διδίκα Μαρία, Ζαφειρίου Ελένη, Ζαχοπούλου Ανδρομάχη, Ζωίδου Ελένη, Ιατρού Χριστ. Όλγα, Ιωάννου Κυριακή, Κεχαγιά Ελένη, Κοντού Γ. Άννα, Κοντού Γ. Τερψιχόρη, Κορωναίου Άννα, Κωνσταντίνου Αριάδνη, Λασποπούλου Ελένη, Μάρκου Β. Αμαλία, Μερκουρίου Ελένη, Μπίτση Χ. Μελανθώ, Νικολαΐδου Ευτέρπη, Νικολάου Αικατερίνη, Πανακοπούλου Πηνελόπη, Πάνου Παρασκευή, Παπαβασιλείου Ελένη, Παπαδημητρίου Ασπασία, Παπαδοπούλου Ευδοκία, Παπαθεοδοσίου Μ., Πετσάλη Θωμαή, Πιεράκη Ελένη, Πλάστα Ξ. Αθηνά, Σαμαρά Μπαλάσου, Σαχίνη Α. Αθηνά, Σιμώνη Δ. Σοφία, Σιμωνίδου Κλεάνθη, Σταύρου Άρτεμις, Σφήκα Ι. Μαρία, Τσιαμπούλου Ανδρονίκη, Χ"Ηλίου Σοφία, Χαρίτου Κλεοπάτρα, Χατζή Δημητρίου Ελένη, Χατζιόγλου Εμμ. Ελένη, Χρυσοπούλου Ευθυμία.

κτιμηθούν όλοι οι παράγοντες και να αναλυθούν οι επιμέρους μεταβλητές.

Μαρία Δούκα, σύζυγος Μαργαρίτη Δήμιτσα.

- *Γυναίκες Επίτιμα Μέλη του εν Θεσσαλονίκη Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου-Αναγνώσματα /Δημόσια Μαθήματα*

“Ο εν Θεσσαλονίκη Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος” είναι ένα από τα σημαντικότερα σωματεία του υπόδουλου ελληνισμού με πολυδιάστατο έργο και πλούσια δράση.[12] Για το λόγο αυτό θεωρούμε ιδιαίτερης σημασίας το γεγονός ότι στα επίτιμα μέλη του συμπεριλαμβάνει και τέσσερεις λόγιες γυναίκες της Θεσσαλονίκης: την Ελένη Δημητριάδου (από το 1879 και εξής), (αδελφή, πιθανότατα, του γυμνασιάρχη της εποχής αυτής Δ. Δημητριάδη), Αικατερίνη Άββοτ (από το 1881 και εξής), Ελένη Ν. Μπουκουβάλα (από το 1900) και Μαρία Αργυροπούλου (από το 1902).[13]

Είναι ιδιαίτερης σημασίας το γεγονός ότι οι δύο διευθύντριες του Παρθεναγωγείου, η Ελένη Μπουκουβάλα και η Μαρία Αργυροπούλου, κάνουν πρώτες χρήση του δημόσιου βήματος, συμμετέχοντας στα «Αναγνώσματα» που οργανώνει στη Θεσσαλονίκη ο Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος με τα εξής θέματα:

1901: «Η κ. Ελένη Μπουκουβάλα, διευθύντρια του Παρθεναγωγείου και επίτιμον μέλος του Συλλόγου, ανέγνωσε «Ανάμνησιν εκ Περιηγήσεων».[14]

1902: «Η κ. Μαρία Αργυροπούλου, διευθύντρια του Παρθεναγωγείου, περί της νήσου Κερκύρας».[15]

- *Συγγραφική δραστηριότητα - Λογοτεχνία - Ποίηση*

Η γυναικεία παρουσία στο γράψιμο, με έμφαση στο λογοτεχνικό τομέα, αυξάνει σημαντικά στις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα, γίνεται όμως αισθητή από τα μέσα του 19ου αιώνα. Η ποίηση προσελκύει αρχικά, το διήγημα και το μυθιστόρημα —ειδικά για τα παιδιά— στη συνέχεια, αλλά και η συγγραφή και έκδοση σχολικών βιβλίων.

Εκπρόσωποι των γυναικών-συγγραφέων της Θεσσαλονίκης πέντε δασκάλες, που ανέβηκαν τις σκάλες της ιεραρχίας, η πρώτη διευθύντρια, η δεύτερη υποδιευθύντρια του Παρθεναγωγείου, η τρίτη δασκάλα και καταξιωμένη λογοτέχνις, η τέταρτη διευθύντρια γνωστού ιδιωτικού παρθεναγωγείου. Πρόκειται για την **Ευφροσύνη Σαμαρτζίδου**, τη **Μαρία Μ. Δήμιτσα**, την **Αρσινόη Παπαδοπούλου** και την **Αγλαΐα Σχινά**. Ιδιαίτερα σημαντική θεωρούμε και τη βραχύβια, έστω, παρουσία της γνωστής λογοτέχνιδας από την Πόλη **Αλεξάνδρας Παπαδοπούλου** ως διευθύντριας στο Παρθεναγωγείο του Στέφανου Νούκα από τον Ιούλιο του 1905 μέχρι το Μάρτιο του 1906.

Ευφροσύνη Σαμαρτζίδου (1820-1877)

Στις πρώτες λόγιες γυναίκες της Θεσσαλονίκης συμπεριλαμβάνεται η Ευφροσύνη Σαμαρτζίδου, διευθύντρια του Παρθεναγωγείου από το 1864 μέχρι το 1870. Η Σαμαρτζίδου κατάγεται από τη Σκύρο, αλλά διαθέτει πλούσια εκπαιδευτική δράση αφού αναφέρεται η παρουσία της στην Κωνσταντινούπολη, τη Μυτιλήνη, τις Σέρρες, τη Λάρισα και το Βόλο. Στην Κωνσταντινούπολη εξέδωσε το 1850 το περιοδικό *Η Κυψέλη*, και στη συνέχεια ασχολείται με την ποίηση. Το 1857 τυπώνει στην Αθήνα «*Συλλογή ποιήσεων*» με την χορηγία της Ελένης Τοσίτσα.[16] Πεθαίνει στο Βόλο το 1877 και στην επιτάφια πλάκα υπάρχει ανάγλυφη παράσταση ανοιχτού βιβλίου μεγάλου σχήματος με ένα φτερό, που συμβολίζουν, οπωσδήποτε, άνθρωπο των γραμμάτων.[17] Η Σαμαρτζίδου κατατάσσεται στις πρωτοπόρες Ελληνίδες του 19ου αιώνα και για την πλούσια εκπαιδευτική της δράση αλλά και για την ενασχόλησή της με την ποίηση. Ο Γ.Χ. Ζ[αλοκώστας] σχολιάζει το 1851 ως εξής τη λογοτεχνική της δραστηριότητα: «*Αι ποιήσεις της κυρίας Σαμαρτσίδου εισίν ανάμεστοι πάθους, αισθήματος και χρωματισμού. Το μέτρον είναι αρμονικόν, και το ύφος εν γένει γλυκύ και αξιοπρεπές. Συγχαίρομεν εγκαρδίως την ποιήτριαν και προτρέπομεν αυτήν ν' αφιερωθή σπουδαίως εις το ακανθώδες, αλλ' ευγενές στάδιον... Εάν αι οικιακαί μέριμναι και η περί την αγωγήν των φιλτάτων φροντίς δύνανται να παρέξωσιν εις την ποιήτριαν ώρας τινάς ελευθερίας, ας επιμελήται την υφήν και το ύφος των περιπαθών εμπνεύσεων αυτής και ας μη αποθαρρύνεται. Η ευφυΐα νικά υπερδύναμος τα προσκόμματα*».[18] Παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον το γεγονός ότι η ίδια η Σαμαρτζίδου σχολιάζει στον πρόλογο της *Συλλογής* της την ενασχόλησή της με την ποίηση και το λόγο που την ώθησε να εκδώσει τα ποιήματά της: «*Οι ολίγοι ούτοι στίχοι, γραφέντες κατά διαφόρους καιρούς προς ιδίαν μου τέρψιν και προς χρήσιν μόνον των οικείων μου, δεν ήσαν προσδιωρισμένοι να δημοσιευθώσιν εν συλλογή, διότι ολίγας ώρας σχολής αφίνουσιν εις εμέ αι οικιακαί φροντίδες, η δε ποίησις, άνθος καλλιεργήσιμον και ποτιστικόν, απαιτεί μελέτην διηνεχή και ζηλότυπον επιμέλειαν. Και, όμως, ιδρυθέντος του εν Λαρίσση Παρθεναγωγείου, δαπάνη του συζύγου μου, εσκέφθην ότι ώφειλον, αμιλλωμένη και εγώ, να συντελέσω προς τον κοινωφελή τούτον σκοπόν, και απεφάσισα να εκδώσω το βιβλίον τούτο, προσδιορίσασα την είσπραξιν των συνδρομών εις όφελος των ορφανών κορασίων, άτινα εκπαιδεύονται διαιτώμενα εν τω ειρημένω καταστήματι*».[19]

Μαρία Μ. Δήμιτσα

Η πρώτη αυτοτελής έκδοση που συναντήσαμε στη σχετική βιβλιογραφία είναι μετάφραση της Μαρίας Μ. Δήμιτσα,[20] υποδιευθύντριας του Παρθε-

12. Για την πολυδιάστατη δράση του Συλλόγου αυτού βλ. Κυριάκου Μπονίδη, *Οι Ελληνικοί Φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι ως φορείς εθνικής παιδείας και πολιτισμού στη διαφιλονικούμενη Μακεδονία (1869-1914)*, Θεσσαλονίκη, Ι.Α.Ν.Ε. αρ.1, Εκδ. οίκος Αφών Κυριακίδη, 1996.

13. *ΚΘ΄ έτος του εν Θεσσαλονίκη Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου. Έκθεσις των κατά το ΚΘ΄ συλλογικόν έτος πεπραγμένων αναγνωσθείσα τη 23 Αυγούστου 1902 εν γενική των μελών συνεδρία υπό του προέδρου Κωνσταντίνου Τ. Καμμώνα, δικηγόρου, 1903, σ.37.*

14. *ΚΗ΄ έτος του εν Θεσσαλονίκη Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου. Έκθεσις των κατά το ΚΗ΄ συλλογικόν έτος πεπραγμένων, αναγνωσθείσα τη 23 Αυγούστου 1901 εν γενική των μελών συνεδρία υπό του προέδρου Κωνσταντίνου Τ. Καμμώνα, δικηγόρου. 1902, σ.17*

15. *ΚΘ΄ έτος του εν Θεσσαλονίκη... ό.π., σ.37.*

16. Ντίνου Χριστιανόπουλου, *Ανθολογία Μακεδόνων ποιητών 1860-1913*. Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Εντευκτηρίου, 2001, σ. 13 , Ελένης Βαρίκα, *Η εξέγερση των κυριών, Η γένεση μιας φεμινιστικής συνείδησης στην Ελλάδα, 1833-1907*, Αθήνα, Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος, 1987, σσ. 67, 146, 182, και, Κωνσταντίνου Ν. Πλαστήρα, *Η λογοτεχνική κίνηση στη Θεσσαλονίκη: πρώτες αισθητές διαμορφώσεις (1897-1912)*, Θεσσαλονίκη, 1998, σσ.76-77.

17. Βασιλείας Γιασιράνη-Κυρίτση, *Ιστορίες ζωής και θανάτου στο νεκροταφείο του Βόλου*, Δημοτική Βιβλιοθήκη Ν. Ιωνίας, Εκδ. Ώρες, 1996, σσ. 57-58.

18. Γ.Χ. Ζ[αλοκώστα], «Φιλολογία. Αι ποιήσεις της κυρίας Ευφροσύνης Σαμαρτσίδου», *Ευτέρπη*, τ.Ε΄ (1851), σσ. 159-160.

19. Ευφροσύνης Σαμαρτζίδου, *Συλλογή Ποιήσεων, δαπάνη της φιλογενεστάτης κυρίας Ελένης Μ. Τοσίτσα*, Αθήναι, 1857, [πρόλογος].

20. Η Μαρία Δήμιτσα είναι γυναίκα του γνωστού λόγιου και συγγραφέα Μαργαρίτη Δήμιτσα, γυμνασιάρχη στη Θεσσαλονίκη από το 1868 έως το 1870 και κόρη του Δούκα Νικολάου που πρωτοστάτησε το πρώτο μισό του 19ου αιώνα στα εκπαιδευτικά ως επίτροπος της Ελληνικής Σχολής ή μέλος της Σχολικής Εφορείας. Με χορηγία του Θεαγένους Χαρίση σπούδασε στο Αρσάκειο και εργάστηκε στη συνέχεια στο Ανώτερο Παρθεναγωγείο Θεσσαλονίκης. Γ. Στογιόγλου, *Νέα στοιχεία...*, *ό.π.*, σσ. 19-20.

ναγωγείου Θεσσαλονίκης την εποχή που διευθύντρια ήταν η Ειρήνη Κοκκίνου (1854-1864). Το έργο αυτό τυπώθηκε στη Θεσσαλονίκη το 1868, στο τυπογραφείο "Η Μακεδονία" του Ν. Βαγλαμαλή με τίτλο "*Αι παρ' Ομήρω Γυναίκες", συνταχθέν μεν υπό Φ.Ρ. Καμβουλίου Καθηγητού της Ρητορικής, μεταφρασθέν δε υπό Μαρίας Μ. Δήμιτσα*. Το βιβλίο αφιερώνεται "Τη ευγενεστάτη κυρία Μαρία Χ. Στεφανή Γαϊτανάκη" αφού από τον κατάλογο τον συνδρομητών γίνεται σαφές ότι ο Χα. Στεφανής Γαϊτανάκης κατέβαλε συνδρομή για 100 αντίτυπα του βιβλίου. Η έκδοση αυτή υποστηρίχτηκε σοβαρά από την εκκλησία, αφού τον κατάλογο των συνδρομητών ανοίγουν εφτά μητροπολίτες: ο Θεσσαλονίκης Νεόφυτος προεγγράφεται στον κατάλογο των συνδρομητών για 50 σώματα του βιβλίου, ο Κίτρους για 25, ο Καμπανίας και ο Αρδαμερίων για 10, οι Πλαταμώνος, Σερβίων και Κοζάνης και Πέτρας για 5 αντίτυπα. Ισχυρή οικονομική υποστήριξη, όμως, εξασφάλισε η Μαρία Δήμιτσα και από πλούσιους Θεσσαλονικείς. Ο Δημήτριος Ρογκότης προεγγράφεται για 30 σώματα του βιβλίου, οι Κων. Μεγαβούλης Βυζάντιος, Ιωάννης Πρασσακάκης, Αθαν. Χαϊδευτού για 10 σώματα, οι Φίλιππος Κ. Μεγαβούλη, και Σίμος Μιχαήλ για 5 κ.ά. Στον κατάλογο των συνδρομητών της έκδοσης αυτής που είναι ευάριθμος και καλύπτει γεωγραφικά διάφορες πόλεις της Μακεδονίας, αναφέρονται, όπως σχολιάσαμε ήδη, και πολλές γυναίκες.

Στον πρόλογο η μεταφράστρια εξηγεί τους λόγους που την οδήγησαν στο εγχείρημα αυτό που είναι εκπαιδευτικοί, πολιτιστικοί και εθνικοί. Τονίζει με έμφαση τη μεγάλη σημασία των Ομηρικών Επών όπου, κοντά στα άλλα, ο Όμηρος "μετ' *ανεφίκτου λεπτότητος και τέχνης εξεικόνισε και τας αρετάς των ηρωίδων αυτού*". Στη συνέχεια επισημαίνει το γεγονός ότι τα κείμενα αυτά είναι εντελώς άγνωστα στις μαθήτριες αλλά και στις ίδιες τις δασκάλες, αφού δεν διδάσκονται στο Παρθεναγωγείο. "*Εντεύθεν λοιπόν ορμωμένη*", συνεχίζει η Μ. Δήμιτσα, "*δικαιούμαι, νομίζω, να επιστήσω την προσοχήν των φιλομούσων αναγνωστριών εις την ορθήν εκτίμησιν των αγνών αισθημάτων και αξιοθαυμάστων αρετών του ημετέρου φύλου της παναρχαίας εκείνης εποχής και εις την εν μικροτάτω τουλάχιστον μέρει απομίμησιν αυτών*". Η μίμηση αυτή θα βοηθήσει επιπρόσθετα, κατά τη συγγραφέα, και στην επίτευξη ενός ευρύτερου —πολιτιστικού και εθνικού— στόχου: "*...αι προσδοκίαι της πεφιλημένης πατρίδος, πάντα τ' αγαθά εκ της ηθικής και πνευματικής προαγωγής του ημετέρου φύλου αναμενούσης, πληρέστατα να ικανοποιηθώσι*".

Αρσινόη Παπαδοπούλου (1853-1943)[21]

Θυγατέρα του γνωστού λόγιου Γρηγόριου Παππαδόπουλου που γεννήθηκε στη Θεσσαλονίκη αλλά έδρασε πολυδιάστατα στο Ελληνικό Κράτος, την Οθωμανική Αυτοκρατορία και τον απόδημο ελληνισμό. Μετά από καλές σπουδές στο Αρσάκειο και στο εξωτερικό, η Αρσινόη δίδαξε σε ιδιωτικά Παρθεναγωγεία της Αθήνας και στο Ανώτερο Παρθεναγωγείο της Θεσσαλονίκης (1892-1895), αλλά αφοσιώθηκε κυρίως στο γράψιμο και τη λογοτεχνία. Από τα αυτοτελή δημοσιεύματά της αναφέρουμε τα εξής: *Η αμοιβή της τιμιότητος και αληθής αγαθοεργία, μετάφρασις εκ της γαλλικής*, (Αθήναι, 1869), *Είκοσι διηγήματα προς χρήσιν των παίδων*, (Αθήναι, 1893), *Αθηναϊκά ανθύλλια*, (Αθήναι, 1895), *Μητρός υποθήκαι (αναγνωσματάριον Ε' Δημοτικού, βραβευθέν εις τρεις κατά συνέχειαν διαγωνισμούς της Κυβερνήσεως)*, (Αθήναι, 1896). Η μαθήτριά της Αγγελική Μεταλλινού θυμάται με την ευκαιρία ειδικής εκδήλωσης που διοργανώθηκε στη Θεσσαλονίκη το Δεκέμβριο του 1933 για να τιμηθούν τα εξήντα χρόνια φιλολογικής δράσης και προσφοράς της Αρσινόης Παπαδοπούλου: *«Δύο ήσαν αι τότε καθηγήτριαι του Παρθεναγωγείου μας. Η των Ελληνικών (αρχαίας γλώσσης) κ. Βικτωρία Παυλίδου του κ. Πάικου και η των Γαλλικών και της Φυσικής κ. Αρσινόη Παπαδοπούλου. Ποσάκις η σεμνή και τετιμημένη αυτή καθηγήτρια δεν εποίησε το μάθημα της Ανθρωπολογίας, με τόσα και τόσα ωραία διηγήματα ειλημμένα εξ αυτής της ζωής της και ποσάκις δεν μας συνήρπαζε με τας ζωηράς αφηγήσεις της, σχετιζομένας πάντοτε με το μάθημα, την Ελληνικήν ζωήν, την ύπαιθρον, την αγροτικήν, πλουτίζουσα την αδάμαστον και ζωηράν φαντασίαν μας. Ποτέ δεν θα λησμονήσω τα ωραία μαθήματα των πέντε αισθήσεων ... κυριολεκτικώς τόσον μας συνήρπαζον και μας ενεθουσίαζον πάντα ταύτα, ώστε ετρελλαινόμεθα διά το μάθημα της Ανθρωπολογίας και Φυσικής εν γένει, διερχόμεναι μαζή της αλησμονήτους ώρας. Τι συμπαθής μορφή και επιβλητική με το μικρό καπελλάκι της ως εσυνήθιζε να μας κάμη μάθημα και το μουσαμά της... Τούτου ένεκεν και η απεριόριστος χαρά μου διά την μέλλουσαν τιμητικήν φιλολογικήν εορτήν της πόλεώς μας ήτις πολλώ μάλλον δέον να εξυμνήση το φιλολογικόν τάλαντον της σοφής καθηγητρίας μου.»*[22]

Αγλαΐα Ν. Σχινά (1877-1974)

Στη στροφή του 20^ού^ αιώνα, το 1901, η Αγλαΐα Σχινά δημοσιεύει συλλογή ποιημάτων και διηγημάτων ηθικοπλαστικού περιεχομένου με τίτλο «Ανθύλλιον».[23] Η Αγλαΐα Σχινά φοίτησε στο Ανώτερο Παρθεναγωγείο Θεσσαλονίκης και το 1907 ανέλαβε, σε συνεργασία με τη Μερόπη Χατζηαντωνίου μέχρι το 1910, τη διεύθυνση του Παρθεναγωγείου Στέφανου Νούκα που από το 1917 περιήλθε στην ιδιοκτησία της και λειτούργησε χωρίς διακοπή μέχρι το 1974.[24] Στο πρώτο άρθρο της συλλογής με τίτλο «Η νεάνις εν τη οικογενεία» η Αγλαΐα Σχινά αναπτύσσει τις βασικές παιδαγωγικές της απόψεις για την εκπαίδευση των κοριτσιών: «*Δεν προτίθεμαι να διαχαράξω πρόγραμμα της προσηκούσης εκπαιδεύσεως των κορασίων. Υπάρχουσι πολυπειρότεροι και αρμοδιώτεροι, ίνα γνωμοδοτήσωσιν επί του*

Τελειόφοιτες του παλαιού Παρθεναγωγείου, επί διευθύνσεως Πολυξένης Αντωνίου (1892-1900), που εικονίζεται στο μέσο: Ελπινίκη Μάνδρου, Καλλιόπη Δημητριάδου, Ιουλία Ζαχαριάδου, Ελένη Καπελαρίδου, Αλεξάνδρα Μαρκοπούλου, Ελένη Χαλκιά, Ξανθίππη Ιωαννίδου, Νέλη Εμίρη, Άννα Κοτρώνη (Μπέλλου) και Ελένη Λασποπούλου. (Αγγελική Μεταλλινού, Παλαιά Θεσσαλονίκη εικονογραφημένη, Θεσσαλονίκη 1940).

21. Ο εν Αθήναις Σύλλογος προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων, *Η δράσις του Συλλόγου κατά την Εκατονταετίαν 1869-1969)*, Αθήναι, 1970, σσ. 41-42.

22. Αγγελικής Μεταλλινού, «Ευλαβείς αναμνήσεις. Αρσινόη Παπαδοπούλου», Εφημ. *Ταχυδρόμος*, 7/10/1932, και, της ίδιας, «Γυναικεία στήλη. Η εξηκονταετηρίς της κ. Αρ. Παπαδοπούλου», Εφημ. *Ταχυδρόμος*, 19/12/1933, όπου ασκεί κριτική στην οργανωτική επιτροπή της εκδήλωσης.
Για την τελευταία δεκαετία του 19^ου^ αιώνα, στη σχετική βιβλιογραφία εντοπίστηκε μόνον μία αναφορά για την ποιήτρια ***Μαρία Οθωναίου***. Πρόκειται για το ποίημα με τίτλο «Εις φυτόν εκ της κορυφής του όρους Χορτιάτου» που δημοσιεύτηκε στην Εφημερίδα *Φάρος της Μακεδονίας* στο φύλλο της 3.6.1892. Βλ. Ντίνου Χριστιανόπουλου, *ό.π.*, σ. 52. Με το ίδιο όνομα συναντούμε και μία ζωγράφο. Βλ. σ. 14.

23. Ντίνου Χριστιανόπουλου, *ό.π.*, σσ. 61-63.

24. Λεπτομέρειες βλ. στο έργο *Τα Εκπαιδευτήρια Θηλέων Αγλαΐας Ν. Σχινά (ιδρυτής Στέφανος Νούκας), 1905-1974*, Θεσσαλονίκη, Πολιτιστική Πρωτεύουσα 1997, Εκδ. οίκος Σπανιάς.

Πολυξένη Αντώνιου. (Αγγελική Μεταλλινού, Παλαιά Θεσσαλονίκη εικονογραφημένη, Θεσσαλονίκη 1940).

αντικειμένου τούτου του τοσούτον σπουδαίου. Νομίζω όμως ότι οφείλουσι να εκπαιδεύωσι τας νεάνιδας. Πολλούς απησχόλησε και απασχολεί έτι το ζήτημα τούτο: Πρέπει αι γυναίκες να εκπαιδεύωνται, ή είνε προτιμότερον να γνωρίζωσι μόνον όσα χρειάζονται αυταίς εν τη ταπεινή της οικοδεσποίνης θέσει των; Τολμώ να είπω ότι η ερώτησις αύτη είναι λίαν δια τας γυναίκας προσβλητική. Η νεάνις δέον να λάβη παίδευσιν αρκούσαν, αρτίαν, εκτενή όσον η οικονομική κατάστασις αυτής επιτρέπει. Ας μη παραμεληθή ουδέν εξ όσων δύνανται να κοσμήσωσι το πνεύμα της και αναπτύξωσι την διάνοιάν της».[25] Οι παιδαγωγικές απόψεις της Αγλαΐας Σχινά αναπτύσσονται λεπτομερέστερα σε κείμενο του 1911 —«*Λόγος Διευθυντρίας*»—, όπου έμφαση δίνεται στη θρησκευτική και, ιδιαίτερα, στην εθνική διάσταση της γυναικείας εκπαίδευσης. Μέσα στο πλαίσιο αυτό, αναβαθμίζεται αισθητά, κατά την Αγλαΐα Σχινά, ο ρόλος που διαδραματίζουν τα παρθεναγωγεία στον υπόδουλο ελληνισμό.[26]

Με βάση τις αρχές αυτές, η Αγλαΐα Σχινά πρωτοστάτησε πολλές δεκαετίες στα εκπαιδευτικά δρώμενα της πόλης. «*Πρωτοπόρος της προοδευτικής των γραμμάτων κινήσεως εν Θεσσαλονίκη*», κατά τη Μερόπη Τσιώμου-Βασιλικού, «*θεωρείται και είναι η ελλόγιμος ιδιοκτήτρια και Διευθύντρια του Προτύπου Παρθεναγωγείου κ. Αγλαΐα Σχινά, η μόνη ενδεδειγμένη και καλλίστη παιδαγωγός της Θεσσαλονίκης ιδρύσασα υπό τας δυσμενεστέρας συνθήκας, κατά τα έτη της Τουρκοκρατίας Σχολήν, ιδία κατά τα έτη του Μακεδονικού αγώνος, οπόταν κάθε γυνή εμφορουμένη υπό παρομοίων εκπαιδευτικών, εκπολιτιστικών και μορφωτικών αισθημάτων και ευγενών ιδεωδών, συνήντα απείρους δυσκολίας διά την εκπλήρωσιν ενός τοιούτου ιδρύματος*».[27]

Αλεξάνδρα Παπαδοπούλου (1867-1906)[28]

Η παρουσία, έστω και βραχύβια, της γνωστής λογοτέχνιδας Αλεξάνδρας Παπαδοπούλου στη Θεσσαλονίκη έχει ιδιαίτερη σημασία για την πνευματική ζωή της πόλης. Ο τύπος της Θεσσαλονίκης χαρακτηρίζει «ευτύχημα» την παρουσία της στην πόλη και την υποδέχεται με κολακευτικά λόγια και χαρακτηρισμούς: «διακεκριμένη λογία», «εκ των διαπρεπεστέρων των λογίων Ελληνίδων, αρτιοτάτης εγκυκλοπαιδικής και παιδαγωγικής μορφώσεως».[29] Η Αλεξάνδρα Παπαδοπούλου είναι ήδη γνωστή την εποχή αυτή ως διηγηματογράφος, αφού δημοσιεύει σε πολλά περιοδικά της Πόλης και της Αθήνας και συντελεί αποφασιστικά στη διάδοση της δημοτικής γλώσσας. Από το πλούσιο έργο της μνημονεύουμε εδώ τα διηγήματα που έχουν άμεση ή έμμεση σχέση με την εκπαίδευση, «*Περιπέτειαι μιας διδασκαλίσσης*» (Κωνσταντινούπολις, 1891), «*Ημερολόγιον της δεσποινίδος Λεσβίου*» (1891), «*Διηγήματα*», (επιλογή-επιμέλεια Ε.Χ. Γονατάς, Αθήνα, 1987), «*Κόρη ευπειθής και άλλα διηγήματα*», (Αθήνα, Εκδ. Νεφέλη, 1993). Μας ενδιαφέρει, επίσης, η εκπαιδευτική δράση της Παπαδοπούλου, αφού μετά την αποφοίτησή της από το Παρθεναγωγείο της Κωνσταντινούπολης «Η Παλλάς», διηύθυνε για πολλά χρόνια το Παρθεναγωγείο της Σηλυβρίας και εργάστηκε ως οικοδιδασκάλισσα σε σπίτια πλούσιων ομογενών στο Βουκουρέστι (Π. Σπανδωνίδη) και στην Πόλη (Φ. Φωτιάδη). Σύμφωνα με το βιογράφο της Γιάννη Παπακώστα, η Αλεξάνδρα Παπαδοπούλου δεν περιορίζεται στα διδακτικά καθήκοντα και το γράφιμο. Αναπτύσσει, παράλληλα, αξιόλογη εθνική δράση και εμπλέκεται ενεργά στο Μακεδονικό Αγώνα, γεγονός που φαίνεται πως βάρυνε στην απόφασή της να διδάξει στη Θεσσαλονίκη.[30]

– *Καλλιτεχνική δημιουργία / Συμμετοχή σε Πανελλήνιες Εκθέσεις*

Η πολύπλευρη δράση των γυναικών των αστικών στρωμάτων στα τέλη του $19^{ου}$ αιώνα περιλαμβάνει και την ενασχόλησή τους με διαφορετικές μορφές τεχνών συμβαδίζοντας με τις αντιλήψεις της εποχής που θεωρούν ότι η τέχνη αποτελεί μέσο ηθικής ολοκλήρωσης και ιδανικό συμπλήρωμα της θηλυκότητας.[31] Στα σχολεία θηλέων υλοποιείται, σε πρώτο στάδιο, η αντίληψη αυτή με τη διδασκαλία πολλών σχετικών μαθημάτων που εξοικειώνουν τις μαθήτριες με τις καλλιτεχνικές ενασχολήσεις και τις προετοιμάζουν για το μελλοντικό τους ρόλο στο σπίτι και την οικογένεια. Στο πνεύμα αυτό η εισαγωγή του μαθήματος των εργοχείρων / χειροτεχνημάτων, στα σχολεία θηλέων Αθμιας και Βθμιας εκπαίδευσης στοχεύει στη μύηση των κοριτσιών σε μια σειρά τεχνών, όπως το κέντημα, το πλέξιμο και το ράψιμο, οι οποίες θεωρούνται απαραίτητες για τις μελλοντικές οικοδέσποινες. Τα εργόχειρα αποτελούν, το $19^{ο}$ αιώνα, βασικό στοιχείο διαφοροποίησης σχολείων αρρένων-θηλέων, χωρίς επαγγελματικό χαρακτήρα όμως. Βαθμιαία στα «γυναικεία» χειροτεχνήματα προστίθεται, κατά το ευρωπαϊκό παράδειγμα, η κατασκευή οικιακών μικροαντικειμένων πρακτικής η διακοσμητικής λειτουργίας, όπως αγγεία, τεχνητά άνθη κ.ά. Στις ποικίλες αυτές δραστηριότητες επιδίδονται με ζήλο πολλές γυναίκες των αστικών κέντρων καθώς ενθαρρύνονται από το γεγονός ότι η παραγωγή τους παρουσιάζεται στις καλλιτεχνικές εκθέσεις της εποχής και μαζί με τα έργα ζωγραφικής και γλυπτικής, χρησιμεύει ως απόδειξη της γενικής προόδου του ελληνικού λαού και έθνους. Στις καλλιτεχνικές εκθέσεις του $19^{ου}$ αιώνα συμμετέχουν και εκπρόσωποι γυναικών από τη Θεσσαλονίκη. Η **Έφη Χατζηλαζάρου** παίρνει μέρος στα «Ολύμπια» του 1888 και στην Έκθεση του «Παρνασσού» το 1890 με έργα ζωγραφικής, η **Μαρία Οθωναίου** συμμετέχει στην «Καλλιτεχνική Έκθεση Κυριών» του 1891 στην κατηγορία «Ζωγραφική σε ύφασμα-επιζωγραφισμένα αντικείμενα», και η **Ελένη Σταματοπούλου** εκθέτει έργα ζωγραφικής στην έκθεση του Συλλόγου «Εργάνη Αθηνά», το 1902 στη Χαλκίδα.[32]

Σε ένα δεύτερο επίπεδο, η Θεσσαλονίκη εκπροσωπείται, επίσης, στον τομέα της καλλιτεχνικής δημιουργίας με ανώνυμες εργάτριες και επώνυμες καλλιτέχνιδες. Το ***Εργαστήριο Κοπτικής, Ραπτικής και Κεντήματος*** της Φιλο-

25. *Ανθύλλιον υπό της δεσποινίδος Αγλαΐας Ν. Σχινά*, Αθήναι, 1901, σσ. 9-10.

26. «Ο Λόγος της Διευθυντρίας», Εφημ. Νέα Αλήθεια, 15 Ιουνίου 1911.

27. [Μερόπη Τσιώμου-Βασιλικού], «Πρότυπον Παρθεναγωγείον Στ. Νούκα- Αγλαΐας Σχινά», *Ημερολόγιον Θεσσαλονίκης του έτους 1930*, σ. 145.

28. Βλ. σχετικά με το έργο και την προσφορά της Γ. Παπακώστα, *Η ζωή και το έργο της Αλεξάνδρας Παπαδοπούλου*, Αθήνα, 1980. Μετά το 1903 αναφέρεται και η ποιήτρια ***Ελένη Ζουζακίδου*** ή Ζουλακίδου που έζησε στη Θεσσαλονίκη (1878-1977). Ντίνου Χριστιανόπουλου, *ό.π.*, σ.19.

29. Εφημ. *Αλήθεια*, 16, 27 Ιουλίου και 20 Σεπτεμβρίου 1905

30. Γ. Παπακώστα, *Η ζωή και το έργο…*, *ό.π.*, *σσ.104-105*

31. Χαρίκλειας-Γλαύκης Γκότση, *Ο λόγος για τη γυναίκα και τη γυναικεία καλλιτεχνική δημιουργία στην Ελλάδα (τέλη $19^{ου}$- αρχές $20^{ού}$ αιώνα)*, (διδακτορική διατριβή), Θεσσαλονίκη, 2001.

32. Χαρ.- Γλ. Γκότση, *ό.π.*, σσ. 176, 339, 342 και 349.

πτώχου Αδελφότητος Κυριών Θεσσαλονίκης (1876 και εξής) αποτελεί τον πρώτο φορέα που αναλαμβάνει τη συστηματική κατάρτιση απόρων γυναικών στην κοπτική και το κέντημα με στόχο την επαγγελματική ενασχόληση και την εξασφάλιση «πόρων ζωής». Τα υλικά του Εργαστηρίου προμηθεύονται από το Λονδίνο και, σύμφωνα με μαρτυρίες, «δεν εθεωρείτο προίκα καλή για τη Θεσσαλονίκη, αν τα κεντήματά της δεν είχαν βγη από το Εργαστήριο της Φιλοπτώχου».[33] Στο διδακτικό προσωπικό του Εργαστηρίου συμπεριλαμβάνεται η **Κατίνα Χαλκιοπούλου** και η γνωστή ζωγράφος της πόλης **Ελένη Σταματοπούλου** (Κομητοπούλου), ως αριστουργήματα δε του εργαστηρίου θεωρούνται η κεντημένη με πολύτιμα μετάξια και με χρυσό εικόνα του Αγίου Ιωάννου του Ελεήμονος, ο χρυσοκέντητος επιτάφιος της Αγίας Τριάδος και το κάλυμμα της Αγίας Τραπέζης του Ναού της Μητροπόλεως. Τα έργα του Εργαστηρίου βραβεύτηκαν το 1902 στην έκθεση της Χαλκίδας και το 1903 στην έκθεση των Αθηνών.[34]

- ***Ανώτερο (Κεντρικό) Παρθεναγωγείο Θεσσαλονίκης (1854-1940):*** *Μαθήτριες / Δασκάλες / Διευθύντριες – Η πρώτη Φοιτήτρια στο Πανεπιστήμιο Αθηνών*

Το Ανώτερο Κεντρικό Παρθεναγωγείο άρχισε να λειτουργεί το 1854 και υπήρξε, κατά την Αγγελική Μεταλλινού, που φοίτησε στο σχολείο αυτό, «το Ιερόν Τέμενος των γραμμάτων και της Καλλιτεχνίας, το μοναδικόν ανώτερον Διδακτήριον Θηλέων της Θεσσαλονίκης»[35] κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα.

Η ίδρυση και συντήρηση του εκπαιδευτικού αυτού ιδρύματος οφείλεται στην οικονομική ενίσχυση της Εκκλησίας και της Κοινότητας. Επισημαίνουμε ιδιαίτερα τις χορηγίες πλούσιων γυναικών της πόλης, αφού στον κατάλογο των μεγάλων ευεργετών της ελληνικής κοινότητας Θεσσαλονίκης για το 19ο αιώνα αναφέρονται και τα ονόματα της Μαριγώς Στεργίου Καρανικόλα και της Ελισάβετ Καστριτσίου. Η πρώτη διέθεσε το αρχοντικό της (στην οδό Σωκράτους) για να στεγαστεί το Παρθεναγωγείο και η δεύτερη κληροδότησε ετήσια επιχορήγηση για τη λειτουργία του. Ο ρόλος που έπαιξε το Ανώτερο Παρθεναγωγείο στη γενικότερη πνευματική και κοινωνική ζωή της Θεσσαλονίκης και του ευρύτερου χώρου της Μακεδονίας είναι πολυσήμαντος και πολυδιάστατος.[36] Επισημαίνεται εδώ η συμβολή του στη διάχυση της εκπαίδευσης, στην πνευματική ανάπτυξη και κοινωνική εξέλιξη των γυναικών, αφού στις τάξεις του φοίτησαν χιλιάδες νέες από τη Θεσσαλονίκη, τη Μακεδονία και τη Θράκη και αποφοίτησαν στρατιές διδασκαλισσών που σκορπίστηκαν στη συνέχεια σε όλη τη Βαλκανική προσφέροντας τις υπηρεσίες τους στις ελληνικές κοινότητες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η παιδαγωγική και κοινωνική διάσταση, επομένως, της εκπαίδευσης των κοριτσιών είναι εμφανής και αδιαμφισβήτητη. Η εθνική διάσταση συμπληρώνει τον κύκλο της γυναικείας εκπαίδευσης, αφού οι απόφοιτες του Παρθεναγωγείου και οι πρώτες δασκάλες πρωτοστατούν στους εθνικούς αγώνες, είτε μέσα από τις διάφορες δραστηριότητες του σχολείου είτε με την ενεργό συμμετοχή τους σε όλες τις φάσεις του Μακεδονικού Αγώνα. Η Αρσινόη και η Αλεξάνδρα Παπαδοπούλου, η Αγλαΐα Σχινά, όπως αναφέρθηκε ήδη, και πολλές άλλες, επώνυμες η μη, πρωτοστατούν στην κίνηση αυτή.[37]

33. *Φιλόπτωχος Αδελφότης Κυριών Θεσσαλονίκης, 100 χρόνια. 1873-1973*, Αναμνηστικό Λεύκωμα, σ.11.

34. *Φιλόπτωχος...*, ό.π., σσ. 13-15.

35. Αγγελικής Β. Μεταλλινού (Π. Τσιώμου), *Παλαιά Θεσσαλονίκη. Εικονογραφημένη. Η Παιδεία – τα Ελληνικά Σχολεία –ο Τύπος – το Θέατρον – η Φιλανθρωπία κτλ. κατά τον 19ο αιώνα. Τόμ. Β΄, Θεσσαλονίκη, 1940, σ. 9.*

36. Βλ. σχετικά τη συστηματική μονογραφία της Κατερίνας Ι Δαλακούρα, *Το Κεντρικό Παρθεναγωγείο Θεσσαλονίκης (1854-1914). Μια πρώτη προσέγγιση της εκπαίδευσης των θηλέων στη Θεσσαλονίκη κατά την τελευταία περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας,* Θεσσαλονίκη, Ι.Α.Ν.Ε., αρ.7, Εκδ. οίκος Αφών Κυριακίδη, 2000.

37. Βλ. σχετικά με τη διάσταση αυτή το έργο της Αθηνάς Τζινίκου-Κακούλη, *Η Μακεδόνισσα στο θρύλο και στην ιστορία. Ερεύνα-Καταγραφή*. Θεσσαλονίκη, 1986, της ίδιας το *Ηρωίδες δασκάλες των χρόνων του Μακεδονικού Αγώνα*, Θεσσαλονίκη, 1992 και της Αγγελικής Μεταλλινού, *Λεύκωμα του Μακεδονικού Αγώνος 1900-1912*, Τόμ. Α΄ 1932, Τόμ. Β΄ 1936.

ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ

ΚΥΡΙΑΚΗ 8 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1929

ΕΒΔΟΜΑΔΙΑΙΟΝ ΟΡΓΑΝΟΝ ΓΥΝΑΙΚΕΙΩΝ ΣΥΜΦΕΡΟΝΤΩΝ

Η ΓΥΝΑΙΚΑ ΚΑΙ Ο ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΣ

ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΙΝΗΣΗ ΤΗΣ "ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ,,

ΑΙ ΑΡΕΤΑΙ ΤΗΣ ΓΥΝΑΙΚΟΣ

«Εφημερίς των Γυναικών», φ. 8.12.1929. Κύριο άρθρο η αθλητική δραστηριότητα του συλλόγου «Άρτεμις». Στη φωτογραφία άνω, εικονίζονται οι αθλήτριες με τους αθλητικούς συντάκτες των εφημερίδων της Θεσσαλονίκης. Κάτω, η πρόεδρος της «Αρτέμιδος», Μαρία Χρηστάκου.

Ο πολυδιάστατος παιδαγωγικός και εκπαιδευτικός ρόλος καθώς και η γενικότερη προσφορά των διδασκαλισσών στην κοινωνική και εθνική ζωή αποτυπώνεται εύγλωττα σε διάφορα κείμενα της εποχής:

Ι. « Ευχάριστον όντως είνε να βλέπη τις την πληθύν των απερχομένων διδασκαλισσών εν τω εσωτερικώ της Μακεδονίας. Δύναταί τις μη υπερβάλλων να είπη ότι αναρίθμηται άμαξαι πρό μιάς περίπου εβδομάδος εξεκίνησαν και καθεκάστην απέρχονται **πρός την ιεράν αυτών αποστολήν** αι ευγενείς αύται των γραμμάτων ιέριαι», *Φάρος της Μακεδονίας*, αρ.φ. 798 (3-9-1883).

ΙΙ. Αίτηση Αριάδνης Μερκουρίου, Αποφοίτου του Ελληνικού Παρθεναγωγείου Θεσσαλονίκης, προς τον Μητροπολίτη για τοποθέτηση σε κάποιο σχολείο. 25η Ιουνίου 1885.

«...Προάγομαι δε εις την εξαίτησιν ταύτην, τούτο μεν διότι οικογενειακαί περιπέτειαι καθιστώσι μοι **επιβλητικήν την τοιαύτην εργασίαν**, εξ ής προσδοκάται μικρά τις ανακούφισις, τούτο δε, διότι διακαώς επιθυμώ ίνα διδάξω τας μικράς συμπολίτιδάς μου και **φανώ χρήσιμος εις την πατρίδα μου**» (Αρχείο Ιεράς Μητροπόλεως Θεσ/νίκης)

ΙΙΙ. «Την παρελθούσαν Τετάρτην διά του ιταλικού ατμοπλοίου της εταιρίας «Φλόριο» ανεχώρησε δι' Αθήνας η ευγενεστάτη κ. Ελένη Μελετίου τέως διευθύντρια του ενταύθα Ελληνικού Παρθεναγωγείου. Η αξιότιμος αύτη κυρία προσκληθείσα κατά το 1876 ανέλαβε την διεύθυνσιν του Ελληνικού Παρθεναγωγείου εν ω φοιτώσιν οκτακόσια κοράσια, και, ανανεουμένου καθ' έκαστον έτος του συμβολαίου της, διηύθυνεν αυτό επί εννέα όλα έτη μετ' ενθέρμου αφοσιώσεως και μητρικής όντως στοργής, ιδιαζόντως επιστήσασα πάσαν την προσοχήν και επιμέλειαν αυτής περί την διάπλασιν και μόρφωσιν των εμπιστευθέντων αυτή κορασίων. Ούτω δ' αξιεπαίνως και ευδοκίμως εργασθείσα, παρεσκεύασε **μητέρας μεν ελληνοπρεπείς** και διαπρεπούσας επί τε άλλαις αρεταίς και υγιεί φρονήματι εν μέσω της κοινωνίας ημών, πληθύν δε διδασκαλισσών εναρέτων, αίτινες ως **απόστολοι του εκπολιτισμού** μεταδίδουσι μετά πάσης επιτυχίας **την ελληνικήν παίδευσιν** εν τω εσωτερικώ, επεσπάσατο την υπόληψιν και

αγάπην ου μόνον της ημετέρας κοινότητος αλλά και πολλών εκ των επισήμων ξένων. Διά τούτο δε η αξιότιμος κ. Μελετίου και μακράν ημών συνοδεύουσιν αι ευχαί και η ευγνωμοσύνη πάντων των πολιτών μετ' αρίστης αναμνήσεως. Αύτη δ' απολαμβάνει την ηθικήν ευχαρίστησιν συναισθανομένη ότι πιστώς και μετά πάσης ευλαβείας επετέλεσε τα υψηλά αυτής καθήκοντα. Πληροφορούμεθα δε μετά θετικότητος ότι και το εντάθα Γενικόν Ελληνικόν Προξενείον αφορούν εις την εννεαετή ευδόκιμον αυτής υπηρεσίαν, εξέδοτο ευγενέστατον ευχαριστήριον έγγραφον, αρίστην ανταμοιβήν και κατ' αξίαν των κόπων και μόχθων ους η αξιότιμος αύτη κυρία κατέβαλεν ωφελίμως και λυσιτελώς κατά το πολυετές τούτο διάστημα της διευθύνσεώς της», *Φάρος της Μακεδονίας*, αρ.φ. 968 (10-8-1885).

IV. «Η Εθνική δράσις της διδασκαλίσσης Ελένης Λασκαρίδου.

Εις οιωνός άριστος, αμύνεσθαι περί πάτρης.

Με χρυσά γράμματα και βαθύτατα χαραγμένο το ρητόν τούτο εις την ψυχή μου, μοι ενεφύσησε τον πόθον της μορφώσεως και αυτοθυσίας δια την ελευθερίαν και το μεγαλείον της Προσφιλεστάτης Πατρίδος. Εις την τρυφεράν παιδική ηλικία ευρισκομένη ακόμη, εγεύθηκα την πικρία της εξορίας, καθ' ότι η οικογένειά μου εφύλαξε την Ελληνικήν υπηκοότητα.

Ημην περήφανος όταν ηξιώθην διπλώματος διδασκαλίσσης και διωρίσθην ευθύς αμέσως εν έτει 1899 διδασκάλισσα εις Στογιάκοβον (περιφέρεια Γευγελής). Αι συνθήκαι ήσαν τρομερά δυσμενείς εκεί, πλήν τούτο δεν με απεθάρρυνε. Τουναντίον, με πίστιν και ελπίδα **έπραξα το καθήκον μου, ως Ελληνίς».**

(Χειρόγραφο υπόμνημα της διδασκαλίσσης Ελένης Λασκαρίδου (χήρας Παύλου Ζωγραφοπούλου), που βρίσκεται στο Αρχείο του Ιδρύματος Μελετών Χερσονήσου του Αίμου).

V. Αγγελική Μεταλλινού

«Από τον Μακεδονικόν Αγώνα. Αναμνήσεις της διδασκαλικής μου ζωής.

Στα σκληρά της Τουρκοκρατίας χρόνια, εδίδαξα, μεταξύ άλλων και στο χωρίον Μεσημέρι Εδέσσης με τις τριάντα τουρκικές λίρες τον χρόνο, τις οποίες μας έδιδε η Κοινότης παίρνοντας τον διορισμόν μας απ' τον Γενικόν Γραμματέα του Προξενείου μας τον κ. Σ. Αστεριάδη. **Εργάτρια κι εγώ της Εθνικής Ιδέας** εδίδαξα στα βουλγαρόφωνα χωριά της Μακεδονίας, όχι βέβαια μόνον τα γράμματα του συντακτικού και της Γραμματικής, αλλά κυρίως της Πατρίδος. (*Μακεδονικόν Ημερολόγιον Ν. Σφενδόνη*, 1925, σ. 62).

Μαθήτριες. Σύμφωνα με την Αγγελική Μεταλλινού, «Το Ανώτερον Κεντρικόν Παρθεναγωγείον υπήρξεν επί σειράν ετών, και δη κατά την εποχήν της υποδούλου τότε Ελλάδος η μόνη πηγή των Ελληνικών Γραμμάτων και του Πατριωτισμού δια τας τότε Ελληνίδας νέας».[38] Από τη δεκαετία του 1880 και εξής το εκπαιδευτικό αυτό ίδρυμα συναπαρτίζεται από το κεντρικό Νηπιαγωγείο, το 4τάξιο Δημοτικό Σχολείο/ εξατάξια Αστική Σχολή στη συνέχεια, και το 5τάξιο Ανώτερο τμήμα στο οποίο λειτουργεί προσαρτημένη μία επιπλέον τάξη πρακτικής άσκησης για τις υποψήφιες εκπαιδευτικούς. Στην εξατάξια Αστική Σχολή του Κεντρικού Παρθεναγωγείου της Θεσσαλονίκης φοιτούν κορίτσια από όλες τις συνοικίες της πόλης, στο δε Ανώτερο τμήμα εγγράφονται μαθήτριες και από άλλες πόλεις της Μακεδονίας για να γίνουν νηπιαγωγοί ή δασκάλες. Κατά το σχολικό έτος 1891-1892 καταγράφονται στο μαθητολόγιο 658 μαθήτριες στο Παρθεναγωγείο (στην Αστική Σχολή και στο Ανώτερο Τμήμα), το 1903-1904, 601 μαθήτριες. Κάθε χρόνο εγγράφονται από 101 (ελάχιστο αριθμό) έως 195 νέες μαθήτριες.[39] Οι χιλιάδες των αποφοίτων του σχολείου αυτού αποτέλεσαν τη ζύμη για την πνευματική και εθνική ζωή ολόκληρης της Μακεδονίας. Στις εφημερίδες «Ερμής» και «Φάρος της Μακεδονίας» αποτυπώνεται ο σημαντικός και πολυδιάστατος ρόλος του σχολείου και των αποφοίτων του: «*Ο χαρακτήρ ον το ημέτερον Παρθεναγωγείον εσχάτως περιεβλήθη, είναι λίαν σπουδαίος και υψηλός, διότι προωρισμένον τούτο ήδη όντως εκ της θέσεώς του να παρασκευάζη μητέρας και διδασκαλίσσας μελλούσας να διαπαιδαγωγήσωσι την νέαν της πατρίδος γενεάν χρησιμεύει ως κέντρον φωτισμού της όλης Μακεδονίας, και δεν κατέχει την αυτήν βαθμίδα με τα λοιπά εν αυτή Παρθεναγωγεία, αλλ' είναι διδασκαλείον των κορασίων».*[40]

38. Αγγελικής Β. Μεταλλινού, *Παλαιά Θεσσαλονίκη..., ό.π.*, σ. 15.

39. Κ. Δαλακούρα, *ό.π.*, σσ.74, 102-103.

40. Εφημ. *Φάρος της Μακεδονίας*, αρ. 841 (12-5-1884).

Κατάλογος Διευθυντριών και διδασκαλισσών του Παρθεναγωγείου[41]

Το διδακτικό προσωπικό του Παρθεναγωγείου Θεσσαλονίκης και ιδιαιτέρως η διευθύντριά του διαδραματίζει έναν ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο στην πνευματική και κοινωνική ζωή της πόλης. Το επάγγελμα της δασκάλας γενικά είχε σημαντικές προεκτάσεις για το ρόλο και την κοινωνική παρουσία των γυναικών στην πόλη. Η δυνατότητα όμως ανάληψης διευθυντικής θέσης σε ένα ίδρυμα όπως το Ανώτερο Κεντρικό Παρθεναγωγείο Θεσσαλονίκης, όπου η Σχολική Εφορεία είχε θέσει υψηλά κριτήρια επιλογής, ενίσχυσε σημαντικά την κοινωνική θέση και την παρουσία των γυναικών αυτών στην τοπική κοινωνία. Οφείλουμε να επισημάνουμε, βέβαια, ότι οι ενασχολήσεις αυτές απαιτούσαν από τις νέες κοπέλες βαρύ αντίτιμο σε προσωπικό επίπεδο. Αυτό γιατί στο 19° αιώνα ο γάμος και η εργασία θεωρούνταν ασυμβίβαστες ιδιότητες για τις γυναίκες που έπρεπε να επιλέξουν ανάμεσα στα δύο.[42] Εκείνες που προτίμησαν τη δασκαλοσύνη, όπως η Πολυξένη Αντωνίου, χρεώθηκαν με την έλλειψη οικογένειας την επιλογή τους αυτή. Η επιλογή του γάμου και της οικογειακής ζωής σε συνάρτηση, οπωσδήποτε, με τις ιδιαίτερες συνθήκες εργασίας και την ευρεία κινητικότητα των εκπαιδευτικών της εποχής, επηρέασε ως συνθήκη και τη συχνή εναλλαγή των διευθυντριών. Ευτυχώς η φήμη, το όνομά τους και η δράση τους διασώθηκαν μαζί με πολύτιμο και μοναδικό φωτογραφικό υλικό από μιά δασκάλα επίσης της Θεσσαλονίκης, την Αγγελική Μεταλλινού-Τσιώμου, στις γνωστές εκδόσεις της.[43]

Τα ονόματά τους:

Ειρήνη Κοκκίνου (1854-1864), **Ευφροσύνη Σαμαρτζίδου** (1864-1870), **Ευφροσύνη Αντωνιάδου** (1870-1872), **Ιφιγένεια Δημητριάδου**[44] (1872-1875), **Σοφία Γκίκα** (1875-1876), **Ελένη Μελετίου** (1876-1885), **Ασπασία Γρηγοράκη** (1885-1887), **Ελένη Αλιφέρη**[45] (1887-1891), **Πολυξένη Αντωνίου** (1892 έως 1900), **Ελένη Μπουκουβάλα** (1900-1901), **Μαρία Αργυροπούλου** (1901-1904), **Πηνελόπη Χριστάκου** (1904-1906), **Πολυξένη Αντωνίου** (1906-1914).

Πρώτη διευθύντρια του Παρθεναγωγείου η Ειρήνη Κοκκίνου[46] και μακροβιότερη η Πολυξένη Αντωνίου (14 σχολικά έτη η θητεία της στη θέση της διευθύντριας). Σε κατάλογο απογραφής των εκπαιδευτικών του 1917 αναφέρεται ότι η Αντωνίου συμπλήρωσε, συνολικά, διδασκαλική προϋπηρεσία «52 συναπτά έτη», από το σχολικό έτος 1863-64 μέχρι το 1914-15. Η Ελένη Μπουκουβάλα και η Μαρία Αργυροπούλου διακρίνονται για την ευρύτερη δράση τους, αφού χαρακτηρίζονται επίτιμα μέλη και προτείνονται ως εισηγήτριες στα δημόσια μαθήματα του εν Θεσσαλονίκη Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου. Η δεύτερη μάλιστα συμμετέχει ως εκπρόσωπος του Παρθεναγωγείου στο Πρώτο Ελληνικό Εκπαιδευτικό Συνέδριο του 1904 στην Αθήνα.[47] Η Πηνελόπη Χριστάκου είναι από τις πρώτες πτυχιούχους της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών. Μετά τη Θεσσαλονίκη, δίδαξε στο γνωστό Παρθεναγωγείο του Βόλου που διηύθυνε ο Αλέξανδρος Δελμούζος.[48]

41. Οι κατάλογοι αυτοί καταρτίστηκαν για τη χρονική περίοδο 1892-1912 με βάση τα *Βιβλία Πράξεων* του Παρθεναγωγείου, αντίγραφα των οποίων υπάρχουν στο Ι.Α.Ν.Ε. Για την περίοδο 1875-1892 οι πληροφορίες αντλήθηκαν από τη σχετική βιβλιογραφία και τις εφημερίδες της εποχής. Κάποια ερωτηματικά θεωρούμε ότι υπάρχουν για την περίοδο 1854 έως 1875 λόγω έλλειψης πρώτων πηγών.

42. Σ. Ζιώγου- Καραστεργίου, *Η Μέση Εκπαίδευση των κοριτσιών στην Ελλάδα (1830-1893)*, Αθήνα, Ι.Α.Ν.Ε., 1986, σ. 173.

43. Αγγελικής Β. Μεταλλινού, *Παλαιά Θεσσαλονίκη...,ό.π.*.

44. Σύζυγος Τάσκου Παπαγεωργίου, μητέρα του Συμβούλου Επικρατείας Φιλώτα Παπαγεωργίου.

45. Παντρεύτηκε τον προύχοντα της πόλης Χατζηλαζάρου.

46. Η Ειρήνη Κοκκίνου παντρεύτηκε τον Ιωάννη Χαρίση, γιο του γνωστού εμπόρου Γεώργιου Χαρίση, και αδερφό του ευεργέτη της πόλης Θεαγένη Χαρίση.

47. *Πρώτον Ελληνικόν Εκπαιδευτικόν Συνέδριον 1904*, Αθήναι (Κατάλογος Συνέδρων στις τελευταίες σελίδες).

48. Χαράλαμπου Χαρίτου, «Πηνελόπη Χριστάκου. Προσωπογραφία μιας λησμονημένης εκπαιδευτικού», περ. *Τα Εκπαιδευτικά*, τχ. 20 (1990), σσ. 132-138.

Κατάλογος εκπαιδευτικών Ανώτερου Παρθεναγωγείου (1892-1912)

Είναι ιδιαίτερης σημασίας το γεγονός ότι το Παρθεναγωγείο παρέχει την ευκαιρία σε απόφοιτες μαθήτριες να προσληφθούν στη συνέχεια και να εργαστούν ως δασκάλες. Στα βιβλία πράξεων του σχολείου καταγράφεται ένας μεγάλος αριθμός διδασκαλισσών: Άββοτ Λίνδα, Ανδρονίκου Ελένη, Αντωνίου Πολυξένη, Αργυροπούλου Μαρία, Ιωσήφ Ανδρονίκη, Κορνηλίου Αικατερίνη, Λαζάρου Ευανθία, Λεμονίδου Ευγενία, Μπαλτά Αικατερίνη, Μπέλλου Ιφιγένεια, Μπουκουβάλα Ν., Μράσκου Λιζέττα, Παπαδοπούλου Αρσινόη, Παπαθωμά Μαρία, Παυλίδου Βικτωρία, Ρίστου Αικατερίνη, Σταματοπούλου Ελένη, Χαλκιοπούλου Ευαγγελή, Χατζηαντωνίου Ασπασία, Χατζημιχαήλ Μαρία, Χριστάκου Πηνελόπη.

Από τον κατάλογο αυτό ξεχωρίζουμε τη γνωστή λογοτέχνιδα Αρσινόη Παπαδοπούλου, που διδάσκει στο Παρθεναγωγείο τα χρόνια 1892-93 έως 1894-95, τη Βικτωρία Παυλίδου (Α. Πάικου), που μετεκπαιδεύτηκε στο Αρσάκειο και δίδασκε Αρχαία Ελληνικά και Ιστορία, και τη ζωγράφο Ελένη Σταματοπούλου (Κομητοπούλου), που μετεκπαιδεύτηκε στην Ιταλία και Γερμανία και δίδασκε (αμισθί) τα καλλιτεχνικά μαθήματα.[49]

Στο Παρθεναγωγείο διδάσκουν, την περίοδο αυτή, και γνωστοί άνδρες εκπαιδευτικοί όπως ο Λ. Αντωνιάδης, Δ. Αργυρόπουλος, Ε. Δαυίδ, Ι. Δέλλιος, Ν. Κασσανδρεύς, Ι. Μέλφος, Κ. Μερκουρίου, Γ. Μικρού, Β. Μυστακίδης, Α. Παπακυρίτσης, Γ. Χατζηκυριακού, Γρ. Ωρολογάς κ.ά.

Οι πηγές, επομένως, της τελευταίας περιόδου της οθωμανικής κυριαρχίας αναδεικνύουν το ρόλο που διαδράματισε το *Κεντρικό Παρθεναγωγείο Θεσσαλονίκης* και τη συμβολή των αποφοίτων, κυρίως, όσων άσκησαν το επάγγελμα της νηπιαγωγού ή της δασκάλας. Η επιθυμία για την επιβίωση της ελληνικής συνείδησης και της πολιτιστικής κληρονομιάς ώθησε αρκετές μορφωμένες γυναίκες της Θεσσαλονίκης, συχνά και από τα πιο εύπορα κοινωνικά στρώματα, να διοχετεύσουν την ενεργητικότητά τους στο χώρο της εκπαίδευσης. Μέχρι την πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα η πλειοψηφία των γυναικών που προβλήθηκαν στο δημόσιο χώρο είχαν σπουδάσει δασκάλες και οι περισσότερες είχαν ασκήσει για κάποιο διάστημα το επάγγελμα αυτό.

- *Η πρώτη Φοιτήτρια στο Πανεπιστήμιο Αθηνών*

Ο 19ος αιώνας κλείνει με ένα γεγονός ιδιαίτερης σημασίας, την εγγραφή της Μαρίας Κοντογιάννη στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών το έτος 1898-1899. Η Κοντογιάννη είναι μία από τις πρώτες ελληνίδες φοιτήτριες (συγκαταλέγεται στην πρώτη εικοσάδα) αφού το Πανεπιστήμιο δέχτηκε την πρώτη φοιτήτρια το 1890. Κατάγεται από τη Θεσσαλονίκη, είναι τη χρονιά αυτή 17 ετών, ο πατέρας της είναι τελώνης, και παίρνει το απολυτήριο, που είναι απαραίτητο για την εγγραφή στο Πανεπιστήμιο, από το Α' Γυμνάσιο Αθηνών.[50]

- *Ιδιωτικά και Ξένα Παρθεναγωγεία*

– *Πρότυπον Παρθεναγωγείον Στεφάνου Νούκα (1905)*

Η ιδιωτική εκπαίδευση συμπληρώνει κενά του εκπαιδευτικού πλαισίου και κάνει έντονα αισθητή την παρουσία της στην πόλη της Θεσσαλονίκης, αφού από τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα και εξής ιδρύονται ιδιωτικά σχολεία, μερικά από τα οποία συνέχισαν για πολλές δεκαετίες ευδόκιμα τη δράση τους η λειτουργούν μέχρι σήμερα.

Πρωτοπόρος στην προσπάθεια αυτή ο γνωστός λόγιος ιερομόναχος Στέφανος Νούκας (1836-1931) ο οποίος ίδρυσε το 1905 στη Θεσσαλονίκη «Πρότυπον Ελληνογαλλικόν Παρθεναγωγείον». Οι εθνικοί ανταγωνισμοί στα Βαλκάνια κάνουν, την εποχή αυτή, έντονα αισθητή την ανάγκη για την εκπαίδευση των Ελληνίδων με γνώμονα τη διδασκαλία της μητρικής γλώσσας και τη μετάδοση των εθνικών αξιών στην ανατροφή των παιδιών. Ευαίσθητος στα μηνύματα των καιρών ο Στέφανος Νούκας θέτει ως στόχο την απομάκρυνση των Ελληνίδων από τα σχολεία των Δυτικών και δίνει έμφαση στην εθνική και θρησκευτική αγωγή. Πρώτη διευθύντρια του σχολείου η Αλεξάνδρα Παπαδοπούλου μετά τον πρόωρο θάνατο της οποίας τη διεύθυνση του Παρθεναγωγείου αναλαμβάνουν η Αγλαΐα Σχινά και η Μερόπη Χατζηαντωνίου. Η πρώτη συνεχίζει το έργο από το 1911 μέχρι και το 1916 οπότε και αναλαμβάνει, ως ιδιοκτήτρια πλέον, την οργάνωση και διοίκηση του σχολείου. Στο σχολείο αυτό φοίτησαν πολλές από τις γνωστές λόγιες και δέσποινες της Θεσσαλονίκης που προσέφεραν πολλές υπηρεσίες στην πνευματική, καλλιτεχνική και κοινωνική ζωή της πόλης[51].

– *Ξένα Παρθεναγωγεία*

Στην πνευματική κίνηση του 19ου αιώνα μέχρι το 1912 πρέπει, οπωσδήποτε, να επισημανθεί και ο σημαντικός ρόλος που διαδραμάτισαν, παρ' όλες τις ενστάσεις για προσηλυτισμό που καταγράφονται σε πηγές της εποχής, τα ξένα σχολεία της πόλης, γαλλικά ιδιαίτερα, ιταλικά, γερμανικά και αμερικάνικα που αρχίζουν να λειτουργούν την περίοδο αυτή και όπου φοιτούν πολλές Ελληνίδες της Θεσσαλονίκης.

Όπως σημειώνει το 1910 ο γυμνασιάρχης Π. Κοντογιάννης, «Ουδεμία ίσως πόλις της Ευρώπης έχει να επιδείξη τοσούτον πλήθος και τοσαύτην ποικιλίαν σχολείων (αναλόγως του πληθυσμού αυτής) όσον η Θεσσαλονίκη».[52] Στο πλαίσιο αυτό, λοιπόν, στις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα ιδρύθηκαν στη Θεσσαλονίκη ιδιωτικά και ξένα σχολεία στα οποία φοιτούσαν πολλές ελληνίδες μαθήτριες. Δεν κάνουμε ιδιαίτερη αναφορά στα σχολεία θηλέων της Εβραϊκής Κοινότητας γιατί η συμμετοχή των Ελληνίδων σ' αυτά ήταν περιορισμένη. Το 1888 ιδρύθηκε η *Γερμανική Σχολή* στην οποία φοιτούσαν και αρκετές μαθήτριες. Την ίδια χρονιά (1888) ιδρύθη-

Αἱ προχθεσιναὶ δημοτικαὶ ἐκλογαὶ

Αἱ γυναῖκες διὰ πρώτην φορὰν ἐψήφισαν εἰς τὴν Θεσσαλονίκην

Αἱ ἐντυπώσεις τῶν γνωστοτέρων κυριῶν τῆς Μακεδονικῆς πρωτευούσης.—Πῶς ἐψήφισαν.—Τί ἐδήλωσαν εἰς τὸν ἀνταποκριτήν μας.

Τοὺς φάνηκε ὅτι ἔγιναν λίγο ἄνδρες!

Ποίους ὑποψηφίους ἐψήφισαν

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ, Δεκέμβριος. [Τοῦ ἀνταποκριτοῦ μας].— Εἴχαμε θαυμάσιον καιρὸν χθὲς ὥστε νὰ δικαιολογῆται ἡ ... κίνησις» ποὺ παρετηρήθη κατὰ ... τῆς παραλίας καὶ εἰς τὰ κεντρικά μας πάρκα. Ὁ κόσμος ἀπὸ πολὺ ...

... σφοδρὰ ἀντιβενιζελικὴ καὶ ἐψήφισα τὸν κ. Γκοτζαμάνην, ὡς τόσο δὲν μπορῶ νὰ μὴ συγχαρῶ τὴν Κυβέρνησιν, διότι μᾶς ἔδωκε τὸ δικαίωμα ν' ἀσκήσωμεν τὰ ἐκλογικά μας δικαιώματα. Εἶμαι ὑπερήφανη, διότι εἶμαι ἡ πρώτη ...

ΔΥΟ ΑΠΟ ΤΑΣ ΓΝΩΣΤΟΤΕΡΑΣ ΚΥΡΙΑΣ τῆς Θεσσαλονίκης, αἱ κ.κ. Βασιλικοῦ (δεξιᾷ) καὶ Μεταλλινοῦ (ἀριστερᾷ), ψηφίζουσαι κατὰ τὴν προχθεσινὴν δημοτικὴν ἐκλογήν.
(Φωτογραφία «Ἐλευθέρου Ἀνθρώπου»)

... γυναῖκα τῆς Ἑλλάδος ποὺ ψηφίζει!
Ἡ κ. Ἀσμήνη, μιὰ μορφωμένη καὶ εὐγενικὴ κυρία ἀπὸ τὸν Καύκασο, βγαίνει ἀπὸ τὸ ἐκλογικὸν τμῆμα καὶ ἐνῷ φορεῖ τὰ γάντια της, τὰ χεράκια της τρέμουν.

«Αι γυναίκες δια πρώτην φοράν εψήφισαν εις την Θεσσαλονίκην». Επαναληπτικές δημοτικές εκλογές, Δεκέμβριος 1930. Στη φωτογραφία, μεταξύ των πρώτων και ελαχίστων γυναικών που ψήφισαν, οι πρωτοπόρες αδελφές Αγγελική Μεταλλινού και Μερόπη Βασιλικού. Εφημερίδα «Ελεύθερος Άνθρωπος», 16.12.1930.

49. Η Αγγελική Μεταλλινού, μαθήτρια στο Παρθεναγωγείο, κάνει ειδική αναφορά στο έργο και την παρουσία στο σχολείο των τριών αυτών εκπαιδευτικών και προτάσσει τις φωτογραφίες τους στον σχετικό τόμο. Βλ. Αγγελικής Β. Μεταλλινού, *Παλαιά Θεσσαλονίκη...*, ό.π., σσ. 17, 26-27.

50. Σ. Ζιώγου- Καραστεργίου, *Γυναίκες και Ανώτατη Εκπαίδευση στην Ελλάδα. Οι πρώτες φοιτήτριες στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, 1890-1920*, Θεσσαλονίκη, 1988, σσ. 145.

51. Βλ. λεπτομέρειες για την πορεία, το έργο και την προσφορά του σχολείου αυτού στην ειδική έκδοση, *Τα Εκπαιδευτήρια Θηλέων Αγλαΐας Ν. Σχινά (ιδρυτής Στέφανος Νούκας)*, ό.π.

52. Παντ. Μ. Κοντογιάννη, «Σχολεία Αλλοφύλων εν Θεσσαλονίκη», *Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου 1910*, σ. 155.

κε και Ιταλική Δημοτική Σχολή Θηλέων με προσαρτημένο τμήμα επαγγελματικών μαθημάτων. Ο Π. Κοντογιάννης σχολιάζει ως εξής την απήχηση και προσφορά της σχολής: «*Η σχολή αύτη ελκύει πολύ τας συμπαθείας των κατοίκων της Θεσσαλονίκης και προ πάντων των καλυτέρων οικογενειών αυτής, διότι και καλώς ωργανωμένη είναι και κατ' αρίστην μέθοδον λειτουργεί. Οφείλονται δε τα καλά ταύτα αποτελέσματα εις το εξαίρετον προσωπικόν αυτής και εις την νοήμονα και δραστήριον διευθύντριάν της. Η σχολή έχει πέντε τάξεις και ασκεί τελείως τας μαθητρίας αυτής εις την ραπτικήν και εις το κέντημα. Συχνάκις δε η διευθύντρια αυτής δίδει διαλέξεις, εις άς η είσοδος είναι ελευθέρα και αίτινες παρακολουθούνται υπό πολλών*».[53]

Το 1907 ιδρύθηκε στη Θεσσαλονίκη το *Διεθνές Αγγλικόν Παρθεναγωγείον*, με έμφαση στη διδασκαλία και διάδοση της αγγλικής γλώσσας. Από τις 50 μαθήτριες που εγγράφηκαν την πρώτη χρονιά οι 28 ήταν Ελληνίδες.[54]

Ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο έπαιξαν, όμως, στη Θεσσαλονίκη τα γαλλικά σχολεία. Το σχολείο θηλέων που συντηρούσε η Λαϊκή Αποστολή καθώς και η Σχολή Καλογραιών προετοίμαζαν νηπιαγωγούς και δασκάλες. Από το 1894 το σχολείο των Αδελφών του Ελέους λειτουργεί ως «Καλαμαρί».[55] Στις ελληνικές εφημερίδες της τελευταίας δεκαετίας του 19ου αιώνα υπάρχουν πολλές διαφημίσεις του ιδιωτικού σχολείου με τίτλο «Γαλλο-Μακεδονικόν Παρθεναγωγείον Ελίζας Γ. Γκιρώ».[56]

Η εκπαιδευτική δραστηριότητα των Δυτικών στη Θεσσαλονίκη αντιμετωπίζεται, συχνά, με καχυποψία και διατυπώνονται απόψεις για «προσυλητισμό και μεταβολή των θρησκευτικών και εθνικών φρονημάτων»[57], αλλά, παράλληλα, προβάλλεται η θετική προσφορά, ιδιαίτερα για τα σχολεία των Αδελφών του Ελέους: «*Και των κορασίων της δυτικής κοινότητος αι ενιαύσιαι εξετάσεις λίαν επιτυχώς χθες ετελέσθησαν, διακριθεισών πολλών κορασίων δια την ευστοχίαν των απαντήσεων και λαμπρότητα των χειροτεχνημάτων. Αληθώς αι αδελφαί του ελέους αι πανταχού μετά στοργής μητρικής συντρέχουσαι την πάσχουσαν ανθρωπότητα, θερμήν επέδειξαν μητρικήν προστασίαν εις τα άπορα και εγκαταλελειμένα πλάσματα άτινα μετ' ου πολύ θα εξέλθωσι εις την κοινωνίαν ου μόνον περισπούδαστοι κυρίαι αλλά και καλλιτέχνιδες*».[58]

Φάση δεύτερη: Φιλανθρωπική κίνηση – εθνικοί αγώνες

Στο 19ο αιώνα οι γυναικείες φιλανθρωπικές πρωτοβουλίες προβάλλονται ιδιαίτερα και αναγνωρίζεται ευρέως η σημασία τους για την κοινωνία. Η φιλανθρωπία παρουσιάζεται ως φυσική προέκταση των συζυγικών και μητρικών καθηκόντων των γυναικών και ως βασικός παράγοντας ηθικοποίησης του συνόλου. Παράλληλα, καθώς η φιλανθρωπική δραστηριότητα συνδέεται, στις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα, με εθνικές προτεραιότητες, θεωρείται απαραίτητη για την εθνική υπόθεση, και, με τον τρόπο αυτό, επιτρέπει τη μαζική δράση των γυναικών στο δημόσιο χώρο και την ευρύτερη αναγνώριση της προσφοράς τους.

Στη φιλανθρωπική κίνηση της Θεσσαλονίκης πρωτοστατούν από τα μέσα του 19ου αιώνα ονόματα γνωστών οικογενειών της πόλης. Στην πρώτη σειρά αναφέρονται τα ονόματα της **Μαριγώς Στεργίου Καρανικόλα**, της **Ελισάβετ Καστριτσίου**, (που συνετέλεσαν στην ίδρυση, στέγαση και λειτουργία του Ανώτερου Παρθεναγωγείου) της **Άννας Γιακουμή Πάικου, της Μαρίας Ν. Ρογκότη**, της **Μαρίας Ν. Στερίου** και της **Πουλχερίας Πρασακάκη** (που διέθεσαν αρ-

53. Παντ. Μ. Κοντογιάννη, *ό.π.*, σ. 169.
54. *Ό.π.*, σ. 171.
55. *Ό.π.*, σσ.173-178.
56. Εφημ. *Φάρος της Μακεδονίας*, αρ. 1263 (17-8-1888) και σε πολλά άλλα φύλλα.
57. *Φάρος της Μακεδονίας*, αρ. 1317 (8-3-1889).
58. *Φάρος της Μακεδονίας*, αρ. 686 (17-7-1887).

Γιορτή στον «Προσφυγικό Φοίνικα». «Εφημερίς των Γυναικών», 15.12.1929.

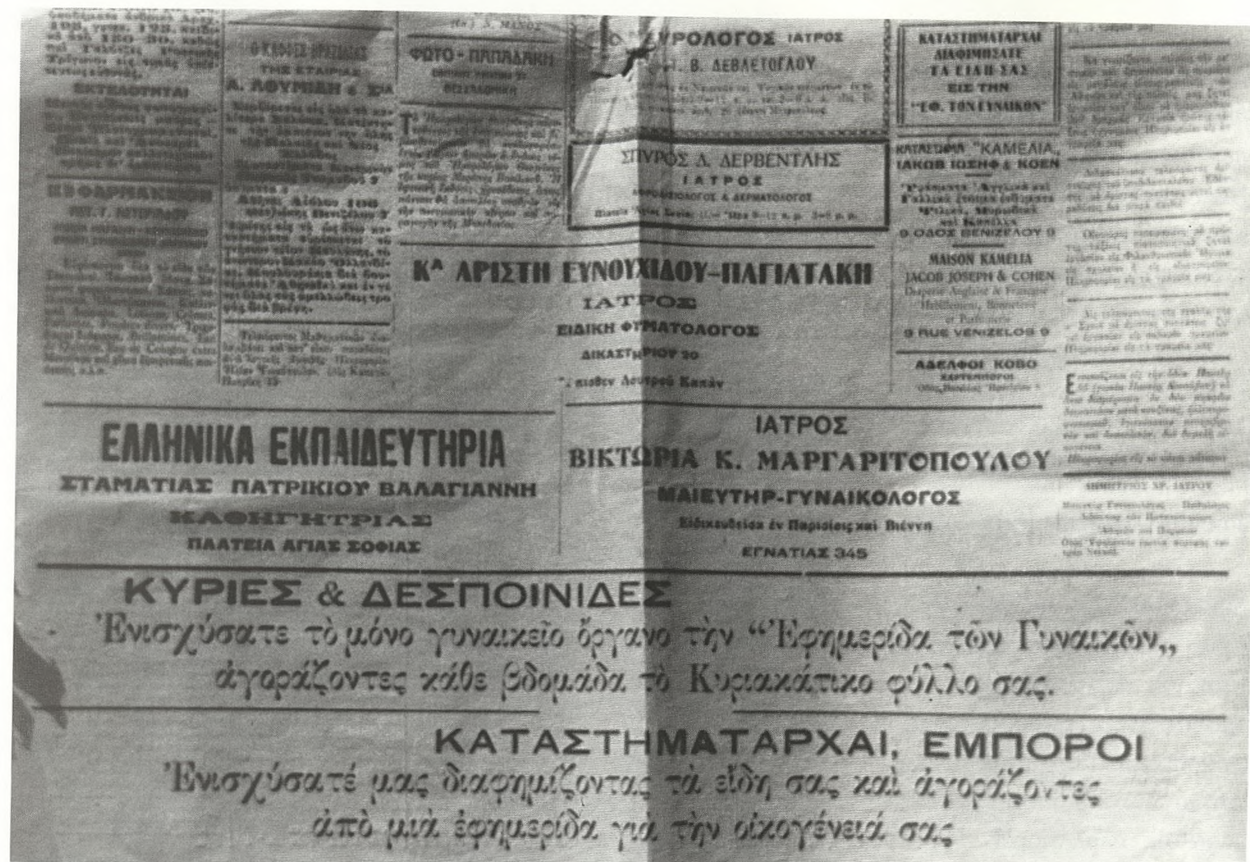

ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΗΝ ΓΥΝΑΙΚΕΙΑ ΠΡΟΟΔΟ ΚΑΙ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΑΠΟ ΤΗΝ ΔΡΑΣΙΝ ΤΟΥ «ΠΡΟΣ. ΦΟΙΝΙΚΟΣ»

κετά χρήματα για τα εκπαιδευτικά ιδρύματα της πόλης). Οι ατομικές αυτές πρωτοβουλίες συστηματοποιούνται και παίρνουν συλλογική μορφή στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα στο γενικότερο ευνοϊκό πλαίσιο που έχει δημιουργηθεί στην Οθωμανική Αυτοκρατορία για συλλογικές δραστηριότητες μετά τις μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ και τις προτεραιότητες που έθεσαν οι εθνικοί ανταγωνισμοί στη Βαλκανική μετά το 1870. Στην πόλη της Θεσσαλονίκης αρχίζουν τη δράση τους, στα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1870, η *Φιλόπτωχος Αδελφότης Ανδρών* (1871) και ο *Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος* (1872).

Μέσα στο ευρύτερο αυτό πλαίσιο ιδρύεται το 1873 η *Φιλόπτωχος Αδελφότης Κυριών*[59] με πρωτοβουλία της Ελιζέττας και Χρυσάνθης Χατζηλαζάρου, Αικατερίνης Ράλλη, Καλλιόπης Τάττη, Ελένης Ρουσίδου, Κλεάνθης Οικονόμου, Μαρίας Σπανδονή, Πολυτίμης Μερλοπούλου και Αλεξάνδρας Γερασίμου.

Σκοπός της Αδελφότητας, αρχικά, να παρέχει ενδύματα και βιβλία σε φτωχούς μαθητές και μαθήτριες που φοιτούν στα σχολεία της Θεσσαλονίκης και να συντρέχει κάθε ενδεή και ασθενή καθώς και τους φυλακισμένους της πόλης. Από το 1876 όμως οι στόχοι διευρύνονται αισθητά αφού ιδρύεται εργαστήριο κοπτικής, ραπτικής και κεντήματος, για να βοηθούνται με την εργασία τους οι άπορες γυναίκες. Το σωματείο αυτό φαίνεται πως είχε μεγάλη απήχηση στο γυναικείο πληθυσμό της Θεσσαλονίκης αφού στον Κανονισμό του 1900 καταγράφονται 108 μέλη που εκπροσωπούν τις περισσότερες γνωστές οικογένειες της Θεσσαλονίκης[60], και το 1909 αριθμεί 215 μέλη. Από το 1906 μέχρι το 1908 γραμματέας είναι η Αικ. Σακελλαρίδου και ταμίας η Ιουλία

59. *Φιλόπτωχος Αδελφότης Κυριών Θεσσαλονίκης. Αναμνηστικό Λεύκωμα. Θεσσαλονίκη*
60. *Κανονισμός της εν Θεσσαλονίκη Φιλοπτώχου Αδελφότητος των Κυριών*, Αθήναι, 1900, σσ.14-18.

ΦΩΤΟ - ΠΑΠΑΔΑΚΗ

Η ΚΑΦΕΣ ΚΡΕΜΑΣ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΙΑΣ Α. ΑΘΥΜΙΔΗ & Σια

ΕΚΤΕΛΟΥΝΤΑΙ

...ΥΡΟΛΟΓΟΣ ΙΑΤΡΟΣ
...Β. ΔΕΒΛΕΤΟΓΛΟΥ

ΣΠΥΡΟΣ Λ. ΔΕΡΒΕΝΤΛΗΣ
ΙΑΤΡΟΣ
ΑΦΡΟΔΙΣΙΟΛΟΓΟΣ & ΔΕΡΜΑΤΟΛΟΓΟΣ

ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑΡΧΑΙ
ΔΙΑΦΗΜΙΣΑΤΕ
ΤΑ ΕΙΔΗ ΣΑΣ
ΕΙΣ ΤΗΝ
"ΕΦ. ΤΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ"

ΚΑΤΑΣΤΗΜΑ "ΚΑΜΕΛΙΑ"
ΙΑΚΩΒ ΙΩΣΗΦ & ΚΟΕΝ
9 ΟΔΟΣ ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ 9

MAISON KAMELIA
JACOB JOSEPH & COHEN
9 RUE VENIZELOS 9

ΑΔΕΛΦΟΙ ΚΟΒΟ

Κα ΑΡΙΣΤΗ ΕΥΝΟΥΧΙΔΟΥ-ΠΑΓΙΑΤΑΚΗ
ΙΑΤΡΟΣ
ΕΙΔΙΚΗ ΦΥΜΑΤΟΛΟΓΟΣ
ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ 20
...πισθεν Λουτρού Καπάν

ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΗΡΙΑ
ΣΤΑΜΑΤΙΑΣ ΠΑΤΡΙΚΙΟΥ ΒΑΛΑΓΙΑΝΝΗ
ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑΣ
ΠΛΑΤΕΙΑ ΑΓΙΑΣ ΣΟΦΙΑΣ

ΙΑΤΡΟΣ
ΒΙΚΤΩΡΙΑ Κ. ΜΑΡΓΑΡΙΤΟΠΟΥΛΟΥ
ΜΑΙΕΥΤΗΡ-ΓΥΝΑΙΚΟΛΟΓΟΣ
Ειδικευθεῖσα ἐν Παρισίοις καὶ Βιέννη
ΕΓΝΑΤΙΑΣ 345

ΚΥΡΙΕΣ & ΔΕΣΠΟΙΝΙΔΕΣ
Ἐνισχύσατε τὸ μόνο γυναικεῖο ὄργανο τὴν "Ἐφημερίδα τῶν Γυναικῶν,,
ἀγοράζοντες κάθε βδομάδα τὸ Κυριακάτικο φύλλο σας.

ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑΡΧΑΙ, ΕΜΠΟΡΟΙ
Ἐνισχύσατέ μας διαφημίζοντας τὰ εἴδη σας καὶ ἀγοράζοντες
ἀπὸ μιὰ ἐφημερίδα γιὰ τὴν οἰκογένειά σας

Οι γυναίκες διαφημίζονται στην «Εφημερίδα των Γυναικών» (5.12.1929): Οι ιατροί Αρίστη Ευνουχίδου-Παγιατάκη και Βικτωρία Κ. Μαργαριτοπούλου, τα εκπαιδευτήρια της Σταματίας Πατρικίου-Βαλαγιάννη και η ίδια η εφημερίδα, που αναζητά διαφημιστικές καταχωρίσεις. Βεβαίως, διαφημίζονται και άνδρες...

Πεσνικίδου και η Μαίρη Πεντζίκη. Ο σκοπός και οι δραστηριότητες της Αδελφότητας διευρύνονται αισθητά, σύμφωνα με τα νέα κοινωνικοοικονομικά δεδομένα, στην πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα. Στην Έκθεση των Πεπραγμένων που δημοσιεύτηκε το 1909 παρατηρούμε τα εξής. Στη συγκυρία του Μακεδονικού Αγώνα δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στην εθνική διάσταση και στον τίτλο ακόμα του σωματείου «Φιλόπτωχος Αδελφότης των **Ελληνίδων** Κυριών».[61] Η —συγκεκαλυμμένη συχνά— εθνική δράση των μελών του συλλόγου αυτού είναι σημαντική και πολυδιάστατη.[62] Οι ποικίλες δραστηριότητες εντάσσονται, επίσης, στις νέες συνθήκες αφού επικεντρώνονται πλέον στην ηθική-θρησκευτική εκπαίδευση και επαγγελματική κατάρτιση των **εργατριών** και περιλαμβάνουν εισαγωγή του μαθήματος της σουηδικής γυμναστικής στο περίβολο του Εργαστηρίου, διεύρυνση των τμημάτων κατάρτισης και πολλές άλλες παροχές. Το 1900 ιδρύθηκε παράρτημα δεσποινίδων «Η Αγαθοεργία» για τη φροντίδα άπορων παιδιών του νηπιαγωγείου.

Το 1914 (10 Δεκεμβρίου) γίνεται τυπική ανασύσταση του σωματείου με τον τίτλο «*Η εν Θεσσαλονίκη Φιλόπτωχος Αδελφότης των Κυριών*». Η δράση της Αδελφότητας αναπροσαρμόζεται σύμφωνα με τις ανάγκες κάθε περιόδου. Το 1917 βοήθεια στους πυροπαθείς, το 1922 στους πρόσφυγες της Μικρασιατικής καταστροφής, το 1932 βοήθεια στους σεισμόπληκτους της Χαλκιδικής.

61. *Έκθεσις των πεπραγμένων της εν Θεσσαλονίκη Φιλοπτώχου Αδελφότητος των Ελληνίδων Κυριών*, Θεσσαλονίκη, 1909.

62. Βλ. λεπτομέρειες στο Α. Τζίνικου- Κακούλη, *ό.π.*, σσ. 226 – 246.

Στη μακρόχρονη πορεία της Φιλοπτώχου Αδελφότητας Κυριών παρατηρούμε συνέχεια της δράσης και ενασχόλησης των γυναικών με τη φιλανθρωπία ιδιαίτερα όταν η πρόσβαση των γυναικών σε άλλους τομείς της δημόσιας σφαίρας ήταν περιορισμένη. Οι δραστηριότητες αυτές, όμως, διευρύνονται και επιβιώνουν ελαφρά μεταλλαγμένες αφού η έμφαση δίνεται σταδιακά στις ανάγκες των προσφύγων, στα συσσίτια, και στη λειτουργία επαγγελματικών εργαστηρίων.

Εθνικοί αγώνες: Η ενεργός και πολυδιάστατη συμμετοχή των γυναικών στους εθνικούς αγώνες αποτελεί ένα ιδιαίτερης σημασίας πεδίο δημόσιας δράσης κατά το 19ο και αρχές του 20ού αιώνα. Η συμμετοχή αυτή, ταυτιζόμενη τις περισσότερες φορές με τη φιλανθρωπία, είναι πολυεπίπεδη. Εκτείνεται από τη βοήθεια των μετόπισθεν, τις μορφές συγκεκαλυμμένης εθνικής δράσης, έως και τη συμμετοχή στις ένοπλες συρράξεις.[63] Στη μελέτη αυτή δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στην εθνική δράση και την ενεργό συμμετοχή στους εθνικούς αγώνες των διδασκαλισσών, αλλά δεν είναι δυνατόν να μην επισημανθεί, παράλληλα, το έργο και η προσφορά των νοσοκόμων —επαγγελματιών και εθελοντριών— και των γιατρών: «*Όθεν άπασαι γενικώς αι Θεσσαλονικίδες*», γράφει η Αγγελική Τσιώμου-Μεταλλινού για τους Βαλκανικούς πολέμους, «*και αυταί των ονομαστοτέρων οικογενειών της πόλεώς μας κυρίαι και δεσποινίδες, έσπευσαν ως εθελονταί νοσοκόμοι, να προσφέρωσι τας υπηρεσίας των εις τα τότε μεγαλείτερα της πόλεώς μας νοσοκομεία*».[64] Ο αγώνας και το έργο των διδασκαλισσών που οργώνουν με αυτοθυσία και κίνδυνο της ζωής τους το χώρο της Μακεδονίας καταγράφονται ζωντανά σε κείμενα της εποχής και δικαιώνουν την εκτίμηση της Μεταλλινού για τις δασκάλες και το μέγεθος της προσφοράς τους :« *Σημειωτέον ότι η αποστολή της τότε διδασκαλίσσης ήτο Εθνική, η δε διδασκαλία πατριωτική. Διά τον ως άνω σκοπόν ειργαζόμεθα τότε αι Εθναπόστολοι της Ελληνικής ιδέας με κίνδυνον, πολλάκις δε με θυσίαν και αυτής της ζωής μας... Ιέρειαι πραγματικαί, αφιερώνουσαι την νεότητά μας εις τα τραχέα εκείνα Μακεδονικά βουνά*».[65] Η συμμετοχή στην εθνική υπόθεση, επομένως, επιτρέπει τη μαζική δράση των γυναικών στο δημόσιο χώρο, την αναγνώριση της προσφοράς τους και την ένταξή τους στο σώμα του έθνους.

ΜΕΡΟΣ Β΄. ΠΡΩΤΟΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ – ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ

Φάση τρίτη: Διεκδίκηση πολιτικών δικαιωμάτων

Η περίοδος 1914-1940 είναι ιδιαίτερα σημαντική για την ιστορία της Θεσσαλονίκης: Οι ανακατατάξεις των Βαλκανικών πολέμων, ο Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος οι σημαντικές πολιτιστικές ζυμώσεις, η εμφάνιση του βενιζελισμού και της μεταρρυθμιστικής πολιτικής του, ανοίγουν μια νέα ιστορική περίοδο. Με την ένταξη στο ελεύθερο κράτος, και, κυρίως μετά την έλευση των προσφύγων, η Θεσσαλονίκη τριπλασιάζεται πληθυσμιακά και αποκτά, σταδιακά, μεγαλύτερη ομοιογένεια. Οι συνθήκες αυτές τροποποιούν, οπωσδήποτε, ριζικά τη θέση και τις συνθήκες ζωής των γυναικών. Οι εκπαιδευτικές ευκαιρίες πολλαπλασιάζονται και διευρύνονται αισθητά με την ίδρυση του Πανεπιστημίου. Η κυκλοφορία περιοδικών προσφέρει βήμα σε όσες έχουν λογοτεχνικά η φιλολογικά ενδιαφέροντα. Η παρουσία των γυναικών σε δημόσιους χώρους διευρύνεται (θέατρα, αίθουσες διαλέξεων, ζαχαροπλαστεία). Πολιτιστικοί και μορφωτικοί σύλλογοι της πόλης οργανώνουν διαλέξεις γύρω από επιστημονικά, λογοτεχνικά και κοινωνικά θέματα και προσφέρουν ευκαιρίες διεύρυνσης της δημόσιας κοινωνικότητας των γυναικών. Παράλληλα, το ευνοϊκό για κοινωνικούς προβληματισμούς κλίμα, συμβάλλει στη γυναικεία συλλογική δράση και ανοίγει την αυλαία της διεκδίκησης πολιτικών δικαιωμάτων.

Στην περίοδο αυτή εντάσσεται η ***τρίτη φάση***

63. Λεπτομερή και ενδιαφέροντα σχετικά στοιχεία στα βιβλία της Αθηνάς Τζινίκου- Κακούλη, *ό.π.*

64. Αγγελικής Β. Μεταλλινού (Π. Τσιώμου), *Βιογραφικά και ιστορικά σημειώματα*, Θεσσαλονίκη, 1941, σσ. 13-14.

65. Αγγελικής Β. Μεταλλινού, *Βιογραφικά... ό.π.*, σ.7.

της πορείας των γυναικών στη Θεσσαλονίκη και περιλαμβάνει τα εξής βασικά στάδια: Διεύρυνση Βθμιας – Ανώτατη Εκπαίδευση, συλλογική δραστηριότητα, δημοσιεύσεις βιβλίων, εκδόσεις περιοδικών και εφημερίδων, διεκδίκηση πολιτικών δικαιωμάτων.

- ***Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση – Σχολεία Θηλέων Βθμιας Εκπαίδευσης:***

- *Ανώτερο Παρθεναγωγείο, Α΄-Β΄-Γ΄ Γυμνάσια Θηλέων, Διδασκαλείο*
- *Ιδιωτικά και Ξένα σχολεία Θηλέων*

Κατά την περίοδο αυτή αυξάνονται, αριθμητικά τα εκπαιδευτήρια της Αθμιας και διαφοροποιούνται ουσιαστικά ως προς τη δομή και το περιεχόμενο τα σχολεία της Βθμιας Εκπαίδευσης των Θηλέων. Στη δημόσια Βθμια εκπαίδευση περιλαμβάνονται σταδιακά τα εξής σχολεία: ***Ανώτερο Παρθεναγωγείο, Α΄, Β΄ και Γ΄ Γυμνάσια Θηλέων, Διδασκαλείο Θηλέων.*** Παράλληλα, λειτουργούν ιδιωτικά και ξένα σχολεία θηλέων.[66] Το ***Πρότυπον Παρθεναγωγείον Στεφάνου Νούκα-Αγλαΐας Σχινά***[67] (έτος ίδρυσης 1905), και τα ***Ελληνικά Εκπαιδευτήρια (θηλέων) Σταματίας Πατρικίου- Βαλαγιάννη***[68] (έτος ίδρυσης 1929) εκπροσωπούν τα Ιδιωτικά σχολεία θηλέων της πόλης. Ιδιαίτερο ρόλο, επίσης, θεωρούμε ότι διαδραμάτισαν και τα πολλά ξένα σχολεία —εβραϊκά, γαλλικά, γερμανικά, ιταλικά, αμερικανικά— που λειτουργούσαν, τα περισσότερα, από το 19ο αιώνα. Το ***Καλαμαρί, ο Άγιος Βικέντιος, η Γερμανική Σχολή και το Κολλέγιο Ανατόλια*** προσέφεραν ανεκτίμητες υπηρεσίες στην πνευματική ζωή της Θεσσαλονίκης γενικότερα και στο θέμα που εξετάζεται εδώ ειδικότερα, γιατί στις τάξεις τους φοίτησε ένας πολύ μεγάλος αριθμός μαθητριών που διακρίθηκαν στην πνευματική και κοινωνική ζωή της πόλης.

Ως προς τον τύπο των ελληνικών σχολείων θηλέων παρατηρούμε τα εξής:

α) Συνεχίζει τη λειτουργία του το Παρθεναγωγείο, 3τάξιο από το 1915 μέχρι το 1929 με βάση τη νομοθεσία για τα Αστικά Σχολεία Θηλέων του 1914, τετρατάξιο Ανώτερο μετά τη νομοθεσία του 1929 μέχρι το 1940 που καταργούνται τα Παρθεναγωγεία.

β) Ανεξαρτοποιείται από το Παρθεναγωγείο το επαγγελματικό σχολείο, το Διδασκαλείο, που προετοιμάζει τις δασκάλες με βάση τη νομοθεσία του 1914 για τα Διδασκαλεία Θηλέων και Αρρένων.

γ) Η κυρίαρχη τάση, όμως, της Βθμιας εκπαίδευσης θηλέων κατευθύνει σαφώς προς το γυμνάσιο, σχολείο που προσφέρει ισοδύναμη με τα αγόρια εκπαίδευση και τη δυνατότητα για ανώτατες σπουδές. Το Α΄ Γυμνάσιο Θηλέων Θεσσαλονίκης αρχίζει να λειτουργεί το 1919, το Β΄ το 1933 και το Γ΄ το 1936. Από τη δεύτερη δεκαετία του 20ού αιώνα έγινε σαφές ότι η Βθμια εκπαίδευση δεν αρκούσε πλέον να περιορίζεται στη μόρφωση της οικοδέσποινας και της δασκάλας, αλλά και να προετοιμάζει τις μαθήτριες για το πανεπιστήμιο αφού με τον τρόπο αυτό άνοιγαν νέες επαγγελματικές προοπτικές για τις γυναίκες. Στη Θεσσαλονίκη του μεσοπολέμου, με τις χιλιάδες προσφυγικές οικογένειες, η εκπαίδευση άρχιζε όλο και περισσότερο να θεωρείται μέσο εξασφάλισης των γυναικών, που, σε περίπτωση ανάγκης, θα μπορούσαν να εργαστούν για να ζήσουν αυτές και οι οικογένειές τους. Μερικά, ενδεικτικά, αριθμητικά δεδομένα από τη συμμετοχή μαθητριών στη Βθμια εκπαίδευση κατά τη δεκαετία 1920-'30 φανερώνει αυτές ακριβώς τις τάσεις της κοινωνίας.[69] Για να γίνουν, μάλιστα, πιο ευδιάκριτες οι κατευθύνσεις αυτές θεωρήσαμε σκόπιμο να συμπεριλάβουμε στον κατάλογο και τις εγγραφές των μαθητριών στη μικτή Εμπορική Σχολή της Θεσσαλονίκης.

66. Για μια γενική επισκόπηση βλ. Πέρσας Αγραφιώτου-Ζαχοπούλου, *Σχολεία της Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη, Ιανός, 1997.

67. *Τα Εκπαιδευτήρια Θηλέων Αγλαΐας Ν. Σχινά...ό.π.*

68. Σύνδεσμος Αποφοίτων Βαλαγιάννη, *Μνήμες και Αφιερώσεις*, Θεσσαλονίκη, εκδόσεις Χρόνος, 1996.

69. Τα δεδομένα αυτά αποτελούν μέρος μιας ειδικής μονογραφίας που ετοιμάζεται για τα σχολεία της Θεσσαλονίκης από το 1912 μέχρι το 1940.

Πίνακας ΙΙ. Δημόσια Σχολεία Θηλέων Θεσσαλονίκης

	Αριθμός Μαθητριών (1919/20 έως 1929/30)											
	1919-20	**1920-21**	**1921-22**	**1922-23**	**1923-24**	**1924-25**	**1925-26**	**1926-27**	**1927-28**	**1928-29**	**1929-30**	ΣΥΝΟΛΟ
ΓΥΜΝΑΣΙΟ ΘΗΛΕΩΝ	106	119	164	272	327	372	448	524	585	653	816	4386
ΑΝ. ΠΑΡΘΕΝΑΓΩΓΕΙΟ	277	112	233	332	337	462	476	556	667			3452
ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΣΧΟΛΗ	4	4	8	13	22	26	22	13	23	41	51	227
ΔΙΔΑΣΚΑΛΕΙΟ ΘΗΛΕΩΝ	45	36	45	84	113	131	153	229	223	227	222	1508
ΣΥΝΟΛΟ	**432**	**271**	**450**	**701**	**799**	**991**	**1099**	**1322**	**1498**	**921**	**1089**	**9573**

Πίνακας ΙΙΙ. Κοινωνική προέλευση των μαθητριών

Γυμνάσιο Θηλέων		Ανωτ. Παρθεναγωγείο		Εμπορική Σχολή		Διδασκαλείο	
1. Έμποροι	22%	Ορφανές	22%	Ορφανές	27%	Ορφανές	35%
2. Ορφανές	18,2%	Καταστηματάρχες	17%	Έμποροι	22%	Καταστηματάρχες	11%
3. Υπάλληλοι	15,7%	Υπάλληλοι	16%	Καταστηματάρχες	18%	Τεχνίτες	11%
4. Καταστηματάρχες	10,3%	Έμποροι	16%	Υπάλληλοι	13%	Έμποροι	9%
5. Επιστήμονες	7,6%	Επιχειρηματίες	6%	Τεχνίτες	7%	Υπάλληλοι	9%
6. Τεχνίτες	6,8%	Εργάτες	5%	Επιστήμονες	5%	Αγρότες	6%
7. Επιχειρηματίες	4,1%	Τεχνίτες	4%	Εκπαιδευτικοί	3%	Εκπαιδευτικοί	6%
8. Εκπαιδευτικοί	2,8%	Επιστήμονες	4%	Επιχειρηματίες	1%	Επιστήμονες	3,5%
9. Άνεργοι	2,5%	Αγρότες	1,5%	Αγρότες	1%	Εργάτες	3%
10. Αγρότες	2,4%	Εκπαιδευτικοί	1,5%	Εργάτες	1%	Κληρικοί	3%

Από τους παραπάνω πίνακες παρατηρούμε ότι στα Βθμια δημόσια σχολεία θηλέων και στη μικτή Εμπορική Σχολή, φοιτούν στη δεκαετία 1919-1920 έως 1929-1930 δέκα χιλιάδες, περίπου, μαθήτριες (9.573). Αν στον αριθμό αυτό προστεθούν και οι μαθήτριες που φοιτούσαν στα άλλα σχολεία της πόλης, ιδιωτικά και ξένα, γίνεται φανερή η μεγάλη πρόοδος που συντελέστηκε στον τομέα αυτό.

Η αριθμητική έκρηξη —με διπλασιασμό σχεδόν των δεδομένων— σημειώνεται από τα σχολικά χρονιά 1922-1923, γεγονός που φανερώνει το ρόλο που διαδραμάτισαν οι πρόσφυγες στην εκπαιδευτική ιστορία της Θεσσαλονίκης γενικότερα, και τη γυναικεία εκπαίδευση ειδικότερα. Οι γυναίκες της Μικράς Ασίας, της Ανατολικής Θράκης και του Πόντου μεταφέρουν στη Θεσσαλονίκη τις εμπειρίες από ένα πλουσιότατο εκπαιδευτικό υπόβαθρο και με τις δραστηριότητες και επιλογές τους προωθούν την πνευματική και κοινωνική ζωή της πόλης.

Το Γυμνάσιο Θηλέων, που άρχισε να λειτουργεί το σχολικό έτος 1919-1920, συγκεντρώνει το μεγαλύτερο αριθμό μαθητριών και ακολουθεί το Ανώτερο Παρθεναγωγείο. Το προβάδισμα του Γυμνασίου φανερώνει ότι η προτίμηση της κοινωνίας μετατοπίζεται προς το είδος της Βθμιας εκπαίδευσης των κοριτσιών που προσφέρει περισσότερες δυνατότητες για παραπέρα σπουδές και εργασία. Το Ανώτερο Παρθεναγωγείο προσέφερε σημαντικές υπηρεσίες στην κοινωνία της Θεσσαλονίκης από το 19ο αιώνα, αλλά τα νέα δεδομένα απαιτούν διαφορετικό προσανατολισμό της εκπαίδευσης των κοριτσιών. Η ίδρυση και λειτουργία του Πανεπιστημίου έπαιξε, οπωσδήποτε, σημαντικό ρόλο προς την κατεύθυνση αυτή. Η σταδιακή αύξηση της συμμετοχής μαθητριών στη μικτή Εμπορική Σχολής της πόλης επιβεβαιώνει, επίσης, τη στροφή αυτή προς την εκπαίδευση που οδηγεί στην αγορά εργασίας. Το Διδασκαλείο Θηλέων συγκεντρώνει σημαντικό αριθμό μαθητριών, κυρίως, μετά την

Μ. Βουγιούκα, διευθύντρια του Παρθεναγωγείου Θεσσαλονίκης (1937).

έλευση των προσφύγων που βρίσκουν στο ίδρυμα αυτό μια γρήγορη επαγγελματική αποκατάσταση για τα κορίτσια τους. Ως προς την κοινωνική προέλευση των μαθητριών της Βθμιας Εκπαίδευσης παρατηρούμε ότι την πρώτη θέση έχει ο εμπορικός κόσμος (έμποροι-καταστηματάρχες), οι υπάλληλοι και ακολουθούν οι εκπαιδευτικοί με τους επιστήμονες. Οι τεχνίτες και οι αγρότες, με χαμηλή εκπροσώπηση, εμφανίζουν τα υψηλότερα ποσοστά (11% και 6% αντίστοιχα) στις μαθήτριες του Διδασκαλείου. Τα ποσοστά των ορφανών κατέχουν την πρώτη θέση στα τρία από τα τέσσερα σχολεία (εκτός από το Γυμνάσιο Θηλέων όπου βρίσκονται στη δεύτερη θέση), συνθήκη που φανερώνει ότι η εκπαίδευση έχει λειτουργικό χαρακτήρα για τα κορίτσια αφού προετοιμάζει για το χώρο της εργασίας και την οικονομική ανεξαρτησία.

Στο Παρθεναγωγείο η Μαρία Βουγιούκα συνεχίζει το έργο της Πολυξένης Αντωνίου ως διευθύντρια από το 1917 μέχρι το 1940. Δίδαξαν, επίσης, την περίοδο αυτή: η Αγγελική Μεταλλινού, ο Λ. Αντωνιάδης, Κ. Μερκουρίου, Ν. Κασσανδρεύς, Γ. Χατζηκυριακού, Αντ. Τούσας , Ανδρομάχη Μπαλτά, Α. Δαμάσκου κ.ά.

Στο Διδασκαλείο Θηλέων, διευθυντής χρημάτισε για πολλά χρόνια ο Κων. Καραχρίστος. Σταθμό, όμως, για το ίδρυμα αυτό και τις μαθήτριές του, αποτέλεσε η διεύθυνση του γνωστού παιδαγωγού Μίλτου Κουντουρά (1927-1930), διάστημα που χαρακτηρίστηκε από τις απόφοιτες του Διδασκαλείου ως «ιερή τριετία»,[70] αλλά προκάλεσε πολλές αντιδράσεις και κρίση στην τοπική κοινωνία. Στο σχολείο αυτό δίδαξαν και εξαίρετοι εκπαιδευτικοί όπως ο Αλ. Κεσσανλής, Γ. Φθενάκης, Όλγα Κομνηνού-Κακριδή, Ορ. Σχοινάς, Σ. Αδαμαντίδου-Κυριακοπούλου, Ζ. Τζαμαρέλα κ.ά.

Στα Γυμνάσια Θηλέων τοποθετούνται γυμνασιάρχες άνδρες γιατί έπρεπε, τυπικά, να διαθέτουν πανεπιστημιακό δίπλωμα. Φάνηκαν, έτσι, στη Θεσσαλονίκη τα κενά της γυναικείας εκπαίδευσης, αφού, η Μαρία Βουγιούκα, παρ' όλες τις προσπάθειές της για την ίδρυση του Α' Γυμνασίου Θηλέων, δεν διέθετε τα τυπικά προσόντα για να αναλάβει τη διεύθυνση του ιδρύματος αυτού. Γυμνασιάρχες στα τρία Γυμνάσια Θηλέων χρημάτισαν οι Ι. Μέλφος, και Αντ. Τούσας στο Α', ο Φιλιππίδης στο Β', και ο γνωστός Κ. Γκράτζιος στο Γ'. Στα σχολεία αυτά αρχίζουν να διακρίνονται γυναίκες εκπαιδευτικοί πολλές από τις οποίες φοίτησαν στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Μερικά ονόματα: Σταματία Πατρικίου Βαλαγιάννη, Όλγα Κομνηνού-Κακριδή, Αικατερίνη Αγάθωνος, Μιμίκα Τσέκου-Μιχαηλίδου, Αικατερίνη Γιαννακοπούλου κ.ά. Ιδιαίτερη αναφορά θεωρούμε πως πρέπει να γίνει για την πολύχρονη εκπαιδευτική δραστηριότητα και προσφορά της Μαρίας Βουγιούκα και την πολυδιάστατη παρουσία της Αγγελικής Τσιώμου-Μεταλλινού.[71]

Οι μαθήτριες και το διδακτικό προσωπικό του Παρθεναγωγείου (1937).

- *Ιδιοκτήτριες Ιδιωτικών Σχολείων: Αγλαΐα Σχινά, Χρυσή Ιωακείμ-Δέλλιου, Σταμ. Πατρικίου-Βαλαγιάννη*

Επισήμανση ειδική θεωρούμε πως πρέπει να γίνει, οπωσδήποτε, για τις ιδιοκτήτριες των δύο πολύ γνωστών και μακρόβιων Ιδιωτικών σχολείων θηλέων που ξεκίνησαν τη λειτουργία τους κατά την περίοδο αυτή, ένδειξη της επιχειρηματικής διάστασης της εκπαίδευσης. Πρόκειται για την **Αγλαΐα Σχινά**, τη **Χρυσή Ιωακείμ-Δέλλιου**, και τη **Σταματία Πατρικίου- Βαλαγιάννη** ο ρόλος των οποίων θεωρούμε πως είναι ιδιαίτερα σημαντικός για την εκπαιδευτική προσφορά, αλλά, παράλληλα, και για την κοινωνική παρουσία και δράση των γυναικών στη Θεσσαλονίκη. Τα σχολεία αυτά αποτέλεσαν για πολλές δεκαετίες το φυτώριο χιλιάδων κοριτσιών και πρωτοστάτησαν με τις ποικίλες και πολυδιάστατες δραστηριότητες και εκδηλώσεις στην εκπαιδευτική,

70. *Μίλτος Κουντουράς. Διδασκαλείο Θηλέων Θεσσαλονίκης 1927-1930*, Αθήνα, 1976.

71. Για το ρόλο και την προσφορά της Αγγελικής Μεταλλινού-Τσιώμου πιστεύουμε πως πρέπει να γίνει μια ειδική μονογραφία. Στο Ι.Α.Ν.Ε. έχουμε συγκεντρώσει ήδη ένα μεγάλο μέρος από τις δημοσιευμένες εργασίες της. Βλ. σχετικά Βαγγέλη Χεκίμογλου, «Αδελφές Τσιώμου: Δύο λόγιες της Θεσσαλονίκης με πλούσιο έργο. 'Προτιμώ να το διανείμω δωρεάν και ο Θεός ας είναι βοηθός μου...'», Εφημ. *Ελληνικός Βορράς*, 23 Μαΐου 1993, και Σπύρου Βασιλειάδη, «Η γιαγιά μου, Αγγελική Τσιώμου-Μεταλλινού»-«Πρόσωπα στην πόλη: οι ιστορίες μίας Μακεδονομάχισσας», Εφημ. *Ελληνικός Βορράς*, 26 Οκτωβρίου 1997. Για τις δημοσιεύσεις και το εκδοτικό της έργο γίνεται αναφορά στη συνέχεια της μελέτης αυτής.

Οι μαθήτριες και το διδακτικό προσωπικό του Παρθεναγωγείου (1933).

καλλιτεχνική, στην ευρύτερη πνευματική και την κοινωνική ζωή της πόλης. Η Μερόπη Τσιώμου-Βασιλικού, σε ανασκόπηση της καλλιτεχνικής και πνευματικής κίνησης του έτους 1930 σημειώνει: *« Με υπερηφάνεια στα λίγα αυτά λόγια πρέπει να μιλήσωμε και για δύο γυναίκες αλτρουίστριες που με αφοσίωση ανέλαβαν να ωραιοποιήσουν τες απαλές ψυχές ... Είνε η κ. Αγλαΐα Σχοινά και η κ. Σταματία Πατρικίου-Βαλαγιάννη που τα τέλεια από πάσης απόψεως ιδρύματά των το πρώτο στην εξοχή και το δεύτερο στο κέντρον της Θεσσαλονίκης συναγωνίζονται φιλότιμα στην πρόοδο και καλλιτεχνική δουλειά. Και για τα δύο έχουμε δείγματα με αδρές γραμμές για την πνευματική πρόοδο που πραγματικά εξασφαλίζουν εις την πόλι μας».*[72]

Το *Πρότυπον Παρθεναγωγείον Στ. Νούκα-Αγλαΐας Σχινά* περιλαμβάνει το 1930 τα εξής τμήματα: Νηπιαγωγείο, Εξατάξιο μικτό Δημοτικό Σχολείο, Εξατάξιο Κλασικό Γυμνάσιο Θηλέων και Ανώτερο Παρθεναγωγείο, και ένα ειδικό τμήμα Ανωτέρας γυναικείας μορφώσεως με διετή φοίτηση και έμφαση σε «όλα τα μαθήματα του σημερινού πολιτισμού», δηλαδή, ξένες γλώσσες, μουσική, καλλιτεχνία.[73] Η αξιολόγηση για την 25αετή λειτουργία του σχολείου αυτού, το 1930, περιλαμβάνει ιδιαιτέρως θετικά σχόλια. *«Η συμπαθεστάτη ιδρύτρια», σημειώνει η Αγγελική Μεταλλινού, της σχολής κ. Αγλαΐα Σχινά, «ουδενός φειδουμένη, κατώρθωσεν εν τη εξελίξει των τελευταίων χρόνων, να αναγάγη το υπ' αυτήν ίδρυμα, τη συνεργασία των συναδέλφων της εις την εξαίρετον θέσιν και το μορφωτικόν ύψος τελείου διδακτηρίου εις το είδος του, εφάμιλλον των Ευρωπαϊκών ανωτέρων εκπαιδευτηρίων θηλέων».*[74]

Το *Ιωακείμειον Λύκειον (Παρθεναγωγείον)* ιδρύθηκε από τη Χρυσή Ιωακείμ-Δέλλιου το 1914 και το 1922 έγινε πλήρες Γυμνάσιο Θηλέων αναγνωρισμένο από το κράτος με πρώτο διευθυντή τον Ι.Μέλφο και από το 1923 τον Ι.Ιωαννίδη. Στεγάστηκε αρχικά στην οδό Αγίας Τριάδος και το 1933 μεταφέρθηκε στο μέγαρο Αμπραβανέλ. Το σχολείο διέθετε και οικοτροφείο για τις μαθήτριες των επαρχιών, στο πρόγραμμα μαθημάτων δε συμπεριλαμβανόταν η διδασκαλία τριών ξένων γλωσσών, της Γαλλικής, Αγγλικής και Γερμανικής. Μετά την κατοχή το σχολείο μεταφέρθηκε στη γωνία Μπότσαρη και Βασ. Όλγας ως το 1978, οπότε έπαψε να λειτουργεί.[74α]

Τα *Ελληνικά Εκπαιδευτήρια Θηλέων* της καθηγήτριας Σταματίας Πατρικίου Βαλαγιάννη, άρχισαν να λειτουργούν το 1929 με την εξής δομή: Μικτό Νηπιαγωγείο, Εξατάξιο Δημοτικό Σχολείο, Γυμνάσιο Θηλέων και, τέλος, Σχολείο Θηλέων Γενικής μορφώσεως και Ξένων Γλωσσών.[75]

Η Σταματία Πατρικίου-Βαλαγιάννη συμμετέχει ενεργά στη γενικότερη πνευματική ζωή της πόλης αφού είναι τακτική συνεργάτρια στο *Ημερολόγιον Θεσσαλονίκης* της Μερόπης Τσιώμου και στο *Μακεδονικόν Ημερολόγιον* του Ν. Σφενδόνη.

- ***Ανώτατη Εκπαίδευση:***

Ιατρικοί κλάδοι – Φαρμακοποιοί / Φιλοσοφική-Νομική Σχολή: Οι πρώτες Φοιτήτριες

Η δυνατότητα πρόσβασης των γυναικών στην Ανώτατη Εκπαίδευση αποτελεί, οπωσδήποτε, συνθήκη ιδιαίτερα σημαντική. Η είσοδος των γυναικών στο Πανεπιστήμιο Αθηνών από το 1890 αποτέλεσε σταθμό στην ιστορία της γυναικείας εκπαίδευσης και έπαιξε καθοριστικό ρόλο στη διεύρυνση του χώρου εργασίας και τη βελτίωση της κοινωνικής θέσης της Ελληνίδας. Στον κατάλογο των φοιτητριών του Πανεπιστημίου Αθηνών από το 1890 μέχρι το 1920 αναφέρονται δύο φοιτήτριες που δηλώνουν ως τόπο καταγωγής τη Θεσσαλονίκη. Πρόκειται για τη Μαρία Κοντογιάννη, που γράφτηκε το παν/κό έτος 1898-1899 στη Φιλοσοφική Σχολή (επάγγελμα πατέρα: τελώνης) και την Ανδρονίκη Καλέδη που γράφτηκε το παν/κό έτος 1915-1916 στο Φαρμακευτικό σχολείο (επάγγελμα πατέρα: δερματέμπορος).[76]

Ιατρικοί κλάδοι – Φαρμακοποιοί:

Οι τομείς που αφήνουν στις γυναίκες τα μεγαλύτερα περιθώρια για επαγγελματική δραστηριότητα και εξέλιξη είναι, την εποχή αυτή, εκείνοι που έχουν σχέση με την Ιατρική, την Καλλιτεχνία και τη Φιλολογία. Ο κλάδος της Ιατρικής κατέχει την πρώτη θέση γιατί συγκεντρώνει την κοινή αποδοχή, τη δυνατότητα για κοινωνική προσφορά και αντικειμενικές συνθήκες εργασίας ιδιαίτερα ευνοϊκές για τις γυναίκες. Η Αγγελική Μεταλλινού μνημονεύει τη «μοναδική επιστήμονα μαία της παλαιάς εποχής», τη Χαρίκλεια Γεωργίου, που προσέφερε πολλές υπηρεσίες ως μαία της Δημαρχίας της πόλης.[77] Στην *Εφημερίδα των Γυναικών* αναφέρονται, με ιδιαίτερα θετικά σχόλια, οι γυναίκες που ασκούν ήδη το 1929 το επάγγελμα της γιατρού στη Θεσσαλονίκη. Πρόκειται για τις κυρίες Μαργαριτοπούλου, Φιλήνιρα, Βαντή, Ευνουχίδου, Τσάκωνα και τις φαρμακοποιούς Λάμπρου και Καμέσα.[78] Οι πρώτες γυναίκες γιατροί, παράλληλα με την επαγγελματική δραστηριότητα, συμμετέχουν ενεργά και στην κοινωνική ζωή της πόλης, ως μέλη διαφόρων συλλόγων. Στο *Σύνδεσμο Διανοουμένων Γυναικών (1928)*, για παράδειγμα, συμπεριλαμβάνονται στα ιδρυτικά μέλη και τα ονόματα

72. Μερόπης Βασιλικού, «Καλλιτεχνική και πνευματική κίνησις του έτους 1930», *Ημερολόγιον Θεσσαλονίκης*, 1931, σσ. 301-302.

73. *Ημερολόγιον Θεσσαλονίκης του έτους 1930, σσ. 10-11.*

74. Αγγελικής Μεταλλινού, «Εκλεκτά εκπαιδευτικά φυτώρια. Είκοσι πέντε ετών ζωή και εργασία του Προτύπου Παρθεναγωγείου», Εφημ. *Το Φως*, 28-6-1930.

74α. Πέρσας Αγραφιώτου, *ό.π.*, σ. 130.

75. *Ημερολόγιον Θεσσαλονίκης του έτους 1930, σ. 276.*

76. Σ. Ζιώγου- Καραστεργίου, *Γυναίκες και Ανώτατη Εκπαίδευση... ό.π.*, σσ. 145, 169.

77. Αγγελικής Β. Μεταλλινού (Π. Τσιώμου), *Παλαιά Θεσσαλονίκη. Οι παλαιοί επιστήμονες της Θεσσαλονίκης κατά τον 19ο αιώνα.* Τόμ. Ε', Θεσσαλονίκη, 1941, σ.43.

78. *Εφημερίς των Γυναικών*, αρ. φ. 1 (17 Νοεμβρίου 1929).

ΑΓΓΕΛΙΚΗ Λ. ΤΣΑΚΩΝΑ

ΙΑΤΡΟΣ

ΜΑΙΕΥΤΗΡ-ΓΥΝΑΙΚΟΛΟΓΟΣ

Διδάκτωρ τῶν Πανεπιστημίων Γενεύης καὶ Παρισίων
πρώην βοηθὸς τῶν Νοσοκομείων Γενεύης
τέως assisante τῆς Μαιευτικῆς καὶ Γυναικολογικῆς
Κλινικῆς Baudelocgue (Παρισίων)
μέλος τῆς Μαιευτικῆς καὶ Γυναικολογικῆς Ἑταιρίας
τῶν Παρισίων

Ὧραι ἐπισκέψεων 10—12 π. μ. καὶ 3—6 μ. μ.

ΟΔΟΣ ΤΣΙΜΙΣΚΗ ΑΡΙΘ. 104 — (ΣΤΑΣΙΣ ΤΡΑΜ 18)

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

Η γυναικολόγος Αγγελική Τσάκωνα, στη Διαγώνιο. «Η Φεμινιστική» (15.1.1930)

τεσσάρων γυναικών γιατρών, της προέδρου Χαρίκλειας Ακριβοπούλου, και της Αγγελικής Τσάκωνα, Λαρίσσας Καριπίδου και Χριστίνας Λαζαρίδου[79]. Στις εφημερίδες και τα περιοδικά της εποχής, επίσης, δημοσιεύουν επιστημονικά άρθρα, μεταφράσεις ή λογοτεχνικά κείμενα (ποιήματα και πεζά) πολλές από τις γιατρούς της Θεσσαλονίκης.

Η συμμετοχή γυναικών στους ιατρικούς κλάδους σταδιακά διευρύνεται. Στον *Οδηγό της Θεσσαλονίκης του 1932-1933* συμπεριλαμβάνονται στον κατάλογο των μαιευτήρων-γυναικολόγων έξι γυναίκες, Μαγδαληνή Αλεξίου, Ελένη Βαντή, Σούλα Γαληνού, Μαρία Οικονόμου, Μαρία Σεφεριάδου και Αγγελική Τσάκωνα, στους μικροβιολόγους η Κατίνα Κούρτη, στους παθολόγους η Ελένη Βαντή και η Αρίστα Ευνουχίδου, στους παιδιάτρους-βρεφιάτρους η Μαρία Ζωγραφίδου και στους φαρμακοποιούς η Μαρία Ευθυμίου.[80]

Φιλοσοφική-Νομική Σχολή Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης: Οι πρώτες Φοιτήτριες.

Η έναρξη λειτουργίας της Φιλοσοφικής Σχολής στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης το ακαδημαϊκό έτος 1926-1927 αποτελεί σημαντικό σταθμό για την εκπαιδευτική και κοινωνική ιστορία των γυναικών της Θεσσαλονίκης και της Βόρειας Ελλάδας γενικότερα. Η κοινωνική προέλευση των φοιτητριών παρουσιάζει ενδιαφέρον. Τα μεγαλύτερα ποσοστά προέρχονται από οικογένειες εμπόρων ή υπαλλήλων.

Ο αριθμός των φοιτητριών αυξάνεται χρόνο με το χρόνο και έτσι στην πρώτη εικοσαετία (1926-1944) σε σύνολο 504 φοιτητών/τριών οι 285 είναι γυναίκες και οι 219 άνδρες.

Πίνακας IV. Οι πρώτες φοιτήτριες στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

Αριθμός Φοιτητριών / Φοιτητών Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (1926-27 έως 1939-40)

	Φοιτήτριες	Φοιτητές	Σύνολο
1926-27	5	19	24
1927-28	8	19	27
1928-29	3	11	14
1929-30	6	13	19
1930-31	10	9	19
1931-32	10	14	24
1932-33	9	5	14
1933-34	16	11	27
1934-35	5	7	12
1935-36	17	11	28
1936-37	15	19	34
1937-38	21	11	32
1938-39	3	3	6
1939-40	20	12	32
1940-41	29	17	46
1941-42	35	11	46
1942-43	41	13	54
1943-44	32	14	46

V. Αναλυτικοί κατάλογοι φοιτητριών κατά την πρώτη πενταετία

Παν/κό έτος 1926-27 [Σύνολο φοιτητών/ τριών: 24] Βαφειάδου Σταματία (Θεσσαλονίκη), Καμπίτογλου Αναστασία(Βέροια), Ραββίου Ευτυχία (Θεσσαλονίκη), Σπαθοπούλου Ελένη (Κων/πολη), Φορμόζη Ευτέρπη (Κομοτηνή), Χατζηδημητρίου Καλυψώ (Στρώμνιτσα).

Οι πέντε από τις έξι φοιτήτριες έχουν αποφοιτήσει από το Γυμνάσιο Θηλέων Θεσσαλονίκης.

79. Βλ. σχετικά με τους γυναικείους συλλόγους στο ειδικό κομμάτι της μελέτης αυτής.

80. *Μέγας Οδηγός Θεσσαλονίκης και Περιχώρων 1932-1933*, Διευθυντής Γ.Χ. Γαβριηλίδης, Θεσσαλονίκη, σσ. 206-213 και σ.353. Είναι ενδεικτικό το γεγονός ότι στον αντίστοιχο Οδηγό του 1920 γυναίκες αναφέρονται μόνον στις επιχειρήσεις «Πιλοποιεία – Γυναικείοι πίλοι», τομέας που φαίνεται πως αποτέλεσε, την εποχή αυτή, μία από τις βασικότερες επιχειρηματικές δραστηριότητες των γυναικών.

Παν/κό έτος 1927-28. [Σύνολο φοιτητών/τριών: 27]
Αρμενούλη Ελευθερία (Κοζάνη), Δονδούμη Χριστίνα (Ξάνθη), Μαλκότση Ευαγγελία (Πάνορμος), Νεράτζη Άννα (Περίσταση Καλλιπόλεως), Νικολαΐδου Αναστασία (Βέροια), Παπανικολοπούλου Κατίνα (Κυπαρισσία Μεσσηνίας), Πλαταρίδου Φανή (Νάουσα), Σιώπη Ευαγγελία (Κοζάνη).

Από τις οκτώ φοιτήτριες οι πέντε αποφοίτησαν από το Γυμνάσιο Θηλέων Θεσσαλονίκης.

Παν/κό έτος 1928-29 [Σύνολο φοιτητών/τριών: 14]
Γεωργιάδου Σμαρώ (Προύσσα), Ζαφάρα Ερασμία (Βέροια), Λαζαρίδου Μαγδαληνή (Ικόνιον).

Γυμνάσια αποφοίτησης Φλωρίνης, Βεροίας, Εδέσσης.

Παν/κό έτος 1929-30 [Σύνολο φοιτητών/τριών:19]
Αγάθωνος Αικατερίνη (Προύσσα), Κεραμιδά Ολυμπία (Στρώμνιτσα), Κασόλια Ηλέκτρα (Κων/πολη), Λαζαρίδου Βαλεντίνη (Κασταμονή), Σπαθοπούλου Μαρίκα (Κασταμονή), Υετίωνος Βαλεντίνη (Κων/πολη).

Όλες οι φοιτήτριες αποφοίτησαν από το Γυμνάσιο Θηλέων Θεσσαλονίκης.

Παν/κό έτος 1930-31[Σύνολο φοιτητών/τριών:19]
Διαμαντοπούλου Βικτωρία (Πέτρα Λέσβου), Καϊμακτσή Άννα (Αδριανούπολη), Κιράσογλου Ευτυχία (Κων/πολη), Κρίκου Ελένη (Πόρτα Παζάρ), Κωτούλα Αλεξάνδρα (Θεσσαλονίκη), Λιβαδά Ελένη (Πάτρα), Μαγιώνα Ναυσικά (Λιβάδιο), Πολυζωίδου Κλειώ (Μυτιλήνη), Σαρκοπούλου Εύχαρις (Χιλή Κων/πολης), Σολωμού Ελένη (Λάρισα).

Από τις 10 φοιτήτριες οι έξι αποφοίτησαν από το Γυμνάσιο Θηλέων Θεσσαλονίκης.

Σχόλια:

Η Θεσσαλονίκη αποτελεί και στην Ανώτατη Εκπαίδευση των γυναικών το εκπαιδευτικό κέντρο της Μακεδονίας και της Θράκης.

Ο προσφυγικός πληθυσμός κάνει, σταδιακά, έντονη την παρουσία του. Κατά το παν/κό έτος 1929-30 και οι έξι φοιτήτριες της Φιλοσοφικής Σχολής προέρχονται από οικογένειες προσφύγων.

Τα Γυμνάσια Θηλέων Θεσσαλονίκης διοχετεύουν στο Πανεπιστήμιο το μεγαλύτερο αριθμό των φοιτητριών.

Τα ποσοστά των φοιτητριών στο σύνολο του φοιτητικού πληθυσμού είναι τα πρώτα χρόνια 1:3 έως 1:5, αλλά τη χρονιά 1930-31 ο αριθμός των φοιτητριών είναι μεγαλύτερος απο τον αντίστοιχο των φοιτητών (10 φοιτήτριες, 9 φοιτητές). Για την περίοδο αυτή, βέβαια, και τις ιδιαίτερα δύσκολες οικονομικές συγκυρίες τα δεδομένα αυτά θεωρούνται ικανοποιητικά. Σταδιακά οι αναλογίες εξισορροπούν και στο τέλος της πρώτης εικοσαετίας του Πανεπιστημίου τα ποσοστά αντιστρέφονται αισθητά υπέρ των φοιτητριών. Σε σύνολο 504 οι φοιτήτριες είναι 285.

Η συμμετοχή των γυναικών στην Ανώτατη Εκπαίδευση αποκτά τις πραγματικές της διαστάσεις αν προστεθούν στους αριθμούς αυτούς της Φιλοσοφικής Σχολής και οι φοιτήτριες που φοίτησαν, σε μικρούς έστω αριθμούς, στη Φυσικομαθηματική, τη Νομική και τη Γεωπονική Σχολή του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Το άρθρο που δημοσιεύεται στο *Ημερολόγιον Θεσσαλονίκης* με συγγραφέα μία από τις πρώτες φοιτήτριες της Νομικής Σχολής έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, γιατί παρουσιάζει τα κίνητρα επιλογής των νομικών σπουδών από μια γυναίκα του 1932.[81]

«Κρίσεις φοιτητρίας. Διατί σπουδάζω την Νομικήν Επιστήμην»

«Την Νομικήν επιστήμην εθαύμαζα εκ παιδικής ηλικίας μολονότι ήτο τότε δι εμέ και είναι ακόμη terra incognita. Φρονώ ότι η επιστήμη αύτη εξυψώνει τον άνθρωπον μέχρι του Θείου. Η επιστήμη αύτη έχουσα ως σκοπόν της την εξύψωσιν της διανοίας του ανθρώπου, την αποκάθαρσιν αυτής εξ όλων των μικροτήτων της ζωής και την εμβάθυνσιν του Νομικού εις τα άδυτα του κοινωνικού, πολιτικού και πολιτειακού και ιδιωτικού βίου της ανθρωπότητος καθιστά τον άνθρωπον ικανόν ουχί μόνον να ευεργετήση τους αδίκως πάσχοντας, αλλά και να εμποδίση τους θέλοντας ισχυρούς να συντρίβωσι τους αδυνάτους. Τούτο συμφωνεί απολύτως νομίζω με το εσωτερικόν μου εγώ, με την ψυχήν μου, μ' αυτήν την ύπαρξίν μου.

Επειδή δε πιστεύω ότι γενομένη κάτοχος της υπάτης των επιστημών και πιστή θεράπων της θεάς Θέμιδος, θα ηδυνάμην να φανώ ου μόνον χρήσιμος εις εμαυτήν, αλλά και εις όλην την ακτίνα της δράσεώς μου. Διότι νομίζω ότι κατέχουσα εγώ το νήμα των μεγάλων αληθειών, θα ηδυνάμην να οδηγήσω και τους πλέον φιλτάτους μου εις το μέγα της αληθείας φως. Θα ηδυνάμην να τους εμπνεύσω ουχί τον φόβον προς τας ποινάς των παραβατών της Δικαιοσύνης, αλλά τον σε-

81. *Ημερολόγιον Θεσσαλονίκης 1932*, σσ. 315-316. Στη σ. 94 του ίδιου τόμου υπάρχει ειδικό αφιέρωμα του περιοδικού με βιογραφικά στοιχεία της Γασεμής Ζαφειρίου-Βλάχου.

βασμόν εκ καθήκοντος προς το Δίκαιον».

Εν Θεσσαλονίκη τη 26-11-1931, Γιασεμή Ζαφειρίου (κυρία Βλάχου), Φοιτήτρια Νομικής.

• Καλλιτεχνική κίνηση

Η συμμετοχή των γυναικών στην καλλιτεχνική δημιουργία γενικότερα είναι γνωστή από το 19ο αιώνα. Ο ευρύτερος χώρος της καλλιτεχνίας (Μουσική, Ζωγραφική, Χορός, Θέατρο κ.λπ.) συνεχίζει να θεωρείται ως χώρος που σχετίζεται άμεσα με την ευαισθησία της γυναίκας και γίνεται κοινωνικά αποδεκτή η συμμετοχή των Ελληνίδων στην καλλιτεχνική ζωή και κίνηση. Στη Θεσσαλονίκη συνεχίζεται, με ιδιαίτερα μεγάλη συμμετοχή, η ενασχόληση των γυναικών με την καλλιτεχνική δημιουργία στο Εργαστήριο της Φιλοπτώχου Αδελφότητας των Κυριών.[82] Παράλληλα, μετά την έλευση των προσφύγων, διευρύνεται αισθητά η σχετική δραστηριότητα κυρίως με τη σύσταση ***Εργαστηρίου Κοπτικής, Ραπτικής και Χειροτεχνίας*** από τη «Μέριμνα Ποντίων Κυριών» η οποία προβάλλει το έργο της ως εξής σε σχετική διαφήμιση: «*Εκτελεί προίκας, εργόχειρα και διάφορα είδη χειροτεχνίας, αφθάστου και επιμεμελημένης εργασίας εις τιμάς εκτός συναγωνισμού. Χρυσούν βραβείον μετ' επαίνου Διεθν. Εκθέσεως Θεσσαλονίκης*».[83]

Σταδιακά, η ευρύτερη γυναικεία παρουσία στο χώρο των Καλών Τεχνών γίνεται ιδιαίτερα αισθητή και αποτυπώνεται στις στήλες των εφημερίδων και περιοδικών της εποχής. Η Ελένη Σταματοπούλου-Κομητοπούλου, αδελφή του ποιητή Κωστή Ι. Σταματόπουλου, προβάλλεται ως η πρώτη θεσσαλονικιά ζωγράφος[84], με σημαντική, όπως αναφέρθηκε ήδη, εκπαιδευτική δράση. Θετικά σχόλια δημοσιεύονται, επίσης, για το έργο και την παρουσία της ζωγράφου Πηνελόπης Διαμαντοπούλου που παρακολούθησε ειδικές σπουδές στο Μόναχο.[85]

Στον τομέα των εκπαιδευτικών εφαρμογών, αναφέρθηκε ήδη ότι τα δύο ιδιωτικά εκπαιδευτήρια θηλέων, της Αγλαΐας Σχινά και της Σταματίας Πατρικίου-Βαλαγιάννη, εντάσσουν την καλλιτεχνική εκπαίδευση στην ανωτέρα γυναικεία μόρφωση και δίνουν ιδιαίτερη έμφαση στην κατεύθυνση αυτή με τη συστηματική διδασκαλία Μουσικής, Ζωγραφικής και Πλαστικής. Η θετική ανταπόκριση και τα ευνοϊκά σχόλια στον τύπο για τις σχετικές δραστηριότητες των σχολείων φανερώνουν πως η καλλιτεχνική αγωγή αποτελούσε αίτημα των γονέων της αστικής τάξης της πόλης για το κορίτσια τους. «*Η ωραία γιορτή που δόθηκε σε μία των αιθουσών του Λευκού Πύργου*», γράφει η Μερόπη Τσιώμου-Βασιλικού, «*μας έδωσεν αμυδρή την εικόνα της καλλιτεχνικής ζωής που με τόση επιμέλεια και προσοχή σφυρηλατείται αθόρυβα εκεί μέσα*».[86] Η συστηματική διερεύνηση του χώρου αυτού δραστηριότητας των γυναικών της Θεσσαλονίκης έχει, οπωσδήποτε, ιδιαίτερο ενδιαφέρον αλλά εμπίπτει στην αρμοδιότητα ειδικών στην ιστορία της τέχνης. Παρατίθενται εδώ, ενδεικτικά, οι σχετικές δραστηριότητες από μία μόνον χρονιά, το 1927, όπως καταγράφονται στο *Ημερολόγιον Θεσσαλονίκης*, δίνοντας έμφαση στην ενασχόληση με την καλλιτεχνία και τη σχετική δραστηριότητα των γυναικών της Θεσσαλονίκης από τη μια, και στις καλλιτεχνικές ευκαιρίες για το ευρύτερο γυναικείο κοινό της πόλης από την άλλη.

«Ημερολόγιον του 1927»[87]

- *8η Ιανουαρίου:* Ο χορός του Πατριωτικού ιδρύματος εις το Μεντιτεράνειαν Πάλλας, με

82. *Ημερολόγιον Θεσσαλονίκης του έτους 1926*, σ. 218.

83. Ν. Ιγγλέση, *Οδηγός της Ελλάδος 1934 και 1935*, σ. 491.

84. Ντίνου Χριστιανόπουλου, *ό.π.*, σ. 72.

85. (Μερόπης Τσιώμου-Βασιλικού), «Αι καλλιτέχνιδές μας. Δεσποινίς Πηνελόπη Διαμαντοπούλου», *Ημερολόγιον Θεσσαλονίκης του έτους 1928*, σσ. 140-142. Για την υποτροφία που πήρε η Διαμαντοπούλου για τελειοποίηση των σπουδών της στην Ευρώπη βλ. *Πινακοθήκη*, ετ.ΙΘ', αρ. 226-227 (Δεκ.1919-Ιαν.1920), σ. 94.

86. Μερόπης Βασιλικού, «Καλλιτεχνική και πνευματική κίνησις του έτους 1930», *Ημερολόγιον Θεσσαλονίκης του έτους* 1931, σ. 302

87. *Ημερολόγιον Θεσσαλονίκης του έτους 1928*, σσ. 291-300. Στις σελίδες του *Ημερολογίου Θεσσαλονίκης* έχουν αποθησαυρισθεί πολλές πληροφορίες για την καλλιτεχνική κίνηση της πόλης.

ΕΞΑΤΑΞΙΟΝ ΓΥΜΝΑΣΙΟΝ ΘΗΛΕΩΝ
ΕΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟΝ

Αριθ. { Βιβλ. Πιστ. 1791 / Απολυτηρίου 27 — Αριθ. { Μαθητολ. 297

Η Νεράντζη Στυλ. Άννα εκ Περιστάσεως γεννηθείσα τω 1909. πατρός καθηγητού διακούσασα πάντα τα μαθήματα τα διδασκόμενα εν τη ΕΚΤΗ τάξει του καθ' ημάς Γυμνασίου κατά το σχολ. έτος 1926–1927 και την επί απολύσει νενομισμένην δοκιμασίαν υποστάσα εκρίθη αξία απολύσεως και της εις το Πανεπιστήμιον φοιτήσεως, τυχούσα του ΓΕΝ. ΒΑΘΜΟΥ λίαν καλώς (9) εννέα διαγωγήν επεδείξατο εν τω Γυμνασίω κοσμιωτάτην

Εν Θεσσαλονίκη τη δευτέρα Ιουλίου 1927

ΟΙ ΚΑΘΗΓΗΤΑΙ — Ο ΓΥΜΝΑΣΙΑΡΧΗΣ

Απολυτήριο από το εξατάξιο γυμνάσιο της Άννας Νεράντζη, εκ Περιστάσεως (1927).

άσμα Δος Πεντζίκη συνοδεία πιάνου υπό κ. Μορπούργο και απαγγελία υπό Δος Σακελλαρίου.

- *10η Φεβρουαρίου*: Έκθεσις ζωγραφικής Δος Ολγας Ιωαννίδου εις αίθουσαν Ολυμπίου μεγάρου.
- *13η Φεβρουαρίου*: Θεατρικαί παραστάσεις κ. Μαρίκας Κοτοπούλη.
- *25η Μαρτίου*: Συναυλία ρεσιτάλ της κ. Ίντας Ρόζενκραντς-Μαργαρίτη εις τας αιθούσας «Μεντιτεράνειαν».
- *1η Απριλίου*: Εορτή Μπετχόβεν εις την αίθουσαν «Πάνθεον» υπό της μουσικής σχολής κ. Φλώρου πιάνο υπό κ. Κόφμαν και Δος Δ. Πολίτου.
- *17 Απριλίου*: Φωνητική συναυλία της κ. Στέλλας Κοκκίνη εις τας αιθούσας του Λ. Πύργου.
- *30ή Απριλίου*: Συναυλία εις την αίθουσαν Ενώσεως Συντακτών. Λαμβάνουν μέρος αι Δες Καραγιαννίδου και Πολίτου πιάνο.
- *15η Μαΐου*: Προεσπερίς εις την αίθουσαν Λ. Πύργου όπου η έκθεσις ζωγραφικής Δος Πηνελόπης Διαμαντοπούλου, έλαβον μέρος αι Δες Νάστου, Φαρούτσιο, Σαχίνη, Αντιέλ και κ. Καραμάνου, Καζαντζή.
- *15η Μαΐου*: Ρεσιτάλ Δος Βασιλειάδου (δίπλωμα Βερολίνου) εις την αίθουσαν Ενώσεως Συντακτών.
- *2α Ιουνίου*: Διάλεξις πρυτάνεως εις την αίθουσαν εκθέσεως της Δος Π. Διαμαντοπούλου «περί αισθητικής εις την ανατροφήν μας».
- *5η Ιουνίου*: Β' συναυλία Ωδικής Σχολής κ. Στέλλας Κοκκίνη συνοδία πιάνου υπό του κ. Διον. Ορπί.
- *19η Ιουνίου*: Παράστασις δραματικής εν τω θεάτρω «Πάνθεον», έλαβον μέρος ο κ. Κοπανάς, Ρέγκος αι Δες Σταθοπούλου, Οικονομίδου, Παπαθανασίου.

- *1η Ιουλίου*: Έκθεσις ζωγραφικής Κας Σουκόφσκη.
- *1η Σεπτεμβρίου*: Ρεσιτάλ Δος Τασίας Αδάμ εν τη Λέσχη Συντακτών με έργα αποκλειστικώς του μεγάλου ποιητού Κωστή Παλαμά.
- *4η Σεπτεμβρίου*: Διάλεξις της λογίας κ.Ραφτοπούλου εν τη αιθούση Λ. Πύργου με θέμα «Το ψυχοράγημα της οικογενείας. Το κομμουνιστικόν κράτος».
- *20ή Σεπτεμβρίου*: Επ' ευκαιρία εκθέσεως άφιξις μελοδράματος εις τας αιθούσας Λ. Πύργου και του θιάσου κ. Κυβέλης εις το θέατρον «Πάνθεον».
- *25η Σεπτεμβρίου*: Συναυλία Δος Ισμήνης Στυλιανού εις το «Μεντιτεράνειαν».
- *25η Σεπτεμβρίου*: Συναυλία εις τα «Διονύσια» υπό του Μακεδονικού Ωδείου του κ. Φλώρου με σολίστ τον κ. Φλώρον. Ιδιαιτέρως εθαυμάσθη το παίξιμο της Δος Βέττα Γκιρτζή.
- *3η Οκτωβρίου*: Επανάληψις της «Εκάβης» του Ευρυπίδου υπό του θιάσου της κ. Μαρίκας Κοτοπούλη-Χέλμη.
- *19η Νοεμβρίου*: Έκθεσις ειδών πυρογραφίας εις τας αιθούσας του συλλόγου Δίδων «Μέριμνα».

Οι καλλιτεχνικές δραστηριότητες μιας μόνο χρονιάς στην πόλη φανερώνουν ότι πολλές γυναίκες της Θεσσαλονίκης (Πεντζίκη, Ιωαννίδου, Διαμαντοπούλου κ.ά.) ασχολούνται, ερασιτεχνικά ή επαγγελματικά, με τη μουσική, το τραγούδι, τη ζωγραφική και έχουν ευκαιρίες να παρουσιάσουν τη δουλειά τους στο κοινό της πόλης. Η θεατρική παρουσία στην πόλη των θιάσων της Κοτοπούλη και της Κυβέλης αποτελούν, επιπρόσθετα, ιδιαίτερης σημασίας γεγονότα για τη θεματική του άρθρου αυτού.

- **Συλλογικές δραστηριότητες των γυναικών στη Θεσσαλονίκη: 1914 – 1940**

Στην περίοδο του μεσοπολέμου παρατηρείται στη Θεσσαλονίκη, σε άμεση συνάρτηση με τα γενικότερα κοινωνικά δρώμενα και τις εξελίξεις,[88] μεγάλη ανάπτυξη στη συλλογική δράση των γυναικών που μεταλλάσσεται αισθητά προς νέες κατευθύνσεις και προτεραιότητες. Χρονολογικά η εξέλιξη αυτή παρουσιάζει την παρακάτω εικόνα[89]:

- *Πανελλήνιος Σύνδεσμος Νοσοκόμων Κυριών εν Θεσσαλονίκη*[90] (12-11-1914).
- *Φιλόπτωχος Αδελφότης Κυριών Θεσσαλονίκης* (13-12-1914) [Ανασύσταση της *Φιλοπτώχου Αδελφότητος Ελληνίδων του 1879*].[91]
- *Πατριωτικός Σύλλογος Ελληνίδων* (1916). Παράρτημα του εν Αθήναις Συλλόγου.
- *Η αδελφή του Στρατιώτου* (1918). Με παραρτήματα σε άλλες πόλεις.[92]
- *Το Άσυλον του Παιδιού* (1919).[93]
- *Μέλισσα* (1920).[94]
- *«Μέριμνα Παιδιού» Φιλανθρωπικόν Σωματείον Κυριών και Δίδων* (12-3-1921) (αρχικός τίτλος «Σύνδεσμος Ελληνίδων Δεσποινίδων Θεσσαλονίκης «Μέριμνα»)[95]
- *Μέριμνα Ποντίων – Καυκασίων Κυριών Μακεδονίας* (1923).[96]
- *Προσφυγικός Φοίνιξ* (1924).[97]
- *Χριστιανική Ένωσις Νεανίδων Θεσσαλονίκης*[98] (Χ.Ε.Ν.Θ.) (13-2-1925).
- *Σύλλογος Θηλέων Αποφοίτων Γυμνασίου*[99] (Σ.Θ.Α.Γ.) (2-2-1926).
- *Σύλλογος Νεανίδων Καλαμαριάς*[100] (2-4-1927).
- *Φυσιολατρικός Όμιλος Δεσποινίδων Θεσσαλονίκης*[101] (9-4-1927).
- *Φιλανθρωπικόν Σωματείον Κυριών και Δεσποινίδων Τούμπας*[102] (18-4-1928)
- *Φεμινιστική Ένωσις Μακεδονίας Θράκης*[103] (22-6-1928).

88. Έφη Αβδελά / Αγγέλικα Ψαρά, *Ο Φεμινισμός στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου. Μια Ανθολογία*, Αθήνα, εκδ. Γνώση, 1985.

89. Βλ. σχετικά Βασιλικής Παναγιωτίδου-Μαμαλούκα, *Ιστορία της δραστηριότητας των Γυναικών στην περιοχή Θεσσαλονίκης κατά την περίοδο 1914-1936*, Θεσσαλονίκη, 1997.

90. *Πανελλήνιος Σύνδεσμος Νοσοκόμων Κυριών εν Θεσσαλονίκη*, 1914. Με πρόταση του ιατρού Δ. Τώνη, προέδρου του Θρακικού Συλλόγου «Η Αλληλοβοήθεια», ιδρυτή Νοσοκομειακής Σχολής. Σκοπός: η ίδρυση και συντήρηση Νοσοκομειακής Σχολής. Ιδρυτικά μέλη: 91. Πρόεδρος Κατίνα Λαζαράκη Μέλη Διοικητικού Συμβουλίου: Χαρίκλεια Τσολακίδου, Μαρία Σουλιώτου, Φωτεινή Τσακίρη, Ελπινίκη Φιμερέλλη, Μαρία Φράγκου, Μαρία Ιωαννίδου, Εριφύλη Γεωργιάδου.

91. Σκοπός: Λειτουργία Εργαστηρίου Απόρων Γυναικών (Τμήματα Εργοχείρων και Ταπητουργίας), γενικό φιλανθρωπικό έργο. Βλ. σχετικά στο Α΄ μέρος της εισήγησης αυτής.

92. *Πατριωτικός Σύλλογος Ελληνίδων*, 1916. Παράρτημα του εν Αθήναις. Διαλύθηκε μετά παρέλευση δύο χρόνων και ανασυστάθηκε ως *Η Αδελφή του Στρατιώτου, 15 Απριλίου 1918*. Δράση: προσφορά υπηρεσίας στο Στρατιωτικό Νοσοκομείο, δώρα στους στρατιώτες στο μέτωπο.
Πρόεδρος η σύζυγος Στρατηγού Ε. Ζυμπαράκη. Μέλη: Μαρίκα Χατζηλαζάρου, Βογιανού, Χατζητάτση, Κατσελίδου, Έφη Χατζηλαζάρου, Σακελλαρίδου, Μαίρη Πεντζίκη, Μαρίντζογλου.

93. *Το Άσυλον του Παιδιού, 1919*. Σκοπός: φροντίδα μικρών παιδιών. Τμήμα μαιευτηρίου, νηπιοτροφείου, διταξίου Δημοτικού σχολείου, τμήμα βρεφοκόμων και νοσοκόμων, εξωτερικό ιατρείο, βρεφοκομείο, νηπιαγωγείο. Πρόεδρος Γεωργέττα Χατζηαγγέλου. Μέλη: Αγγελική Χαμπούρη, Αθηνά Παλαμίδου, Αθηνά Τσαμαδού, Ναυσικά Παρθένη, Κατίνα Σακελλαρίδου, Αγγελική Κασιμάτη, Κατίνα Χατζηγεωργίου, Χρυσούλα Αργυριάδου, Αγγελική Καπετανοπούλου. Βλ. σχετικά, *Άσυλο του παιδιού-75 χρόνια*, Θεσσαλονίκη, 1994.

94. *Μέλισσα*: Από το 1912 λειτουργεί ως «Άσυλον Ορφανών Θηλέων». Έμφαση στον προσφυγικό πληθυσμό. Μετά το 1920 λειτουργεί τετρατάξιο και στη συνέχεια πεντατάξιο σχολείο, νηπιαγωγείο και βιομηχανικά εργαστήρια (καλαθοπλεκτική, καλτσοπλεκτική, υποδηματοποιεία, χειροτεχνία, οικιακές εργασίες, υφαντουργείο).Πρόεδρος το 1926 η Αγγελική Νεγρεπόντη. Μέλη: Καίτη Παπαγεωργίου, Αλεξάνδρα Νικολαΐδου, Μαρία Παπαγεωργίου, Μαρία Αθανασιάδου, Χρυσή Σβορώνου, Άννα Αλτηντόπ, Άννα Καραγιαννίδου.

95. *Σύνδεσμος Δεσποινίδων Θεσσαλονίκης «Η Μέριμνα»*, 1921.Σκοπός: φροντίδα για την υγιεινή και ηθική μόρφωση του παιδιού, και τη μόρφωση των μεγαλύτερων κοριτσιών. Ίδρυση προσφυγικών νηπιαγωγείων και Νυχτερινής Σχολής. Πρόεδρος: Μερόπη Χατζηαντωνίου. Μέλη: Φανή Χατζητάτση, Αϊβάζη, Δήμητρα Δημητριάδου.

96. *Μέριμνα Ποντίων-Καυκασίων Κυριών Μακεδονίας*. 1923. Με πρότυπο την «Μέριμνα» που ιδρύθηκε το 1904 στην Τραπεζούντα. Σκοπός: Σύσταση Εργαστηρίου κοπτικής, ραπτικής και χειροτεχνίας, συσσίτια, προικοδότηση απόρων κοριτσιών και συνδρομή για παροχή εργασίας. Ιδρυτικά μέλη 14: Θάλεια Σαουλίδου (πρόεδρος), Πηνελόπη Χατζηνότα, Ιφιγένεια Θεοφυλάκτου, Αφροδίτη Σταθοπούλου, Ελένη Ιακωβίδου, Αγγελική Πογιατζόγλου, Γεωργία Φιλλίζη, Ελένη Τριανταφυλλίδου, Ανατολή Γραμματικοπούλου, Σούλα Γαληνού, Μ. Μουμτζή, Κ. Ποζάνη, Σ. Πρανή, Ολ. Γεωργιάδου.

97. *Προσφυγικός Φοίνιξ , 1924*. Ελληνίδες Μικράς Ασίας, Κωνσταντινουπόλεως, Πόντου και Ανατολικής Θράκης. Σκοπός: Συσσίτια ορφανών. Ιδρύτριες οι αδελφές Ελένη Καραϊωσηφίδου και Ευρύκλεια Σκαλοπούλου. Μέλη: Μαρ. Παπαδοπούλου, Μαρ. Μποτούρη, Όλγα Μελετίου, Πην. Μπάκουλη, Σ. Καραπαναγιώτου, Σ. Πολυχρονιάδου, Ευρ. Σκαλοπούλου, Αν. Παρρήση, Μαγ. Λαζάρου, Αθηνά Καλλίγα, Αικ. Γρατσάνη, Α. Καρατζίδου, Αγ. Πανταζίδου.

98. *Χριστιανική Ένωσις Νεανίδων Θεσσαλονίκης (Χ.Ε.Ν.Θ.)*, (1-1-1926). Παράρτημα της Χ.Ε.Ν. Αθηνών. Σκοπός: «Να βοηθήσει το κορίτσι και γενικά τη γυναίκα εις το να εκπληρώση όσον ημπορεί καλύτερον την αποστολήν της εις την οικογένειαν, την κοινωνίαν, το Έθνος και την ανθρωπότητα» («Να αναπτύξη μέσα τους Εθνικήν και Κοινωνικήν συνείδησιν και το ιδανικόν της Παγκοσμίου Αδελφότητος»). Ιδρυτικά μέλη 9: Σοφία Μαυρογορδάτου (πρόεδρος), Βιργινία Ζάννα, Μαρία Βαρλαμίδου, Νίνα Συνδίκα, Καλλιόπη Νάκα, Αντ. Αλεξανδρίδου, Ειρήνη Λούβαρη.

99. *Σύλλογος Θηλέων Αποφοίτων Γυμνασίου (Σ.Θ.Α.Γ.)*, (31-1-1926). Σκοπός: «Η σύσφιξις των σχέσεων των μελών προς άλληλα» (διαλέξεις, δημόσια μαθήματα, εορτές, ίδρυση μαθητικού αναγνωστηρίου και βιβλιοθήκης). Ιδρυτικά μέλη: 21. Πρόεδρος, Ναυσικά Κωνσταντινίδου, μέλη: Ελένη Πλαστήρα, Μαρίκα Μαντοπούλου, Καλλιόπη Δημητριάδου κ.ά.

100. *Σύλλογος Νεανίδων Καλαμαριάς*, (2-4-1927). Σκοπός: η σωματική και διανοητική ανάπτυξη των μελών, με την ίδρυση τμημάτων Φιλολογικού, Δραματικού, Γυμναστικού, Μουσικού, Βιβλιοθήκης. Ιδρυτικά μέλη: 20. Παρθενόπη Σιδηροπούλου, Σάρρα και Ζήνα Καρυπίδου, Ελένη Αβραμίδου κ.ά.

101. *Φυσιολατρικός Όμιλος Δεσποινίδων Θεσσαλονίκης*, (9-4-1927). Σκοπός: η ανάπτυξη των ψυχικών, διανοητικών και σωματικών δυνάμεων των μελών. Ιδρυτικά μέλη: 15, Ελένη Μπουρμπούλη, Γεωργία Τερλίδου, Δόμνα Σκαμβετσάκη, Κλειώ Παπαδοπούλου, Αναστασία Καρπούδα κ.ά.

102. *Φιλανθρωπικόν Σωματείον Κυριών και Δεσποινίδων Τούμπας*, (18-4-1928). Επωνυμία «Σωματείον η Ελπίς» και σκοπός η ηθική, κοινωνική, οικονομική και επαγγελματική βελτίωση των απόρων. Ιδρυτικά μέλη: 42. Πρόεδρος, Αγγελική Θεοφανάκη, μέλη: Χ. Βαγιοπούλου, Μ. Κωφοπούλου κ.ά.

103. *Φεμινιστική Ενωσις Μακεδονίας-Θράκης*. Αναγνωρίστηκε το 1928. Όπως προσδιορίζεται στο 2ο άρθρο του Καταστατικού *«Σκοπός του Σωματείου είνε η μόρφωσις και η ανύψωσις της γυναικός υπό πάσαν άποψιν, η απόκτησις των αυτών προς τον άνδρα δικαιωμάτων, αστικών, πολιτικών, κοινωνικών και οικονομικών και εν γένει η ανεξαρτησία και η ισότης των δύο φύλων, ούτως ώστε να μη θεωρείται η γυνή κατ' ουδέν κατωτέρα του ανδρός και έναντι της κοινωνίας και έναντι της Πολιτείας»*. (*Φεμινιστική Ενωσις Μακεδονίας-Θράκης, Καταστατικόν*, Θεσσαλονίκη, 1928, σ. 5). Ιδρυτικά μέλη: 19.
Το Καταστατικό υπογράφουν η Πρόεδρος Ε. Παγκάλου και η Γεν. Γραμματεύς Ελπ. Αντωνιάδου. Το Διοικητικό Συμβούλιο του 1830 περιλαμβάνει τα εξής μέλη: Ελπίδα Αντωνιάδου, Βασιλική Μπέλλα, Ειρήνη Ζωγράφου, Πηνελόπη Σπάνδου, Θεανώ Παπαπαναγιώτου, Ευαγγελία Φήκα, Ελένη Κτενά, Δέσποινα Δώρη, Μαρία Παπαναργύρου, Εμμανουήλ Καραβέλας (γιατρός), Ιωάννης Κί-

- *Σύλλογος Διανοουμένων Γυναικών*[104] *(28-6-1928).*
- *Σύνδεσμος Κοινωνικής Αλληλεγγύης Κυριών και Δεσποινίδων (16-3-1929).*[105]
- *Ορθόδοξος Χριστιανική Αδελφότης Γυναικών και Νεανίδων «Η Αποστολική Διακονία» (28-1-1931).*[106]
- *Φιλόπτωχος Αδελφότης Κυριών και Δεσποινίδων της Ενορίας Αγίων Πάντων «Η Θεοτόκος» (16-5-1931).*[107]
- *Φιλανθρωπικός Σύνδεσμος Κυριών και Κυρίων «Ο Άγιος Ελευθέριος»*[108] (8-2-1932).
- *Σύλλογος Ψηφοφόρων Γυναικών Θεσσαλονίκης «Η Ολυμπιάς»*[109] (27-5-1932).
- *Ένωσις Αλληλοβοηθείας Κυριών «Κλάρα Χιρς»*[110] (24-10-1932).
- *Σύνδεσμος Κυριών «Ορ Χαΐμ» Τενεκέ Μαχαλά Θεσσαλονίκης*[111] (31-12-1932).
- *Φιλανθρωπική Ένωσις Κυριών και Δίδων 40 Εκκλησιών Θεσσαλονίκης*[112] (31-12-1932).
- *Σύλλογος Αποφοίτων Παρθεναγωγείου Νούκα-Σχινά*[113] (τέλη 1932).

τσος, Γεώργιος Θεοδώρου(Φαρμακοποιός). Μέλη εξελεγκτικής επιτροπής η Μαργαρίτα Λασκαρίδου, Σοφία Βαρβαρέσου και Μαρία Πρεζάνη. (*Η Φεμινιστική*, αρ.5, 1 Μαΐου 1930, σ.70)
Στις δραστηριότητες της Ένωσης εντάσσεται σειρά διαλέξεων στη Θεσσαλονίκη το 1927, ένα χρόνο πριν την επίσημη σύσταση, πρακτική η οποία συνεχίζεται μέχρι το 1930 με ομιλίες των Καθηγητών του Πανεπιστημίου Σωτηριάδη και Κυριακόπουλου (*Φεμινιστική*, αρ.5, 1 Μαΐου 1930, σ.70). Η Φ.Ε.Μ.Θ. θα συγχωνευτεί το 1933 με το τμήμα του *Συνδέσμου για τα Δικαιώματα της Γυναίκας* στη Θεσσαλονίκη.

104. *Σύλλογος Διανοουμένων Γυναικών, (28-6-1928).* Σκοπός η πνευματική ανύψωση της γυναίκας, η επιδίωξη των γυναικείων διεκδικήσεων στο οικονομικό, κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο. Ιδρυτικά μέλη: 24. Πρόεδρος η γιατρός Χαρίκλεια Ακριβοπούλου. Στα ιδρυτικά μέλη του Συλλόγου συμπεριλαμβάνονται τέσσερεις γιατροί και επτά δασκάλες. Θετικά σχόλια για το σύλλογο στο *Εφημερίς των Γυναικών*, αρ.φ.1 (17 Νοεμβρίου 1929). Στη *Φεμινιστική όμως*, στη σελίδα με τίτλο *«Σκέψεις και Γνώμες»* υπάρχει το εξής σχόλιο: «Με κατάπληξη είδαμε πως ο Σύλλογος των διανοουμένων γυναικών προθυμοποιήθηκε να πάρει μέρος με αντιπροσώπους του στις 3 Επιτροπές των εκλογικών Καταλόγων. Αν υπήρξαν γυναίκες που αντιτάχθηκαν μ' όσες δυνάμεις είχαν στην απόκτηση πολιτικών δικαιωμάτων απ' τις ομόφυλές τους, είναι οι κυρίες που απαρτίζουν το Σύλλογο «διανοουμένων» γυναικών. ...», *Φεμινιστική, τ.5 (1-5-1930), σ.73.*

105. *Σύνδεσμος Κοινωνικής Αλληλεγγύης Κυριών και Δεσποινίδων, (16-3-1929).* Πρόκειται για μετονομασία του *Συλλόγου Διανοουμένων Γυναικών*, επειδή «η λέξις διανοουμένη παρεξηγήθη υπό του γυναικοκόσμου ως θέτουσα εν αμφιβόλω την διανόησίν των».

106. *Ορθόδοξος Χριστιανική Αδελφότης Γυναικών και Νεανίδων «Η Αποστολική Διακονία», (28-1-1931). Σκοπός «ο δωρεάν κατά Χριστόν ηθικοκοινωνικός καταρτισμός των μελών και άλλων γυναικών».* Υπογράφουν το καταστατικό 96 ιδρυτικά μέλη. Πρόεδρος η Ελισάβετ Γιαγλιόγλου.

107. *Φιλόπτωχος Αδελφότης Κυριών και Δεσποινίδων της Ενορίας Αγίων Πάντων «Η Θεοτόκος», (16-5-1931).* Σκοπός η ανάπτυξη των μελών, η βοήθεια μαθητών/τριών, και απόρων κατοίκων της ενορίας. Ιδρυτικά μέλη: 23, Ευ. Βυζάκη, Ιφ. Λεβέντη, Άννα Βαφειάδου, Κ. Πολιτίδου κ.ά.

108. *Φιλανθρωπικός Σύνδεσμος Κυριών και Κυρίων «Ο Άγιος Ελευθέριος»*, (8-2-1932). Μικτός σύλλογος με σκοπό την ηθική και υλική υποστήριξη των κρατουμένων στις φυλακές και των αποφυλακιζομένων. Υπογράφουν έξι γυναίκες με επάγγελμα οικιακά και δύο άνδρες δικηγόροι. Ενδιαφέρον έχει το γεγονός ότι στα μέλη συμπεριλαμβάνεται και η Αγγελική Μεταλλινού με επάγγελμα οικιακά. Πρόεδρος: Μ. Γιανουλοπούλου, μέλη: Μ. Βαρλαμίδου, Αν. Μαρκέλλου, Μ. Σαμαρά, Αρ. Ποτηριάδου, Ορ. Παλάσκας, Αθ. Αγγελάκης.

109. *Σύλλογος Ψηφοφόρων Γυναικών Θεσσαλονίκης «Η Ολυμπιάς»*, (27-5-1932). Σκοπός «η καθοδήγησις της γυναικός εις την ενάσκησιν των πολιτικών αυτής καθηκόντων και εις την εξύψωσιν του πολιτικού αυτής φρονήματος». Ιδρυτικά μέλη: 14. Πρόεδρος: Άννα Γρ. Πέτρου, μέλη του συμβουλίου Ελ. Χαλεπέ, Αλ. Νιαγκίνη, Ευαγ. Κόβα, Αντ. Αναγιάννη, Αν. Νικηφόρου, Καλ. Σοφιανίδου.

110. *Ένωσις Αλληλοβοηθείας Κυριών «Κλάρα Χιρς»* ,(24-10-1932). Σύλλογος Ισραηλιτών Γυναικών.

111. *Σύνδεσμος Κυριών «Ορ Χαΐμ» Τενεκέ Μαχαλά Θεσσαλονίκης* (31-12-1932). Σύλλογος Ισραηλιτών. Σκοπός η βοήθεια των μελών-κατοίκων της συνοικίας.

112. *Φιλανθρωπική Ένωσις Κυριών και Δίδων 40 Εκκλησιών Θεσσαλονίκης*, (31-12-1932). Σκοπός η ενίσχυση ευαγών ιδρυμάτων και η ηθική και κοινωνική μόρφωση των γυναικών.

113. *Σύλλογος Αποφοίτων Παρθεναγωγείου Νούκα-Σχινά* (τέλη 1932). Ιδρύθηκε με πρωτοβουλία του καθηγητή του σχολείου Κωνσταντίνου Κεφαλά, και πρωτεργάτρια την αδελφή του Ελένη Τάρη. Το 1933 ο Σύλλογος συμμετέχει ενεργά στην έκθεση βιβλίου της Διεθνούς Εκθέσεως Θεσσαλονίκης με τη δημιουργία «Γωνιάς Μακεδονικού Βιβλίου» και την έκδοση ειδικής «Βιβλιογραφίας Μακεδονικών Εκδόσεων». Ο Σύλλογος ανασυντάσσεται το 1936 με πρόεδρο τη Ρούλα Βαρέλλα-Παπαδημητρίου.

- *Φιλική Ένωσις Γυναικών Μακεδονίας*[114] (4-11-1933).
- *Σωματείον Προστασίας της Γυναικός Θεσσαλονίκης*[115] (11-11-1933).
- *Αδελφότης Κυριών Περαίας*[116] (6-10-1934).
- *Σύνδεσμος Επιστημόνων Μαιών Μακεδονίας*[117] (9-12-1934).
- *Σύλλογος Αποφοίτων Β΄ Γυμνασίου Θηλέων Θεσσαλονίκης*[118] (19-1-1935).
- *Σύλλογος Κυριών Μίκρας*[119] (23-2-1935).
- *Σύλλογος Αποφοίτων Παρθεναγωγείου Νούκα-Σχινά*[120] (Ανασύνταξη 30-6-1936).
- *Σύλλογος Αποφοίτων Ανωτέρου Παρθεναγωγείου Θεσσαλονίκης*[121] (5-12-1936).
- *Λύκειον Ελληνίδων* 1939[122] [πρώτη, βραχύβια σύσταση, το 1915].

Εντύπωση προκαλεί ο συνολικός αριθμός των συλλόγων που ανέρχεται στους 33. Δύο από τους συλλόγους αυτούς έχουν σχέση με δραστηριότητες ισραηλιτών γυναικών. Η μεγάλη τομή, επομένως, που έχει συντελεστεί σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο έχει σχέση με την έμφαση που δίνεται στη συλλογικότητα. Η θεματική κατάταξη, επίσης, ανάλογα με τον κύριο σκοπό και τους επιμέρους στόχους, παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Οι βασικές κατηγορίες που διαγράφονται είναι πολλές: φιλανθρωπικά έργα, μέριμνα για το παιδί, εθνικοί λόγοι – λαϊκή παράδοση, επαγγελματικές ενώσεις, σύλλογοι αποφοίτων σχολείων Βθμιας Εκπαίδευσης, προσφυγικά σωματεία, φυσιολατρική ένωση, σωματεία για τη γυναίκα, πολιτικά δικαιώματα. Ως προς τον κύριο σκοπό που επιδιώκουν, οι επτά από τους

114. *Φιλική Ένωσις Γυναικών Μακεδονίας*, (4-11-1933). Σκοπός διττός, φιλανθρωπικός και κοινωνικός. Ο πρώτος αποβλέπει στην προστασία της άνεργης γυναίκας και ο δεύτερος στην «κατά το δυνατόν ανύψωσιν της γυναικός, την αναζωπύρωσιν των ευγενικών και ηθικών συναισθημάτων, την υποστήριξιν της εγχωρίου παραγωγής». Ιδρυτικά μέλη: 16. Πρόεδρος: Μερόπη Βασιλικού, μέλη: Φανή Ηγουμενιδου, Κλεάνθη Γαϊτάνου, Φανή Ούλα, Μαρίκα Χριστάκου.

115. *Σωματείον Προστασίας της Γυναικός Θεσσαλονίκης*, (11-11-1933). Σκοπός «α) η περισυλλογή της αλητοπαιδίσκης και καθοδήγησις αυτής εις την οδόν της ηθικής και β) η εξεύρεσις εργασίας».

116. *Αδελφότης Κυριών Περαίας*, (6-10-1934). Σκοπός, η ενίσχυση ορφανών και γερόντων.

117. *Σύνδεσμος Επιστημόνων Μαιών Μακεδονίας*, (9-12-1934). Σκοπός «η επιδίωξις κατά τας κρατικάς και κοινωνικάς αντιλήψεις της προαγωγής των ηθικών και υλικών αυτών συμφερόντων». Πρόεδρος: Μαριάνθη Σούλη, μέλη: Μαριάνθη Χαρίτου, Καρολίνα Χαζάν, Νταίζη Αλλαλούφ. Επισημαίνουμε το γεγονός ότι τα 9 ιδρυτικά μέλη θεωρούν σημαντικό να δηλώσουν μέσα σε παρένθεση την ιδιότητά τους σε σχέση με το γάμο. Από τα εννέα ιδρυτικά μέλη οι τέσσερεις είναι χήρες, οι τρεις έγγαμες και δύο άγαμες. Το γεγονός αυτό φανερώνει ότι η απουσία του άνδρα έπαιξε σημαντικό ρόλο στην απόφαση των μαιών να ιδρύσουν το σύλλογο για την υποστήριξη των επαγγελματικών συμφερόντων τους.

118. *Σύλλογος Αποφοίτων Β΄ Γυμνασίου Θηλέων Θεσσαλονίκης*, (19-1-1935). Σκοπός «η πνευματική και ηθική ανύψωσις της γυναικός ως και επίσης η κατά πάντα τρόπον βοήθεια και εξυπηρέτησις των μελών και συνδρομή αυτών». Ιδρυτικά μέλη: 32. Πρόεδρος: Ελευθερία Παπαδάκη, μέλη: Αλέκα Ιασονίδου, Χρυσούλα Σαρηκοπούλου, Μπέττα Πατουλίδου.

119. *Σύλλογος Κυριών Μίκρας*, (23-2-1935). Σκοπός φιλανθρωπικός και ηθικοπλαστικός. Ιδρυτ. μέλη: 10. Πρόεδρος: Παρασκευή Ασπρούλη, μέλη: Ρ. Χριστοφορίδου, Π. Καπηλοπούλου, Π. Παπαδοπούλου κ.ά.

120. *Σύλλογος Αποφοίτων Παρθεναγωγείου Νούκα-Σχινά*, (Ανασύνταξη 30-6-1936). Σκοπός η ηθική υποστήριξη των μελών, η πνευματική επικοινωνία, η παρακολούθηση κάθε προόδου των Γραμμάτων, Τεχνών και Επιστημών, η μελέτη της Ελλάδος και ιδία της Μακεδονίας, η περισυλλογή και υποστήριξη του λαογραφικού πλούτου της χώρας. Ιδρυτικά μέλη: 16. Πρόεδρος: Ρούλα Παπαδημητρίου, μέλη: Κ. Χατζηνάκου, Ευ. Τσακάλου, Ε. Ζλατάνου, Μ. Χατζηγεωργίου, Μ. Μιχαηλίδου, Α. Κούσκουρα, Β. Γκράτζιου.

121. *Σύλλογος Αποφοίτων Ανωτέρου Παρθεναγωγείου Θεσσαλονίκης*, (5-12-1936). Σκοπός, η ηθική και υλική ενίσχυση των μελών, βελτίωση ζωής μαθητριών, ίδρυση βιβλιοθήκης, εξεύρεση εργασίας απόρων αποφοίτων, ίδρυση Κυριακού Σχολείου για τα εργαζόμενα κορίτσια. Ιδρυτικά μέλη: 9. Πρόεδρος: Μελπομένη Κοκκίνη, μέλη: Ε. Φατσή, Α. Νικολαΐδου, Ε. Κετσίγλου, Μ. Σαρρή, Α. Βικελίδου, Σ. Κασαπίδου, Μ. Σαρίδου, Μ. Αργυράκι.

122. *Λύκειον Ελληνίδων* (1939). Πρώτη, βραχύβια σύσταση, το 1915, διάλυση λόγω του παγκοσμίου πολέμου. Σκοπός αντίστοιχος του Λυκείου Ελληνίδων που ιδρύθηκε το 1911 στην Αθήνα από την Καλλιρρόη Παρρέν: Διατήρηση των παραδόσεων, εθίμων λαϊκής τέχνης, ελληνικής ενδυμασίας και χορών, πνευματικές δραστηριότητες, αίγλη εθνική. Ιδρυτικά μέλη: 50. Πρόεδρος: Καίτη Καλλιδοπούλου, μέλη: Αθηνά Παλαμίδους, Αλεξάνδρα Βιαγκίνη, Νίκη Καρνασιώτου, Μελπομένη Ζάχου, Χρυσάνθη Ζιτσαία, Κατίνα Σκαπέρδα, Αλεξάνδρα Παραφεντίδου, Ρούλα Παπαδημητρίου, Ρωξάνη Μαλούτα, Β. Γαρυφάλλου, Κλ. Γαϊτάνου, Μ. Νούσια, Ε. Νικοπούλου.

συλλόγους αυτούς προσδιορίζονται ως φιλανθρωπικά σωματεία (σε πολλά ενυπάρχει σαφώς ευρύτερη κοινωνική διάσταση που σχετίζεται με θέματα γυναικείας εργασίας), δύο αναφέρονται ειδικά στο παιδί και τη μέριμνά του, η Χ.Ε.Ν.Θ. προβάλλει στόχους εθνικούς-κοινωνικούς και παγκόσμιους, το Λύκειο Ελληνίδων δίνει έμφαση στη διατήρηση της λαϊκής παράδοσης, δύο αποτελούν επαγγελματικές ενώσεις (νοσοκόμων και μαιών), τέσσερεις είναι σύλλογοι αποφοίτων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων της πόλης (τρία δημόσια σχολεία και ένα ιδιωτικό), οκτώ είναι προσφυγικά σωματεία, μία φυσιολατρική ένωση, τέσσερα προσδιορίζονται σε αναφορά με τη γυναίκα, δύο από τα οποία αναφέρονται σαφώς σε πολιτικά δικαιώματα και διεκδικήσεις (φεμινισμός, γυναίκες-ψηφοφόροι).

Σχόλια:

- Γενικά μπορούμε να πούμε, με βάση την επισκόπηση αυτή, ότι οι συλλογικές δραστηριότητες των γυναικών στη Θεσσαλονίκη φανερώνουν ότι σταδιακά διαχέονται οι έννοιες δικαίωμα στην εκπαίδευση, συλλογικός αγώνας, κοινωνική συνείδηση, δικαίωμα στην εργασία και διαμορφώνονται αντίστοιχες πρακτικές.
- Η διεύρυνση του σκοπού και των επιμέρους στόχων της συλλογικότητας των γυναικών στη Θεσσαλονίκη είναι εμφανής.
- Τα φιλανθρωπικά σωματεία φανερώνουν τη συνέχεια δράσης και ενασχόλησης με τη φιλανθρωπία που ξεκίνησε από το 19^{ο} αιώνα. Είναι εμφανές, βέβαια, ότι οι δραστηριότητες αυτές επιβιώνουν ελαφρά μεταλλαγμένες, αφού η έμφαση δίνεται σταδιακά σε δραστηριότητες που σχετίζονται άμεσα ή έμμεσα με προβλήματα των προσφύγων (νυχτερινές σχολές, συσσίτια, εργαστήρια, ιατρική περίθαλψη).
- Η φιλανθρωπία, επομένως, αποκτά σαφέστερη κοινωνική διάσταση που σχετίζεται άμεσα με τα ειδικά προβλήματα της κοινωνικής θέσης και της εργασίας των γυναικών μέσα στο κοινωνικοοικονομικό πλαίσιο που δημιουργήθηκε από τους Βαλκανικούς πολέμους, τον παγκόσμιο πόλεμο και τις συνέπειες της Μικρασιατικής καταστροφής. Προσδιοριστικό στοιχείο και σημείο αναφοράς τα αλλεπάλληλα κύματα των προσφύγων που καταφθάνουν στην πόλη μετά το 1912 και τα ιδιαίτερα δύσκολα προβλήματα που δημιουργούνται για τις γυναίκες και τα παιδιά.
- Η παρουσία των ίδιων των προσφύγων γυναικών μετά το 1922 είναι φανερή και δυναμική. Δημιουργούν συλλόγους που συνεχίζουν το έργο και την προσφορά αντίστοιχων σωματείων της Μικράς Ασίας ή του Πόντου (φωτεινό παράδειγμα η Μέριμνα Ποντίων Κυριών) και αγωνίζονται για την αντιμετώπιση των ειδικών προβλημάτων που αντιμετωπίζουν στις διάφορες περιοχές όπου εγκαθίστανται (Τούμπα, 40 Εκκλησίες, Περαία κ.λπ.).
- Τα επαγγελματικά σωματεία έχουν σχέση με τις κατεξοχήν γυναικείες ενασχολήσεις της νοσοκόμας και της μαίας. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι ο άλλος επαγγελματικός χώρος που σχετίζεται άμεσα με τη γυναίκα, οι δασκάλες, δεν δημιουργούν ξεχωριστό σωματείο, αλλά συμμετέχουν στους διδασκαλικούς συλλόγους. Η μελέτη των καταστατικών των δύο αυτών επαγγελματικών σωματείων προσφέρεται για περαιτέρω μελέτη. Ενδεικτικά σημειώνουμε το γεγονός ότι στο σωματείο των νοσοκόμων υποκρύπτεται η επαγγελματική δραστηριότητα [και τα συμφέροντα;] του ιδιοκτήτη της σχολής, ενώ στο σωματείο των μαιών η απουσία του ανδρασυζύγου φαίνεται πως καθόρισε την απόφαση των μελών να προχωρήσουν στη συλλογική μορφή διεκδίκησης των επαγγελματικών τους συμφερόντων.
- Στο χώρο της εκπαίδευσης συλλογική συνείδηση διαμορφώνουν αρχικά οι απόφοιτες των εκπαιδευτηρίων της Βθμιας Εκπαίδευσης (Α΄ και Β΄ Γυμνασίου Θηλέων, Ανώτερου Παρθεναγωγείου και Σχολής Νούκα-Σχινά). Μένει εκτός το Διδασκαλείο Θηλέων. Το γεγονός αυτό, της δημόσιας έκφρασης της συλλογικότητας δηλαδή, είναι, κατά την εκτίμησή μας, ένα στοιχείο που φανερώνει τη μεγάλη σημασία που διαδραμάτισε η Εκπαίδευση γενικά και η Βθμια Εκπαίδευση ειδικότερα στην αυτοεκτίμηση και τη συνειδητοποίηση του κοινωνικού ρόλου των γυναικών. Η πρωτοπορία των Γυμνασίων Θηλέων στο σημείο αυτό υποδηλώνει το ρόλο που διαδραμάτισε η πρόσβαση των κοριτσιών στην ισότιμη με τα αγόρια Βθμια Εκπαίδευση στη διεύρυνση των ενδιαφερόντων και την αναβάθμιση των διεκδικήσεων. Οι συλλογικές δραστηριότητες δεν περιορίζονται μόνον στις αυστηρά εκπαιδευτικές (αναγνωστήρια, βιβλιοθήκες, διαλέξεις) αλλά επεκτείνονται στον αθλητισμό, στη συλλογή λαογραφικού υλικού, στη μελέτη θεμάτων που έχουν σχέση με τη Μακεδονία, στη δυνατότητα εξεύρεσης εργασίας των αποφοίτων.
- Από την άποψη της απήχησης που είχαν οι σύλλογοι αυτοί στο κοινό της Θεσσαλονίκης, με κριτήριο τον αριθμό των ιδρυτικών μελών που έχουμε στη διάθεσή μας αυτή τη στιγμή, φαίνεται πως τη μεγαλύτερη απήχηση, και μάλιστα στα υψηλότερα κοινωνικά στρώματα, έχει το παλιότερο, και δοκιμασμένο στην πράξη, σωματείο της *Φιλοπτώχου Αδελφότητας* (το 1900 αριθμεί 108 μέλη – από τις πιο γνωστές οικογένειες της Θεσσαλονίκης), ακολουθεί το χριστιανικό σωματείο της *Αποστολικής Διακονίας* με 96 ιδρυτικά μέλη, το *Φιλανθρωπικό Σωματείο Τούμπας* με 42 μέλη και των Αγίων Πάντων με 23 μέλη. Από τα υπόλοιπα σωματεία ο *Σύλλογος Διανοουμένων Γυναικών* αριθμεί 24 ιδρυτικά μέλη, η Φ.Ε.Μ.Θ. 19, η *Φιλική Ένωσις* 16, και ο *Σύλλογος Ψηφοφόρων* 14. Το *Λύκειο Ελληνίδων* έχει ευρεία απήχηση, 50 ιδρυτικά μέλη, και συγκεντρώνει στα μέλη του γυναίκες που θα πρωτοστατήσουν στη συνέχεια στην πνευματική, κοινωνική και καλλιτεχνική ζωή της πόλης (Ρούλα Παπαδημητρίου, Χρυσάνθη Ζιτσαία, Αλεξάνδρα Παραφεντίδου κ.ά.). Στους συλλόγους αποφοίτων των σχολείων της πόλης την πρώτη θέση έχει το Β΄ Γυμνάσιο όπου εγγράφονται 32 ιδρυτικά μέλη, ακολουθεί ο σύλλογος του Α΄ με 20 μέλη, του Παρθεναγωγείου Νούκα-Σχινά με 16 και του Ανώτερου Παρθεναγωγείου με 9 μέλη.
- Γενικά, μπορούμε να πούμε ότι οι έννοιες συλλογικός αγώνας, κοινωνική συνείδηση, δικαίωμα στην εργασία, κοινωνική προσφορά σταδιακά αποκτούν νέο περιεχόμενο, και, παρά τις ατέλειές τους, στην περίοδο του μεσοπολέμου οδηγούν ένα περιορισμένο, σχετικά, αριθμό γυναικών της Θεσσαλονίκης μέχρι τη διεκδίκηση πολιτικών δικαιωμάτων. Η πολιτική διάσταση και οι σχετικές αντιπαλότητες Βενιζελικών-Αντιβενιζελικών στη Θεσσαλονίκη μετά το 1916 αποτυπώνονται και στη δημιουργία των γυναικείων συλλόγων (ενδεικτικό το παράδειγμα της *Μέλισσας* και *Μέριμνας που* επιδιώκουν τους ίδιους, περίπου, στόχους, αλλά διαφοροποιούνται με βάση την πολιτική ένταξη των ιδρυτικών μελών τους).[123]
- Η δημιουργία μετά το 1928 συλλόγων γυναικών για τη διεκδίκηση πολιτικών δικαιωμάτων σχετίζεται άμεσα με τις αντίστοιχες πρωτοβουλίες των Αθηνών και τη γενικότερη συζήτηση που γίνεται την περίοδο αυτή για την ψήφο των Ελληνίδων (νομοσχέδιο, συζήτηση στη Βουλή). Το σχετικό προβληματισμό ξεκινάει το 1927 με σειρά διαλέξεων η *Φεμινιστική Ένωση Γυναικών* που ιδρύθηκε το 1928 και έχει ως πρότυπό της και από το 1933 γίνεται παράρτημα του *Συνδέσμου για τα Δικαιώματα της Γυναίκας* που ιδρύθηκε στην Αθήνα το 1920. Ο *Σύλλογος Διανοουμένων Γυναικών* που εκπροσωπούσε τη συντηρητική τάση ιδρύθηκε επίσης το 1928 και μετονομάστηκε το 1929 σε *Σύνδεσμο Κοινωνικής Αλληλεγγύης Κυριών και Δεσποινίδων*. Η αντιπαλότητα των δύο συλλόγων είναι εμφανής στη σχετική αρθρογραφία της εποχής. Τα επιχειρήματα που διαφοροποιούν εμφανώς τις δύο τάσεις αναπτύσσονται, κυρίως, στις δύο εφημερίδες που εκδίδονται το 1929 και το 1930 στη Θεσσαλονίκη με τίτλους *Εφημερίς των Γυναικών* και *Η Φεμινιστική*, με πρωτεργάτριες την Μερόπη Τσιώμου-Βασιλικού η πρώτη και την Ελπίδα

123. Φανής Μυράτ, «Εκείνες που άνοιξαν τον Δρόμο», *Περιοδικό των Ελληνίδων της Βορείου Ελλάδος*, αρ.8 (1953), σσ.115-117.

Αντωνιάδου η δεύτερη. Ο *Σύλλογος Ψηφοφόρων Γυναικών Θεσσαλονίκης* δημιουργείται το 1932, οπότε έχει εξασφαλισθεί ήδη το δικαίωμα ψήφου στις δημοτικές εκλογές και γίνονται κινητοποιήσεις για την εγγραφή των γυναικών στους εκλογικούς καταλόγους. Στο καταστατικό του συλλόγου αυτού διαφαίνεται σαφής πολιτική σκοπιμότητα αφού στοχεύει στην «καθοδήγησιν της γυναικός εις την ενάσκησιν των πολιτικών αυτής καθηκόντων». Η εμφανής αντιπαλότητα που παρατηρείται να διαγράφεται με σαφήνεια στο διάστημα 1927 έως 1930 εξασθενεί σαφώς μετά τις δημοτικές εκλογές του 1930. Σε γενικές γραμμές, βέβαια, βασικό χαρακτηριστικό των πρώτων αυτών σωματείων είναι η ρευστότητα ενώ παρουσιάζονται ως αδιαμόρφωτα ακόμη και, συχνά, ασαφή τα πλαίσια μέσα στα οποία κινούνται. Η εξασφάλιση της ψήφου των γυναικών στις δημοτικές εκλογές φαίνεται πως κάλυψε σε ικανοποιητικό βαθμό τα αιτήματα των συλλόγων, με αποτέλεσμα να παρατηρείται σχετική ύφεση στην επόμενη περίοδο. Η *Φιλική Ένωσις Γυναικών Μακεδονίας* που ιδρύεται το 1933 συγκεντρώνει τις γυναίκες που εκπροσωπούν τη μετριοπαθή τάση στις γυναικείες διεκδικήσεις (πρωτοστατεί η Μερόπη Τσιώμου-Βασιλικού). Τα αρχικά του συλλόγου αυτού (Φ.Ε.Γ.Μ.) παραπέμπουν στα αντίστοιχα της αντίπαλης πλευράς, της *Φεμινιστικής Ένωσης Γυναικών Μακεδονίας Θράκης* (Φ.Ε.Γ.Μ.Θ.), που διαλύεται το 1933, αφού αποτελεί στο εξής παράρτημα του *Συλλόγου για τα Δικαιώματα της Γυναίκας* των Αθηνών. Ο διττός σκοπός της Φ.Ε.Γ.Μ, φιλανθρωπικός και κοινωνικός με συγκεκριμένο στόχο «την κατά το δυνατόν ανύψωσιν της γυναικός», αποτυπώνει το πλαίσιο και προσδιορίζει τα όρια των γυναικείων διεκδικήσεων στη δεκαετία του 1930.

• Δημοσιεύσεις – Εκδόσεις βιβλίων / Περιοδικά και Εφημερίδες

– Δημοσιεύματα και Εκδόσεις Αγγελικής Π. Τσιώμου- Μεταλλινού (1885-1963)

Η Αγγελική Τσιώμου-Μεταλλινού, κόρη του «ευϋπόληπτου κτηματία Παναγιώτη Τσιώμου» και της Άννας Βαρελά, φοίτησε στο Ανώτερο Παρθεναγωγείο της πόλης και στη συνέχεια, όπως σημειώνει η ίδια, «*...ετράπην εις το Εθνοπρεπέστατον και Εθνοφελέστατον επάγγελμα της διδασκαλίσσης, με άριστον απολυτήριον*».[124] Εργάστηκε σε πολλά σχολεία της Μακεδονίας και συμμετείχε, όπως αναφέρθηκε ήδη, ενεργά στο Μακεδονικό Αγώνα. Αργότερα, μάλιστα, όπως σημειώνει μέλος της οικογενείας της, «*Το θεωρούσε καμάρι της που ήταν η μοναδική γυναίκα που παρήλαυνε ως Μακεδονομάχος, πράγμα που έκανε έως το θάνατό της*».[125] Πολυγραφότατη, δημοσίευσε με δικά της έξοδα και με οικονομικές στερήσεις, 40 αυτοτελή δημοσιεύματα.[126] Οι δημοσιεύσεις της καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα θεμάτων που έχουν σχέση, κυρίως, με τη Μακεδονία και τη Θεσσαλονίκη. Το υλικό που έχει διασωθεί στα έργα της Μεταλλινού είναι πολύτιμο γιατί φωτίζει την πολιτική, οικονομική και κοινωνική ιστορία της Θεσσαλονίκης. Η φροντίδα της μάλιστα να διασώσει πλούσιο και σπάνιο φωτογραφικό και πληροφοριακό υλικό για την καθημερινή ζωή της Θεσσαλονίκης κάνει τα έργα της πολύτιμους βοηθούς για τους σύγχρονους ιστορικούς της πολιτικής, οικονομικής, δημογραφικής και εκπαιδευτικής ιστορίας της πόλης. Για την περίοδο που μας ενδιαφέρει εδώ, μέχρι το 1940, η Μεταλλινού έχει δημοσιεύσει πλειάδα άρθρων στις εφημερίδες και τα περιοδικά της Θεσσαλονίκης και σε πολλά έντυπα των Αθηνών. Αυτοτελείς εκδόσεις κατά την περίοδο αυτή σημειώνονται οι εξής: *Μακεδονικόν Λεύκωμα*, (Τόμ. Α΄ 1931, Τόμ. Β΄ 1936), *Παλαιά Θεσσαλονίκη*, (1939), *Παλαιά Διανόησις*, (1940), *Παλαιοί Μακεδόνες Ποιηταί*, (1940).

Ο γνωστός λόγιος της Θεσσαλονίκης και εκδότης του περιοδικού *Μακεδονικόν Ημερολόγιον* Νίκος Σφενδόνης προλογίζει, το έτος 1935, με τα παρακάτω σχόλια άρθρο της Αγγελικής Μεταλλινού που έχει τίτλο «Η σχολική πρόοδος άλλοτε και τώρα»: «*Σεμνή του βωμού των Γραμμάτων ιέρεια η κυρία Αγγελική Μεταλλινού, εκθέτει εφέτος τας παρατηρήσεις της επί της μορφώσεως της νεολαίας μας. Επί δεκαετηρίδας παρακολουθήσασα και ως εκπαιδευτικόν όργανον και ως διανοουμένη ευρύτερον την εκπαίδευσιν αποτελεί αντιπροσωπευτικόν τύπον κυρίως της πρό του μεγάλου πολέμου διανοουμένης γυναικός, είναι δε από τας πρώτας γυναίκας της Θεσσαλονίκης αι οποίαι έδρασαν εις το στάδιον της δημοσιογραφίας και της πνευματικής αναγεννήσεως της πατρίδος της. Πλουτίζουσα δια της μελέτης, διαρκώς τας γνώσεις της η κυρία Α. Μεταλλινού, και φιλοτίμως αμιλλουμένη προς τας ομοφύλους της αι οποίαι έχουν τα μέσα να μορφώνωνται σήμερον με το Πανεπιστήμιόν μας αρτιώτερον, κατορθώνει να διατηρή πάντοτε καλήν θέσιν εις τον κύκλον των διανοουμένων γυναικών, ασχολουμένη πάντοτε με θέματα σοβαρά και ωφέλιμα*».[127]

Για τη σημασία των εκδόσεων της Μεταλλινού σήμερα, ο Βαγγέλης Χεκίμογλου σημειώνει: «*Δεν υπάρχει βέβαια φιλίστωρ, πόσο μάλλον ιστοριογράφος ασχολούμενος με τα της Θεσσαλονίκης, που να αγνοεί τις αδελφές Τσιώμου... Έτσι, λοιπόν, οσάκις προκύπτει ανάγκη να συλλέξουμε ή να διασταυρώσουμε γνώσεις για πρόσωπα, οικογένειες, κτίρια της Θεσσαλονίκης, να ταυτίσουμε φωτογραφικά φυσιογνωμίες, το έργο των αδελφών Τσιώμου συνιστά μια αναντικατάστατη πηγή*».[128]

– Βιβλιογραφία Μακεδονικών Εκδόσεων, Συλλόγου Αποφοίτων Παρθεναγωγείου Στ. Νούκα-Αγλαΐας Σχινά (1933)

Συμπεριλαμβάνουμε την εκδοτική αυτή απόπειρα στην επισκόπησή μας, γιατί θεωρούμε ότι έχει ιδιαίτερη σημασία και ως συλλογική προσπάθεια αποφοίτων γνωστού Παρθεναγωγείου της πόλης, και, κυρίως ως θεματική ενότητα. Γράφουν οι ίδιες οι απόφοιτες για την εμπειρία τους αυτή: «*Ήταν το 1933. Εκείνη τη χρονιά ο διευθυντής της Διεθνούς Έκθεσης Θεσσαλονίκης αείμνηστος Νικόλαος Γερμανός κάλεσε την Αθηναία Ελένη Ψημένου, που πρωτοστατούσε στις εκθέσεις βιβλίων στην Αθήνα, να διοργανώσει έκθεση βιβλίου στο χώρο της Διεθνούς Έκθεσης, που ήταν τότε στο πεδίο του Άρεως. Οι απόφοιτες, που γνώριζαν την αθηναία ευγενική δέσποινα, πρότειναν να τη βοηθήσουν τόσο στη διοργάνωση, όσο και μετά , στη διάθεση των βιβλίων... Καθώς τακτοποιούσαμε τα βιβλία, αντιληφθήκαμε ότι εκείνα που είχαν εκδοθεί στη Θεσσαλονίκη και σε άλλες πόλεις της Μακεδονίας έλειπαν. Γιατί αυτά είχαν εκδοθεί με χρήματα των συγγραφέων και όχι σ' εκδοτικούς οίκους, που θα μπορούσαν να τα παρουσιάσουν. Τότε ξεπήδησε η ιδέα να δημιουργήσουμε μέσα στην έκθεση του βιβλίου μια «Γωνιά Μακεδονικού Βιβλίου». Έτσι και έγινε. Και τα ντόπια βιβλία παρουσιάστηκαν με ιδιαίτερη επιμέλεια. Μάλιστα ο Σύλλογός μας δεν φείσθηκε εξόδων και εξέδωσε από την πρώτη αυτή παρουσίαση έναν τόμο «Βιβλιογραφίας Μακεδονικών Εκδόσεων»*.[129]

• Περιοδικά και Εφημερίδες

– Λογοτεχνική κίνηση: Χρυσάνθη Ζιτσαία, Ανθούλα Σταθοπούλου, Ζωή Καρέλλη

Στην περίοδο του Μεσοπολέμου η συμμετοχή των γυναικών της Θεσσαλονίκης στο γράφιμο αυξάνεται αισθητά, διευρύνεται θεματικά και, σταδιακά, επικεντρώνεται σε γυναικεία θέματα και δίνει έμφαση στις διεκδικήσεις (κοινωνικές και πολιτικές) των Ελληνίδων. Σημαντικοί σταθμοί το 1919 που η Μερόπη Τσιώμου εκδίδει *το*

124. Αγγελικής Β. Μεταλλινού (Π. Τσιώμου), *Βιογραφικά...*, *ό.π.*, σ.6.

125. Σπύρου Βασιλειάδη, *ό.π.*

126 Σπύρου Βασιλειάδη, *ό.π.*. Στις Βιβλιοθήκες της Θεσσαλονίκης έχουμε εντοπίσει 28 από τα βιβλία της Μεταλλινού και έχουμε συγκεντρώσει ένα μεγάλο μέρος της ιδιαίτερα πλούσιας αρθρογραφίας της σε εφημερίδες και περιοδικά.

127. *Μακεδονικόν Ημερολόγιον Εικονογραφημένον (Ν. Σφενδόνη)*, 1935, σ.235.

128. Βαγγέλη Χεκίμογλου, «Αδελφές Τσιώμου...», *ό.π.*

129. *Τα Εκπαιδευτήρια Θηλέων Αγλαΐας Ν Σχινά...ό.π.*, σ. 208.

Ημερολόγιον Θεσσαλονίκης, το 1929 που η ίδια εκδίδει την *Εφημερίδα των Γυναικών* και το 1930 που κυκλοφορεί *Η Φεμινιστική*.[130]

Τα νεανικά περιοδικά αποτελούν, οπωσδήποτε, μια ξεχωριστή, ιδιαίτερης σημασίας, κατηγορία. Στη Θεσσαλονίκη κυκλοφορούν το 1929 τέσσερα μαθητικά περιοδικά, η *Νεανική Σκέψη*, το *Γυμνασιόπαιδο (Γ΄ Γυμνάσιο)*, *Η ζωή μας (Εμπορική Σχολή)*, και, *Ελληνίδα Μαθήτρια (Γυμνάσιο Θηλέων)*.[131] Το τελευταίο θα μας απασχολήσει ιδιαίτερα, γιατί σχετίζεται άμεσα και πολυδιάστατα με τη θεματική της μελέτης αυτής, ως συλλογική πνευματική δραστηριότητα μαθητριών Βθμιας Εκπαίδευσης.

Από τις αρχές του 20ού αιώνα οι εφημερίδες και τα περιοδικά που εκδίδονται στη Θεσσαλονίκη προσφέρουν, οπωσδήποτε, βήμα στις γυναίκες που σταδιακά ενδιαφέρονται όλο και πιο συστηματικά για το γράψιμο. Το *Μικρασιατικόν Ημερολόγιον* της Ελένης Σβορώνου (Σάμος, 1907-1912) που αποτελεί μια ειδική περίπτωση, γιατί, λόγω της στενής συνεργασίας με τη λογιοσύνη της Θεσσαλονίκης, προετοίμασε το έδαφος, η *Αυγή (1922-1924)*, το *Μακεδονικόν Ημερολόγιον* Ν. Σφενδόνη (1926 και εξής), η *Εποχή* (1928-1929), και οι *Μακεδονικές Ημέρες* (1932-1939) αποτελούν βασικά σημεία αναφοράς για τις λόγιες της Θεσσαλονίκης στις τρεις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα. Παράλληλα, συνεργασίες λογίων γυναικών φιλοξενούνται και σε άλλα έντυπα. Η παρουσία των γυναικών της Θεσσαλονίκης στον ημερήσιο και περιοδικό τύπο γίνεται σταδιακά εμφανής ποσοτικά και ποιοτικά. Δασκάλες είναι οι πρώτες γυναίκες που, παράλληλα με τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας, δημοσιεύουν ποιήματα, συνήθως, ή πεζογραφήματα. εκφράζοντας ταυτόχρονα, στη δεύτερη δεκαετία, σκέψεις σχετικά με τη βελτίωση της κοινωνικής θέσης των γυναικών – χωρίς να αμφισβητούν, σ' αυτό το πρώιμο στάδιο, τις παραδοσιακές αντιλήψεις για τους ξεχωριστούς ρόλους των δύο φύλων. Η Αγγελική Τσιώμου- Μεταλλινού είναι η πιο χαρακτηριστική περίπτωση αυτής της κατηγορίας των λογίων γυναικών γιατί είναι πολυγραφότατη, εκδίδει βιβλία και δημοσιεύει σε πολλές εφημερίδες και περιοδικά.

Στην *Αυγή* (1922-1924) η Ειρήνη Ν. Λούβαρι δημοσιεύει μεταφράσεις γερμανικών λογοτεχνημάτων, στο *Μακεδονικόν Ημερολόγιον* του Ν. Σφενδόνη δημοσιεύουν τακτικά (μέχρι το 1940) η Μερόπη Τσιώμου-Βασιλικού, η Αγγελική Τσιώμου-Μεταλλινού, η Ανδρομάχη Χαριτωνίδου, η Ευφημία Σωσσίδη, η Αλεξάνδρα Παραφεντίδου, η Βαρβάρα Θεοδωροπούλου, η Μαρία Ράλλη, η Σταματία Βαλαγιάννη-Πατρικίου, η Χρυσάνθη Ζιτσαία.

Στη δεκαετία του '30 τα περιοδικά, κυρίως τα λογοτεχνικά, πληθαίνουν στη Θεσσαλονίκη καθώς και οι γυναίκες που γράφουν πεζά ή ποιήματα. Στις *Μακεδονικές Ημέρες (1932-1939)* δημοσιεύονται ποιήματα της **Χρυσάνθης Ζιτσαία (Χρυσάνθης Οικονομίδου**, 1902- 198...), της **Ανθούλας Σταθοπούλου-Βαφοπούλου** (1909-1935) που χάθηκε πρόωρα και κείμενα της **Ρούλας Βαρέλλα**.[132] Η Ρούλα Βαρέλλα συνεργάζεται, επίσης, με το φοιτητικό περιοδικό «Νέα Πνοή» (1932) και η Χρυσάνθη Ζιτσαία δημοσιεύει ποιήματα στις «Μορφές» (1936-1938).[133] Η Χρυσάνθη Ζιτσαία έκανε την πρώτη επίσημη λογοτεχνική της εμφάνιση το 1929, με τη συλλογή «Μενεξεδένια δειλινά» που προλογίζεται από τον Κωστή Παλαμά και το 1932 εκδίδει τη συλλογή «Θλιμμένοι σκοποί». Τη δεκαετία του '30, όμως, προσδιορίζει καθοριστικά η έντονη παρουσία και λογοτεχνική παραγωγή της Ανθούλας Σταθοπούλου που δημοσιεύει το 1931 την πρώτη ποιητική της συλλογή με τίτλο «Νύχτες Αγρύπνιας», και το 1936 εκδίδεται σε ειδικό τόμο που προλογίζει ο Γρηγόριος Ξενόπουλος το συνολικό έργο της (ποιήματα-διηγήματα-δράματα).[134] Στο κλείσιμο, τέλος, της περιόδου που μας ενδιαφέρει εδώ, κάνει την εμφάνισή της η **Ζωή Καρέλλη [Χρυσούλα Αργυριάδου]** (1901-1998) που πρωτοδημοσίευσε «...τα εξαιρετικά νεωτερικά ποιήματα».[135] Όπως σημειώνει ο Γ. Βαφόπουλος, «Λίγο πριν από τον πόλεμο είχε παρουσιασθεί κ' η Ζωή Καρέλλη, που με την ιδιότυπη ποίησή της πρόσθεσε έναν ακόμα χρωματικό τόνο στη φυσιογνωμία της».[136]

130. Γενική ανασκόπηση βλ. Μαρίας Κυριακίδου, «Ο φεμινιστικός τύπος στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου: μια απόπειρα προσέγγισης», περ. *Ίστωρ, 12 (2001), σσ. 67-105*.

131. Βίκυ Καλαντζοπούλου, *Συμβολή στη μελέτη των λογοτεχνικών και ημιλογοτεχνικών περιοδικών της Θεσσαλονίκης (1889-1932)*, Θεσσαλονίκη, εκδ. Διαγωνίου, 1989, σσ. 7, 9, 109-112.

132. Ρ. Βαρέλλα, «Άγνωροι καημοί», *Μακεδονικές Ημέρες 1932*, σ. 61. Ποιήματα της Ανθούλας Σταθοπούλου-Βαφοπούλου στις σσ. 205-206 και 397 και βιβλιοκρισία για την ποιητική της συλλογή «Νύχτες αγρύπνιας» στη σ. 283. Για τον πρόωρο θάνατό της βλ. Γ.Θ. Βαφόπουλου, *Σελίδες Αυτοβιογραφίας, τόμος πρώτος, Το πάθος*, Αθήνα, «Εστία», 1970, σσ. 440-442.

133. Γ.Θ. Βαφόπουλου, *Σελίδες Αυτοβιογραφίας, τόμος δεύτερος, Η Ανάσταση*, Αθήνα, 1971, σσ. 343-344.

ΕΛΛΗΝ. ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

ΕΞΑΤΑΞΙΟΝ ΓΥΜΝΑΣΙΟΝ ΘΗΛΕΩΝ
ΕΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

Ἀπολυτήριον

Ἡ Καμπίτογλου Μ. Ἀναστασία Βεροίας γεννηθεῖσα τῷ 1908 ... πατρὸς ... διανύσασα πάντα τὰ μαθήματα τὰ διδασκόμενα ἐν τῇ ἕκτῃ τάξει τοῦ καθ' ἡμᾶς Γυμνασίου κατὰ τὸ σχολ. ἔτος 1925-1926 καὶ τὴν ἐπὶ ἀπολύσει νενομισμένην δοκιμασίαν ὑποστᾶσα εὑρέθη ἀξία ἀπολύσεως καὶ τῆς εἰς τὸ Πανεπιστήμιον φοιτήσεως, τυχοῦσα τοῦ ΓΕΝ. ΒΑΘΜΟΥ Λίαν καλῶς ... Διαγωγὴν ἐπεδείξατο ἐν τῷ Γυμνασίῳ Κοσμιωτάτην

Ἐν Θεσσαλονίκῃ τῇ ... Ἰουλίου 1926

ΟΙ ΚΑΘΗΓΗΤΑΙ — Ο ΓΥΜΝΑΣΙΑΡΧΗΣ

14. Απολυτήριο από το εξατάξιο γυμνάσιο της Αναστασίας Καμπίτογλου, εκ Βεροίας (1926).

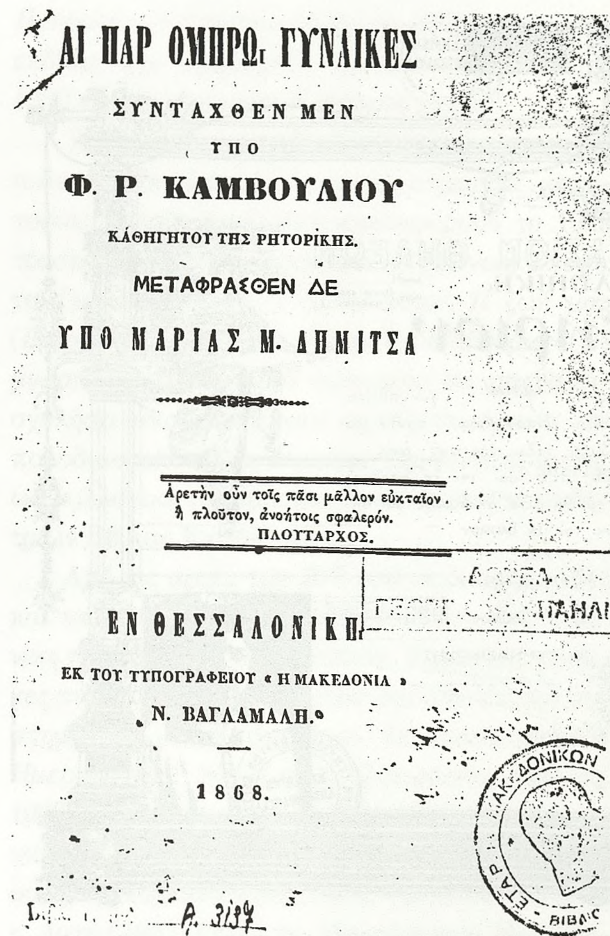
– *Ημερολόγιον Θεσσαλονίκης* (1919-1921 και 1926-1932). Υπεύθυνη: Μερόπη Τσιώμου – Βασιλικού (1897-1979)

Η πρωτοβουλία για την έκδοση εντύπων από τις ίδιες τις γυναίκες της Θεσσαλονίκης, αποτελεί, οπωσδήποτε, σημαντικό σταθμό και σαφή ένδειξη πνευματικής προόδου, κοινωνικής ωρίμανσης και αυτοεπιβεβαίωσης. Πρωτοπόρος στον τομέα αυτό η Μερόπη Τσιώμου-Βασιλι-

134. Ανθούλας Σταθοπούλου-Βαφοπούλου, *Έργα: Ποιήματα - Διηγήματα - Δράματα*, Θεσσαλονίκη, 1936.

135. Γιώργου Κεχαγιόγλου, «Η λογοτεχνική παραγωγή στη Θεσσαλονίκη μετά το 1912», *Τοις Αγαθοίς Βασιλεύουσα Θεσσαλονίκη. Ιστορία και Πολιτισμός»* (επιμ. Ι.Κ. Χασιώτης), Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής, 1997, σ. 393. Μητέρα της Ζωής Καρέλλη είναι η Μαίρη Πεντζίκη που πρωτοστατεί στα κοινωνικά δρώμενα της πόλης, συμμετέχοντας, όπως είδαμε, σε διάφορες συλλογικές δραστηριότητες.

136. Γ.Θ. Βαφόπουλου, *ό.π.*, τόμος δεύτερος, σ. 344.

ΑΙ ΠΑΡ ΟΜΗΡΩι ΓΥΝΑΙΚΕΣ

ΣΥΝΤΑΧΘΕΝ ΜΕΝ

ΥΠΟ

Φ. Ρ. ΚΑΜΒΟΥΛΙΟΥ

ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΗΣ ΡΗΤΟΡΙΚΗΣ.

ΜΕΤΑΦΡΑΣΘΕΝ ΔΕ

ΥΠΟ ΜΑΡΙΑΣ Μ. ΔΗΜΙΤΣΑ

Ἀρετὴν οὖν τοῖς πᾶσι μᾶλλον εὐκταῖον
ἢ πλοῦτον, ἀνοήτοις σφαλερόν.
ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ.

ΕΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗι

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ « Η ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ »
Ν. ΒΑΓΛΑΜΑΛΗ.

1868.

Από τα πρώτα γυναικεία μεταφραστικά πονήματα στη Θεσσαλονίκη.

κού,[137] αδελφή της γνωστής λόγιας-δασκάλας της Θεσσαλονίκης με το πλουσιότατο συγγραφικό έργο, Αγγελικής Μεταλλινού-Τσιώμου. Η περίπτωση των αδελφών Τσιώμου φανερώνει καθαρά τη σημασία που έπαιξε στην εξέλιξη της πορείας των γυναικών —παράλληλα με τις γενικότερες μεταβλητές— η οικογενειακή συνθήκη (κοινωνικο-οικονομική θέση, στάσεις γονέων). Ιδιαίτερα ενδιαφέρον είναι το γεγονός ότι στο αυτοβιογραφικό της σημείωμα η Αγγελική Μεταλλινού δίνει ιδιαίτερη έμφαση στο ρόλο που διαδραμάτισαν οι γυναίκες της οικογένειας Τσιώμου (οι γιαγιάδες Ευφραξία Βαρελά, Ανοιξίτσα Τσιώμου και η μητέρα Αννέτα Βαρελά, η οποία «...απόφοιτος του τότε Ελλ. Παρθεναγωγείου, ευφυής και φιλοπρόοδος, εμόρφωσε όλα τα τέκνα της ελληνοπρεπέστατα»). Ειδικότερα για την εκδοτική πρωτοβουλία και την ιδιαίτερα πλούσια και επιτυχημένη δραστηριότητα της Μερόπης καθοριστικό ρόλο φαίνεται πως διαδραμάτισε η οικογένειά της και το επάγγελμα του συζύγου της, του γνωστού δημοσιογράφου και πολιτευτή Β. Βασιλικού. *«Την αδελφήν μου μάλιστα Μερόπην»*, γράφει η Αγγελική, *«έδωκε [ο πατέρας Παναγιώτης Τσιώμος] ανωτέραν μόρφωσιν, σπουδάσας ταύτην (τω 1914) και μετά την εκ του Αν. Ελλ. Παρθεναγωγείου αποφοίτησίν της, εν τη τότε Ανωτέρα Γερμανική σχολή της πόλεώς μας επί τριετίαν. Με εφόδια λοιπόν τοιαύτα, με πνεύμα ανήσυχον, με αποφασιστικότητα και θέλησιν απαράμιλλον, κατώρθωσεν να πραγματοποιήση, εντελώς δωρεάν, τέσσαρα μεγάλα ταξείδια, δύσκολα κατά την εποχήν εκείνην ανά την Ευρώπην και Ανατολήν, ήτοι εις Σερβίαν αεροπορικώς εν έτει 1933, εις Βιέννην και Βερολίνον σιδηροδρομικώς εν έτει 1934, εις Κωνσταντινούπολιν και Άγκυραν ομοίως εν έτει 1935, ελθούσα εις επαφήν και γνωριμίας μετά σημαινόντων και ανωτέρων προσωπικοτήτων των τριών ανωτέρω κρατών»*. Η Μερόπη Τσιώμου εξέδωσε τόμο με τις ταξιδιωτικές εντυπώσεις της, «Τα ταξείδια μου», και ασχολήθηκε με τη συγγραφή θεατρικών έργων τα οποία μάλιστα παίχτηκαν με επιτυχία στην πόλη. Πρόκειται για τα έργα *«Της τύχης τα γραμμένα»*, *«Ζητείται δακτυλογράφος»*, *«Ένα ταξείδι στη Σαλονίκη»* και άλλα.[138]

Το ***Ημερολόγιον Θεσσαλονίκης***, πολύχρονη εκδοτική προσπάθεια της Μερόπης Τσιώμου-Βασιλικού (δέκα τόμοι: 1919-1921 και 1926-1932), έχει απήχηση στο κοινό της Θεσσαλονίκης και του ευρύτερου χώρου της Μακεδονίας. Αποτελεί έκδοση ιδιαίτερης σημασίας για την πόλη της Θεσσαλονίκης, αφού θεματικά αποτελεί θησαυρό γνώσεων για την πόλη και στους συνεργάτες της περιλαμβάνονται οι σημαντικότεροι λόγιοι της εποχής.[139] Δημοσιεύονται άρθρα, μελέτες, ταξιδιωτικές εντυπώσεις, μεταφράσεις, πεζογραφήματα η ποιήματα εκπροσώπων όλων των κλάδων. Με βάση τη χρονολογική σειρά πρώτης συμμετοχής, οι συγγραφείς που δηλώνουν την ιδιότητά τους στα άρθρα είναι:

Οι γιατροί : Π. Κωνσταντινίδης, Α.Λ. Ζαχαριάδης, Γ.Κ. Κουρτίδης, Κ. Μάνθου, Π. Μαργαρίτης, Δ. Αντωνιάδης, Ι. Οικονόμου, Α. Μισυρλόγλου, Ι. Παπαϊωάννου, Γ. Ζουράρις, Γ. Σκωτ, Κλ. Βουρβουριώτης, *οι δικηγόροι- νομικοί- πολιτευτές*: Γ. Μόδης, Φ. Παπαγεωργίου, Χ. Κωφός, Χ. Λέκκας, Σ. Τριανταφυλλίδης, Ι. Αντωνιάδης, Κ. Τσιτσελίκης, Δ. Παπαντωνίου, Γ. Φρουρός, Δ. Παπαντωνίου, Β. Γεννηματάς, *οι δημοσιογράφοι*: Ι. Μπήτος, Ν. Καστρινός, Χρ. Γουγούσης, Ν. Φαρδής, Γ. Δέλιος, Γ. Ζήρας Αγκαθιώτης, Κ. Φαλτάιτς, Κ. Καστρινός, Ε. Σουλτάνης, Κ. Σκαλτσάς, Σταμ. Σταμ., Α. Θεοδωρίδης, Β. Μεσολογγίτης, Μ. Βαϊάνος, Α. Κόβας, Ευστ. Ζήσης, Μ. Βισάνθης, Κ. Σνωκ, *οι Καθηγητές του Πανεπιστημίου:* Γ. Σωτηριάδης, Γ.Ν. Χατζιδάκις, Γ. Χατζηκυριακού, Σωτ. Γεωργακόπουλος, Χ. Σάιντερ, Περ. Βιζουκίδης, Γ. Θέμελης, Αντ. Κεραμόπουλος, Ι.Κ. Βογιατζίδης, *οι εκπαιδευτικοί:* Β.Α. Μυστακίδης (Μ.τ.Γένους Σχολή), Δ. Μισυρλής (γυμνασιάρχης), Νικ. Σφενδόνης (φιλόλογος-εκδότης). Δημοσιεύονται, επίσης, συνεργασίες των Αλεξ. Καζαντζή, Σπ. Δε Βιάζη, Κοσμά Αγιοπαυλίτη, Τ. Άγρα, Γ. Σιδέρη και ποιήματα του Κ.Π. Καβάφη, του Γ.Θ. Βαφόπουλου και πολλών άλλων.

Για το θέμα που μας ενδιαφέρει εδώ, η συμβολή του «Ημερολογίου» κρίνεται ιδιαίτερα σημαντική γιατί αποτέλεσε το βήμα για τις γράφουσες της Θεσσαλονίκης και του ευρύτερου χώρου. Δημοσιεύονται, κυρίως ανώνυμα ή με αρχικά και ψευδώνυμα, πολλές συνεργασίες γυναικών, ποιήματα κυρίως και διηγήματα η λαογραφικά έθιμα και παραδόσεις. Στις τακτικές, επώνυμες, συνεργάτριες περιλαμβάνονται, σύμφωνα με τη χρονολογία έναρξης της συνεργασίας οι εξής:

Μερόπη Βασιλικού, Αγγελική Μεταλλινού, Ιουλία Βόγα, **Ελένη Σβορώνου**, Μαρίκα Ε.Κωφού [Μ.Κ.], Ελένη Ιβράκη, Χριστίνα Προκοπίου, Ευαγγελία Α. Βογιατζή, Εύα Παπαναστασίου, Μαρίκα Σαρίδου, Κλέα Σ. Παπαναστασίου, Μαριέττα Γιαννοπούλου-Μινώτου, Γεωργία Σ. Παπασταύρου, Λούλα Παπαδάτου, Ερασμία Ν. Ζαριφάκη, Κική Νικολοπούλου, Μαρία Κ. Μαμίδη (Ν. Καστρετσίου), Ελπίδα Αντωνιάδου[140] [Σπεράντζα Τώνη], Δ. Δημητριάδου, Λούλα Καλογεροπούλου, Αφροδίτη Κ .Χαντζή, **Μαρία Α. Σβώλου**, Φλώρα Βορδώνη-Βελμύρα, **Αθηνά Ν. Ταρσούλη**, Αθηνά Ι. Σαραντίδη, Φιφίκα Βασιλείου (Μυλωνά), **Άννα Κατσίγρα**, Πηνελόπη Διαμαντοπούλου, Ροζαλία Σ. Φιλίντρα, **Αλεξάνδρα Παραφεντίδου**, Μιν. Μιχαλακοπούλου, Ειρήνη Νικολάκη [Μανουέλα], Ανδρ. Χαριτωνίδου, **Στ. Πατρικίου- Βαλαγιάννη**, Ευρ. Ντάνου, Ειρήνη Νικολάκη, Χαρίκλεια Ακριβοπούλου, Φιφή Γ. Μαγκλή (Γκλάβα), **Ανθούλα Σταθοπούλου**,, Ευρυνόμη Νούσια, Διαλεχτή Ζευγώλη, Γιασεμή Ζαφειρίου-Βλάχου, Αλεξάνδρα Ζαφειρίου, Ολυμπία Αντωνιάδου.

Με την ένδειξη της επαγγελματικής της ιδιότητας, χωρίς ονοματεπώνυμο όμως, αρθρογραφεί μία μόνον γυναίκα με την ένδειξη «καθη-

137. Συστηματική παρουσίαση του συγγραφικού έργου και της ευρύτερης δράσης της Μερόπη Βασιλικού βλ. την ειδική έκδοση – αφιέρωμα, με τίτλο *«Η Δεσποινίς Πρωτοπορία»*, εφημ. *Θεσσαλονίκη*, Θ ' 97, Μάιος 1994, σσ. 23, όπου το κύριο άρθρο υπογράφει ο Γιώργος Αναστασιάδης.

138. Αγγελικής Μεταλλινού, *Βιογραφικά...ό.π.*, σσ. 2-4.

139. Ο Γ.Θ. Βαφόπουλος σημειώνει: *«Χωριστές νησίδες αποτέλεσαν και το «Ημερολόγιον Θεσσαλονίκης» της Μερόπης Τσιώμου-Βασιλικού, καθώς και το «Μακεδονικόν Ημερολόγιον» του Νίκου Σφενδόνη... Στις σελίδες των ημερολογίων αυτών οι «φιλολογούντες» της Θεσσαλονίκης και της επαρχίας, φορούσαν μια φορά το χρόνο τα γιορτινά τους, κ' έκαμναν την πρωτοχρονιάτικη βίζιτά τους»*. Γ.Θ. Βαφόπουλου, *Σελίδες..., ό.π., Τόμ. Β΄, σ.344*. Ο Ντ. Χριστιανόπουλος γράφει για το ίδιο θέμα: *«...Και τα δύο συνέβαλαν πολύ στη διάδοση της λογοτεχνίας —αλλά και παραφιλολογίας— παρουσιάζοντας δεκάδες λογίους και λογοτέχνες, γνωστούς και άγνωστους Μακεδόνες και Θεσσαλονικείς. Εξάλλου το πληροφοριακό και φωτογραφικό υλικό που παρέχουν είναι πολύ χρήσιμο για να γνωρίσουμε καλύτερα την παιδική ηλικία της λογοτεχνίας στη Θεσσαλονίκη»*. Ντίνου Χριστιανόπουλου, «Τα λογοτεχνικά περιοδικά της Θεσσαλονίκης», *Διαβάζω*, τχ. 128 (1985), σ. 45.

140. Ιδρυτικό μέλος της Φ.Ε.Μ.Θ., συνεργάτις της *Φεμινιστικής*, αντίπαλος της Μερόπης Βασιλικού.

γήτρια» [φιλόλογος].[141] Επώνυμα δηλώνουν και την επαγγελματική τους ιδιότητα η Ευαγγελία Α. Βογιατζή «δημοδιδασκάλισσα»[142], η Λούλα Καλογεροπούλου (καθηγήτρια Τεχνικών)[143], η Αφροδίτη Κ. Χαντζή (διευθ. Διδασκαλείου Εδέσσης)[144], η Στ. Πατρικίου-Βαλαγιάννη (καθηγήτρια)[145] και τρεις γιατροί. Πρόκειται για την Άννα Κατσίγρα[146], τη Ροζαλία Σ. Φιλίντρα[147] και τη Χαρίκλεια Ακριβοπούλου.[148] Η Μ. Τσιώμου δημοσιεύει, συχνά, ποιήματα της Ελένης Σβορώνου (εκδότριας του *Μικρασιατικού Ημερολογίου* της Σάμου, 1907-1912), ενώ τακτική συνεργάτιδα του περιοδικού είναι και η Μαριέττα Μινώτου (Γιαννοπούλου) εκδότρια της *Ιονίου Ανθολογίας* στη Ζάκυνθο. Η γεωγραφική εμβέλεια του περιοδικού, επομένως, εμφανίζεται ευρεία. Δημοσιεύονται, επίσης, τακτικές συνεργασίες της Μαρίκας Ε. Κωφού [Μ.Κ.] από την Έδεσσα[149] και της «Ελένης Σπαρτιάτισσας» με την ένδειξη «Ν. Φάληρον» ή «Αθήνα».[150]

Στα πρώτα χρόνια τα περιεχόμενα του περιοδικού αναφέρονται στην ιστορία της Θεσσαλονίκης και της Μακεδονίας, στην Αρχαιολογία, Λαογραφία και τη Λογοτεχνία. Ένα πολύ μεγάλο μέρος του εντύπου αφιερώνεται σε διηγήματα και ποιήματα. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στην προβολή της φιλανθρωπικής και κοινωνικής δραστηριότητας των γυναικών στη Θεσσαλονίκη. Υπάρχει μεγάλος αριθμός άρθρων που αναφέρονται στην ίδρυση και τη δραστηριότητα των γυναικείων σωματείων της πόλης με ιδιαίτερα επαινετικά σχόλια για το κοινωνικό έργο που επιτελούν. Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται στα ονόματα και το ρόλο των πρωτεργατριών και παρατίθεται ενδιαφέρον φωτογραφικό υλικό.

Μετά το 1926 στο περιοδικό αρχίζουν να δημοσιεύονται άρθρα που αναφέρονται με έμφαση σε ευρύτερα κοινωνικά θέματα (σοσιαλισμός, κεφαλαιοκρατία, χριστιανισμός, πλούσιοι-φτωχοί, παλαιά κοινωνία, κοινωνικές μεταρρυθμίσεις) η έχουν σχέση με ζητήματα ειδικών κοινωνικών ομάδων (τους τεχνίτες, τους εργάτες, τους δασκάλους).[151] Στα θέματα αυτά εντάσσεται και το γυναικείο ζήτημα με τις προεκτάσεις του. Οι σχετικές αναλύσεις καλύπτουν πολλές, και αντικρουόμενες συχνά, προσεγγίσεις. Δημοσιεύονται απόψεις ανδρών και γυναικών διαφόρων ειδικοτήτων. Τούς άνδρες συγγραφείς εκπροσωπούν, κυρίως, εκπαιδευτικοί και γιατροί. Πρώτη, και πρώιμη, σχετική δημοσίευση το άρθρο του Αριστοτέλη

141. «Επιστημονικαί μελέται. Λουκιανός», *Ημερολόγιον Θεσσαλονίκης του έτους 1931*, σσ. 107-110.

142. «Η ανατροφή των παιδιών εις την οικογένειαν και το σχολείον», *Ημερολόγιον Θεσσαλονίκης του έτους 1919*, σσ. 165-168, και « Ηθικαί οδηγίαι», *Ημερολόγιον Θεσσαλονίκης του έτους 1919*, σσ. 193-195.

143. «Ταξειδιωτικαί αναμνήσεις», *Ημερολόγιον Θεσσαλονίκης του έτους 1926*, σ. 247.

144. «Χριστουγεννιάτικες ιστορίες. Το όνειρον μιας Μάνας», *Ημερολόγιον Θεσσαλονίκης του έτους 1926*, σ. 252.

145. «Αναμνήσεις. Το Ονόρε», *Ημερολόγιον Θεσσαλονίκης του έτους 1929*, σσ. 279-281.

146. «Επιστημονικά ζητήματα. Επίδρασις της τροφής επί του αναστήματος των παιδιών», *Ημερολόγιον Θεσσαλονίκης του έτους 1928*, σσ. 125-126.

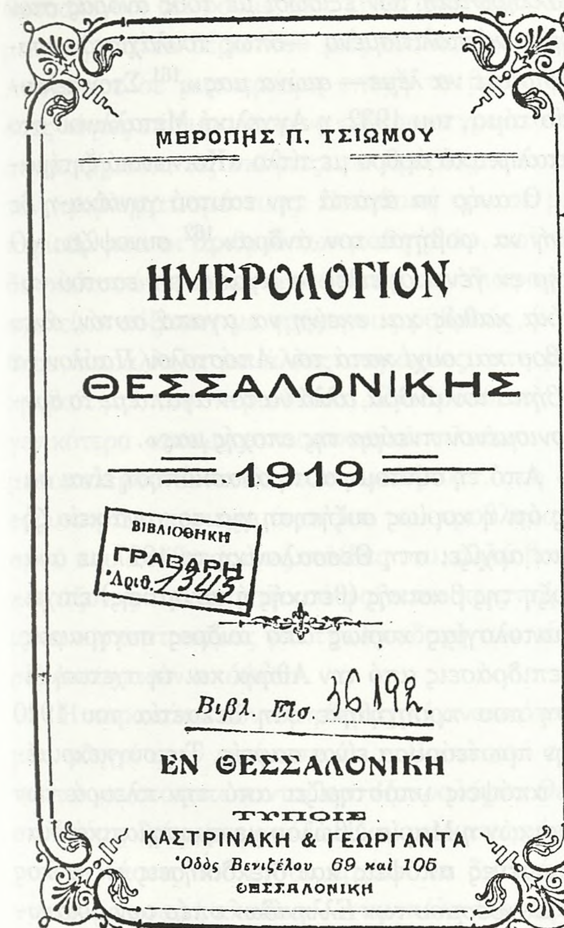
147. «Βραδυές (Διήγημα)», *Ημερολόγιον Θεσσαλονίκης του έτους 1928*, σσ. 251-254.

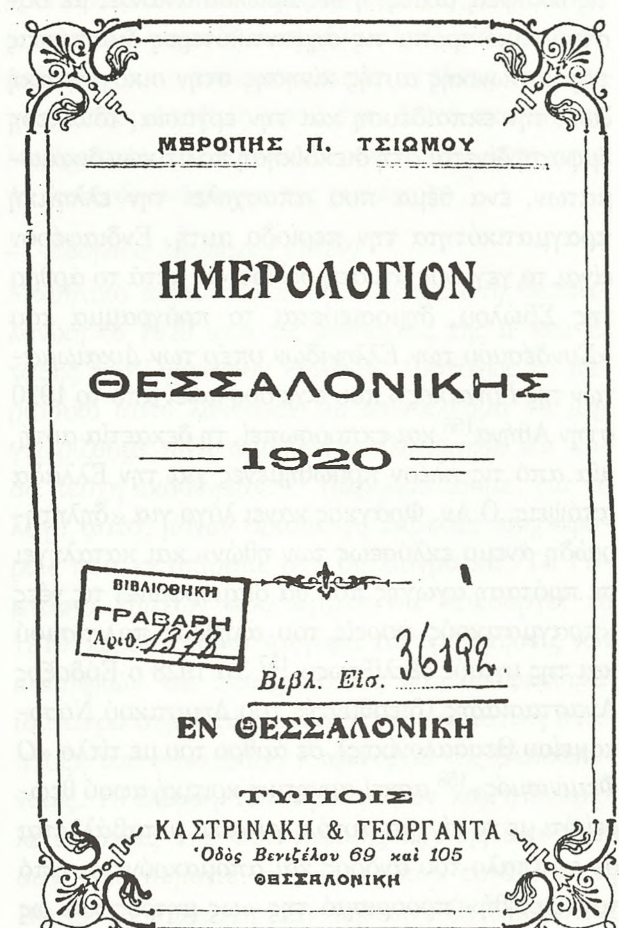
148. «Εις μνήμην των εθνομαρτύρων ων γίνεται λόγος και προς τιμήν του Θρακικού Ελληνισμού», *Ημερολόγιον Θεσσαλονίκης του έτους 1930*, σσ. 122-125.

149. Μαρίκα Ε. Κωφού, «Η Θάλασσα», *Ημερολόγιον Θεσσαλονίκης του έτους 1919*, σ. 75, «Φθινοπωρινό απόβραδο στο Βερτεκόπ», *ό.π.*, σσ. 184-186, «Ονειροπολήματα. Σκιά μέσ' στο σκοτάδι...», *Ημερολόγιον Θεσσαλονίκης του έτους 1920*, σ.103 [Δίς Μ.Κ., Έδεσσα], «Όνειρο Πρωτοχρονιάτικο. 1918», ό.π., σσ. 142-143 [υπό Δδος Μ.Κ.].

150. «Ελένη Σπαρτιάτισσα», «Η δροσιά της ζωής», *Ημερολόγιον Θεσσαλονίκης του έτους 1920*, σ.199 (Ν. Φάληρο), «Στη σκιά της αδελφής μου Κικής. Μην κλαίτε», *Ημερολόγιον Θεσσαλονίκης του έτους 1921*, σ.53 (Αθήνα 12-4-15), «Στην αγάπη μου. Κορώνα», ό.π., σ. 71 (Ν. Φάληρον 4-9-16).

151. Κοσμά Αγιοπαυλίτου, «Κοινωνικά ζητήματα. Οι τεχνίται και οι εργάται», *Ημερολόγιον Θεσσαλονίκης του έτους 1926*, σσ.11-114, Αγγελικής Β. Μεταλληνού, «Κοινωνικά ζητήματα. Οι διδάσκαλοι», *ό.π.*, σσ.140-141. Σ. Τριανταφυλλίδου (δικηγόρου), «Κοινωνικαί μελέται. Οι Πόλεμοι, η Ειρήνη, το Ερυθρόν Φάσμα, ο Σοσιαλισμός, η Κεφαλαιοκρατία, ο Χριστιανισμός, Πλούσιοι και Πτωχοί, Παλαιά Κοινωνία, αι Κοινωνικαί μεταρρυθμίσεις», *ό.π.*, σσ. 233-241.

Ένα από τα πρώτα περιοδικά εκδοτικά τολμήματα περί τη Θεσσαλονίκη: Ημερολόγιον Θεσσαλονίκης. Τα αντίτυπα από τη βιβλιοθήκη του ιατρού Γ. Γράβαρη, ηγέτη της Ελληνικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης.

Κουρτίδη, το 1921, με τίτλο «*Ολίγα βλέμματα μέσα εις την ψυχήν της γυναικός*» που δίνει έμφαση στις φυσιολογικές και ψυχικές ιδιαιτερότητες των γυναικών. Ο γυμνασιάρχης Δ. Μισυρλής ξεκινάει το 1926 το σχετικό προβληματισμό με το άρθρο: «*Απ' ό,τι γίνεται αλλού. Η Οικοκυρική και Κοινωνική μόρφωσις των γυναικών εν Ελβετία*». Το 1927 δημοσιεύονται τρία σχετικά άρθρα. Το πρώτο υπό Π. Μαργαρίτη (αρχιάτρου) με τίτλο «*Η γυναικεία χειραφέτησις και ο γάμος. Υγιεινολογική μελέτη*»[152], το δεύτερο της Μαρίας Σβώλου με τίτλο «*Φεμινισμός*»[153] και το τρίτο του Αναστασίου Ν. Φράγκου με τίτλο «*Κοινωνικαί μελέται. Διαπαιδαγώγησιν και μόρφωσιν χαρακτήρων*».[154] Ο Π. Μαργαρίτης (αρχίατρος) σχολιάζει θετικά το έργο της Καλλιρρόης Παρρέν και του Λυκείου Ελληνίδων, επισημαίνει όμως στη συνέχεια τις συνέπειες της γυναικείας χειραφέτησης για το γάμο, και καταλήγει με την προτροπή προς τη νέα γυναίκα: «*Η χειραφέτησις, αι γνώσεις, η μόρφωσις ας μη παραπλανήσουν και σκοτίσουν το πνεύμα αυτής και την καρδίαν*».[155] Σε αντιδιαστολή με

152. *Ημερολόγιον Θεσσαλονίκης του έτους 1927*, σσ. 33-37.

153. *ό.π.*, σσ.38-48.

154. *ό.π.*, σσ. 250-252.

155. *ό.π.*, σ. 37.

τις απόψεις αυτές, η Μ. Σβώλου αναλύει με συστηματικό τρόπο τις σημαντικότερες διαστάσεις της κοινωνικής αυτής κίνησης στην οικογενειακή ζωή, την εκπαίδευση και την εργασία. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στη διεκδίκηση πολιτικών δικαιωμάτων, ένα θέμα που απασχολεί την ελληνική πραγματικότητα την περίοδο αυτή. Ενδιαφέρον είναι το γεγονός ότι στη σελίδα 48, μετά το άρθρο της Σβώλου, δημοσιεύεται το πρόγραμμα του «*Συνδέσμου των Ελληνίδων υπέρ των Δικαιωμάτων της Γυναικός*» που είχε συσταθεί από το 1920 στην Αθήνα[156] και εκπροσωπεί, τη δεκαετία αυτή, μία από τις πλέον προωθημένες για την Ελλάδα απόψεις. Ο Αν. Φράγκος κάνει λόγο για «δηλητηριώδη άνεμο εκλύσεως των ηθών» και καταλήγει σε πρόταση αγωγής που θα διαμορφώνει τις νέες «πραγματικούς φορείς του αληθούς πολιτισμού και της υγιούς εξελίξεως».[157] Το 1928 ο Εύδοξος Αναστασιάδης (διευθυντής του Δημοτικού Νοσοκομείου Θεσσαλονίκης), σε άρθρο του με τίτλο «*Ο Φεμινισμός*»[158] ασκεί αρνητική κριτική αφού θεωρεί ότι με το κίνημα αυτό η γυναίκα μεταβάλλεται σε αντίπαλο του ανδρός και απομακρύνεται από τον "αληθή" προορισμό της «ως μητρός και ως συζύγου». Το 1929 δημοσιεύεται υπό «Μακεδόνισσας», ένα σκωπτικό θεατρικό μονόπρακτο με τίτλο «*Φεμινισμός. Κωμωδία εις πράξιν μίαν*».[159] Το 1931 ο γιατρός Γ. Ζουράρις σε άρθρο με τίτλο «*Ο Φεμινισμός στην αρχαιότητα*»[160] εξετάζει συστηματικά και με θετική διάθεση τις σχέσεις των δύο φύλων στην κλασσική αρχαιότητα επισημαίνοντας ότι «*η ανασκόπησις του ζητήματος αυτού θα ήτο μία καλή συμβολή στην έρευνα του όλου ζητήματος και θα είχε σημαντική σημασία στην ενίσχυσι της προσπαθείας των γυναικών για την ολοκληρωτική των εξίσωσι με τους άνδρας στον σημερινό πολιτισμένο —όπως τουλάχιστον εσυνειθίσαμε να λέμε— αιώνα μας*».[161] Στον τελευταίο τόμο, του 1932, η Αγγελική Μεταλλινού στο καταληκτικό άρθρο με τίτλο «Κοινωνικά ζητήματα. Ο ανήρ να αγαπά την εαυτού γυναίκα-η δε γυνή να φοβήται τον άνδρα»,[162] συνοψίζει: «*Ο ανήρ εν γένει οφείλει να αγαπά την εαυτού γυναίκα καθώς και εκείνη να αγαπά αυτόν, άνευ φόβου και ουχί κατά τον Απόστολον Παύλον να φοβήται τον άνδρα, αλλά να τον αγαπά με το συγχρονισμένον πνεύμα της εποχής μας*».

Από τη σύντομη αυτή ανασκόπηση είναι σαφές ότι η κυρίως συζήτηση για το γυναικείο ζήτημα αρχίζει στη Θεσσαλονίκη το 1927 με ανάπτυξη της βασικής (θετικής ή αρνητικής) επιχειρηματολογίας κυρίως από άνδρες συγγραφείς. Οι επιδράσεις από την Αθήνα και τη σχετική κίνηση που προηγήθηκε στη δεκαετία του 1920 στην πρωτεύουσα είναι σαφείς. Τις συγκεκριμένες απόψεις υποστηρίζει από την πλευρά των γυναικών η Μαρία Σβώλου με συστηματικά διατυπωμένες απόψεις και διεκδικήσεις ως μέλος του *Συνδέσμου των Ελληνίδων υπέρ των Δικαιωμάτων της Γυναικός* που αρθρογραφεί συστηματικά στο περιοδικό του Συνδέσμου, τον *Αγώνα της Γυναίκας*.[163] Υπενθυμίζουμε στο σημείο αυτό ότι το 1927 ομάδα διανοουμένων της Θεσσαλονίκης, γυναικών και ανδρών, οργανώνει σειρά διαλέξεων ως προεργασία για τη σύσταση αντίστοιχου φεμινιστικού σωματείου, ενέργεια που συναντά, όμως, έντονη αντίσταση στην οποία συμμετέχει ενεργά και η Μερόπη Τσιώμου.

Η σημασία της έκδοσης και κυκλοφορίας του συγκεκριμένου περιοδικού, επομένως, στη

156. *ό.π.*., σ. 48.

157. *ό.π.*., σσ. 251, 252.

158. *Ημερολόγιον Θεσσαλονίκης του έτους 1928*, σσ. 274-280.

159. *Ημερολόγιον Θεσσαλονίκης του έτους 1929*, σσ. 155-160.

160. *Ημερολόγιον Θεσσαλονίκης του έτους 1931*, σσ. 82-86.

161. *ό.π.*, σ. 84.

162. *Ημερολόγιον Θεσσαλονίκης του έτους 1932*, σσ. 395-397.

163. Έφης Αβδελά-Αγγέλικας Ψαρρά, *Ο Φεμινισμός...*, *ό.π.*, όπου αναδημοσιεύονται πολλά άρθρα της Μαρίας Σβώλου από τον *Αγώνα της Γυναίκας*.

Θεσσαλονίκη θεωρούμε πως είναι ιδιαίτερα σημαντική για το θέμα που μας ενδιαφέρει εδώ. Αποτέλεσε σε μια πρώιμη εποχή το βήμα για όσες λόγιες επιθυμούσαν να εκθέσουν γραπτά τα συναισθήματα, τις σκέψεις, τα προβλήματα και τον προβληματισμό τους. Η έκδοσή του σε μια περίοδο που οι αριθμοί των μαθητριών, των διδασκαλισσών και των αποφοίτων των διάφορων σχολείων αύξαναν με γρήγορους ρυθμούς, βοήθησε, παράλληλα με άλλες συγκυρίες, στη μακροβιότητα του περιοδικού. Επιπρόσθετα, το γενικότερο κοινωνικο-οικονομικό πλαίσιο του μεσοπολέμου συνετέλεσε, οπωσδήποτε, στη διεύρυνση των περιεχομένων και του προβληματισμού που εκτίθεται στις σελίδες του, αλλά βασικός άξονας του περιοδικού φαίνεται πως παραμένει ο σκεπτικισμός για την αποδοχή των νέων, ριζοσπαστικών απόψεων.

Η παραπάνω σύντομη θεματική ανασκόπηση μας οδηγεί στην εκτίμηση ότι η Βασιλικού επιτρέπει να αποτυπώνονται στο *Ημερολόγιον Θεσσαλονίκης* διάφορες απόψεις και να καταγράφονται οι τάσεις που έχουν αρχίσει να διαγράφονται —με ασαφή πλαίσια— στην πόλη την περίοδο αυτή. Υπερτερούν, βέβαια, σαφώς οι απόψεις που δεν αποδέχονται τους «νεωτερισμούς» και υποστηρίζουν τη σταδιακή εξέλιξη των γυναικείων διεκδικήσεων. Η Βασιλικού δεν παίρνει επώνυμα θέση για τα ζητήματα αυτά στο *Ημερολόγιο*, πράγμα που υλοποιεί στο άλλο έντυπο που εκδίδει το 1929 με τίτλο *Εφημερίς των Γυναικών*. Αφήνει το *Ημερολόγιο* ως ένα γενικό βήμα και αξιοποιεί την *Εφημερίδα* για τη δημοσιοποίηση των απόψεών της σχετικά με τα γυναικεία θέματα και για να εκφράσει την αντιπαλότητά της προς τη Φεμινιστική Ένωση που ιδρύθηκε το 1928 στη Θεσσαλονίκη. Ενδεικτικά καταγράφουμε το γεγονός ότι στο Ημερολόγιο της Τσιώμου είναι τακτική συνεργάτρια η κατοπινή αντίπαλός της Ελπίδα Αντωνιάδου που δημοσιεύει τακτικά, από το 1926 μέχρι και το 1928, ποιήματα με το ψευδώνυμο Σπεράντζα Τώνη. Η Μερόπη Τσιώμου συνεχίζει τον αγώνα της αυτό και το 1933 πρωτοστατεί, όπως αναφέρθηκε ήδη, στην ίδρυση του συλλόγου *Φιλική Ένωσις Γυναικών Μακεδονίας* που αντιπροσωπεύει, επίσης, τις μετριοπαθείς απόψεις αφού έχει διττό σκοπό, φιλανθρωπικό και κοινωνικό και στόχο «*την κατά το δυνατόν ανύψωσιν της γυναικός*».

– *Ελληνίδα Μαθήτρια (1929)*

Μαθητικό περιοδικό που εκδόθηκε στη Θεσσαλονίκη το 1929 από τις μαθήτριες της Δ΄ και Ε΄ τάξης του Γυμνασίου Θηλέων. Δυστυχώς το περιοδικό αυτό λανθάνει, με αποτέλεσμα να μην γνωρίζουμε πότε ακριβώς κυκλοφόρησε και πόσα τεύχη εκδόθηκαν.[164] Παρουσιάζουμε, για το λόγο αυτό, μόνον ορισμένες έμμεσες πληροφορίες που εντοπίσαμε στη βιβλιογραφία. Το Γυμνάσιο Θηλέων που άρχισε να λειτουργεί το 1919, κέρδισε πολύ γρήγορα τις προτιμήσεις των μαθητριών και έπαιξε, όπως ήδη αναφέρθηκε, ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο στην πνευματική ανάπτυξη του γυναικείου πληθυσμού της Θεσσαλονίκης. Η έλευση των προσφύγων και η έναρξη λειτουργίας της Φιλοσοφικής Σχολής αποτέλεσαν, οπωσδήποτε, συγκυρίες που ευνόησαν τη Βθμια Εκπαίδευση των θηλέων. Οι απόφοιτες του Γυμνασίου αυτού πρωτοστατούν στα πνευματικά και κοινωνικά δρώμενα αφού ιδρύουν το 1926 το *Σύλλογο Θηλέων Αποφοίτων Γυμνασίου* (Σ.Θ.Α.Γ.), και εκδίδουν το 1929 την *Ελληνίδα Μαθήτρια*. Η έκδοση του περιοδικού αυτού αναγγέλλεται από τη στήλη «μαθητικές εκδόσεις» του επίσης μαθητικού περιοδικού «*Η ζωή μας*», που εκδίδουν το 1929 οι μαθητές της Δημόσιας Εμπορικής Σχολής Θεσσαλονίκης, με τα εξής ενδιαφέροντα σχόλια: «*Ελληνίδα Μαθήτρια. Μ' αυτό τον τίτλο εξέδωσε η Δ΄ και Ε΄ τάξη του γυμνασίου Θηλέων της πόλεώς μας περιοδικό. Μια κίνηση άξια παρατηρήσεως εκ μέρους της κοινωνίας μας που όπως φαίνεται με συγκίνηση βλέπει την πρόοδο των παιδιών της*». Και συνεχίζουν σχολιάζοντας την απόφαση των μαθητριών να περιλαμβάνει το περιοδικό τους συνεργασίες μόνον κοριτσιών: « Γιατί, αφού οι μαθηταί είναι πρόθυμοι να σας υποστηρίξουν, δεν δέ-

164. Βίκυς Καλαντζοπούλου, *Συμβολή ...*, *ό.π.*, σ. 9, 111-112.

ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ

ΚΥΡΙΑΚΗ 17 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1929

ΕΒΔΟΜΑΔΙΑΙΑ ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΣΥΝΤΗΡΗΤΙΚΩΝ ΑΡΧΩΝ

Θεσσαλονίκη. Έτος 1ον — Αριθμός φύλλου 1 || Ιδιοκτήτρια ΜΕΡΟΠΗ ΒΑΣΙΛΙΚΟΥ — Διευθύνεται υπό συντακτικής επιτροπής || Γραφεία οδός Παστέρ 55 || ΚΥΡΙΑΚΗ 17 Νοεμβρίου 1929

ΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΑΣ

ΑΠΟ ΤΗΝ ΓΥΝΑΙΚΕΙΑΝ ΔΡΑΣΙΝ

ΖΗΤΗΜΑΤΑ

ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΗ ΓΥΝΑΙΚΕΙΑ ΠΡΟΟΔΟ ΚΑΙ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Η φιλανθρωπία στη Θεσ)νίκη.— Η καθόλου γυναικεία δράση της.— Αι επιστήμονες Κυρίαι και Δ)δες.— Αι εργαζόμενες.— Αι διανοούμενες.— Αι καλλιτέχνιδες.

ΦΕΜΙΝΙΣΜΟΣ

ΔΩΡΟΝ ΑΔΩΡΟΝ

Το πρώτο φύλλο της «Εφημερίδος των Γυναικών» (17.11.1929). Θέματα: Το πρόγραμμα της εφημερίδας, η «γυναικεία πρόοδος» και διευκρινίσεις περί των μη επαναστατικών σκοπών του φεμινισμού.

χεστε τη συνεργασία τους. Χρειάζεται, νομίζουμε, και κάποια πνευματική σύνδεση και μ' αυτούς, γιατί σα νέα κορίτσια δεν πρέπει να σας φοβίζει το διάφορο του γένους, το επιβάλλει η μόρφωση...».[165]

– *Εφημερίς των Γυναικών. Εβδομαδιαία Εφημερίς Συντηρητικών αρχών (1929). (Εβδομαδιαία Εφημερίς Γυναικείων Συμφερόντων).* Ιδιοκτήτρια: Μερόπη Βασιλικού, Διευθύνεται από Συντακτική Επιτροπή (τιμή φύλλου: δρχ. 1, διεύθυνση: Παστέρ 55)

Πρόκειται για μια βραχύβια έκδοση (δίμηνης, συνολικά, κυκλοφορίας) της οποίας το πρώτο φύλλο κυκλοφόρησε στη Θεσσαλονίκη την Κυριακή 17 Νοεμβρίου 1929 με υπότιτλο «εβδομαδιαία εφημερίς συντηρητικών αρχών». Από το φύλλο 3 και εξής ο υπότιτλος γίνεται «εβδομαδιαία εφημερίς γυναικείων συμφερόντων». Εντοπίστηκαν πέντε φύλλα : αρ. φ. 1 (17-11-1929), αρ.φ.2 (24-11-1929), αρ. φ. 3 (1-12-1929), αρ. φ. 4 (8-12-1929), αρ. φ. 5 (15-12-1929).

Η έκδοση της εφημερίδας αυτής το 1929 πρέπει να ενταχθεί στο κλίμα που δημιουργείται τα δύο προηγούμενα χρόνια (1927-1928) στη Θεσσαλονίκη και να θεωρηθεί ως αποτέλεσμα της κίνησης που προηγήθηκε. Πρόκειται για τον ευρύτερο προβληματισμό σχετικά με τα γυναικεία θέματα και το φεμινισμό που είδαμε να διαμορφώνεται, σε πρώτο στάδιο, στο *Ημερολόγιον Θεσσαλονίκης των ετών 1926-1927*. Η συζήτηση αυτή αποκτά όμως νέες διαστάσεις και μορφοποιείται σαφέστερα με αφορμή τη σειρά διαλέξεων που οργανώθηκε το 1927 από ομάδα λογίων ανδρών και γυναικών της Θεσσαλονίκης

165. Βίκυς Καλαντζοπούλου, *Συμβολή ...*, ό.π., σσ. 111-112.

Η ΦΕΜΙΝΙΣΤΙΚΗ

ΔΕΚΑΠΕΝΘΗΜΕΡΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ

ΟΡΓΑΝΟ Φ.Ε.Μ.Θ.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

15 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1930

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

Περιοδικό βραχύβιο της Φεμινιστικής Ένωσης Μακεδονίας Θράκης (ΦΕΜΘ). Δεκαπενθήμερη έκδοση αρχικά γίνεται, μετά το πέμπτο τεύχος, «μηνιάτικη» για οικονομικούς, όπως τονίζεται, λόγους. Πρωτεργάτριες της έκδοσης αυτής οι Ελπίδα και Τασία Αντωνιάδου. Έχουν εντοπιστεί πέντε τεύχη (Ιανουάριος - Μάιος 1930).

στην οποία πρωτοστατεί η Ελπίδα Αντωνιάδου και ο γιατρός Εμ. Καραβέλας. Το Μάιο του 1927, με αφορμή διάλεξη της Ελπίδας Αντωνιάδου στη Μικρασιατική Λέσχη για τον φεμινισμό, η Α. Μεταλλινού σχολιάζει: «*Δια πρώτην φοράν εις την Θεσσαλονίκην, την φιλήσυχον πόλιν και ανεπηρέαστον πάσης φεμινιστικής κινήσεως της πρωτευούσης, ηκούσθησαν από στόματος παιδίσκης λόγοι άκρως φεμινιστικοί και εκηρύχθησαν φαντασίαι ανάρμοστοι δια τον τόπον μας*».[166] Η διαμάχη αυτή Αντωνιάδου-Μεταλλινού συνεχίζεται το 1927 από τις στήλες των εφημερίδων *Ταχυδρόμος Βορείου Ελλάδος*[167], και, *Το Φως*[168]. Τα επόμενα δύο χρόνια η σχετικά έντονη ανταλλαγή απόψεων και επιχειρημάτων μεταφέρεται στο περιοδικό *Εποχή* με το άρθρο της Ελπίδας Αντωνιάδου «*Τι είναι φεμινισμός*»[169] και της Α. Μεταλλινού «*Το σουφρατοσυνέδριο*»[170]. Λαμβάνοντας υπόψη τα δεδομένα αυτά, κατανοούμε ως αναγκαιότητα την ενέργεια της έκδοσης της *Εφημερίδος των Γυναικών*. Πρόκειται, δηλαδή, για μια προσπάθεια των αδελφών Τσιώμου να δημιουργήσουν ένα βήμα που θα εξασφάλιζε την υποστήριξη των θέσεών τους και την αποτελεσματικότερη αντιμετώπιση των επιχειρημάτων της αντίθετης πλευράς. Σταδιακά, δηλαδή, οι δύο πλευρές συστηματοποίησαν τις θέσεις τους, εξασφάλισαν υποστηρικτές και θεώρησαν απαραίτητη την απόκτηση δημοσιογραφικού οργάνου για την υποστήριξη και διάχυση των απόψεών τους.

Οι θεωρητικές απόψεις της Βασιλικού —συντηρητικών αρχών χαρακτηρίζονται από την ίδια— παραπέμπουν, σε πολλά σημεία, όπως και ο τίτλος της *Εφημερίδος*, σε εκείνες της Καλλιρρόης Παρρέν που είχε εκδώσει στην Αθήνα το 1887 το πολύ σημαντικό περιοδικό με τίτλο *Εφημερίς των Κυριών*. Στο κεντρικό άρθρο του πρώτου φύλλου με τίτλο «*Το πρόγραμμά μας*» αναφέρονται τα πλαίσια και τα όρια μέσα στα οποία τοποθετείται από την εφημερίδα ο αγώνας των γυναικών για εργασία και χειραφέτηση «...*μέσα στο πλαίσιο της οικογενείας και της καλώς εννοουμένης τάσεως φεμινιστικής*». Στην πρώτη σελίδα, επίσης, προσδιορίζονται και τα όρια της τακτικής που θα ακολουθήσει: «*Η Εφημερίς των Γυναικών δεν υψώνει επαναστατικήν σημαίαν κατά της σημερινής αθλίας ίσως καταστάσεως κοινωνικής*».

Η *Εφημερίς των Γυναικών* έδωσε ιδιαίτερη έμφαση στις φιλανθρωπικές δραστηριότητες στην πόλη της Θεσσαλονίκης. Τα πρωτοσέλιδά της αναφέρονται πάντα στη δράση σωματείων, όπως το Άσυλο του Παιδιού, η Φιλόπτωχος Αδελφότης Κυριών, ο Προσφυγικός Φοίνιξ κ.ά. Συχνές αναφορές γίνονται, επίσης, και στις αθλητικές δραστηριότητες, κυρίως της αθλητικής ομάδας «*Άρτεμις*» (με πρόεδρο τη Μαρίκα Χριστάκου) που χαρακτηρίζεται ως «*η πρώτη εν Ελλάδι αθλητική γυναικεία ομάδα*». Κάθε τεύχος της εφημερίδας περιλαμβάνει διηγήματα και ποιήματα γραμμένα από γυναίκες, στήλες αφιερωμένες στη μόδα, οδηγούς συμπεριφοράς, καλλιτεχνικές εκδηλώσεις και άρθρα που αναφέρονται στην ενεργό συμμετοχή των γυναικών στους Βαλκανικούς πολέμους. Ένας μικρός αριθμός άρθρων διαπραγματεύεται το θέμα της ψήφου και το ρόλο των γυναικών στην πολιτική, με επίκεντρο το δικαίωμα ψήφου στις δημοτικές εκλογές που μόλις είχε θεσπιστεί. Σχετικά με τη θέση της γυναίκας στον εργασιακό χώρο η εφημερίδα αναφέρεται στις ανθυγιεινές συνθήκες εργασίας στο βιομηχανικό τομέα. Αρκετά άρθρα αναφέρονται στον κατεξοχήν ρόλο των γυναικών και ασχολούνται κυρίως με τη μητρότητα και παρέχουν στις μητέρες συμβουλές για την ανατροφή και τη μόρφωση των παιδιών τους. Ο φεμινισμός ορίζεται ως «εξανθρωπισμός των γυναικών που

166. Εφημ. *Ταχυδρόμος Βορείου Ελλάδος*, 19-5-1927.

167. Εφημ. *Ταχυδρόμος Βορείου Ελλάδος*, 21-5-1927, 24-5-1927,27-5-1927 και 5-6-1927.

168. Εφημ. *Το Φως*, 25-5-1927 και 29-5-1927.

169. *Εποχή*, τχ. 3 (23-12-1928).

170. *Εποχή*, τχ.7 (20-1-1929).

θα οδηγήσει τελικά στον εξανθρωπισμό της ελληνικής κοινωνίας», και ορισμένα θέματα αναφέρονται στις πράξεις βίας εναντίον των γυναικών. Ένας μικρός αριθμός αναφορών σε θρησκευτικά ζητήματα και ορισμένες ενδιαφέρουσες αναφορές στη συμμετοχή των γυναικών στον αθλητισμό συμπληρώνουν τον κατάλογο των θεμάτων που απασχολούν τις σελίδες της *Εφημερίδος*. Εμφανής είναι η αντιπαλότητα της εφημερίδας προς τη *Φεμινιστική Ένωση Μακεδονίας-Θράκης* και η κριτική (ειρωνική συχνά) διάθεση με την οποία αντιμετωπίζονται οι διαλέξεις που οργανώθηκαν, κυρίως σε σχέση με τη συμμετοχή των ανδρών. Σε άρθρο που παρουσιάζονται οι δραστηριότητες των γυναικών της Θεσσαλονίκης, όμως, δημοσιεύονται και θετικά σχόλια για την παρουσία του εν λόγω συλλόγου: «*Σημαντικό, ομοίως, το έργο της Φ.Ε.Μ.Θ. Φεμινιστικής Ενώσεως Μακεδονίας-Θράκης, χάρις στις προσπάθειες της πρώτης ιδρυτρίας της δεσποινίδος Τασίας Αντωνιάδου, της γραμματέως Ελπίδας Αντωνιάδου και πολλών άλλων κυριών και δεσποινίδων που ακούραστες δουλεύουν για τα δικαιώματα και την εξύψωσι της γυναίκας*».[171]

Τα περισσότερα από τα άρθρα δημοσιεύονται στην εφημερίδα ανώνυμα, αλλά ορισμένες γυναίκες γιατροί υπογράφουν τις συνεργασίες τους με το όνομα και το επάγγελμά τους. Εν κατακλείδι, απώτερος στόχος της έκδοσης αυτής είναι να στηρίξει νέες γυναίκες που επιθυμούσαν να ακολουθήσουν το «δρόμο της εξέλιξης, της προόδου και της ισορροπημένης κοινωνικής ζωής».

- *Η Φεμινιστική. Δεκαπενθήμερη Επιθεώρηση. Όργανο Φ.Ε.Μ.Θ. (1930) Στο εσώφυλλο ο υπότιτλος: Κοινωνιολογική και Επιστημονική Επιθεώρηση*

Περιοδικό βραχύβιο της *Φεμινιστικής Ένωσης Μακεδονίας Θράκης* (Φ.Ε.Μ.Θ.). Δεκαπενθήμερη έκδοση αρχικά γίνεται, μετά το πέμπτο τεύχος, «μηνιάτικη» για οικονομικούς, όπως τονίζεται, λόγους. Στο πρώτο τεύχος αναφέρεται ότι διευθύνεται από Επιτροπή, ενώ στη συνέχεια προστίθεται ως υπεύθυνος ο Γ. Θεοδώρου, Φαρμακοποιός. Τα γραφεία βρίσκονται Εγνατία 78 και η ετήσια συνδρομή στο πρώτο τεύχος είναι 72 δραχμές, η εξάμηνη 36 και η τρίμηνη 18. Μετά την καθιέρωση της μηνιαίας έκδοσης οι τιμές αυτές μειώνονται σε 60 δραχμές για την ετήσια και 30 για την εξάμηνη συνδρομή. Η τιμή του φύλλου είναι 3.50 δραχμές αρχικά και 3.00 δραχμές στη συνέχεια. Πρωτεργάτριες της έκδοσης αυτής οι κυρίες Ελπίδα και Τασία Αντωνιάδου, από τα βασικά στελέχη της Φ.Ε.Μ.Θ.[172]

Έχουν εντοπιστεί πέντε τεύχη (Ιανουάριος - Μάιος 1930).

Το περιοδικό αυτό εκδόθηκε με προφανή στόχο να αποτελέσει βήμα για τη συζήτηση γύρω από τη θεωρία και τις πρακτικές διαστάσεις του φεμινισμού, με τρόπο που να αντικατοπτρίζει το περιεχόμενο των διαλέξεων που είχαν οργανώσει στην πόλη τα ιδρυτικά μέλη της Φ.Ε.Μ.Θ. το 1927, ένα χρόνο πριν από την ίδρυση της Ένωσης. Δεδομένου μάλιστα ότι η Φ.Ε.Μ.Θ. ήταν παρακλάδι του *Συνδέσμου για τα Δικαιώματα των Γυναικών*, η εμφάνιση της *Φεμινιστικής* προφανώς εντάσσεται στο γενικότερο πλαίσιο της προσπάθειας του Συνδέσμου να προωθήσει το κίνημα της γυναικείας χειραφέτησης και εκτός Αθηνών. Η διακοπή πάντως της κυκλοφορίας της σε σύντομο χρονικό διάστημα και η διάλυση της Φ.Ε.Μ.Θ. τρία χρόνια αργότερα (1933), φανερώνουν το πρώιμο και, κατά συνέπεια, ατελέσφορο αυτής της προσπάθειας.

Η *Φεμινιστική* αποτελεί, κατά τις συντάκτριες, «*κοινωνιολογική και επιστημονική επιθεώρηση*» στην οποία δημοσιεύονται αναλύσεις σχετικές με την πρόοδο και τους στόχους του φεμινισμού στην Ελλάδα και τις άλλες χώρες. Τα ζητήματα της ψήφου, της γυναικείας εργασίας και της ιθαγένειας των παντρεμένων γυναικών κυριαρχούν στις σελίδες, ενώ θέματα γυναικείας απασχόλησης και εκπαίδευσης αποτελούν αντι-

171. «Γύρω από τη γυναικεία πρόοδο και εξέλιξι της Θεσσαλονίκης», *Εφημερίς των Γυναικών*, αρ. φ. 1 (17 Νοεμβρίου 1929).

172. Η Ελπίδα Αντωνιάδου δημοσιεύει, από το 1926 μέχρι και το 1928, ποιήματα στο *Ημερολόγιον Θεσσαλονίκης* της Μερόπης Τσιώμου-Βασιλικού με το ψευδώνυμο Σπεράντζα Τώνη. Δυστυχώς, δεν έχουμε εντοπίσει, μέχρι αυτή τη στιγμή, περισσότερα βιογραφικά στοιχεία. Η αδερφή της Τασία Αντωνιάδου σημειώνει ότι είναι τ. Νομικής το 1930.

κείμενα διεξοδικής συζήτησης και ανάλυσης. Σε γενικές γραμμές, η ανάγκη για γυναικεία μόρφωση και εργασία, οι διεθνείς εκφάνσεις της γυναικείας χειραφέτησης, το ζήτημα της κοινωνικής αλληλεγγύης στη χώρα και η διαμάχη με τη Μερόπη Βασιλικού συγκροτούν τον πυρήνα των περιεχομένων του περιοδικού. Εμφανείς είναι, τέλος, οι προσπάθειες της Φ.Ε.Μ.Θ. για την εγγραφή όσο το δυνατόν περισσοτέρων γυναικών στους εκλογικούς καταλόγους με τα διαβήματα στις αρχές, τον καταρτισμό Επιτροπών, την εκτύπωση οδηγιών, πιστοποιητικών κ.λπ.

Στο πρώτο τεύχος αναλύεται αρχικά το πρόγραμμα και καταγράφονται οι στόχοι του περιοδικού. Στη συνέχεια ο γιατρός Εμμ.Καραβέλας αναπτύσσει τα θέματα *«Η γυναικεία εργασία»* και *«Ο φεμινισμός από την ελληνική άποψη»*, η Ε. Αντωνιάδου γράφει για τη *«Δημοτική ψήφο»*, ο Κ. Γεωργούλης υπογράφει άρθρο με τίτλο *«Μερικές προϋποθέσεις που πρέπει ο φεμινισμός να μη ξεχνά»*, ο δικηγόρος Α. Μπραχάμης άρθρο με τίτλο *«Την παραμονήν της γυναικείας ψήφου»*, η Τασία Αντωνιάδου (τ.Νομικής) άρθρο με τίτλο *«Τα κοινωνικά αίτια του γυναικείου κινήματος»*, η Ειρήνη Καραγιαννίδου άρθρο με τίτλο *«Η κοινωνική αλληλεγγύη»*. Περιλαμβάνονται, επίσης, ένα άρθρο ανώνυμο με τίτλο *«Η θέσις της εργαζόμενης γυναίκας στη χώρα μας»*, τρία άρθρα με ψευδώνυμο: *«Η γυναικεία εργασία»* (Ζ.), *«Αι αντιλήψεις των επιστημόνων μας για το γυναικείο κίνημα-Υποχρεώσεις»* (Ω.), *«Η δασκάλα στο συνδικαλισμό»* (Φεμινίστρια), μία σελίδα με τίτλο *«Σκέψεις και γνώμες»*, το διήγημα *«Το Μοσχαδό»* της Ειρήνης Νικολάκη και το ποίημα *«Στρατοκόποι»* της Σπεράντσας Τώνη [ψευδώνυμο της Ελπίδας Αντωνιάδου]. Συνολικά στο περιοδικό δημοσιεύτηκαν έξι διηγήματα, ένα μικρό απόσπασμα από τη *«Φόνισσα»*, *«που δείχνει όλον τον πόνο του μεγάλου Παπαδιαμάντη για τη θέση της γυναίκας στην Κοινωνίαν»* καθώς και τέσσερα ποιήματα. Διηγήματα γράφουν η Ειρ. Νικολάκη, Γ. Καζαντζάκη, Ειρ. Δεντρινού και η Ιταλίδα Gr. Deledda. Στα ποιήματα περιλαμβάνεται και το ποίημα με τίτλο "*Στη γυναίκα*" του Κ. Παλαμά.[173]

Γενικά, παρατηρούμε ότι, σχετικά με τις συνεργασίες, ένας μεγάλος αριθμός άρθρων είναι ανώνυμα, ενώ ο αριθμός των επώνυμων άρθρων που υπογράφονται από άνδρες είναι ίσος, σχεδόν, με τον αριθμό εκείνων που υπογράφονται από γυναίκες. Επισημαίνεται εδώ ότι αρθρογραφεί και ο γνωστός φιλόλογος, «σοφός» χαρακτηρίζεται από το περιοδικό, γυμνασιάρχης την εποχή αυτή στη Θεσσαλονίκη, Κ.Γεωργούλης, ενώ στο δωδεκαμελές διοικητικό συμβούλιο της *Φεμινιστικής Ένωσης Μακεδονίας Θράκης* (Φ.Ε.Μ.Θ.) συμμετείχαν, όπως είδαμε παραπάνω, και τρεις άνδρες, Εμμανουήλ Καραβέλας (γιατρός),[174] Ιωάννης Κίτσος, Γεώργιος Θεοδώρου (φαρμακοποιός). Η πρακτική των διαλέξεων που είχε ξεκινήσει το 1927 συνεχίζεται μέχρι το 1930 με ομιλίες των Καθηγητών του Πανεπιστημίου Σωτηριάδη και Κυριακόπουλου.[175]

Η ευρεία αυτή συμμετοχή των ανδρών σε όλες τις δραστηρότητες της Φ.Ε.Μ.Θ. αποτελεί, σε συνάρτηση με τον «άκρως φεμινιστικό λόγο», βασικό σημείο αιχμής για την κριτική που ασκεί η Μερόπη Βασιλικού μέσω της *Εφημερίδος των Γυναικών* και η αδελφή της Αγγελική Μεταλλινού με την αρθρογραφία της σε διάφορες εφημερίδες.[176] Η *Φεμινιστική* αντικρούει τις απόψεις αυτές βάλλοντας κατά των εκπροσώπων της άλλης πλευράς: *«Η αντίδραση ενάντια στη γυναικεία χειραφέτηση»*, σημειώνεται στο πρώτο τεύχος, *«εκπροσωπουμένη στην πόλη μας από δύο αρτηριοσκληρωτικές κυρίες [αδελφές Τσιώμου], παρ' όλες τις αποδοκιμασίες που υπέστη από την κοινή γνώμη, εξακολουθεί από καιρό εις καιρό να δίνη σημεία ζωής. Τελευταία είχε το θάρρος να εκδόση και δημοσιογραφικό όργανο για να αγωνισθή για τα... γυναικεία συμφέροντα, αυτά δηλ. που με τόση λύσσα πολεμά επί τόσα χρόνια τώρα».*[177] Η αντιπαλότητα των δύο τάσεων είναι εμφανής, ενώ από την επιχειρηματολογία που αναπτύσσεται γίνεται φανερό ότι, σε γενικές γραμμές, η *Φεμινιστική* θέτει ως προτεραιότητα τη διεκδίκηση και κατάκτηση πολιτικών δικαιωμάτων που θα οδηγούσε στη δημιουργία υπεύθυνων γυναικών.

Σχόλια:

Βραχύβιες οι εκδόσεις των δύο γυναικείων εφημερίδων της Θεσσαλονίκης. Το γεγονός ότι είναι, κυρίως, προσωπικές απόπειρες και δεν αντανακλούν κάποια συστηματική οργανωτική δομή συσχετίζεται, οπωσδήποτε, ως ένα βαθμό, με τη βραχυβιότητα αυτή. Βασικό χαρακτηριστικό, επίσης, των δραστηριοτήτων αυτών είναι η ρευστότητα ενώ παρουσιάζονται ως αδιαμόρφωτα ακόμη και, συχνά, ασαφή τα πλαίσια μέσα στα οποία κινούνται.

Η μικρή ανταπόκριση των εκδόσεων αυτών δείχνει ότι πρόκειται για πρώιμες ενέργειες για την κοινωνία της Θεσσαλονίκης που ακολουθεί με κάπως αργά και συγκρατημένα βήματα αντίστοιχες δραστηριότητες της πρωτοπορίας των Αθηνών. Οι ιδιαίτερες πολιτικές συγκυρίες και αντιπαλότητες της εποχής και, κυρίως, ο φόβος του κομμουνισμού που η μελέτη του τύπου δείχνει ότι είναι ιδιαίτερα έντονος αυτή την εποχή θεωρούμε ότι επηρέασαν την κατάσταση και δημιούργησαν «συγκρατημένη» ατμόσφαιρα, για την αποδοχή των νέων απόψεων.

Μέσα στο πλαίσιο αυτό, σημειώνουμε τα εξής για τη σχετικότητα της ορολογίας και του περιεχομένου που προσλαμβάνουν σε κάθε περίοδο συγκεκριμένοι όροι: ενώ οι αδελφές Αγγελική και Μερόπη Τσιώμου χαρακτηρίζουν οι ίδιες ως «συντηρητικών αρχών» τις απόψεις τους, συμβαίνει το εξής ενδιαφέρον: στην πράξη, η πολύπλευρη παρουσία τους στην πνευματική ζωή της πόλης και η πολισχιδής δράση τους έπαιξε ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο στην πορεία των πραγμάτων και θεωρούμε ότι επηρέασε την εξέλιξη που ακολούθησε. Οι δύο λόγιες της Θεσσαλονίκης, αν και συμμετείχαν σε σωματεία που δεν διεκδικούσαν άμεσα πολιτικά δικαιώματα (η Αγγελική ήταν μέλος φιλανθρωπικού συνδέσμου για τους φυλακισμένους και η Μερόπη ίδρυσε τη *Φιλική Ένωση Γυναικών Μακεδονίας*), αποτέλεσαν όμως, με τη γενικότερη δράση τους, την πρωτοπορία της γυναικείας κίνησης στις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα. Με την παρουσία και τις δημοσιεύσεις τους θεωρούμε ότι βοήθησαν ουσιαστικά στην προετοιμασία της επόμενης φάσης και στη σταδιακή ωρίμανση του αιτήματος των πολιτικών δικαιωμάτων, αν και δεν συμμετείχαν στους πρώτους γυναικείους συλλόγους που είχαν ως στόχο τη διεκδίκηση των δικαιωμάτων αυτών. Την άποψή μας αυτή ενίσχυσε η φωτογραφία που δημοσιεύεται το 1930 και παρουσιάζει τις δύο αδερφές να ψηφίζουν, με ιδιαίτερη υπερηφάνεια, στις δημοτικές εκλογές. Πρόκειται για αντίφαση ή διαφορετική τακτική; (φωτ.)

Το ερώτημα αυτό διατυπώνεται, πιο γενικά, και από τις συντάκτριες της *Φεμινιστικής* στην προσπάθειά τους να ερμηνεύσουν το ενδιαφέρον των μελών του *Συλλόγου Διανοουμένων Γυναικών* για τις δημοτικές εκλογές του 1930: *«Αν υπήρξαν γυναίκες που αντιτάχθηκαν μ' όσες δυνάμεις είχαν στην απόκτηση πολιτικών δικαιωμάτων απ' τις ομόφυλές τους, είναι οι κυρίες που απαρτίζουν το Σύλλογο «διανοουμένων» γυναικών. Πώς τώρα παρουσιάζονται να υποστηρίξουν ένα δικαίωμα που αγωνίστηκαν να μη δοθή;...»*.[178]

* * *

Ως κατακλείδα μπορεί να λεχθεί ότι οι γυναίκες της Θεσσαλονίκης είναι παρούσες στα εκπαιδευτικά, καλλιτεχνικά και κοινωνικά δρώμενα της πόλης από το 19ο αιώνα μέχρι το μεσοπόλεμο. Οι πρώτες πηγές δίνουν την ευκαιρία να παρακολουθήσει κανείς τον πολύπλευρο αγώνα (ατομικό και

173. Βίκυς Καλαντζοπούλου, *Συμβολή ..., ό.π.*, σσ. 114-115.

174. Για την ενεργό συμμετοχή του γιατρού Εμ. Καραβέλα η Α. Μεταλλινού σημειώνει το 1933 ότι είναι «...γνωστότατος εις τους φεμινιστικούς κύκλους εκ των διαφόρων προ πενταετίας φεμινιστικών διαλέξεών του ...», Εφημ. *Ταχυδρόμος*, 19-12-1933.

175. *Η Φεμινιστική*, αρ. 5 (1 Μαΐου 1930), σ. 70.

176. Βλ. τη σχετική συζήτηση στο προηγούμενο κεφάλαιο αυτής της μελέτης.

177. «Σκέψεις και Γνώμες», *Η Φεμινιστική*, αρ.1 (15 Ιανουαρίου 1930), σ. 11.

178. *Η Φεμινιστική*, αρ. 5 (1 Μαΐου 1930), σ. 73.

συλλογικό) και τις μεγάλες προσπάθειες που καταβάλλουν για να μετέχουν στο γενικότερο κοινωνικό και το ειδικότερο εκπαιδευτικό γίγνεσθαι. Η πορεία που διαγράφουν ξεκινάει στις αρχές του $19^{ου}$ αιώνα, με την ενεργό συμμετοχή στη θρησκευτική ζωή (δωρεές, χρηματοδότηση εκκλησιών), συνεχίζεται με τη σταδιακή πρόσβαση στην παιδεία (συνδρομήτριες βιβλίων), και στην εκπαίδευση (ενίσχυση σχολείων, μαθήτριες παρθεναγωγείων, δασκάλες, συγγραφική δραστηριότητα). Στο δεύτερο μισό του $19^{ου}$ αιώνα οι κατακτήσεις είναι εμφανείς, οι ατομικές απόπειρες και πρωτοβουλίες πολλαπλασιάζονται και μετατρέπονται σε συλλογικές τόσο στην εκπαιδευτική ζωή (εθνική διάσταση – ρόλος σχολείου – διδασκαλισσών) όσο και στη γενικότερη κοινωνική (φιλανθρωπικά σωματεία-εργαστήρια απόρων γυναικών). Στο μεσοπόλεμο η πρόσβαση των γυναικών στη Βθμια και στην Ανώτατη Εκπαίδευση σε συνδυασμό με τις γενικότερες συνθήκες και την έλευση των προσφύγων ευνοούν την ευρύτερη συμμετοχή στο χώρο της εργασίας και τη διεύρυνση της συλλογικής δράσης με τη διεκδίκηση αστικών και πολιτικών δικαιωμάτων. Στο επίπεδο αυτό καταγράφονται διάφορες τάσεις, αλλά ποικίλουν οι στόχοι των διεκδικήσεων, με ευρύτερη αποδοχή και μεγαλύτερη συμμετοχή και συσσώρευση στην τάση που επιδιώκει την «ισορροπημένη κοινωνική ζωή».

Ως «ονομάτων επίσκεψις» η εισήγηση αυτή θα μπορούσε να έχει υπότιτλο:

«Από την Ευφροσύνη Σαμαρτζίδου και τη Μαρία Δήμιτσα μέχρι τη Μερόπη Βασιλικού και την Ελπίδα Αντωνιάδου».

ΣΤΡΑΤΟΚΟΠΟΙ

Στο δρόμο της ζωής απαντηθήκαν
Θλιμμένοι στρατοκόποι την αυγή.
Κατάβαθα στα μάτια κοιταχτήκαν.
Δε μίλησαν. Μα μέσ' στη θεία σιγή
Διαβάσανε στα μάτια πως σπαρμένη
Με λούλουδα τη στράτα, φωτεινή
θα βρουν αν ίσως παν' χειροπιασμένοι
κι ωραίο και το βράδυ θα φανή...
...Δεν έδωσαν τα χέρια και τραβούνε
καθένας χωριστά πάνω στη γη...
Ατέλειωτο, αγκαθόσπαρτο περνούνε
το δρόμο. Και το βράδυ τόσο αργεί...

ΣΠΕΡΑΝΤΣΑ ΤΩΝΗ
[*Η Φεμινιστική*, αρ. 1 (15-1-1930), σ. 17].

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΟ

1846	Κληροδότημα Άννας Γιακουμή Πάικου
1846	Κληροδότημα Μαρίας Στερίου
1854	Δωρεά Αρχοντικού Μαριγώς Στεργίου Καρανικόλα
1854	Έναρξη λειτουργίας Παρθεναγωγείου Θεσσαλονίκης
1857	«Συλλογή Ποιήσεων» Ευφροσύνης Σαμαρτζίδου
1857	Κληριοδότημα Μαρίας Ν. Ρογκότη
1863	Κληροδότημα Ελισάβετ Καστριτσίου
1868	«Αι παρ' Ομήρω Γυναίκες», Φ. Ρ. Καμβούλιος, μετ. δε υπό Μαρίας Μ. Δήμιτσα.
1869	«Η αμοιβή της τιμιότητος και αληθής αγαθοεργία», μετ. εκ της γαλλικής Αρσινόης Παπαδοπούλου
1873	Ίδρυση Φιλοπτώχου Αδελφότητος Κυριών Θεσσαλονίκης
1876	Εναρξη λειτουργίας Εργαστηρίου Κοπτικής, Ραπτικής και Κεντήματος, Φιλόπτωχος Αδελφότης Κυριών
1879	Κληροδότημα Ελένης Δημητριάδου, επίτιμο μέλος του εν Θεσσαλονίκη Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου
1881	Κληροδότημα Αικατερίνη Άββοτ, επίτιμο μέλος του εν Θεσσαλονίκη Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου
1888	Συμμετοχή Έφης Χατζηλαζάρου στα "Ολύμπια" με έργα ζωγραφικής
1890	Συμμετοχή Έφης Χατζηλαζάρου στην έκθεση ζωγραφικής του "Παρνασσού"
1891	Συμμετοχή Μαρίας Οθωναίου στην "Καλλιτεχνική έκθεση Κυριών" του 1891 με έργα ζωγραφικής σε ύφασμα
1891	«Περιπέτειαι μιάς διδασκαλίσσης» και «Ημερολόγιον της δεσποινίδος Λεσβίου», Αλ. Παπαδοπούλου
1893	«Είκοσι Διηγήματα προς χρήσιν των παίδων», Αρσινόης Παπαδοπούλου
1894	Το σχολείο των Αδελφών του Ελέους ονομάζεται "Καλαμαρί"
1895	«Αθηναϊκά Ανθύλλια», Αρσινόης Παπαδοπούλου
1896	«Μητρός Υποθήκαι (Αναγνωσματάριον)», Αρσινόης Παπαδοπούλου
1898-99	Εγγραφή Μαρίας Κοντογιάννη στη Φιλοσοφική Σχολή Πανεπιστημίου Αθηνών
1900	Κληροδότημα Ελένης Μπουκουβάλα, επίτιμο μέλος του εν Θεσσαλονίκη Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου
1901	Δημόσιο Ανάγνωσμα Ελένης Μπουκουβάλα στον εν Θεσσαλονίκη Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο
1901	«Ανθύλλιον», Αγλαΐας Σχινά
1902	Συμμετοχή Ελένης Σταματοπούλου στην έκθεση ζωγραφικής του Συλλόγου "Εργάνη Αθηνά" στη Χαλκίδα
1902	Βράβευση έργων Εργαστηρίου Φιλοπτώχου Αδελφότητας στη Χαλκίδα
1902	Κληροδότημα Μαρίας Αργυροπούλου, επίτιμο μέλος του εν Θεσσαλονίκη Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου
1902	Δημόσιο ανάγνωσμα Μαρίας Αργυροπούλου στον εν Θεσσαλονίκη Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο
1902	Λειτουργία Υποδιδασκαλείου Θηλέων
1904	Συμμετοχή της διευθύντριας του Παρθεναγωγείου Μαρίας Αργυροπούλου στο πρώτο Ελληνικό Εκπαιδευτικό Συνέδριο στην Αθήνα
1905	Ίδρυση «Προτύπου Παρθεναγωγείου» Στεφάνου Νούκα
1907	Ιδρύεται το "Διεθνές Αγγλικό Παρθεναγωγείο"
1914	Φιλόπτωχος Αδελφότης Κυριών Θεσσαλονίκης
1914	Ίδρυση Ιωακειμείου Λυκείου (Παρθεναγωγείου) από τη Χρυσή Ιωακείμ-Δέλλιου
1914	Πανελλήνιος Σύνδεσμος Νοσοκόμων Γυναικών εν Θεσσαλονίκη
1914	Έναρξη λειτουργίας Διδασκαλείου Θηλέων
1915-16	Εγγραφή Ανδρονίκης Καλέδη στο Φαρμακευτικό Σχολείο του Πανεπιστημίου Αθηνών
1916	Πατριωτικός Σύλλογος Ελληνίδων
1917	Η Αγλαΐα Σχινά ιδιοκτήτρια του Παρθεναγωγείου Στεφάνου Νούκα
1918	Η αδελφή του Στρατιώτου
1919	Υποτροφία της ζωγράφου Πηνελόπης Διαμαντοπούλου για σπουδές στο Μόναχο
1919	Το Άσυλον του Παιδιού
1919	Έναρξη λειτουργίας Α΄ Γυμνασίου Θηλέων
1919	«Ημερολόγιον Θεσσαλονίκης», Μερόπης Τσιώμου-Βασιλικού
1920	Μέλισσα

1921	"Μέριμνα Παιδιού", Φιλανθρωπικόν Σωματείον Κυριών και Δεσποινίδων
1922	Το Ιωακείμειο Λύκειο- Παρθεναγωγείο προάγεται σε πλήρες Γυμνάσιο Θηλέων
1923	Μέριμνα Ποντίων- Καυκασίων Κυριών Μακεδονίας
1924	Προσφυγικός Φοίνιξ
1925	Χριστιανική Ένωσις Νεανίδων Θεσσαλονίκης
1926	Σύλλογος Θηλέων Αποφοίτων Γυμνασίου
1926	Έναρξη λειτουργίας Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης
1927	Διευθυντής στο Διδασκαλείο Θηλέων ο Μίλτος Κουντουράς
1927	Φυσιολατρικός Όμιλος Δεσποινίδων Θεσσαλονίκης
1927	Σύλλογος Νεανίδων Καλαμαριάς
1928	Σύλλογος Διανοουμένων Γυναικών
1928	Φεμινιστική Ένωσις Μακεδονίας Θράκης
1928	Φιλανθρωπικόν Σωματείον Κυριών και Δεσποινίδων Τούμπας
1929	Σύνδεσμος Κοινωνικής Αλληλεγγύης Κυριών και Δεσποινίδων
1929	Ίδρυση «Ελληνικών Εκπαιδευτηρίων Θηλέων» Σταματίας Πατρικίου -Βαλαγιάννη
1929	Κυκλοφορία περιοδικού «Ελληνίδα Μαθήτρια»
1929	«Μενεξεδένια Δειλινά», Χρυσάνθης Ζιτσαία (πρόλογος Κωστή Παλαμά)
1929	«Εφημερίς των Γυναικών» (Μερόπης Τσιώμου-Βασιλικού)
1930	«Η Φεμινιστική. Όργανο Φ.Ε.Μ.Θ.»
1931	«Νύχτες Αγρύπνιας», Ανθούλας Σταθοπούλου-Βαφοπούλου
1931	Φιλόπτωχος Αδελφότης Κυριών και Δεσποινίδων Ενορίας Αγίων Πάντων "Η Θεοτόκος"
1931	Ορθόδοξος Χριστιανική Αδελφότης Γυναικών και Νεανίδων "Η Αποστολική Διακονία"
1931	«Μακεδονικόν Λεύκωμα», τόμ. Α', τόμ. Β' (1936), Αγγελικής Τσιώμου-Μεταλλινού
1932	Σύλλογος Αποφοίτων Παρθεναγωγείου Νούκα- Σχινά
1932	Φιλανθρωπική Ένωσις Κυριών και Δεσποινίδων 40 Εκκλησιών Θεσσαλονίκης
1932	Σύδεσμος Κυριών "Ορ Χαΐμ" Τενεκέ Μαχαλά Θεσσαλονίκης
1932	Ένωσις Αλληλοβοηθείας Κυριών "Κλάρα Χιρς"
1932	Σύλλογος Ψηφοφόρων Γυναικών Θεσσαλονίκης "Η Ολυμπιάς"
1932	Φιλανθρωπικός Σύνδεσμος Κυριών και Κυρίων "Ο Άγιος Ελευθέριος"
1932	«Θλιμμένοι Σκοποί», Χρυσάνθης Ζιτσαία
1933	Σωματείον Προστασίας της Γυναικός Μακεδονίας
1933	Φιλική Ένωσις Γυναικών Μακεδονίας
1933	«Βιβλιογραφία Μακεδονικών Εκδόσεων» Συλλόγου Αποφοίτων Νούκα-Σχινά
1933	Ίδρυση Β' Γυμνασίου Θηλέων
1934	Σύνδεσμος Επιστημόνων Μαιών Μακεδονίας
1934	Αδελφότης Γυναικών Περαίας
1935	Σύλλογος Κυριών Μίκρας
1935	Σύλλογος Αποφοίτων Β' Γυμνασίου Θηλέων Θεσσαλονίκης
1936	Σύλλογος Αποφοίτων Ανώτερου Παρθεναγωγείου Θεσσαλονίκης
1936	Σύλλογος Αποφοίτων Παρθεναγωγείου Νούκα-Σχινά
1936	Ίδρυση Γ' Γυμνασίου Θηλέων
1936	«Έργα: Ποιήματα- Διηγήματα-Δράματα» Ανθούλας Σταθοπούλου-Βαφοπούλου (πρόλογος Γρ. Ξεν.)
1938	«Χίμαιρες», Χρυσάνθης Ζιτσαία
1939	Λύκειον Ελληνίδων
1939	«Παλαιά Θεσσαλονίκη», Αγγελικής Τσιώμου-Μεταλλινού
1940	«Παλαιά Διανόησις» και «Παλαιοί Μακεδόνες Ποιηταί», Αγγελικής Μεταλλινού

Θεοφανώ Παπαζήση

ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ, ΣΕΞΟΥΑΛΙΚΗ ΚΑΚΟΠΟΙΗΣΗ ΓΥΝΑΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΡΙΤΣΙΩΝ ΚΑΙ ΚΕΝΤΡΑ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ

1. ΠΡΟΔΙΑΘΕΣΗ

Οι κοινωνικές, θρησκευτικές, πολιτικές και πολεμικές αντιπαραθέσεις που διαρκούν συνεχώς μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο πόλεμο και, κυρίως τις τελευταίες δεκαετίες σε όλα τα μήκη και πλάτη της γης, προκαλούν μετακινήσεις πληθυσμών, οι οποίοι αναζητούν άλλοτε ένα καλύτερο μέλλον (κοινωνικές αναταραχές) και άλλοτε δυνατότητα επιβίωσης (πολιτικές ή πολεμικές αντιπαραθέσεις). Στις τελευταίες περιπτώσεις, όταν δηλαδή η μετακίνηση των πληθυσμών γίνεται με σκοπό την επιβίωση λόγω πολιτικών διώξεων ή πολεμικών αντιπαραθέσεων, οι μετακινήσεις μπορεί να είναι μαζικές ή να αφορούν μεμονωμένα πρόσωπα ή ολόκληρες οικογένειες. Η μετακίνηση δεν είναι πάντα προγραμματισμένη, δεν γίνεται με την άδεια της χώρας από την οποία το πρόσωπο απομακρύνεται αλλά ούτε και με την συναίνεση της χώρας υποδοχής.

Έτσι, πρέπει κανείς να διακρίνει την μετακίνηση των πληθυσμών που γίνεται μαζικά από την ατομική μετακίνηση. Στην πρώτη περίπτωση τρέπονται σε φυγή κάτοικοι χωριών ή πόλεων κυρίως σε εισβολή ή εμφύλια σύρραξη από το φόβο της μανίας των εχθρικών στρατευμάτων, ενώ στη δεύτερη μεμονωμένα άτομα, έστω και σε σχετικά μεγάλο αριθμό, όταν φεύγουν από πολιτική καταπίεση ή ανασφάλεια. Στις δύο περιπτώσεις υπάρχει φόβος θανάτου ή αμφιβολίας για την επιβίωση και τις συνθήκες αυτής της επιβίωσης (φόβος βασανιστηρίων).

Στην περίπτωση της εμφύλιας ή άλλης πολεμικής σύρραξης, που η μετακίνηση των πληθυσμών γίνεται μαζικά, συνήθως υπάρχει κατάλυση της κρατικής εξουσίας από τον εχθρό ή εξαιτίας αυτού ή

Κεφαλοθραύστες. Διάφοροι εναλλακτικοί τύποι που επινοήθηκαν από ευσυνείδητους δήμιους.

κίνδυνος κατάλυσής της από την αντίπαλη παράταξη. Το γενικό αίσθημα είναι συνήθως φόβος τόσο ισχυρός που επιτρέπει να ελευθερωθούν όλα τα ένστικτα με πρώτο αυτό της αυτοσυντήρησης, που οδηγεί και στην παραβίαση των συνόρων από τους πληθυσμούς, που κινούνται μαζικά και επιβάλλονται με τον όγκο και την δυστυχία τους.

Αντίθετα, όταν υπάρχει πολιτική καταπίεση ή ανασφάλεια, η κρατική εξουσία είναι εκεί, εντονότερα από κάθε άλλη φορά. Ο τρόπος που η εξουσία ασκείται είναι το ίδιο κακός με εκείνον της εμπόλεμης κατάστασης με μόνη τη διαφορά ότι η μετακίνηση δεν έχει τη μαζικότητα της άλλης περίπτωσης. Τα σύνορα φυλάσσονται αυστηρά και η κρατική εξουσία κάνει αισθητή την παρουσία της με τον πιο αδιαμφισβήτητο τρόπο. Ο φόβος που γεννιέται από την αβεβαιότητα της επιβίωσης είναι ιδιαίτερα ισχυρός και το ένστικτο της αυτοσυντήρησης στην υψηλότερή του εγρήγορση. *Η λύση είναι μία: διαφυγή.* Αυτή τη φορά όμως δεν μπορεί παρά να είναι *λαθραία*, γιατί η ισχυρή κρατική εξουσία απαγορεύει τη διαφυγή που την εξασθενεί. Η ισχύς αυτή, που δεν είναι δυνατόν να αντιμετωπισθεί με επιτυχία στις συγκεκριμένες συνθήκες, πρέπει να ξεγελαστεί. Οι συνθήκες αυτές θρέφουν την δυνατότητα της *λαθραίας μεταφοράς*[1]. Η διέλευση των συνόρων γίνεται κρυφά, με κίνδυνο ζωής και φόβο θανάτου, ο οποίος φαίνεται μοιραίος.

2. ΜΕΤΑΚΙΝΗΣΗ

Η μετακίνηση δημιουργεί τη μετανάστευση και την προσφυγιά και σηματοδοτεί την απαρχή της προσωπικής, οικογενειακής ή ομαδικής οδύσσειας. Σε κάθε μία από τις προηγούμενες καταστάσεις η μετακίνηση μπορεί να είναι μαζική, οικογενειακή ή και ατομική. Η κατάληξη του ταξιδιού δεν είναι ίδια για όλα τα πρόσωπα της ομάδας, των οποίων η τύχη μπορεί να αλλάξει στην πορεία από τυχαία γεγονότα[2].

Συνήθως, όταν υπάρχει γενική απειλή, όπως στην περίπτωση των πολέμων ή εμφυλίων συρράξεων, οι οικογένειες μετακινούνται μαζικά στην προσπάθεια να σωθούν. Ομαδικά μπορεί να κινούνται και οι οικογένειες στην περίπτωση πολιτικής καταπίεσης ή διωγμών. Στην δεύτερη περίπτωση, όμως, η μαζικότητα καθιστά τη μετακίνηση δυσκολότερη, ενώ στην πρώτη διευκολύνει. Στην πρώτη περίπτωση, η ασφάλεια στη μετακίνηση χρειάζεται τη μαζικότητα, την οποία επιδιώκει. Αντίθετα, στη δεύτερη περίπτωση, η μαζικότητα καθιστά τη μετακίνηση δυσκολότερη, διότι προδίδει την μυστικότητα που απαιτείται στην περίπτωση αυτή. Ο όγκος δεν συνιστά μέσο άμυνας, όπως στην πρώτη περίπτωση.

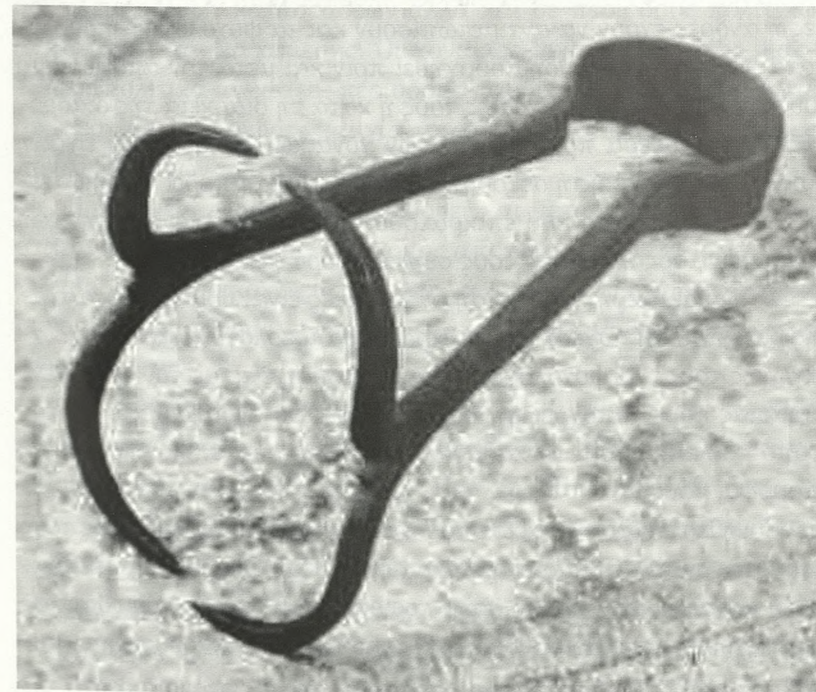
Η μετακίνηση και μετεγκατάσταση των οικογενειών στην περίπτωση των πολεμικών συγκρούσεων δημιουργεί τα κύματα των προσφύγων που είναι γνωστά τα τελευταία χρόνια σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες. Συνήθως είναι οι όμορες χώρες που δέχονται τα κύματα των προσφύγων που μετακινούνται πολύ συχνά πεζή. Η χώρες υποδοχής δεν βρίσκονται αναγκαστικά σε καλύτερη οικονομική κατάσταση. Το κυριότερο προσόν τους για να γίνουν χώρες υποδοχής είναι η γειτνίασή τους με την χώρα προέλευσης των προσφύγων. Οι τελευταίοι επιδιώκουν να βρουν το πλησιέστερο μέρος που τους δίνει την αίσθηση της ασφάλειας. Οι συνθήκες διαβίωσης είναι αρχικά αδιάφορες.

Όταν η μετακίνηση οφείλεται σε λόγους οικονομικής δυσπραγίας ή πολιτικής καταπίεσης, χώρες υποδοχής των προσφύγων είναι όλες οι θεωρούμενες εύπορες καπιταλιστικές χώρες.

Αυτός είναι, όμως, και ο τελικός προορισμός των προσφύγων της πρώτης κατηγορίας, όταν απογοητευθούν από την ιδέα της επιστροφής στην πατρίδα.

Όταν τα πρόσωπα προσπαθούν να αποφύγουν την πολιτική καταπίεση, συνήθως, στη χώρα υποδοχής υποχρεώνονται από τα πράγματα τον πρώτο κυρίως καιρό να διαμένουν σε μαζικούς χώρους υποδοχής. Ανάλογα όμως με την περίπτωση εξατομικεύονται αρκετά γρήγορα.

Σε κάθε περίπτωση τα πρόσωπα αυτά εγκαθίστανται σε μαζικούς χώρους υποδοχής, στους οποίους μπορεί να παραμείνουν για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα. Οι συνθήκες υγιεινής και διαβίωσης στους χώρους αυτούς ποικίλλουν. Στην εγκατάσταση στους χώρους υποδοχής προσφύγων τα προβλήματα είναι πολλά και διαφορετικά ανάλογα με το φύλο[3] ή των ηλικία των προσώπων που συνωθούνται

Όργανο που συνέθλιβε το στήθος γυναικών, που καταδικάζονταν ως αιρετικές, βλάσφημες, μοιχαλίδες, μάγισσες ή απλώς επειδή έκαναν έκτρωση.

1. UNHOR, Ύπατη Αρμοστεία των Ηνωμένων Εθνών για τους Πρόσφυγες, «Προστατεύοντας τους Πρόσφυγες: Ερωτήσεις και απαντήσεις», Έκδοση του Τμήματος Ενημέρωσης της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες, Αθήνα 1997, 19.

2. Βλ. Working with Unaccompanied Minors in the Community, a family-based approach, UNHCR (PTSS/Community Services), Geneva 1994, 7, πρώτος από τους λόγους για τους οποίους τα παιδιά βρίσκονται «ασυνόδευτα» χωρίς τη βούληση των γονέων τους είναι η τυχαία απώλεια κατά τη μετακίνηση πληθυσμών.

3. Εκτελεστική Επιτροπή του Προγράμματος του Ύπατου Αρμοστή, «Πολιτική της Ύπατης Αρμοστείας των Ηνωμένων Εθνών για τις Γυναίκες Πρόσφυγες», (UNHCR Policy on Refugee Women), Αθήνα 1996, 7.

Ο άρχων Νικήτας Ορύφας, έμπιστος του Βασιλείου Βουλγαροκτόνου, εποπτεύει τον βασανισμό τεσσάρων αράβων αιχμαλώτων, με ισάριθμους διαφορετικούς τρόπους.

σ' αυτά. Ειδικά οι γυναίκες και τα παιδιά αντιμετωπίζουν ιδιαίτερα προβλήματα στους καταυλισμούς και στους χώρους υποδοχής προσφύγων, για τα οποία η Ύπατη Αρμοστεία έχει εκπονήσει ειδικά προγράμματα, μετά τα πορίσματα της Εκτελεστικής Επιτροπής του 1989 και την «Στρατηγική του Ναϊρόμπι για την περαιτέρω ανάπτυξη του Γυναικείου Ζητήματος»[4].

3. ΕΙΔΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ

Εκτός από τα βασικά προβλήματα διαβίωσης οι πρόσφυγες γυναίκες ή άνδρες έχουν να αντιμετωπίσουν και τα ψυχολογικά προβλήματα που τους έχουν δημιουργηθεί πριν και μετά τον αποχωρισμό τους από τη χώρα καταγωγής τους ή κατά τη διάρκεια της διαδρομής. Συνηθέστερα προβλήματα των γυναικών ή κοριτσιών είναι η άσκηση ψυχολογικής ή σεξουαλικής βίας. Η βία μπορεί να έχει σχέση με τη κατάσταση που επικρατούσε στο περιβάλλον και την ζωή των δικών τους ή τη δική τους συμπεριφορά και υπόσταση.

Στην καλύτερη περίπτωση οι γυναίκες είναι θύματα ψυχολογικής βίας που έχει σχέση με την κρατούσα ιδεολογία στην χώρα καταγωγής τους[5]. Η ψυχολογική βία έχει σχέση είτε με τον τρόπο ενδυμασίας τους (υποχρέωση σε συγκεκριμένο ένδυμα) είτε με τον τρόπο που επιθυμούν να καθορίσουν τη ζωή τους (επιλογή συζύγου, σπουδών, κ.λπ.).

Συνηθέστερα οι γυναίκες πρόσφυγες έχουν δει τους δικούς τους να σκοτώνονται σε βίαια ένοπλη αντιπαράθεση με ομάδες του στρατού ή ενόπλων που δρουν στην περιοχή τους και τις περισσότερες φορές έχουν γίνει οι ίδιες θύματα βιασμού, κάποτε παρουσία των μελών της οικογένειάς τους.

Άλλες φορές ο βιασμός έχει συμβεί στην διάρκεια της πορείας προς την προσφυγιά. Βιαστές μπορεί να είναι οι στρατιώτες εισβο-

4. Εκτελεστική Επιτροπή του Προγράμματος του Ύπατου Αρμοστή, «Πολιτική της Ύπατης Αρμοστείας των Ηνωμένων Εθνών για τις Γυναίκες Πρόσφυγες», ό.π., 4, "Nairobi Forward Looking Strategies for the Advancement of Women".

5. UNHOR, Ύπατη Αρμοστεία των Ηνωμένων Εθνών για τους Πρόσφυγες, «Προστατεύοντας τους Πρόσφυγες: Ερωτήσεις και απαντήσεις», ό.π., 11.

Βυζαντινοί χρόνοι και βασανισμοί. Ο αξιωματούχος Λέων κατηγορείται για προδοσία. Στην πρώτη σκηνή (αριστερά) του βγάζουν με πυρωμένο σίδερο το μάτι, ενώ ετοιμάζονται να του κόψουν και το χέρι. Στη δεύτερη σκηνή (στο κέντρο), τον προσάγουν στον βασιλιά. Στην τρίτη σκηνή (δεξιά), ο βασιλιάς δίνει χάρη στον Λέοντα, που, ας σημειωθεί, έζησε μέχρι τα βαθιά γεράματα.

λείς ή μέλη των αντιπάλων ομάδων αλλά και στρατιώτες των ειρηνευτικών δυνάμεων ή αστυνομικοί[6]. Ειδικά οι μόνες γυναίκες μπορεί να πέσουν θύματα βιασμού και από άνδρες της ομάδας των προσφύγων.

Οι πρακτικές αυτές είναι συνήθεις σε όλες τις περιπτώσεις όχι μόνον εμπολέμων καταστάσεων αλλά και σε περιόδους πολιτικών αναταραχών και καταπίεσης. Οι γυναίκες-θύματα κρατικής βίας ή βίας σε πολιτικά ανώμαλες περιόδους παρουσιάζουν ιδιαιτερότητες σε σχέση με τους άνδρες και για το λόγο αυτό υπάρχει ανάγκη εκπόνησης ειδικών προγραμμάτων[7].

Η βιασμένη γυναίκα εξακολουθεί και μετά το βιασμό να υφίσταται κακοποίηση, διότι ο βιασμός αποτελεί κοινωνικό στίγμα για την ίδια και την οικογένειά της. Συχνά ο σύζυγος ζητά διαζύγιο και οι γονείς προσπαθούν να στείλουν μακριά την βιασθείσα, για να μην ντροπιάζονται.

Μετά την εισβολή των Τούρκων στην Κύπρο οι γυναίκες που έπεσαν στα χέρια των εισβολέων βιάσθηκαν. Όσες στάθηκαν τυχερές θανατώθηκαν μετά το βιασμό. Πολλές από αυτές που επέζησαν ήταν ακρωτηριασμένες στα μάγουλα, στο στήθος ή σε άλλα σημεία του σώματός τους. Σύμφωνα με μαρτυρίες αυτόπτων μαρτύρων που τις συνάντησαν στα αστυνομικά τμήματα, «ήταν σαν άδεια σακιά». Μόλις η κατάσταση σταθεροποιήθηκε, οι περισσότερες από τις γυναίκες αυτές μετανάστευσαν, και με κρατική πρωτοβουλία, στην Αυστραλία.

Αυτή ή παρόμοιες ιστορίες επαναλαμβάνονται σε όλα τα μέρη

6. UNHOR, Ύπατη Αρμοστεία των Ηνωμένων Εθνών για τους Πρόσφυγες, «Προστατεύοντας τους Πρόσφυγες: Ερωτήσεις και απαντήσεις», 15.

7. Εκτελεστική Επιτροπή του Προγράμματος του Ύπατου Αρμοστή, «Πολιτική της Ύπατης Αρμοστείας των Ηνωμένων Εθνών για τις Γυναίκες Πρόσφυγες», ό.π., 4.

Παράλληλη άσκηση διαφόρων τύπων βασανιστηρίων στην ισπανική Ιερά Εξέταση.

της γης. Στα Βαλκάνια μετά τα πρώτα χρόνια έναρξης του πολέμου έγινε φανερή η ανάγκη υποστήριξης, ιατρικής ή ψυχολογικής, των θυμάτων του πολέμου.

4. ΑΣΥΝΟΔΕΥΤΑ ΠΑΙΔΙΑ

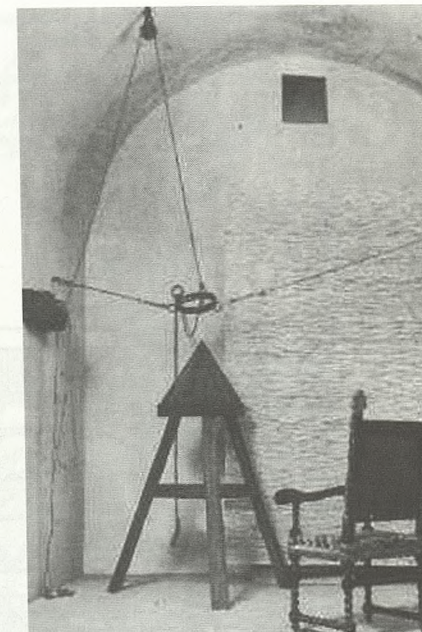
Ένα από τα μεγάλα προβλήματα που αντιμετωπίζουν όσοι ασχολούνται με την υποδοχή των προσφύγων είναι η τύχη και αντιμετώπιση των ασυνόδευτων παιδιών. Τα ασυνόδευτα μπορεί να βρίσκονται σ' αυτή την κατάσταση είτε αντίθετα προς τη βούληση των γονέων τους (ορφανά, απολεσθέντα κατά τη φυγή, απαγωγή, διαφυγή, κ.λπ.) είτε με τη βούληση των γονέων (εγκαταλειμμένα, εμπιστευμένα σε τρίτους) ή ανεξάρτητα[8].

Οι φροντίδες για τα παιδιά αυτά είναι διαφορετικές ανάλογα με τις ανάγκες τους, τους στόχους που επιδιώκονται κάθε φορά και τις πραγματικές δυνατότητες. Ανάλογα και με την ηλικία και τις ανάγκες τους τα παιδιά αυτά θα πρέπει βραχυπρόθεσμα να τακτοποιηθούν από πλευράς καταλύματος και διατροφής και να απασχοληθούν. Στη συνέχεια, θα πρέπει να αποφασισθεί η τύχη τους μέσα ή έξω από τον καταυλισμό, παράλληλα προς την δυνατότητα αναζήτησης των γονέων τους.

8. "Working with Unaccompanied Minors in the Community, a family-based approach", UNHCR (PRSS/Community Services), Geneva, 1994, 7.

Το βασανιστήριο παρέμεινε αναλλοίωτο από το Μεσαίωνα μέχρι σήμερα. Προτιμάται σε μερικές χώρες για το χαμηλό κόστος του. Στην Ιταλία ονομαζόταν (και ονομάζεται) culla di Giuda (η λαβή του Ιούδα). Το βάρος του σώματος πέφτει σε ένα από τα ευαίσθητα σημεία που θα επιλέξει ο δήμιος.

Προσοχή χρειάζεται στις σχέσεις των λοιπών προσφύγων προς αυτά, διότι πολύ εύκολα τα κορίτσια μπορεί να τύχουν κακομεταχείρισης και να πέσουν θύματα βιασμού, καθώς και τα αγόρια. Επίσης, η υγιεινή των κοριτσιών έχει πολύ μεγάλη σημασία, ειδικά στη νεαρή ηλικία για την αποφυγή ασθενειών που μπορεί να σημαδέψουν την κατοπινή ζωή τους.

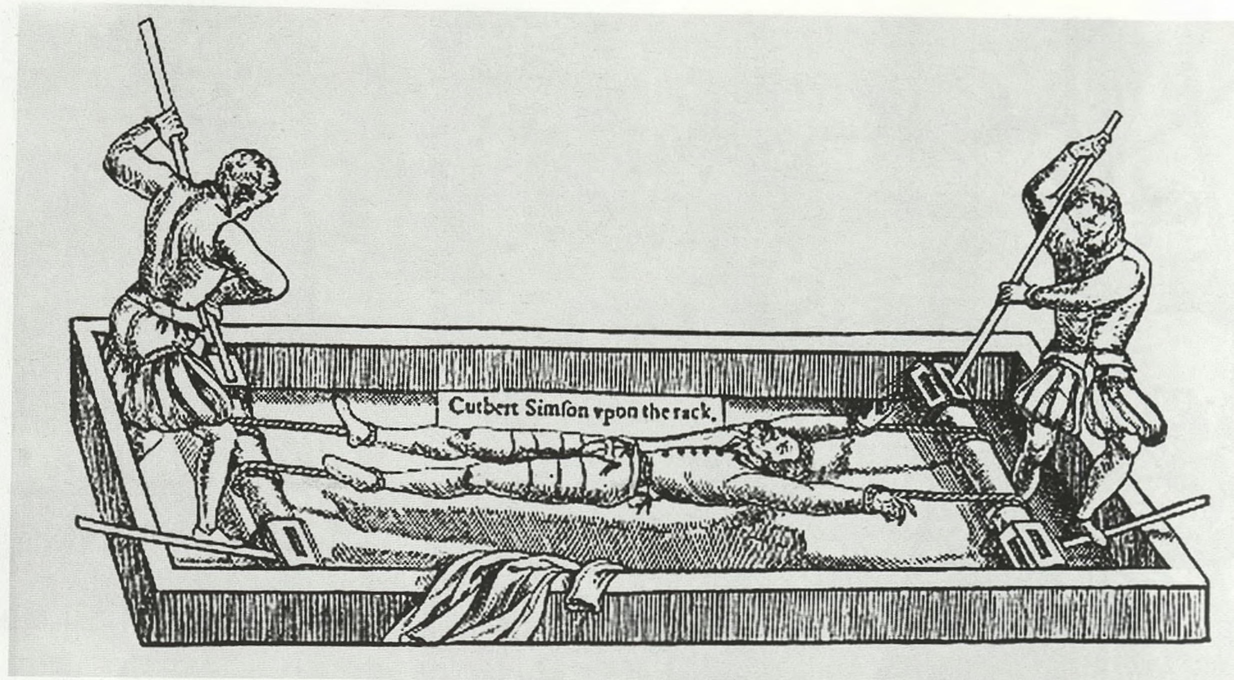
5. ΚΕΝΤΡΑ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΘΥΜΑΤΩΝ ΒΑΣΑΝΙΣΤΗΡΙΩΝ

Τα βασανιστήρια αποτελούν μια σχεδόν παγκόσμια πρακτική[9]. Το 1978 έγινε στην Αθήνα για πρώτη φορά[10] με πρωτοβουλία της Διεθνούς Αμνηστίας συνέδριο με θέμα «Violation of Human Rights-Torture and the Medical Profession»[11]. Στη διάρκεια αυτού του συνεδρίου παρουσιάστηκαν περιπτώσεις βασανιστηρίων που έγιναν αντικείμενο συζήτησης. Στο τέλος του συνεδρίου ομάδα δανών γιατρών πρότεινε νέα συνάντηση, στην Κοπεγχάγη αυτή τη φορά. Στο συνέδριο της Κοπεγχάγης τον Δεκέμβριο 1979 προτάθηκε η δημι-

9. Βασανιστήρια στη δεκαετία του '80. Μια έκθεση της Διεθνούς Αμνηστίας. Έκδοση του Ελληνικού Τμήματος της Διεθνούς Αμνηστίας, 1984. Πίνιου-Καλή Μαρία, «Βασανιστήρια STOP! Μια κραυγή που περιμένει απάντηση». Μαρτυρίες, (τριμηνιαία έκδοση Ελληνικής Επιτροπής της Διεθνούς Αμνηστίας) 18 (2000), τευχ. 2 και 3, 8.

10. Η Διεθνής Αμνηστία έκανε ετήσιες καμπάνιες για τα βασανιστήρια και το έτος 1985. Τα βασανιστήρια είναι ετήσια καμπάνια και του έτους 2001.

11. Steahr Allan, Steahr Mia, Behbehani Jaafar, Bojholm Soren, " Treatment of war victims in the Middle East", (by IRCT-Vibeke Pedersen, MA) Copenhagen, 1993, 10, Lone Jacobsen & Knud Smidt-Nielsen, "Survivant de la torture –traumatismes et réhabilitation-", (by IRCT) Copenhague 1997, 83.

Βασανιστήριο με το τέντωμα του σώματος. Όργανο δημοφιλές σε όλους τους δήμιους, από τον Προκρούστη μέχρι τους εικονιζόμενους, σε αναπαράσταση από βασανιστήριο στον Πύργο του Λονδίνου.

ουργία κέντρου αποκατάστασης θυμάτων βασανιστηρίων. Από το 1980 η ομάδα των δανών γιατρών ασχολήθηκε στο πλαίσιο της Διεθνούς Αμνηστίας αφιλοκερδώς, αρχικά με 5 ως 10 περιπτώσεις προσώπων που επέζησαν από βασανιστήρια.

Από την εμπειρία αυτή μπόρεσαν οι γιατροί να διαπιστώσουν την κατάσταση την οποία ζουν τα θύματα των βασανιστηρίων, να διακρίνουν αντιδράσεις τις οποίες τους δημιούργησαν και να καταγράψουν την ειδική συμπτωματολογία. Στη συνέχεια, η εμπειρία αυτή έγινε πείρα, που επιτρέπει την εξειδίκευση για την περίθαλψη και την αναγνώριση των θυμάτων των βασανιστηρίων[12].

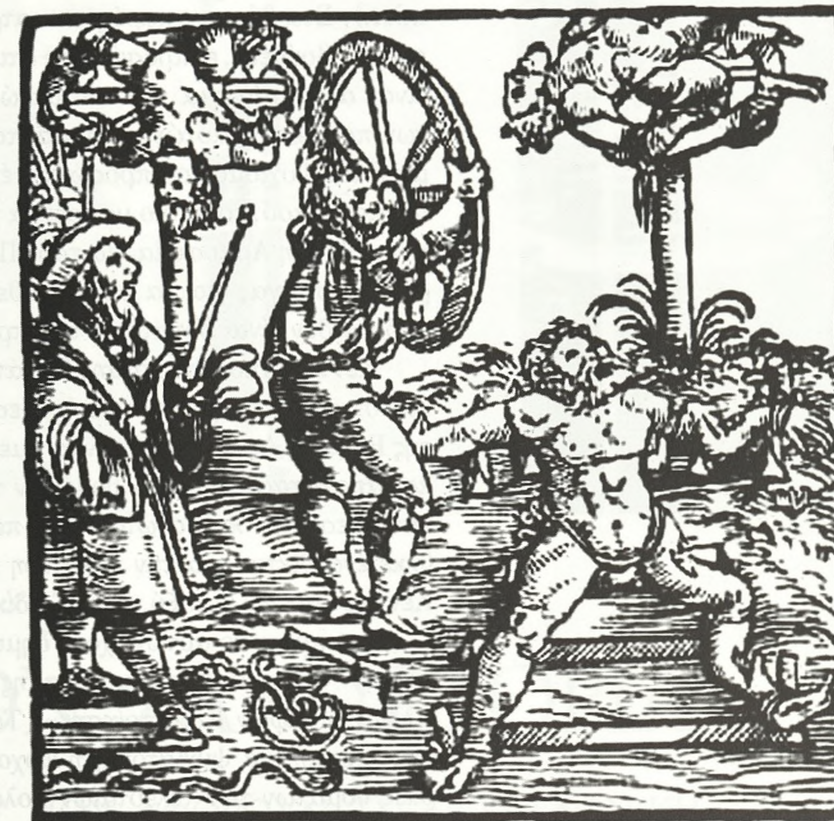
Το έτος 1982 η ομάδα αυτή αυτονομήθηκε και δημιούργησε το «Κέντρο Αποκατάστασης Θυμάτων Βασανιστηρίων», το οποίο έχει ως σκοπό την περίθαλψη των θυμάτων και την πρόληψη των βασανιστηρίων. Κύριος στόχος του Κέντρου είναι η αποκατάσταση των θυμάτων των βασανιστηρίων και των οικογενειών τους και η μελέτη του βασανιστηρίου, της φύσης, των συνθηκών και του εύρους των συνεπειών του. Άλλος στόχος είναι η εκπαίδευση του προσωπικού υγείας, ώστε να είναι ικανό να εξετάζει και να αντιμετωπίζει τα θύματα των βασανιστηρίων[13].

Τα πρόσωπα που περιθάλπονται μπορεί να προέρχονται από οποιαδήποτε χώρα, να έχουν υποστεί βασανιστήρια σωματικά ή ψυχολογικά, να έχουν υποστεί βασανιστήρια ή κακομεταχείριση στη χώρα τους ή στη χώρα στην οποία βρίσκεται το Κέντρο Αποκατάστασης. Η θεραπευτική αγωγή αφορά τα ίδια τα θύματα βασανισμού και τα μέλη των οικογενειών τους και γίνεται με εξωτερική παρακολούθηση, εκτός από τις περιπτώσεις που απαιτείται εισαγωγή στο νοσοκομείο.

12. Lone Jacobsen & Knud Smidt-Nielsen, ό.π., 85.

13. Lone Jacobsen & Knud Smidt-Nielsen, ό.π., 86.

Ο κλασικός τροχός.

Η επιτυχής λειτουργία του πρώτου Κέντρου έδωσε αφορμή στη δημιουργία και άλλων σε πολλές χώρες. Από τα πρώτα Κέντρα που δημιουργήθηκαν είναι αυτό των Αθηνών, το οποίο δέχεται και πάρα πολλά θέματα βασανιστηρίων από χώρες κυρίως της ανατολικής Μεσογείου ή άλλες αραβικές ή αφρικανικές χώρες.

Στην Ελλάδα λειτουργούν συνολικά τρία τέτοια Κέντρα. Εκτός από το Κέντρο των Αθηνών, δημιουργήθηκε Κέντρο στα Γιάννενα για την αντιμετώπιση των προσφύγων, θυμάτων βασανιστηρίων από την Αλβανία, και στη Θεσσαλονίκη. Το Κέντρο[14] της Θεσσαλονίκης ιδρύθηκε το 1998 με στόχο την υποδοχή προσώπων που διασχίζουν τα βόρεια (πρώην σοσιαλιστικές δημοκρατίες) και ανατολικά σύνορα της χώρας (την Τουρκία ή άλλες χώρες της Μέσης Ανατολής).

Τα Κέντρα έχουν δυνατότητα και δικαίωμα από το καταστατικό τους να επιλαμβάνονται υποθέσεων βασανισμού ή κακομεταχείρισης που συμβαίνουν στην ίδια τη χώρα από τοπικές αρχές (αδικαιολόγητος ξυλοδαρμός από τις αστυνομικές αρχές προσώπου, βασανιστήρια ή κακομεταχείριση για την απόσπαση ομολογίας,

14. Ο πλήρης τίτλος του κέντρου είναι «Κέντρο Αποκατάστασης Θυμάτων Βασανιστηρίων και Άλλων Μορφών Κακοποίησης» και έχει σκοπό την αποκατάσταση όχι μόνο θυμάτων βασανιστηρίων αλλά και άλλων μορφών κακοποίησης και εδρεύει στην οδό Μοργκεντάου 9.

κ.λπ.). Στα θύματα παρέχεται ιατρική, ψυχιατρική ή άλλη υποστηρικτική βοήθεια, εκπροσώπηση στις αρχές και όποια άλλη υπηρεσία είναι αναγκαία για την αντιμετώπιση των άμεσων προβλημάτων των προσώπων αυτών. Η διαπίστωση των βασανιστηρίων στο σώμα ή τον ψυχισμό του προσώπου έχει ως συνέπεια τη χορήγηση πιστοποιητικού, το οποίο μπορεί να χρησιμοποιηθεί από το πρόσωπο στην Ύπατη Αρμοστεία για τους Πρόσφυγες και να πάρει διαβατήριο πρόσφυγα, για να μετακινηθεί προς την χώρα που επιθυμεί, εφόσον δεν είναι δυνατό να επιστρέψει στη χώρα του.

Κέντρα Αποκατάστασης Θυμάτων Βασανιστηρίων δημιουργήθηκαν στις χώρες της Ανατολικής Μεσογείου, της Μέσης Ανατολής και της Βόρειας Αφρικής για την αντιμετώπιση των αναγκών περίθαλψης και αποκατάστασης των θυμάτων των πολεμικών συρράξεων ή των καταπιεστικών καθεστώτων στην περιοχή[15]. Παράλληλα, δημιουργήθηκε ένα δίκτυο για την καλύτερη επικοινωνία και συνεργασία των Κέντρων αυτών μεταξύ τους. Το δίκτυο ονομάσθηκε MENA.

Στο πρότυπο αυτών έχουν δημιουργηθεί και σε χώρες των Βαλκανίων «Κέντρα Αποκατάστασης Θυμάτων Βασανιστηρίων και Άλλων Μορφών Κακοποίησης». Τα Κέντρα αυτά ασχολούνται με την ιατρική και ψυχιατρική ή ψυχολογική κυρίως υποστήριξη, κυρίως θυμάτων των τελευταίων πολέμων. Τα τελευταία χρόνια έχει ανακοινωθεί ότι ασχολούνται με την αποκατάσταση μετατραυματικών ψυχικών προβλημάτων των θυτών. Η μαρτυρία αυτή κατατέθηκε στη σύνοδο των εκπροσώπων των κέντρων αυτών στην Αθήνα τον Ιούνιο του 1999. Τα βαλκανικά Κέντρα Αποκατάστασης έχουν δημιουργήσει το δίκτυο VAN με στόχο την επικοινωνία μεταξύ τους λόγω των κοινών ενδιαφερόντων.

Τα Κέντρα αυτά είναι μη κυβερνητικές οργανώσεις, που παρέχουν τις υπηρεσίες τους δωρεάν και χρηματοδοτούνται από προγράμματα ή εθελοντικές εισφορές.

15. Steahr A., Steahr M., Behbehani J., Bojholm S., ό.π., 11.

Η εικονογράφηση του άρθρου έγινε με ευθύνη της σύνταξης. Προέρχεται από το ηλεκτρονικό Μουσείο Βασανιστηρίων (http://www.torture-museum).

ΤΟ ΠΑΡΟΝ ΣΑΝ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΕΙΔΗΣΕΙΣ ΠΟΥ ΑΦΟΡΟΥΝ ΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ ΜΕΣΑ ΣΤΟ ΒΑΛΚΑΝΙΚΟ ΤΗΣ ΠΕΡΙΓΥΡΟ

Επιμέλεια: ΑΓΓΕΛΟΣ Ν. ΒΑΣΣΟΣ

Το έτος 2002 η κατάσταση στη Βαλκανική ήταν περίπλοκη. Η πιο αναπτυγμένη από τις βαλκανικές χώρες, η Ελλάδα, είχε εκπονήσει ένα πρόγραμμα βοήθειας προς τους γείτονές της. Μια ελληνική πόλη, η Θεσσαλονίκη, φιλοδοξούσε να παίξει σημαντικό ρόλο στο πρόγραμμα αυτό. Ταυτόχρονα, έλληνες επιχειρηματίες πραγματοποιούσαν επενδύσεις στις γειτονικές χώρες και κυρίως στην πιο γειτονική, που δεν είχε όνομα...

Θυμίζουν όλα αυτά άλλες εποχές. Το ανθρώπινο μυαλό είναι κατασκευασμένο με τέτοιο τρόπο, ώστε να ερμηνεύει το παρόν με βάση το παρελθόν και έτσι να αποτιμά το μέλλον. Θραύσματα μνήμης κυριεύουν πάντοτε το μυαλό του φιλίστορα, όταν εντρυφά στην τρέχουσα πραγματικότητα. Αλλά το παρόν έχει τη δική του δυναμική...

Αυτά που συμβαίνουν γύρω μας, οι αυριανοί θα τα δουν σαν ιστορία. Όπως, ακριβώς, μελετούμε εμείς σήμερα τις εξελίξεις στην «ενδοχώρα» της Θεσσαλονίκης στις αρχές του εικοστού αιώνα. Αλλά, προς το παρόν, τρέχει ο εικοστός πρώτος...

Ε.Α.Χ.

2002
ΤΟ ΓΕΝΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΣΤΗ ΒΑΛΚΑΝΙΚΗ

Με τον κύκλο επισκέψεων του έλληνα πρωθυπουργού, κ. Κωνσταντίνου Σημίτη, στις χώρες της Βαλκανικής από τις αρχές του τρέχοντος έτους (αμέσως μετά την επιστροφή του από τις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής) επιβεβαιώνει η ελληνική πλευρά το έντονο ενδιαφέρον της για μια περιοχή που έχει χαρακτηριστεί «πυριτιδαποθήκη της Ευρώπης». Παράλληλα, αξιοποιεί την ευκαιρία να έρθει σε επαφή με τις νέες κυβερνήσεις που προέκυψαν στο μεταξύ διάστημα στα βαλκανικά κράτη.

Πρέπει να σημειωθεί ότι η ελληνική πλευρά, που ανησυχεί ιδιαίτερα για τις περικοπές στο Πρόγραμμα Ανασυγκρότησης της περιοχής και την έλλειψη ζήλου εκ μέρους των αποκαλούμενων «Μεγάλων Δυνάμεων», εκτιμά ότι οι διμερείς επαφές αποτελούν τον αποτελεσματικότερο τρόπο προώθησης του ελληνικού Σχεδίου Ανασυγκρότησης.

Καθώς η κατάσταση στο Αφγανιστάν ξεκαθάρισε, τα περιφερειακά προβλήματα, που είχαν τεθεί σε δευτερεύουσα μοίρα, θα επανέλθουν στο προσκήνιο. Και μόνο η απόφαση των Ηνωμένων Πολιτειών να αποσύρουν σταδιακά δυνάμεις τους από τη Βαλκανική (Βοσνία, Κοσσυφοπέδιο και ΠΓΔΜ) και η αντικατάστασή τους από ευρωπαϊκές δυνάμεις (στις οποίες θα μετάσχουν, φυσικά, και έλληνες στρατιώτες) δημιουργούν νέα δεδομένα —πόσο μάλλον όταν η Γερμανία έχει ξεκινήσει μια σημαντική προσπάθεια αύξησης της επιρροής της στην περιοχή.

Η οριστική αποχώρηση των Ηνωμένων Πολιτειών από τη Βαλκανική εκτιμάται ότι θα συμπέσει με την εφετινή Σύνοδο Κορυφής του ΝΑΤΟ στην Πράγα, όπου θα συζητηθεί το ενδεχόμενο διεύρυνσης της Συμμαχίας και με βαλκανικές χώρες (η Ελλάδα τάσσεται υπέρ, η Ουάσιγκτον, τουλάχιστον στην παρούσα φάση, είναι ιδιαίτερα επιφυλακτική). Στην περίπτωση αυτή, η «επιτήρηση» της περιοχής θα ανατεθεί στον υπό διαμόρφωση ευρωπαϊκό στρατό, ο οποίος όμως θα έχει να αντιμετωπίσει, μεταξύ άλλων, όλα τα προβλήματα που προκαλούν η γραφειοκρατική δομή της ΕΕ και η έλλειψη κοινής εξωτερικής πολιτικής και πολιτικής άμυνας.

Σερβία, τουρκοκρατία.

Επίμαχα σημεία

Τα προβλήματα στα Βαλκάνια είναι πολλά. Προκύπτει το ερώτημα ποια από αυτά θα επιδεινωθούν σύντομα, και σε τι ένταση. Ειδικότερα:

1. Μαυροβούνιο και Κοσσυφοπέδιο «δοκιμάζουν» τις αντοχές της Σερβίας. Δυσμενείς εξελίξεις σε αυτά τα δύο «μέτωπα» θα καταστήσουν τη Σερβία περίκλειστη χώρα, δημιουργώντας νέα δεδομένα, και, κυρίως, νέους συσχετισμούς στα Βαλκάνια. Το κρίσιμο σημείο για τη Σερβία είναι οι σχέσεις με το Μαυροβούνιο: έτσι, στη Ποντγκόριτσα πραγματοποιήθηκαν επί μακρόν οι συσκέψεις των εμπειρογνωμόνων της Σερβίας και του Μαυροβουνίου, στο πλαίσιο του διαλόγου που πραγματοποιήθηκε μεταξύ των δύο γιουγκοσλαβικών δημοκρατιών για την επίλυση των διαφορών τους και τη διάσωση της γιουγκοσλαβικής ομοσπονδίας. Παρόντες ήταν εκπρόσωποι της ΕΕ, η οποία έπαιξε και τον ρόλο διαμεσολαβητή για την επανέναρξη του διαλόγου. Αξίζει ωστόσο να σημειωθεί πως το Μαυροβούνιο, παρότι συμφώνησε να έρθει «εις γάμου κοινωνία» με τη Σερβία, δημιουργώντας ενιαίο κράτος («Σερβία – Μαυροβούνιο», κατά το «Βοσνία – Ερζεγοβίνη»), εξακολουθεί κατά τα φαινόμενα να πιστεύει ότι η ομοσπονδία δεν έχει μέλλον. Τοποθετεί στο απώτερο μέλλον υπέρ την ένωση δύο πλήρως ανεξάρτητων και διεθνώς αναγνωρισμένων χωρών.

Αναπαράσταση της σερβικής επανάστασης.

Ωστόσο, τυχούσα απόσχιση του Μαυροβουνίου θα σηματοδοτήσει κατ' ουσία την πλήρη και οριστική διάλυση της πάλαι ποτέ Γιουγκοσλαβίας, με πολύ σοβαρές συνέπειες τόσο στο εσωτερικό της Σερβίας, όσο και στο Κοσσυφοπέδιο. Σε ό,τι αφορά μάλιστα το Κοσσυφοπέδιο, άρχισαν ήδη να διαμορφώνονται απόψεις σύμφωνα με τις οποίες η διάλυση της Γιουγκοσλαβικής Ομοσπονδίας ανατρέπει το ψήφισμα 1.244 του Συμβουλίου Ασφαλείας, που προβλέπει την παραμονή της επαρχίας στη γιουγκοσλαβική κυριαρχία. Μετά και τις εκλογές της 17ης Νοεμβρίου 2001, η Δύση απέρριψε μεν το αίτημα του νικητή, κ. Ιμπραχήμ Ρουγκόβα, (αλλά και των άλλων κομμάτων) για ανεξαρτησία. Η λειτουργία ωστόσο τοπικού Κοινοβουλίου και άλλων θεσμών αυτοδιοίκησης, σε συνδυασμό με τη μη επιστροφή των σέρβων προσφύγων, αφήνει ανοιχτά όλα τα ενδεχόμενα.

2. Στην ΠΓΔΜ —και ενώ η Αθήνα φέρεται δυσαρεστημένη από τις προσπάθειες των Σκοπίων για de facto επιβολή της «διπλής ονο-

μασίας», γεγονός που ίσως αναγκάσει την ελληνική κυβέρνηση να σκληρύνει το επόμενο διάστημα τη στάση της έναντι της γειτονικής μας χώρας— επικρατεί υπόγεια κινητικότητα. Στη βάση της συμφωνίας-πλαίσιο που υπογράφτηκε τον Αύγουστο στην Οχρίδα, η ΠΓΔΜ έπρεπε να οδηγηθεί σε πρόωρες εκλογές εφέτος τον Ιανουάριο. Τόσο η ηγεσία της χώρας, όμως, όσο και η διεθνής κοινότητα συμφώνησαν πρόσφατα ότι δεν έχουν εξασφαλιστεί οι κατάλληλες συνθήκες για τις εκλογές, οι οποίες αναβλήθηκαν για το καλοκαίρι ή ενδεχομένως το φθινόπωρο.

3. Ιδιαίτερα ρευστή είναι η κατάσταση και στην Αλβανία: εκεί, ο «εμφύλιος» στο Σοσιαλιστικό Κόμμα, παράλληλα με τη σκληρή εθνικιστική αντιπολίτευση Μπερίσα, οδηγεί σε πλειοδοσία εθνικισμού, κυρίως όσον αφορά στο Κοσσυφοπέδιο, ρίχνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο «λάδι στη φωτιά».

4. Η Σόφια και το Βουκουρέστι —πρωτεύουσες που επισκέφθηκε πρώτα ο κ. Σημίτης— επιδιώκουν να συμπεριληφθούν στην πρώτη φάση της διεύρυνσης, παρά το γεγονός ότι η Ευρωπαϊκή Επιτροπή θεωρεί ότι οι δύο αυτές χώρες απέχουν πολύ από τις υπόλοιπες δέκα υποψήφιες. Η Αθήνα δεν δέχεται τη θέση αυτή, καθώς οι συνέπειες για την ένταξη της Κύπρου θα ήταν επιζήμιες.

Από θεατρική παράσταση στα Σκόπια.

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΣΤΗΝ ΑΝΑΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ

Στην άμεση έναρξη επενδύσεων στα Βαλκάνια και την ενίσχυσή τους με 550 εκατ. ευρώ (περίπου 187,4 δισ. δρχ.) μέχρι το 2006 αποσκοπεί το νομοθέτημα για το Ελληνικό Σχέδιο για την Ανασυγκρότηση των Βαλκανίων, που ψηφίστηκε από το ελληνικό Κοινοβούλιο. Το νομοθέτημα δεν καθορίζει ποσοτικά τα κίνητρα, παρέχοντας ευρεία διακριτική ευχέρεια κινήσεων στο υπουργείο Εξωτερικών και, δευτερευόντως, στο υπουργείο Οικονομίας.

Το νομοσχέδιο προβλέπει δύο κινητήριους «μοχλούς» για την κινητοποίηση των ελληνικών επενδύσεων στα Βαλκάνια:

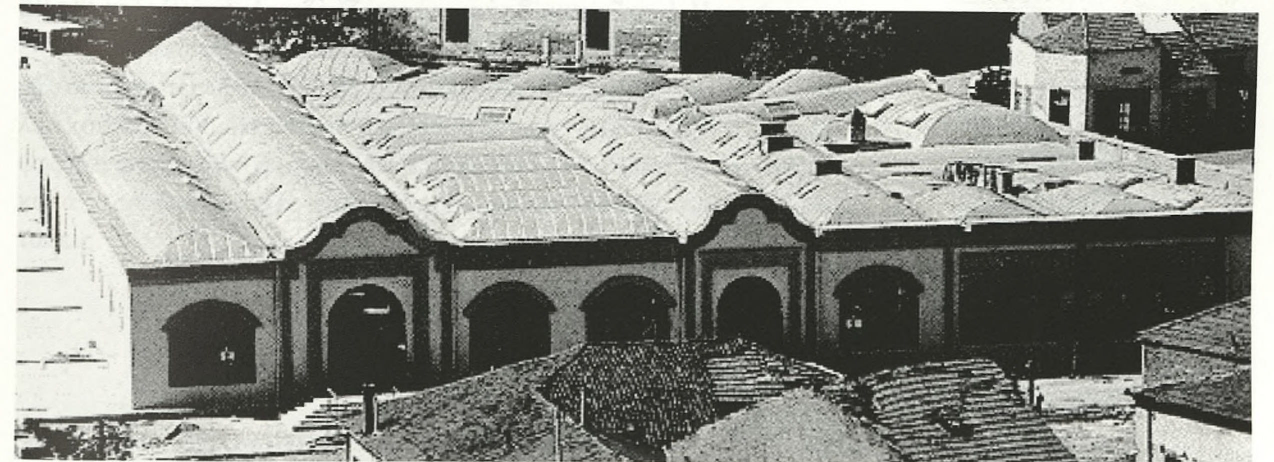
1. Ο πρώτος «μοχλός» θα είναι το υπουργείο Εξωτερικών, το οποίο θα συνάψει με τις λήπτριες βαλκανικές χώρες Προγράμματα Διμερούς Οικονομικής Συνεργασίας.
2. Ο δεύτερος «μοχλός» θα είναι ο υφιστάμενος μηχανισμός του υπουργείου Εθνικής Οικονομίας (ΥΠΕΘΟ) για τη λειτουργία του Αναπτυξιακού Νόμου, αφού οι ενισχύσεις του σχεδίου θα δίνονται στις επιχειρήσεις που θα επενδύσουν στα Βαλκάνια με τις διαδικασίες του ν. 2601/98.

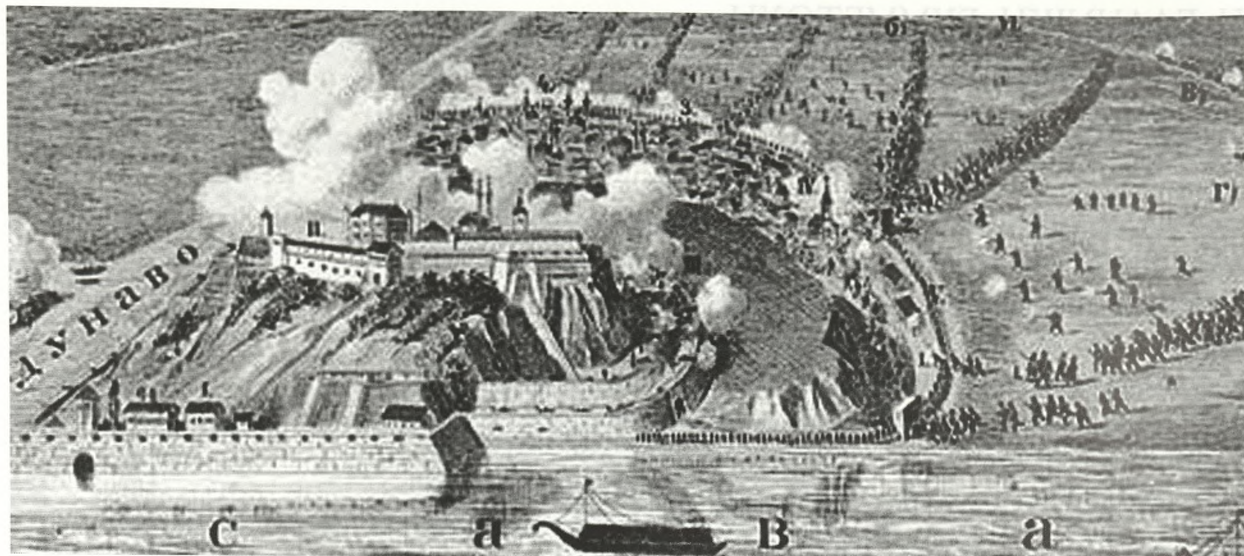
Αναλυτικά, σύμφωνα με το νομοσχέδιο, προβλέπονται τα εξής:

1. Οι ενισχύσεις θα κατευθυνθούν στον δημόσιο τομέα των βαλκανικών χωρών, καθώς και στις ιδιωτικές και δημόσιες επιχειρήσεις, τα κοινωφελή ιδρύματα και τις μη κυβερνητικές οργανώσεις με δραστηριότητα ή έδρα σε αυτές τις χώρες.

2. Το συνολικό ύψος των ενισχύσεων για τη επόμενη πενταετία θα ανέλθει στα 550 εκατ. ευρώ. Η κατανομή των κονδυλίων ανά χώρα θα γίνει με κοινή υπουργική απόφαση των υπουργών Εξωτερικών και Οικονομίας. Οι πόροι αυτοί θα προέλθουν από τα κονδύλια της διμερούς αναπτυξιακής συνεργασίας και βοήθειας (DAC), τον

Η κλειστή αγορά του Μοναστηρίου, ΠΓΔΜ.

Βελιγράδι. Παλαιό χαρακτικό.

τακτικό προϋπολογισμό, το Πρόγραμμα Δημοσίων Επενδύσεων (ΠΔΕ) και τους πόρους των Νομικών Προσώπων Δημοσίου Δικαίου (ΝΠΔΔ) που ανήκουν στον δημόσιο τομέα.

3. Οι μορφές των κεφαλαιακών ενισχύσεων για όσες εταιρείες επενδύσουν στις περιοχές του Σχεδίου θα είναι η δωρεάν επιχορήγηση, η επιδότηση του επιτοκίου, η συγχρηματοδότηση με άλλους ευρωπαϊκούς και διεθνείς οργανισμούς και η συμμετοχή με venture capitals.

4. Η υλοποίηση του Ελληνικού Σχεδίου για την Οικονομική Ανασυγκρότηση των Βαλκανίων θα ξεκινήσει αφού το υπουργείο Εξωτερικών συνάψει με κάθε βαλκανική χώρα Πρόγραμμα Διμερούς Οικονομικής Συνεργασίας. Σε κάθε Πρόγραμμα θα περιέχονται τα κριτήρια επιλογής των έργων, οι επιλέξιμοι φορείς εκτέλεσης, το ποσοστό της επένδυσης στο οποίο θα φθάνει η κρατική ενίσχυση, τις διαδικασίες ανάθεσης των έργων από τις λήπτριες χώρες.

5. Οι δράσεις που θα ενισχυθούν, αφορούν στον εκσυγχρονισμό των υποδομών, την προώθηση των παραγωγικών επενδύσεων, τον εκσυγχρονισμό της δημόσιας διοίκησης, την ενίσχυση της κατάρτισης κ.ο.κ. Η ένταξη των δράσεων στο Σχέδιο Ανασυγκρότησης θα γίνεται με τη διαδικασία του Αναπτυξιακού Νόμου.

Η ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΣΤΗ ΒΑΛΚΑΝΙΚΗ ΑΝΑΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ

Επιτελικό ρόλο στη διαχείριση σημαντικού μέρους του υπό εκτέλεση Ελληνικού Σχεδίου για την Οικονομική Ανασυγκρότηση των Βαλκανίων πρόκειται να αναλάβει —σύμφωνα με τις δεσμεύσεις των αρμοδίων κυβερνητικών παραγόντων— η Θεσσαλονίκη, κυρίως μέσω των ενδιάμεσων φορέων, όπως το ΚΕΠΑ και το ΔΙΠΕΚ, οι οποίοι κατέχουν σημαντική εμπειρία από τα Βαλκάνια.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει εν προκειμένω το τμήμα του Ελληνικού Σχεδίου που αφορά τη διαχείριση των προγραμμάτων για τις ιδιωτικές επενδύσεις. Το τμήμα αυτό αντιπροσωπεύει το 20% των συνολικών πόρων (το υπόλοιπο 80% αφορά τις υποδομές στις λήπτριες χώρες). Πρόκειται, δηλαδή, για κεφάλαια της τάξεως των 105,649 εκατ. ευρώ (36 δισ. δρχ.).

Η πορεία για την υλοποίηση του Ελληνικού Σχεδίου σηματοδοτήθηκε από τη μετάβαση ελληνικής αντιπροσωπείας, με επικεφαλής τον πρωθυπουργό κ. Κωνσταντίνο Σημίτη, στα Τίρανα, στα τέλη Μαρτίου 2002, για τη Διαβαλκανική Συνάντηση Κορυφής. Στην αλβανική πρωτεύουσα, η ελληνική πλευρά συζήτησε συγκεκριμένα έργα για κάθε χώρα, τα οποία εντάσσει στο Σχέδιό της.

Ο έλληνας πρωθυπουργός υποστήριξε, για ακόμη μια φορά, την ευρωπαϊκή προοπτική των βαλκανικών χωρών. Πρέπει να σημειωθεί ότι η «Διαδικασία Συνεργασίας Νοτιοανατολικής Ευρώπης» (όπως ονομάζεται επισήμως η Διαβαλκανική Συνάντηση Κορυφής) έχει ως στόχο την αντιμετώπιση των προβλημάτων της περιοχής μέσα από τις ίδιες τις ενδιαφερόμενες χώρες, ενισχύοντας έτσι τη δυναμική της πορείας τους προς τους ευρωπαϊκούς θεσμούς. Αποτελεί το μοναδικό «γηγενές» σχήμα συνεργασίας, αποκλειστικά από χώρες της περιοχής. Συμμετέχουν η Αλβανία, η ΠΓΔΜ, η Σερβία – Μαυροβούνιο, η Βουλγαρία, η Ρουμανία, η Τουρκία, η Βοσνία-Ερζεγοβίνη, η Ελλάδα και η Κροατία, με καθεστώς παρατηρητή.

Αναφορά στις προθέσεις της ελληνικής κυβέρνησης για την αξιοποίηση των φορέων της Βορείου Ελλάδος στο πλαίσιο του Ελληνικού Σχεδίου έκανε από τη Θεσσαλονίκη —στο πλαίσιο επίσκεψης εργασίας— ο υφυπουργός Εξωτερικών, κ. Ανδρέας Λοβέρδος, κατά τις ενημερωτικές επαφές που είχε με τοπικές παραγωγικές τάξεις.

Κύριλλος και Μεθόδιος.

Αναπαράσταση του αρχιεπισκόπου Κλήμη της Αχρίδας, ΠΓΔΜ.

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΧΡΗΜΑΤΙΣΤΗΡΙΑΚΗ ΤΕΧΝΟΓΝΩΣΙΑ ΣΤΗ ΒΑΛΚΑΝΙΚΗ ΜΕΣΩ ΤΟΥ ΧΚΘ

Το Χρηματιστηριακό Κέντρο Θεσσαλονίκης (ΧΚΘ) φιλοδοξεί να αναδείξει το ρόλο του ως ισχυρού περιφερειακού σημείου αναφοράς για θέματα που άπτονται άμεσα με τη λειτουργία των κεφαλαιαγορών στην ευρύτερη περιοχή της Βαλκανικής, της Μέσης Ανατολής, αλλά και της Παρευξείνιας Ζώνης.

Προς την κατεύθυνση αυτή, καταλυτική επίδραση αναμένεται να έχει η έγκριση της πρότασης χρηματοδότησης που κατάθεσε το ΧΚΘ —από κοινού με το ΔΙΠΕΚ— και αφορά (α) τη μεταφορά τεχνογνωσίας σε ζητήματα κεφαλαιαγορών, (β) την επισήμανση της σημαντικότητας των χρηματιστηρίων ως εργαλείων για την ανάπτυξη των επιμέρους οικονομιών.

Η συγκεκριμένη πρόταση υποβλήθηκε τον περασμένο Σεπτέμβριο (2001) στο υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, ενώ το ζήτημα επανεξετάστηκε κατά την τελευταία επίσκεψη του υφυπουργού Εξωτερικών, κ. Ανδρέα Λοβέρδου, στη Θεσσαλονίκη.

Πρόθεση του ΔΙΠΕΚ και του ΧΚΘ είναι το εν λόγω αίτημα χρηματοδότησης να αναπτυχθεί μέσα από το Ελληνικό Σχέδιο και να εφαρμοστεί σε δώδεκα χώρες της ευρύτερης περιοχής (Βουλγαρία, Ρουμανία, Σερβία-Μαυροβούνιο, Σκόπια, Ουκρανία, Ρωσία, Τσεχία, Ουγγαρία, Κύπρο, Ισραήλ, Ιορδανία και Αίγυπτο). Το συνολικό κόστος εκτέλεσης της πρότασης έχει υπολογιστεί στο ποσό του 1,53 εκατ. ευρώ (523 εκατ. δρχ.), ενώ ο χρόνος εφαρμογής της εκτείνεται σε 18 μήνες.

Εφόσον εξασφαλιστεί η απαιτούμενη υπαγωγή της πρότασης στις επιλέξιμες δράσεις, θα εκτελεστούν ενέργειες που θα αφορούν σε εξειδίκευση στελεχών στις επιμέρους κεφαλαιαγορές, προβολή —προς τις επιχειρήσεις— εναλλακτικών μορφών άντλησης κεφαλαίων, ανάπτυξη δικτύων συνεργασίας με στελέχη τοπικών τραπεζών και ΑΧΕ με το ΧΚΘ και το ΧΑΑ, αλλά και στην προώθηση και προβολή της ΕΑΓΑΚ.

Για τους εμπνευστές του όλου σχεδίου, η εφαρμογή του κρίνεται σημαντική, αφού πρόκειται για εγχείρημα στο οποίο θα μετέχουν στελέχη κεφαλαιαγορών από πολλές χώρες. Μάλιστα, θεωρείται σφόδρα πιθανό ότι, συνεπεία της στενής συνεργασίας που θα έχουν μεταξύ τους στο πλαίσιο της πρότασης, θα προκύψουν συνεργίες και ενδεχομένως ακόμα εγγύτερες μορφές συνεργασίας, αναδεικνύοντας ταυτόχρονα και τον επιτελικό ρόλο του ΧΚΘ και του ΧΑΑ στα χρηματιστηριακά δρώμενα της περιοχής.

Βελιγράδι: Μεσοπόλεμος.

ΕΥΡΩΖΩΝΗ ΚΑΙ ΠΑΡΕΥΞΕΙΝΙΑ

Συνάντηση Κορυφής μεταξύ των χωρών-μελών της Ευρωζώνης και των κρατών του Οργανισμού Συνεργασίας Ευξείνου Πόντου θα επιδιώξει να διοργανώσει η Ελλάδα εντός του πρώτου εξαμήνου του 2003, με την ευκαιρία της ελληνικής προεδρίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

Η πρωτοβουλία εντάσσεται στο πλαίσιο της πολιτικής που ακολουθεί η κυβέρνηση για την αξιοποίηση της ελληνικής προεδρίας προς την κατεύθυνση της διαμόρφωσης ενός στρατηγικού σχεδίου με σαφείς στόχους και χρονοδιάγραμμα, για την περιοχή του Εύξεινου Πόντου.

Οι σχετικές ανακοινώσεις έγιναν στα μέσα Απριλίου, από τον υφυπουργό Οικονομικών, κ. Ιωάννη Φλωρίδη, κατά την ημερίδα της Παρευξείνιας Τράπεζας: «Πρέπει να εναρμονίσουμε τους δασμούς εισαγωγών με τις χώρες του Εύξεινου Πόντου, να υπογράψουμε συμβάσεις για την αποφυγή της διπλής φορολογίας και να ενεργοποιήσουμε μηχανισμούς ενίσχυσης του τραπεζικού συστήματος και καταπολέμησης του οργανωμένου εγκλήματος», επισήμανε ο κ. Φλωρίδης.

Σε επίρρωση των υπουργικών λόγων οι προθέσεις της ελληνικής κυβέρνησης για σύναψη στενότερων σχέσεων μεταξύ και ΕΕ και χωρών της Παρευξείνιας Ζώνης έρχονται να ενισχυθούν και από την εκλογή του κ. Μ. Σταυρακάκη (μέχρι πρότινος γραμματέα Διεθνών Οικονομικών Σχέσεων του υπουργείου Εθνικής Οικονομίας) στη θέση του προέδρου του Συμβουλίου Διοικητών της

Βελιγράδι, πανόραμα.

Παρευξείνιας Τράπεζας.

Παράλληλα, μιλώντας στην ίδια εκδήλωση, ο υφυπουργός Οικονομικών επιβεβαίωσε τη δέσμευση που είχε αναλάβει τον περασμένο Ιούλιο ο τότε υφυπουργός Εξωτερικών, κ. Ιωάννης Ζαφειρόπουλος, για εμπλοκή της Παρευξείνιας Τράπεζας στη διαχείριση του Ελληνικού Σχεδίου για την Οικονομική Ανασυγκρότηση των Βαλκανίων. Ωστόσο, η εμπλοκή της Παρευξείνιας στο όλο εγχείρημα θα είναι μάλλον περιορισμένη, αφού το γεωγραφικό πεδίο των αρμοδιοτήτων της περιλαμβάνει μόνον τρεις χώρες από τις συνολικά πέντε που θα επωφεληθούν από το Ελληνικό Σχέδιο (τη Ρουμανία, τη Βουλγαρία και την Αλβανία).

Για την επισήμανση των διαφόρων «συνεργιών» που αναπτύσσονται στο πλαίσιο του Ελληνικού Σχεδίου, αξίζει να αναφερθεί η συνάντηση που είχαν —πάντοτε με αφορμή την πρόσφατη εκδήλωση της Παρευξείνιας Τράπεζας— ο υπουργός Μακεδονίας-Θράκης, κ. Γ. Πασχαλίδης, με τον υπουργό Εθνικής Οικονομίας της Τουρκίας, Δρα Κεμάλ Ντερβίς. Κύριο θέμα της συνάντησης αποτέλεσε η διμερής συνεργασία Ελλάδας – Τουρκίας. Ο Δρ Ντερβίς δήλωσε ότι έχουν γίνει σημαντικά βήματα στον επιχειρηματικό τομέα και ότι «στα επόμενα δύο χρόνια οι εξελίξεις θα είναι ακόμη πιο θετικές». Από τη δική του πλευρά, ο κ. Πασχαλίδης αναφέρθηκε στις κοινές επιχειρηματικές πρωτοβουλίες που αναλαμβάνονται από τις δύο πλευρές του Αιγαίου, αλλά και για την προσπάθεια να επανενεργοποιηθεί η γραμμή Θεσσαλονίκης – Σμύρνης του «Όριεντ Εξπρές».

ΕΠΕΝΔΥΣΕΙΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΑΡΕΥΞΕΙΝΙΑ

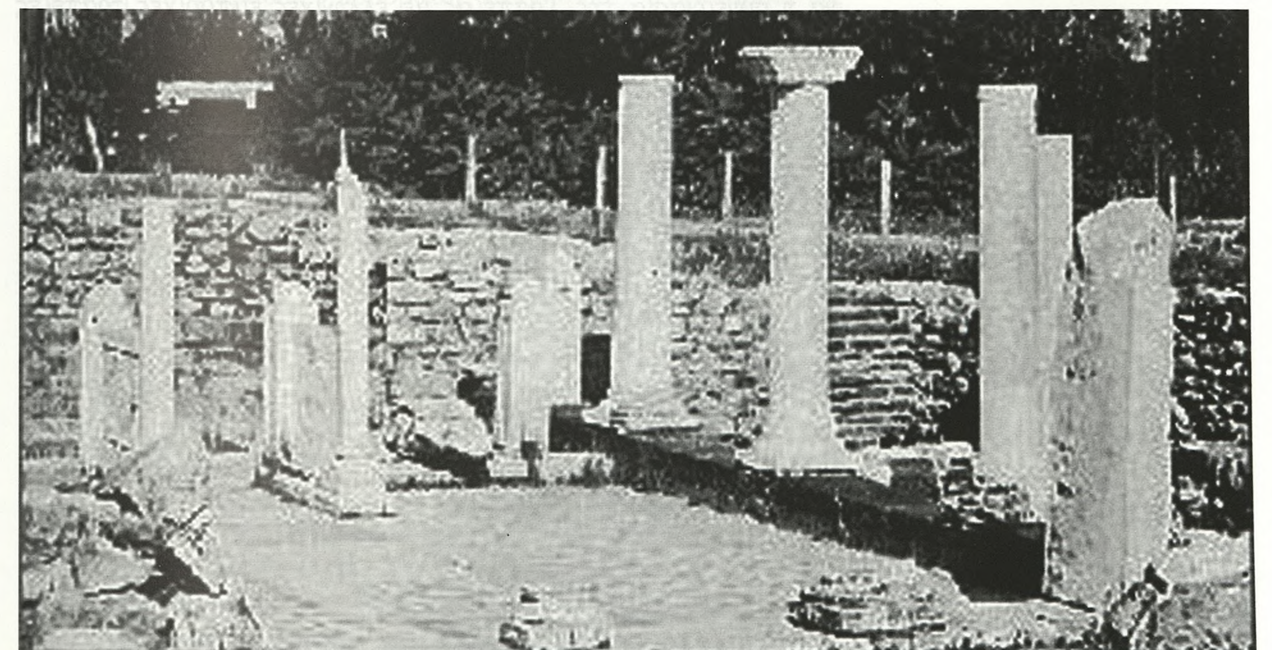
Η Παρευξείνια Τράπεζα εξετάζει τη χρηματοδότηση δύο σημαντικών βιομηχανικών επενδύσεων τις οποίες προτίθενται να υλοποιήσουν ισάριθμες μεγάλες ελληνικές επιχειρήσεις στα Βαλκάνια. Από αυτές, η μία προέρχεται από την Αθήνα και η άλλη από τη Θεσσαλονίκη. Τα αιτήματα έχουν ήδη προεγκριθεί και απομένει η οριστική έγκριση.

Για κάθε ένα από τα δύο επενδυτικά σχέδια, η Παρευξείνια Τράπεζα θα καλύψει —εφόσον εγκριθούν— χρηματοδότηση που προβλέπεται ότι θα φτάσει περίπου τα 18 εκατ. δολάρια. Πρέπει να σημειωθεί ότι άλλα δύο ελληνικά αιτήματα, τα οποία είχαν κατατεθεί παλαιότερα στην Παρευξείνια Τράπεζα και αφορούσαν στην υλοποίηση επενδύσεων στον τομέα των τηλεπικοινωνιών, έχουν προσωρινά «παγώσει», με ευθύνη των ενδιαφερόμενων επιχειρήσεων.

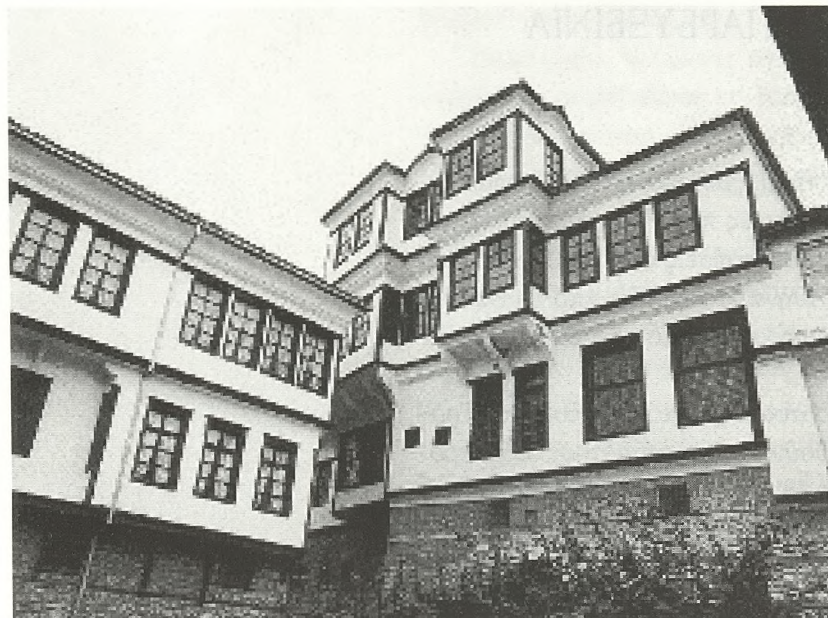
Στην περίπτωση που έστω και μία από τις δύο προαναφερθείσες, νέες επενδυτικές προτάσεις αποσπάσει την τελική έγκριση, αλλάζουν οι ισορροπίες στη γεωγραφική κατανομή των εγκεκριμένων χρηματοδοτήσεων της Παρευξείνιας, εξαιτίας της αύξησης του ποσοστού συμμετοχής της χώρας μας.

Οι αρμόδιες υπηρεσίες της Τράπεζας έχουν εγκρίνει μέχρι σήμερα 38 επενδυτικά σχέδια συνολικού ύψους 290 εκατ. δολαρίων, στα οποία η ελληνική συμμετοχή αντιστοιχεί μόλις στο 10%. Τη μερίδα του λέοντος των χρηματοδοτήσεων απολαμβάνει η Τουρκία, στην οποία αντιστοιχεί το 25% των εγκριθεισών προτάσεων, ενώ

Η αρχαία Ηράκλεια, ΠΓΔΜ.

Αχρίδα, διατηρητέα κτίρια.

έπονται η Ρωσία και η Ουκρανία (με ποσοστό περίπου 20%) και ακολουθούν η Ρουμανία και η Βουλγαρία (με συμμετοχή της τάξης του 15% - 20%). Από το σύνολο των εγκεκριμένων κονδυλίων, το 40% αντιστοιχεί σε χρηματοδοτήσεις εξαγωγών και εμπορικού χαρακτήρα και το υπόλοιπο 60% σε έργα όλων των ειδών (βιομηχανικά, υποδομής, ενεργειακά, μεταφορών κ.ά.).

Στη διάρκεια συνέντευξης Τύπου που παραχώρησε στις αρχές Απριλίου, στη Θεσσαλονίκη, ο γενικός γραμματέας της Παρευξείνιας κ. Χ. Τσαρούχας διευκρίνισε ότι βρίσκεται ακόμη στα σπάργανα η συνεργασία της Τράπεζας με ελληνικές εμπορικές τράπεζες προκειμένου να ιδρυθεί ταμείο χρηματοδότησης εμπορικών επιχειρήσεων στις αγορές της Νοτιοανατολικής Ευρώπης.

Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΤΗΛΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΚΟΥ ΤΟΜΕΑ ΣΤΗΝ ΠΓΔΜ

Όσοι διερωτώνται για το πώς επηρεάζουν τη χώρα μας και τη Βαλκανική οι ραγδαίες ανακατατάξεις σε δύναμη, ρόλους και σφαίρες επιρροής, που επιτάχυναν δραματικά οι πρόσφατες εξελίξεις, μπορούν να βρουν τις απαντήσεις τους κυριολεκτικά δίπλα στην πόρτα μας. Την περίοδο αυτή, το μικρό και εύθραυστο κράτος των Σκοπίων αποτελεί πιστή αντανάκλαση και μικρογραφία της εξαιρετικά σημαντικής ανακατανομής και ανασύνταξης πολιτικών, στρατιωτικών και οικονομικών συμφερόντων που λαμβάνουν χώρα τόσο σε διεθνές, όσο και —μοιραία— σε βαλκανικό επίπεδο. Στις συγκρούσεις στρατηγικών, που συνεπάγονται οι αλλαγές αυτές, ενεργό ρόλο παίζουν όλοι οι βασικοί πρωταγωνιστές της διεθνούς σκηνής, ανεξαρτήτως της γεωγραφικής απόστασης που πιθανά τους χωρίζει από τη Βαλκανική.

Στη σημερινή συγκυρία, γίνεται ολοένα και πιο εμφανές ότι η τύχη μιας μικρής χώρας μόλις δύο εκατομμυρίων κατοίκων θα καθορίσει το μοίρασμα της «πίτας» στον ευρύτερο ευρωπαϊκό χώρο ανάμεσα στις ΗΠΑ και την ΕΕ. Παρ' όλα αυτά, δεν πρέπει να υποτιμηθεί το γεγονός ότι η πολλαπλή κρίση στο βαλκανικό και διεθνές επίπεδο επιτρέπει σε σημαντικούς πρωταγωνιστές της διεθνούς σκηνής —την υποστήριξη των οποίων χρειάζεται η δυτική συμμαχία στον «πόλεμο» ενάντια στη διεθνή τρομοκρατία, όπως η Ρωσία και η Κίνα— να επαναδραστηριοποιηθούν στην περιοχή με αξιώσεις, χρησιμοποιώντας πολιτικά και οικονομικά μέσα προκειμένου να δημιουργήσουν «βάσεις» πρόσβασης και επιρροής στην καρδιά της Βαλκανικής.

Πανεπιστήμιο των Σκοπίων, ΠΓΔΜ.

Κεντρική οδός του Μοναστηρίου, ΠΓΔΜ.

Οι γειτονικές χώρες

Την ίδια στιγμή, τα όμορα κράτη, εκπροσωπώντας πολλές φορές μεγαλύτερους και σημαντικότερους παράγοντες της διεθνούς σκηνής ή συμμετέχοντας σε «παιχνίδια» και επιχειρήσεις ανακατανομής επιρροής που εντάσσονται τόσο στο στρατιωτικό, όσο και στο οικονομικό πεδίο, έχουν αναλάβει, επίσης, ενεργό δράση στην ΠΓΔΜ. Κυρίαρχο στοιχείο των πολλαπλών συγκρούσεων και ανακατατάξεων που λαμβάνουν χώρα στο γειτονικό κράτος είναι η δράση των μυστικών υπηρεσιών, τόσο για την εξασφάλιση πολύτιμων πληροφοριών για τις προθέσεις και τις δραστηριότητες ανταγωνιστικών δυνάμεων και στρατοπέδων, όσο και για την επιτυχή διεκπεραίωση επιχειρήσεων, τις περισσότερες φορές όχι ξεκάθαρα πολιτικού χαρακτήρα.

Στο επίπεδο των Σκοπίων, παγιωμένη εδώ και χρόνια είναι η διαίρεση της σλαβικής κοινότητας σε ένα φιλοσερβικό και ένα φιλοβουλγαρικό στρατόπεδο. Στη μικρή αυτή βαλκανική χώρα, η διασύνδεση ανάμεσα στο πολιτικό επίπεδο και τη γκρίζα ζώνη αμφιλεγόμενων οικονομικών δραστηριοτήτων είναι περισσότερο από δεδομένη. Καίριο ρόλο στον έλεγχο και τη διεκπεραίωση των δραστηριοτήτων αυτών έπαιζαν πάντα οι μυστικές υπηρεσίες της χώρας και οι παραστρατιωτικές ομάδες που βρίσκονταν υπό τον έλεγχο των υπηρεσιών αυτών.

Δεν είναι, λοιπόν, καθόλου παράξενο ότι με το ξέσπασμα της κρίσης έχει ξεκινήσει ταυτόχρονα μια λυσσαλέα διαμάχη για τον έλεγχο των μυστικών υπηρεσιών και των πολλαπλών τους δραστηριοτήτων ανάμεσα στη φιλοσερβική ομάδα, που πολιτικά εκφράζεται κυρίως από το δεύτερο μεγαλύτερο σλαβικό κόμμα της χώρας, τους Σοσιαλδημοκράτες (των οποίων ηγέτης ήταν στο παρελθόν ο γνωστός Κίρο Γκλιγκόροφ), και τη φιλοβουλγαρική ομάδα, που εκφράζεται κυρίαρχα μέσα από την ακραία πτέρυγα του VMRO-DPMNE (του πρωθυπουργού Γκεοργκιέφσκι), με κύριους εκπροσώπους τους νυν και πρώην υπουργούς Εσωτερικών, Μποσκόφσκι και Ντίμοφσκα.

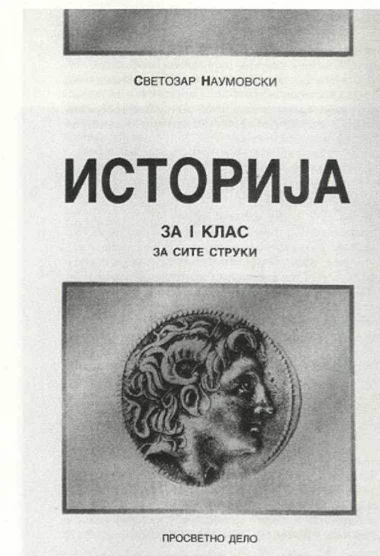
Ο κερδισμένος από τη διαμάχη αυτή αναμένεται ότι θα ελέγξει και τη χώρα σε πολιτικό και οικονομικό επίπεδο. Ταυτόχρονα, στην αλβανική μειονότητα της ΠΓΔΜ, πέρα από την κυρίαρχη δράση των αλβανικών μυστικών υπηρεσιών, σημαντικό ρόλο παίζουν εδώ και χρόνια οι τουρκικές μυστικές υπηρεσίες, καθώς σημαντικό κομμάτι της μειονότητας αυτής και μερικοί από τους κύριους εκπροσώπους της σε πολιτικό και οικονομικό επίπεδο είναι τουρκαλβανικής καταγωγής.

«Έπαθλο» οι τηλεπικοινωνίες

Ένα από τα αντιπροσωπευτικότερα παραδείγματα της σύγκλισης και της αντιπαράθεσης των δράσεων όλων αυτών των παραγόντων, ομάδων και φορέων, τόσο σε διεθνές όσο σε βαλκανικό και τοπικό επίπεδο, είναι η διαμάχη που έχει ξεσπάσει για τον έλεγχο του κρίσιμου τομέα των τηλεπικοινωνιών της ΠΓΔΜ. Μια σύγχρονη τηλεπικοινωνιακή υποδομή, στρατηγικά τοποθετημένη στην καρδιά των Βαλκανίων, μπορεί να επιτρέψει την παρακολούθηση και την υποκλοπή όχι μόνο του συνόλου των τηλεπικοινωνιών των Σκοπίων, αλλά και των τηλεπικοινωνιών σημαντικών διεθνών πολιτικοστρατιωτικών οργανισμών και κυβερνήσεων στην ευρύτερη περιοχή της Βαλκανικής.

Τον έλεγχο του τομέα αυτού έως σήμερα είχε ο γερμανικός παράγοντας —και συνακόλουθα η δυτική συμμαχία—, μέσω της ουγγρικής Matav, η οποία ελέγχεται από την Deutsche Telekom. Το status quo όμως ήρθε να ταράξει ο διαγωνισμός για τη δεύτερη άδεια κινητής τηλεφωνίας της ΠΓΔΜ. Αρχικά, φαινόταν ότι και η δεύτερη εταιρεία κινητής τηλεφωνίας θα κατέληγε σε ευρωπαϊκά χέρια, καθώς οι κύριοι διεκδικητές της άδειας ήταν η αγγλική ραγδαία αναπτυσσόμενη εταιρεία Mint και ο ελληνικός ΟΤΕ. Μετά το άνοιγμα των οικονομικών προσφορών, όμως, πρωταγωνιστικό ρόλο ανέλαβε η —φαινομενικά— τοπική εταιρεία Link Telekom, καταθέτοντας μια κολοσσιαία προσφορά της τάξης των 80 εκατ. δολαρίων. Σε κάθε περίπτωση, πάντως, η πλάστιγγα φαίνεται να γέρνει οριστικά υπέρ του ελληνικού Οργανισμού Τηλεπικοινωνιών.

Όσον αφορά στη Link Telekom, έχει σχηματιστεί ένα ιδιόμορφο μπλοκ υποστήριξης, που συναρμόζει πλήθος από τους παράγοντες που διεκδικούν είτε συμμετοχή, είτε καθοριστικό ρόλο στις εξελίξεις στην ΠΓΔΜ: τα κεφάλαια της εταιρείας είναι κινεζικά (να σημειωθεί εδώ ότι η Κίνα, μετά την πτώση του καθεστώτος Μιλόσεβιτς, έχει χάσει την προνομιακή της βάση επιρροής στα Βαλκάνια και βρίσκεται σε αναζήτηση νέων «καναλιών πρόσβασης». Ακόμη, κρίσιμης σημασίας είναι για την κινεζική πλευρά η δυνατότητα παρακολούθησης των εμπιστευτικών τηλεπικοινωνιών των δυτικών οργανισμών και κυβερνήσεων στην περιοχή).

Εξώφυλλο διδακτικού εγχειριδίου Ιστορίας, Σκόπια, ΠΓΔΜ.

Σε τοπικό επίπεδο, τη Link Telekom στηρίζει με όλες του τις δυνάμεις το φιλοσερβικό στρατόπεδο της ΠΓΔΜ, που —λόγω των στενών του σχέσεων με το καθεστώς Μιλόσεβιτς— είχε αναπτύξει στο παρελθόν στενές σχέσεις με τον κινεζικό παράγοντα. Επιπλέον, ο έλεγχος της δεύτερης εταιρείας κινητής τηλεφωνίας από την κινεζική πλευρά θα έδινε στην ομάδα αυτή κρίσιμης σημασίας πρόσβαση στο σύνολο των τηλεπικοινωνιακών συνδιαλέξεων στη χώρα. Τέλος, συμφωνία συνεργασίας με τη Link Telekom έχει υπογράψει η μεγαλύτερη τουρκική εταιρεία κινητής τηλεφωνίας, Turkcell, η οποία δεν μπόρεσε να συμμετάσχει αρχικά στον διαγωνισμό: έτσι, αφού δεν κατόρθωσε να επιτύχει την ακύρωσή του μέσα από την άσκηση πολιτικών πιέσεων στο ανώτατο δυνατό επίπεδο, προσπαθεί να κερδίσει ένα κομμάτι από την πίτα των σκοπιανών τηλεπικοινωνιών.

Με την κατάθεση της προσφοράς της Link Telekom, η κυβέρνηση της ΠΓΔΜ βρέθηκε αντιμέτωπη με μια πρόταση αντικειμενικά ιδιαίτερα ελκυστική, λόγω του οικονομικού ύψους της προσφοράς (που θα προσέφερε απολύτως αναγκαία για την αντιμετώπιση της κρίσης σε πολιτικό και οικονομικό επίπεδο ποσά), η οποία όμως απειλεί να διαταράξει τις ισορροπίες τόσο στο εσωτερικό επίπεδο, όσο και στο επίπεδο της δραστηριότητας της διεθνούς κοινότητας στην περιοχή. Ταυτόχρονα, οι παράγοντες της δυτικής συμμαχίας άσκησαν εξαιρετική πίεση για την απόρριψη της εν λόγω προσφοράς, καθώς ήταν δεδομένο ότι ενείχε σημαντικούς κινδύνους για την ασφάλεια των τηλεπικοινωνιών του ΝΑΤΟ και των κυβερνήσεων των μελών του. Με όλα αυτά τα δεδομένα, η σκοπιανή κυβέρνηση προχώρησε στην απόρριψη της πρότασης της Link Telekom, βασιζόμενη σε σημαντικές νομικές παρατυπίες που υπήρχαν. Το θέμα παραπέμφθηκε στο Ανώτατο Δικαστήριο, στα Σκόπια.

Στο μεσοδιάστημα, ο ΟΤΕ, που είχε καταθέσει τη δεύτερη υψηλότερη οικονομικά προσφορά, μπόρεσε να αναπροσαρμόσει τις στρατηγικές του, αντιμέτωπος με ένα διαρκώς εναλλασσόμενο πολιτικό και τηλεπικοινωνιακό τοπίο στην ΠΓΔΜ, και να βρεθεί στην πλεονεκτική θέση να αποτελεί την κύρια επιλογή της κυβέρνησης της ΠΓΔΜ για τη διάθεση της δεύτερης άδειας κινητής τηλεφωνίας. Ο αντιπρόεδρος του ομίλου και πρόεδρος της ΟΤΕ International, κ. Γ. Σκαρπέλης, το τελευταίο διάστημα ήταν υπήρξε από τους συχνότερους επισκέπτες της σκοπιανής πρωτεύουσας.

Παρ' όλα αυτά, το ζήτημα δημιουργεί έντονες αντιδράσεις στο εσωτερικό της χώρας και έχει προκαλέσει σημαντικές πιέσεις σε διεθνές επίπεδο. Το μέλλον των σκοπιανών τηλεπικοινωνιών παραμένει, επομένως, αμφίβολο.

Ταλαντεύεται το Ανώτατο Δικαστήριο στα Σκόπια

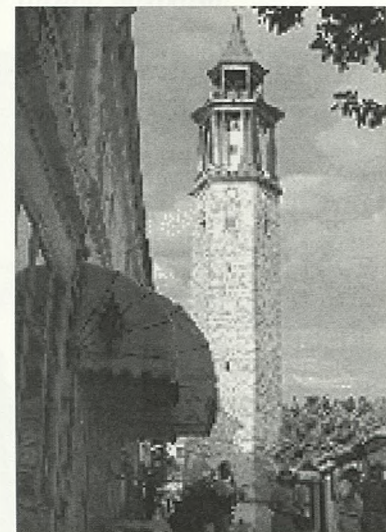
«Ο ΟΤΕ έχει αποκτήσει νομότυπα τη δεύτερη άδεια κινητής τηλεφωνίας των Σκοπίων και προχωρά σύμφωνα με τους όρους της στην ανάπτυξη του δικτύου και τις απαραίτητες επενδύσεις», δήλωσε πρόσφατα ο κ. Γ. Σκαρπέλης.

Σύμφωνα με δημοσίευμα σκοπιανής εφημερίδας, το Ανώτατο Δικαστήριο της γειτονικής χώρας θα κρίνει, κατά πάσα πιθανότητα, ότι δεν έχει αρμοδιότητα να εκδικάσει την αγωγή των εταιρειών τηλεφωνίας «Link Telekom» και «Mint» κατά της σκοπιανής κυβέρνησης, με την οποία αμφισβητείται η νομιμότητα του περσινού διαγωνισμού για την άδεια δεύτερης κινητής τηλεφωνίας, στον οποίο επικράτησε ο ΟΤΕ. Αυτό σημαίνει, σύμφωνα με το δημοσίευμα, ότι θα ανοίξει σύντομα ο δρόμος για την εγκατάσταση του δικτύου κινητής τηλεφωνίας του ΟΤΕ στη χώρα.

Σύμφωνα πάντοτε με το δημοσίευμα, μεταξύ των δικαστών του Ανωτάτου Δικαστηρίου της ΠΓΔΜ επικρατεί η άποψη ότι το θέμα δεν άπτεται του νομικού πλαισίου, αλλά πρόκειται για ειδική περίπτωση επίλυσης οικονομικών διαφορών για την οποία το δικαστήριο είναι αναρμόδιο. Σύμφωνα με τις πληροφορίες της σκοπιανής εφημερίδας, λόγω της αγωγής —η εκδίκαση της οποίας καθυστερεί από πέρυσι— ο ΟΤΕ έχει καθυστερήσει στα επενδυτικά του σχέδια για την εγκατάσταση του δικτύου κινητής τηλεφωνίας και ζήτησε από την κυβέρνηση της χώρας να υπάρξει το συντομότερο δυνατό λύση στο πρόβλημα.

Πάντως, ο ΟΤΕ με καταχωρήσεις στις εφημερίδες της ΠΓΔΜ, μέσω εταιρείας συμβούλων, αναζητεί ήδη προσωπικό για τη νέα εταιρεία κινητής τηλεφωνίας, ενώ ο υπουργός Μεταφορών και Επικοινωνιών της ΠΓΔΜ, κ. Λ. Μπάλκοφσκι, δήλωσε πρόσφατα ότι η απόφαση του Ανωτάτου Δικαστηρίου της χώρας θα είναι ευνοϊκή για την κυβέρνηση, διότι ο ΟΤΕ πλειοδότησε στον διαγωνισμό με νόμιμες διαδικασίες.

Υπενθυμίζεται ότι ο ελληνικός Οργανισμός Τηλεπικοινωνιών έχει προαναγγείλει επενδύσεις ύψους 150 εκατ. δολαρίων στα Σκόπια, μέσα στον επόμενο ενάμιση χρόνο. Σύμφωνα με πληροφορίες, στην κοινοπραξία του ΟΤΕ συμμετέχει και η Εθνική Τράπεζα με ποσοστό 10%.

Περλεπές: Αποψη.

ΠΡΩΤΗ Η ΕΛΛΑΔΑ ΣΤΙΣ ΞΕΝΕΣ ΕΠΕΝΔΥΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΠΓΔΜ

Η Ελλάδα καταλαμβάνει την πρώτη θέση στη σχετική κατάταξη με τους ξένους επενδυτικούς εταίρους της ΠΓΔΜ. Το ελληνικό κεφάλαιο, σε επενδύσεις που ήδη έχουν ολοκληρωθεί ή βρίσκονται στο στάδιο προγραμματισμού, υπερβαίνει σε αξία τα 230 εκατ. δολάρια. Τα κεφάλαια προέρχονται από τη δραστηριότητα των πενήντα, περίπου, ελληνικών επιχειρήσεων που καταγράφουν ήδη παρουσία στη γειτονική χώρα, δημιουργώντας σχεδόν 5.000 θέσεις εργασίας, οι οποίες καλύπτονται από τοπικό εργατικό δυναμικό.

Αδελφοί Μανάκη, κοινή πολιτιστική κληρονομία εκείθεν και εντεύθεν των συνόρων.

Η σημασία της Ελλάδας για την οικονομία της ΠΓΔΜ εξαπλώνεται και στο εμπόριο. Η χώρα μας έχει αναχθεί στον τρίτο μεγαλύτερο εμπορικό εταίρο του γειτονικού κρατιδίου, μετά τη Σερβία-Μαυροβούνιο και τη Γερμανία. Τα στοιχεία αυτά προέρχονται από τον Σύνδεσμο Βιομηχανιών Βορείου Ελλάδος (ΣΒΒΕ) και ανακοινώθηκαν στο πλαίσιο εκδήλωσης που πραγματοποιήθηκε στα τέλη του περασμένου Φεβρουαρίου στα γραφεία του Εθνικού Ραδιοτηλεοπτικού Δικτύου της ΠΓΔΜ, με αφορμή τη δωρεά εκ μέρους του ΣΒΒΕ πέντε ηλεκτρονικών υπολογιστών και δύο εκτυπωτών.

Σύμφωνα με τον πρόεδρο του ΣΒΒΕ, κ. Δημήτρη Συμεωνίδη, «η ανάπτυξη και η προώθηση της συνεργασίας με τις χώρες των Βαλκανίων αποτελεί έναν από τους πρωταρχικούς άξονες δράσης του Συνδέσμου. Η συγκεκριμένη δωρεά επιβεβαιώνει τη δύναμη μας ως λαών, εθνών και πολιτισμών να συνυπάρχουμε και να συνεργαζόμαστε. Το υψηλό αίσθημα καλής γειτονίας, ενότητας και αλληλεγγύης», κατέληξε ο πρόεδρος του Συνδέσμου Βιομηχανιών Βορείου Ελλάδος, «συμβάλλει και εξασφαλίζει ολοένα και περισσότερο στην επιδιωκόμενη από όλους ισόρροπη, ειρηνική και υγιή ανάπτυξη στην ευρύτερη περιοχή. Οφείλουμε να ενώσουμε τις δυνάμεις μας, ώστε να αποτελέσει η περιοχή των Βαλκανίων μια κυρίαρχη οντότητα της σύγχρονης εποχής».

Η ΔΕΗ «ΑΝΟΙΓΕΤΑΙ» ΠΡΟΣ ΒΟΡΡΑΝ

Η ΔΕΗ εξετάζει τη στρατηγική ανάπτυξης στη Νοτιοανατολική Ευρώπη, με συνεργασίες και διασυνδέσεις στον τομέα του ηλεκτρισμού σε όλες τις βαλκανικές χώρες, στο πλαίσιο της πολιτικής του υπουργείου Ανάπτυξης για την ανάδειξη της χώρας μας σε ενεργειακό κόμβο. Η επιχείρηση, σύμφωνα με πληροφορίες που είδαν το φως της δημοσιότητας, έχει προχωρήσει σε μια σειρά από μελέτες για επενδύσεις σε έργα και διασυνδέσεις με την Τουρκία, τη Βουλγαρία, τη Ρουμανία, την ΠΓΔΜ κ.ο.κ. Πιο αναλυτικά:

Ο σέρβος βασιλεύς Δραγουτίν.

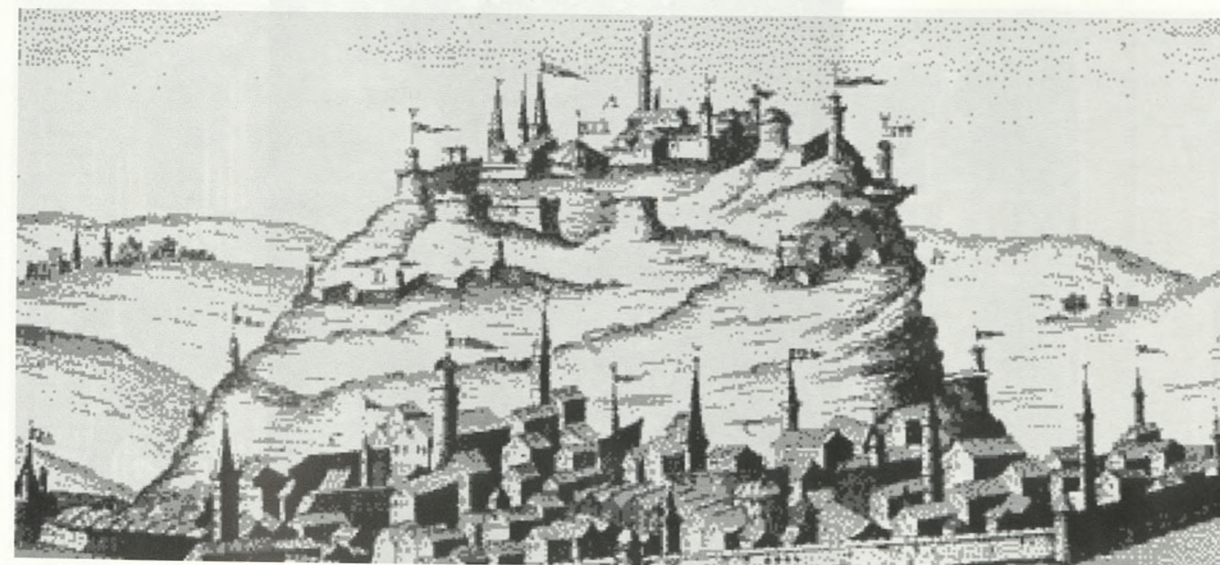
1. Ολοκληρώθηκε πρόσφατα η μελέτη σκοπιμότητας για τη διασύνδεση με το δίκτυο μεταφοράς ηλεκτρισμού της Τουρκίας. Πρόκειται για γραμμή μεταφοράς 400kV, για την οποία έχει προσδιορισθεί το σημείο διέλευσης και σύντομα ολοκληρώνεται η μελέτη χάραξης και η μελέτη περιβαλλοντικών επιπτώσεων. Εκκρεμούν, όμως, ακόμα οι γνωμοδοτήσεις αρμοδίων οργάνων και του υπουργείου.

2. Αναβαθμίζεται η ηλεκτρική διασύνδεση με τη ΠΓΔΜ, από 150kV στα 400kV και σύντομα αναμένεται να υπογραφούν οι σχετικές συμβάσεις. Η ολοκλήρωση του έργου αναμένεται το 2004.

3. Ολοκληρώθηκε η κατασκευή του υποβρύχιου καλωδίου μεταφοράς ηλεκτρισμού από την Ιταλία και σύντομα πρόκειται να υπογραφούν οι συμβάσεις με την ιταλική Enel για την εμπορική εκμετάλλευση του έργου.

4. Δρομολογείται δεύτερη γραμμή Ελλάδας – Βουλγαρίας, που θα συνδέει τους Φιλίππους με τη Μαρίτσα. Ταυτόχρονα, επιλύθηκε το πρόβλημα αποκατάστασης της αδριατικής γραμμής στο Μόσταρ της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης και το έργο αναμένεται να ολοκληρωθεί

Βελιγράδι. Παλαιό χαρακτικό.

το 2003.

5. Παράλληλα, η ΔΕΗ δρομολογεί μια σειρά από επενδύσεις σε ηλεκτροπαραγωγικούς σταθμούς στις χώρες της περιοχής, αρκετές από τις οποίες —όπως η Αλβανία, η Τουρκία, η Σερβία-Μαυροβούνιο και το Κοσσυφοπέδιο— αντιμετωπίζουν ή θα αντιμετωπίσουν σε λίγα χρόνια έλλειμμα ηλεκτρισμού. Ας σημειωθεί ότι πλεονασματικές είναι μόνον η Βουλγαρία και η Ρουμανία.

6. Ήδη, για τα Σκόπια εξετάζεται πρόταση συνεργασίας με τις εταιρείες Siemens, ΜΕΤΚΑ, ΔΙΕΚΑΤ, Βιοχάλκο και Τιτάνα για μονάδα συμπαραγωγής-τηλεθέρμανσης 100 MW. Στη Σερβία συζητείται σε συνεργασία με τον όμιλο Μυτιληναίου η ανάληψη του έργου ανακαίνισης της μονάδας Κολουμπάρα, ενώ για το Κοσσυφοπέδιο εξετάζεται η ανάληψη του μάνατζμεντ και της τεχνικής υποστήριξης διαφόρων ηλεκτροπαραγωγικών μονάδων. Τέλος, στη Ρουμανία μελετάται η πρόταση για την ανακαίνιση από τη ΔΕΗ (πιθανόν σε συνεργασία και με άλλο επιχειρηματικό όμιλο ή ομίλους) είκοσι ενός μικρών υδροηλεκτρικών μονάδων, ενώ σύντομα αναμένεται να εξετασθεί και το θέμα μιας σειράς επενδύσεων στην Αλβανία.

Ο σέρβος βασιλεύς Ντουσάν.

ΕΥΚΑΙΡΙΕΣ ΣΤΗ ΣΕΡΒΙΑ-ΜΑΥΡΟΒΟΥΝΙΟ

Μεγάλες επενδυτικές ευκαιρίες στους τομείς των τηλεπικοινωνιών, των μεταφορών και της ενέργειας, αλλά και στους βιομηχανικούς τομείς των τροφίμων και των μετάλλων παρουσιάζονται στη Σερβία-Μαυροβούνιο, καθώς προχωρούν οι ιδιωτικοποιήσεις πλειάδας βιομηχανιών, ενώ παράλληλα διαμορφώνεται σταθερότερο μακροοικονομικό περιβάλλον στη χώρα.

Στο πλαίσιο αυτό, περισσότερες από είκοσι ελληνικές βιομηχανίες εξετάζουν επενδυτικά σχέδια στη γειτονική χώρα, στη βιομηχανία και τις υπηρεσίες, ενώ εκείνες που ήδη έχουν δραστηριοποιηθεί (ΔΕΛΤΑ, Τιτάνας, ΟΤΕ, Γερμανός, Ιντρακόμ, Μυτιληναίος) κάνουν προσπάθειες να αξιοποιήσουν τις νέες ευκαιρίες που δημιουργούνται.

Στο μεταξύ, από το Ελληνικό Σχέδιο για την Ανασυγκρότηση των Βαλκανίων, συνολικού μεγέθους 550 εκατ. δολ., τα 200 εκατ. δολ. προορίζονται για τη Σερβία-Μαυροβούνιο. Από αυτά, το 20% μπορεί να χρησιμοποιηθεί από τις ελληνικές επιχειρήσεις, των οποίων τα επενδυτικά σχέδια εναρμονίζονται με τα κριτήρια του Ελληνικού Σχεδίου. Σύντομα θα καθοριστεί η κατανομή ανά επιχειρηματικό τομέα. Εξάλλου, ο ΟΑΕΠ εγγυάται πλέον τις ελληνικές επενδύσεις στη Σερβία-Μαυροβούνιο, μειώνοντας τους κινδύνους που αναλαμβάνουν οι έλληνες επιχειρηματίες. Μέχρι σήμερα, ο ΟΑΕΠ ασφάλιζε τις ελληνικές επιχειρήσεις μόνο για μέρος του ποσού.

Ζητούνται επενδύσεις

Η ομοσπονδιακή κυβέρνηση κάνει προσπάθειες να εντάξει τη χώρα στο διεθνές οικονομικό περιβάλλον, προσελκύοντας επενδύσεις,

Βελιγράδι. Χαρακτικό, μέσα $18^{ου}$ αιώνα.

Βελιγράδι: Άποψη.

διαμορφώνοντας ευνοϊκές συνθήκες για τους ξένους επενδυτές, εφαρμόζοντας φορολογικά κίνητρα, προωθώντας ιδιωτικοποιήσεις και στοχεύοντας να καταστήσει τη Σερβία-Μαυροβούνιο επενδυτικό παράδεισο της Ανατολικής Ευρώπης. Αυτά επεσήμαναν ο πρωθυπουργός της Σερβίας, Δρ. Ζόραν Τζίντζιτς, και στελέχη της ομοσπονδιακής κυβέρνησης κατά τη διάρκεια του 2ου Συνεδρίου για τη Σερβία-Μαυροβούνιο, που πραγματοποιήθηκε στις αρχές του περασμένου Μαρτίου, στο Βελιγράδι, με πρωτοβουλία της διοργανώτριας εταιρείας PGI.

Όπως επεσήμανε ο γενικός διευθυντής της Παγκόσμιας Τράπεζας στη Σερβία-Μαυροβούνιο, κ. Ρόρι Ο Σάλιβαν, ο αριθμός των ξένων επενδύσεων αυξάνεται συστηματικά και το ύψος των ιδιωτικών επενδύσεων από 100 εκατ. δολ. το 2001 αναμένεται να προσεγγίσει τα 450 εκατ. δολ. το 2002 και τα 750 εκατ. δολ. το 2003. Μάλιστα, το σύνολο των ξένων κεφαλαίων που εισρέουν στη χώρα (με τη μορφή δανείων, δημοσίων και ιδιωτικών επενδύσεων) ανέρχονται σε ετήσια βάση στα 1,5 δισ. δολάρια.

Εξάλλου, οι προγραμματιζόμενες ιδιωτικοποιήσεις των μεγάλων κρατικών βιομηχανιών αναμένεται να ενισχύσουν το διεθνές επενδυτικό ενδιαφέρον για τη χώρα. Σήμερα βρίσκονται σε εξέλιξη διαδικασίες ιδιωτικοποίησης για 140 επιχειρήσεις, από τις οποίες οι 24 είναι στην τελική φάση και οι υπόλοιπες δρομολογούνται μέχρι το τέλος του χρόνου. Πέντε διαγωνισμοί έγιναν μέχρι τις 20 Μαρτίου, άλλοι 4 μέχρι τις 4 Απριλίου και ακολουθούν οι υπόλοιποι.

Ταυτόχρονα, προβλέπεται αναβάθμιση του ρόλου του Χρηματιστηρίου της Σερβίας. Στο πλαίσιο αυτό, επισκέφθηκε την Ελλάδα ο γενικός διευθυντής του Χρηματιστηρίου του Βελιγραδίου, για την υπογραφή Πρωτοκόλλου Συνεργασίας με το ΧΑΑ. Σε δεύτερη φάση της συνεργασίας, θα εξεταστεί η εισαγωγή στο ΧΚΘ ορισμένων μεγάλων εισηγμένων εταιρειών του Σερβικού Χρηματιστηρίου, μέσω των Ελληνικών Πιστοποιητικών.

Παλαιό σερβικό εθνόσημο.

ΑΙΣΙΟΔΟΞΕΣ ΠΡΟΒΛΕΨΕΙΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΟΙΚΟΔΟΜΗΣΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

Οι αισιόδοξες εκθέσεις για τις χώρες του πρώην «υπαρκτού σοσιαλισμού», που δημοσιεύθηκαν από τον ΟΟΣΑ και από την Ευρωπαϊκή Τράπεζα για την Ανοικοδόμηση και την Ανάπτυξη (EBRD), τόνωσαν το ηθικό των κυβερνήσεων από τη Βαλτική έως και τη Μαύρη Θάλασσα. Οι καλές οικονομικές επιδόσεις τους θα είναι το βασικό «χαρτί» στις αποφασιστικής σημασίας διαπραγματεύσεις για την ένταξή τους στην ΕΕ.

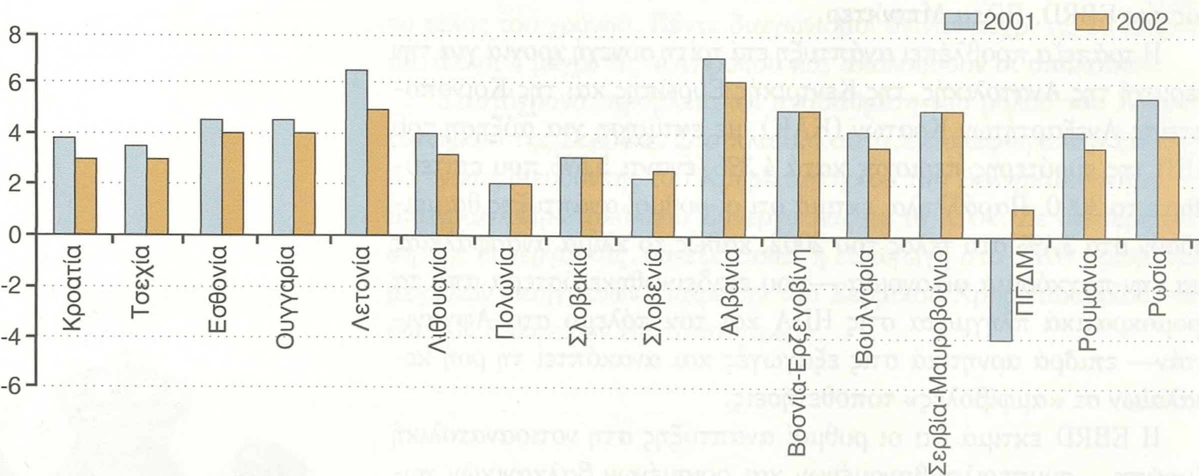
Καθώς οι διαπραγματεύσεις εισέρχονται σε καθοριστικό στάδιο, η EBRD επισημαίνει ότι η διεύρυνση της Ευρωπαϊκής Ένωσης με τις χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης δεν πρέπει να δημιουργήσει ένα νέο Σιδηρούν Παραπέτασμα, έστω με τη μορφή μιας βελούδινης κουρτίνας: «Είναι πολύ σημαντικό η διαδικασία της διεύρυνσης να περιέχει στοιχεία εξωστρέφειας και να περιλαμβάνει όσο το δυνατόν περισσότερες χώρες, παρά να είναι εσωστρεφής και να αποκλείει χώρες», όπως δήλωσε ο εξέχων οικονομολόγος της EBRD, Βίλεμ Μπούιτερ.

Η τράπεζα προβλέπει ανάπτυξη επί τρίτη συνεχή χρονιά για την περιοχή της Ανατολικής, της Κεντρικής Ευρώπης και της Κοινοπολιτείας Ανεξαρτήτων Κρατών (ΚΑΚ), με εκτίμηση για αύξηση του ΑΕΠ της ευρύτερης περιοχής κατά 4,3%, έναντι 5,5% που επιτεύχθηκε το 2000. Παράλληλα, εκτιμά ότι οι ρυθμοί ανάπτυξης θα μειωθούν στο 3,4% στο τέλος του 2002, καθώς το κλίμα ανασφάλειας για την παγκόσμια οικονομία —που επιδεινώθηκε ύστερα από τα τρομοκρατικά πλήγματα στις ΗΠΑ και τον πόλεμο στο Αφγανιστάν— επιδρά αρνητικά στις εξαγωγές και ανακόπτει τη ροή κεφαλαίων σε «αμφίβολες» τοποθετήσεις.

Η EBRD εκτιμά ότι οι ρυθμοί ανάπτυξης στη νοτιοανατολική Ευρώπη —συμπεριλαμβανομένων και ορισμένων βαλκανικών χωρών— θα είναι για πρώτη φορά ταχύτεροι των ρυθμών ανάπτυξης στην Κεντρική Ευρώπη και στις χώρες της Βαλτικής. Για τη Ρουμανία και τη Σερβία-Μαυροβούνιο, η χρηματοοικονομική βοήθεια ύψους 1,2 δισ. δολαρίων που συμφωνήθηκε τον περασμένο Ιούνιο προβλέπεται να οδηγήσει σε ρυθμούς ανάπτυξης της τάξης του 5%. Οι τέσσερις χώρες της ευρύτερης περιοχής που είναι και κράτη-μέλη της EBRD (Πολωνία, Ουγγαρία, Τσεχία και Σλοβακία) αναμένεται να επωφεληθούν από την ανάκαμψη της παγκόσμιας οικονομίας από το μέσον της τρέχουσας χρονιάς και μετά, βοηθούμενες από ισχυρές εισροές ξένων κεφαλαίων, καθώς και από τη μείωση των επιτοκίων.

Πίνακας. Ρυθμοί μεταβολής ΑΕΠ, 2001-2002

Κράτος	**2001**	**2002**
Κροατία	3,8	3,0
Τσεχία	3,5	3,0
Εσθονία	4,5	4,0
Ουγγαρία	4,5	4,0
Λετονία	6,5	5,0
Λιθουανία	4,0	3,2
Πολωνία	2,0	2,0
Σλοβακία	3,0	3,0
Σλοβενία	2,2	2,6
Αλβανία	7,0	6,0
Βοσνία-Ερζεγοβίνη	5,0	5,0
Βουλγαρία	4,0	3,5
Σερβία-Μαυροβούνιο	5,0	5,0
ΠΓΔΜ	–4,0	1,0
Ρουμανία	4,0	3,5
Ρωσία	5,5	4,0

ΤΟ ΜΕΓΑΛΟ ΕΜΠΟΔΙΟ ΤΗΣ ΑΝΑΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗΣ: ΤΟ ΟΡΓΑΝΩΜΕΝΟ ΕΓΚΛΗΜΑ

Η Ελλάδα ανήκει στους πιο ένθερμους υποστηρικτές των προσπαθειών που καταβάλλουν οι χώρες της Βαλκανικής για την ένταξή τους στην Ευρωπαϊκή Ένωση και το ΝΑΤΟ.

Η χώρα μας ενδιαφέρεται για την ένταξη των χωρών της ευρύτερης περιοχής σε διεθνείς διαδικασίες και οργανισμούς, οι οποίοι θα βοηθούσαν στη μείωση των αρνητικών εξελίξεων της τελευταίας διετίας. Αποτελεί κοινό μυστικό ότι τα εγκληματικά στοιχεία στα Βαλκάνια δεν σταμάτησαν ποτέ την παράνομη και καταλυτική δράση τους —εμπόριο ναρκωτικών, όπλων και λευκής σαρκός— που σίγουρα δεν συνεισφέρει στην ανάπτυξη της δημοκρατικής διαδικασίας, όπως αυτή νοείται στις ευνομούμενες χώρες. Μάλιστα, ανώτατοι κυβερνητικοί αξιωματούχοι δεν διστάζουν να τονίσουν σε ιδιωτικές συνομιλίες τους την έντονη ανησυχία τους για τις πληροφορίες που συλλέγουν οι μυστικές υπηρεσίες της δικής μας, αλλά και άλλων χωρών, αναφορικά με τις δραστηριότητες εξτρεμιστικών ενόπλων οργανώσεων στην ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων.

Τρομοκρατικά δίκτυα

Οι επαφές των οργανώσεων αυτών έχουν μεν περιορισθεί λόγω της διεθνούς κατάστασης και της αμερικανικής εγρήγορσης σε θέματα τρομοκρατίας, όμως σε καμία περίπτωση δεν έπαψαν να υφίστανται. Οι ίδιες πηγές επισημαίνουν ότι μπορεί για λόγους σκοπιμότητας να μην γίνονται αναφορές σε εξτρεμιστικές ισλαμικές οργανώσεις, όμως ποτέ δεν έγινε ως σήμερα δυνατή η πλήρης διαλεύκανση του εύρους των τρομοκρατικών δικτύων στα οποία αυτές συμμετείχαν.

Πληροφορίες από ευρωπαίους ειδικούς αναφέρουν χαρακτηριστικά ότι οι σκληροί πυρήνες των εξτρεμιστικών οργανώσεων βρίσκονται σε «χειμερία νάρκη», «εν υπνώσει», αλλά μπορούν να ενεργοποιηθούν σε λίγες μόνον ώρες μόλις αυτό κριθεί αναγκαίο. Έτσι, εξηγούν και περιγράφουν την παρούσα κατάσταση στη Βαλκανική ως «επίφαση ειρήνης», που καλλιεργεί σε πολλούς την ψευδαίσθηση ότι αρκετές χώρες προχωρούν προς την ομαλοποίηση των εσωτερικών προβλημάτων τους, ότι αναπτύσσουν δημοκρατικές διαδικασίες, ενώ στην πραγματικότητα υποβόσκουν αντιθέσεις που θα μπορούσαν κυριολεκτικά ανά πάσα στιγμή να δυναμιτίσουν την όποια πρόοδο έχει επιτευχθεί.

Γέρων Σέρβος μετά του υιού του. Χαρακτικό, μέσα 18ου αιώνα.

Η «ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΕΩΝ ΠΟΛΙΣ» ΣΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

Ο Πρύτανης Μιχάλης Παπαδόπουλος ομιλεί στην εκδήλωση.

Η Πολιτιστική Εταιρεία Επιχειρηματιών Βορείου Ελλάδος και η «Θεσσαλονικέων Πόλις» παρουσίασαν τον έβδομο τόμο της έκδοσης, που ήταν αφιερωμένος στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, την Τετάρτη 3 Απριλίου 2002, ώρα 8 μ.μ. στην Αίθουσα Τελετών της Παλαιάς Φιλοσοφικής Σχολής «Αλέξανδρος Παπαναστασίου».

Παρά το γεγονός ότι η παρουσίαση του τόμου συνέπεσε με πλήθος άλλων σημαντικών εκδηλώσεων, η αίθουσα ήταν κατάμεστη από τους φίλους της «Θεσσαλονικέων Πόλεως».

Μετά την προσφώνηση του διευθυντή της έκδοσης Ευάγγελου Χεκίμογλου, χαιρέτισε ο Πρύτανης Μιχάλης Παπαδόπουλος, ο οποίος —μεταξύ άλλων— τόνισε τις προσπάθειες που καταβάλλει το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο για την καταγραφή της ιστορίας του, ενώ —αναφερόμενος στη «Θεσσαλονικέων Πόλιν»— σημείωσε τους δεσμούς της έκδοσης με το Πανεπιστήμιο, όπως προκύπτουν από τη σύνθεση της Συντακτικής Επιτροπής, αλλά και των συγγραφέων των μελετών. Επεσήμανε, επίσης, το ρόλο που παίζει η ιδιωτική πρωτοβουλία για την έκδοση της σειράς.

Έπειτα, απηύθυνε σύντομο χαιρετισμό ο Πρόεδρος της Πολιτιστικής Εταιρείας, Σταύρος Ανδρεάδης. Ακολούθησε η προβολή του πεντάλεπτου σποτ «Η γένεση του πανεπιστημιακού χώρου», οπτικοποίηση συναφούς άρθρου του Γ. Αναστασιάδη, το οποίο δημοσιεύθηκε στον έβδομο τόμο.

Ο Καθηγητής Γιώργος Αναστασιάδης επί του βήματος.

Ο Πρόεδρος της Επιστημονικής Επιτροπής του Κέντρου Πολιτιστικών Μελετών «Κύριλλος και Μεθόδιος» και μέλος της Συντακτικής Επιτροπής της «Θεσσαλονικέων Πόλεως», Καθηγητής Χαράλαμπος Παπαστάθης, αναφέρθηκε αναλυτικά στο επιστημονικό έργο που επιτελείται στο πλαίσιο της Πολιτιστικής Εταιρείας.

Ακολούθησε η προβολή του σποτ «Θεσσαλονίκη: Δημόσια Λουτρά» και, τέλος, ο Καθηγητής Γιώργος Αναστασιάδης μίλησε με θέμα «Το Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης στη λογοτεχνία». Η εκδήλωση έκλεισε με δεξίωση.

Ο Πρόεδρος της Πολιτιστικής Εταιρείας Σταύρος Ανδρεάδης ομιλεί στην εκδήλωση.

Ο Καθηγητής Χαράλαμπος Παπαστάθης με τον Στέφανο Τζηρίτη, μέλος της Πολιτιστικής Εταιρείας.

Οι Εταίροι της Πολιτιστικής Εταιρείας (από δεξιά) Αντώνης Δασκόπουλος, Νίκος Ευθυμιάδης και Κώστας Χατζόπουλος, με τον Αντώνη Ανεζίνη.

Η «ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΕΩΝ ΠΟΛΙΣ» ΣΤΗΝ ΕΤ3

Η ΕΤ3 προβάλλει —ανάλογα με τις ανάγκες του προγράμματός της— τη σειρά «ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΕΩΝ ΠΟΛΙΣ». Πρόκειται για πεντάλεπτα σποτ, με αναφορές στο παρελθόν της Θεσσαλονίκης, η παραγωγή των οποίων οφείλεται σε πρωτοβουλία του Γενικού Διευθυντή της ΕΤ3 Δημήτρη Κατσαντώνη.

Τα θέματα είναι τα χαμένα μοναστήρια και μετόχια, τα παλαιά χαμάμ, οι ξεχασμένοι ζωγράφοι του 18ου αιώνα, οι νεκροπόλεις, η ταχυδρομική Ιστορία, οι επιχειρηματικοί τόποι, η λησμονημένη τέχνη της ταπητουργίας, τα λιμάνια που χρησιμοποιήθηκαν κατά καιρούς, η γένεση του πανεπιστημιακού χώρου, οι συνοικίες επί τουρκοκρατίας, η περιοχή της Αρχαίας Αγοράς και το σύμπλεγμα των Ινκαντάδας.

Τα θέματα αυτά αποτελούν την «κρυμμένη ιστορία» της Θεσσαλονίκης και συνθέτουν στο σύνολό τους μία εύληπτη διαχρονική εικόνα μιας μεσογειακής πόλης. Έχουν απασχολήσει τη σύγχρονη ιστοριογραφία και το περιοδικό «Θεσσαλονικέων Πόλις», που ανέλαβε την παραγωγή τους μαζί με την Πολιτιστική Εταιρεία Επιχειρηματιών, με επιμέλεια του Ευάγγελου Χεκίμογλου.

ΒΙΒΛΙΟΠΡΟΣΚΛΗΤΗΡΙΟ

Επιμέλεια:
Χρηστος Μπιρμπιλης

ΚΩΣΤΑΣ ΣΟΥΕΡΕΦ

Δούναι και λαβείν: Μια διαχρονική αμφίδρομη πράξη. Επιλογή εκθεμάτων από το Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης. Υπουργείο Πολιτισμού, ΙΣΤ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων - University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2001, 17 × 24 εκ., 120 σελίδες.

Πρόκειται για μια έκδοση του υπουργείου Πολιτισμού στα πλαίσια του εορτασμού των Ευρωπαϊκών Ημερών Πολιτιστικής Κληρονομιάς 2001-2002. Η επιμέλεια είναι του Κώστα Σουέρεφ, ενώ οι φωτογραφίες προέρχονται από το Αρχείο του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης και της Ράνιας Κοκκινίδου.

Στο πρώτο μέρος αναπτύσσονται τα κεφάλαια:

α) ΟΔΥΣΣΕΙΑ: ΚΙΒΩΤΟΣ ΠΡΟΚΕΡΜΑΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ: Πρόκειται για τα στοιχεία που απαρτίζουν τις μορφές του δούναι και λαβείν από την ύστερη εποχή του χαλκού (15ος – 11ος αι. π.Χ.) μέχρι που άρχισαν τα φαινόμενα των ελληνικών αποικισμών (8ος αι. π.Χ.), όπως τα συνοψίζει ο Όμηρος στην *Οδύσσεια*. Η ανταλλαγή αναφέρεται ως πράξη ανάγκης παρά κέρδους.

β) ΑΝΤΑΛΛΑΓΕΣ-ΣΥΝΑΛΛΑΓΕΣ, ΝΟΜΙΣΜΑ-ΑΓΟΡΕΣ: Όπου με τον όρο ανταλλαγή εννοούμε την αμοιβαία ανταπόδοση και την υλική ή άυλη παροχή παραλαμβάνοντας μιαν άλλη. Με τον όρο συναλλαγή εννοούμε την οικονομική-εμπορική ανταλλαγή προϊόντων ή και χρημάτων με σκοπό το κέρδος των μερών που συμπράττουν.

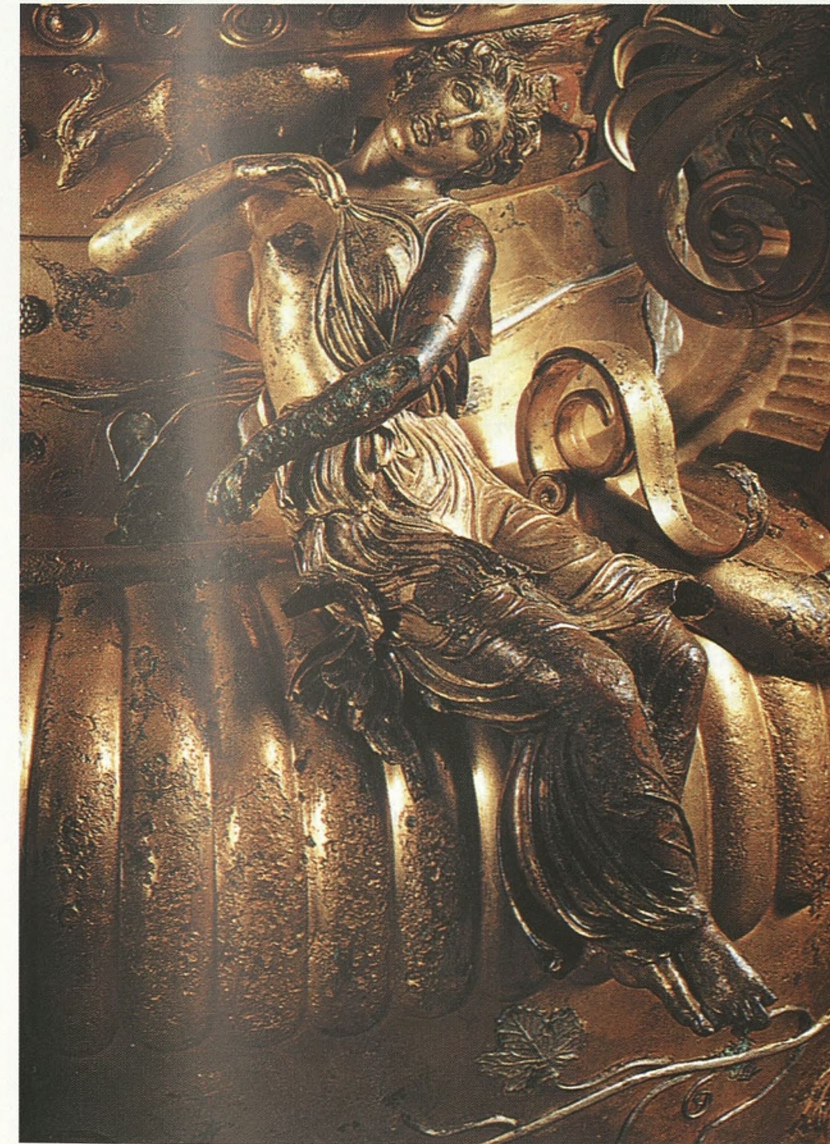
γ) ΔΡΟΜΟΙ ΕΜΠΟΡΙΟΥ: Κυρίαρχο στοιχείο θεωρείται η Μεσόγειος. Στοιχεία διαφόρων πολιτισμών, γεγονότα, συμβάντα, θρύλοι και μύθοι διαμόρφωσαν τη Μεσόγειο της αρχαιότητας. Η κυκλοφορία του χαλκού, του κασσίτερου και του κράματός του, οι δρόμοι του χρυσού, του αλατιού και του κεχριμπαριού διαπέρασαν γεωγραφικά και πολιτισμικά σύνορα. Χαρακτηριστικά αναφέρεται η Εγνατία οδός που απετέλεσε άξονα σύνδεσης ανάμεσα στη Μ. Ασία και τα ηπειρωτικά-ιλλυρικά παράλια.

δ) ΠΑΛΑΙΟΝΟΜΙΣΜΑΤΑ: Όπου γιδοπρόβατα, βόδια, δέρματα ζώων, τάλαντα, οβελοί, διπλοί πελέκεις, τρίποδες, λέβητες ακόμη και άτομα χρησιμοποιήθηκαν ευρέως από τους αρχαίους, πριν από την επινόηση του κέρματος, ως αποδεκτά νομίσματα.

ε) ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ: Τον 7ο αι. π.Χ. στη Μ. Ασία και την Ελλάδα εισάγεται τελειοποιημένος ο θεσμός των μέσων εκτίμησης, το μεταλλικό νόμισμα ή κέρμα. Ηλέκτρινα (από κράμα χρυσού και αργύρου) νομίσματα χαρακτηρίζουν τη Λυδία των εμπορικών κόμβων. Τα χρυσά και τα αργυρά νομίσματα εκδίδονταν και κινούνταν στην Ελλάδα, την Κάτω Ιταλία και τη Σικελία.

Η βιβλιογραφία —ελληνική και ξένη— είναι αξιόλογη και πλούσια.

Το δεύτερο μέρος είναι αφιερωμένο στα «Εκθέματα από το Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης». Εντυπωσιάζουν τα ευρήματα της Σίνδου, της Αγίας Παρασκευής, της Τούμπας και άλλων θέσεων της ευρύτερης περιοχής, π.χ. Λητή. Σημαντικά επίσης ήταν και τα νομίσματα που βρέθηκαν σε διάφορες περιοχές, όπως Όλυνθος (=άγρια συκιά). Επισημαίνουμε τα «ψευδοαυτόνομα» νομίσματα δηλ. εκείνα που εκδίδονταν από το νομισματοκοπείο της Θεσσαλονίκης μεταξύ 31 π.Χ. και 268 μ.Χ. για εσωτερική κατανάλωση.

ΛΥΝΤΙΑ ΤΡΙΧΑ

Ο Χαρίλαος Τρικούπης και τα δημόσια έργα, Εκδόσεις Καπόν, Αθήνα 2002, 23 × 27 εκ., 152 σελίδες.

Πρόκειται για μια δίγλωσση έκδοση —πολύ προσεγμένη— όπου την μετάφραση έχει κάνει η Béatrice Detournay.

Το βιβλίο εκδόθηκε με την ευκαιρία της ίδρυσης της Έδρας Νεοελληνικών Σπουδών στην École des Hautes Études et Sciences Sociales στο Παρίσι. Βασικός χορηγός είναι η εταιρεία ΓΕΦΥΡΑ Α.Ε., η οποία συνέβαλε καθοριστικά στην παρούσα έκδοση.

Τα κύρια κεφάλαια του βιβλίου αναφέρονται στην πολιτική του Χαρίλαου Τρικούπη, στην «ώρα» των δημοσίων έργων, στην γαλλική αποστολή μηχανικών, στην οδοποιία στους σιδηρόδρομους, στα λιμενικά έργα, στον Ισθμό της Κορίνθου, στον πορθμό του Ευρίπου. Στην έκδοση υπάρχουν εκπληκτικές φωτογραφίες εποχής από προσωπικά αρχεία, που την καθιστούν μοναδική.

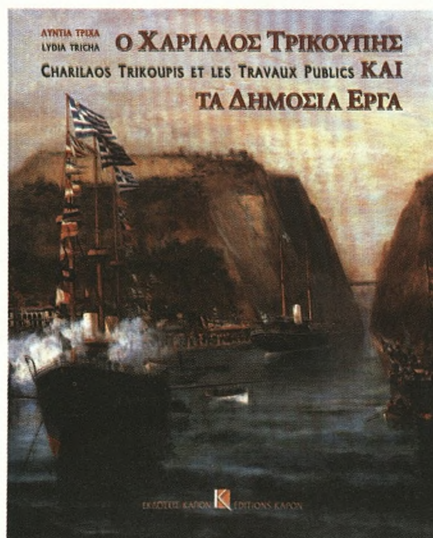
Θα σταθούμε λίγο στην πολιτική του Τρικούπη σε γενικές γραμμές. Αγωνίστηκε να επιβάλλει νέους τρόπους διοίκησης επιδιώκοντας να φέρει την Ελλάδα, που μετρούσε πενήντα μόλις χρόνια ελεύθερου πολιτικού βίου, σε ευρωπαϊκά επίπεδα. Η «αρχή της δεδηλωμένης» αποτελούσε την απαρχή της διεξαγωγής έντιμων εκλογών, της κατάργησης του ρουσφετιού και των πελατειακών σχέσεων. Μείωσε τον αριθμό των βουλευτών, καθιέρωσε την ευρεία εκλογική περιφέρεια και την ύπαρξη ορισμένων προσόντων, ως προϋπόθεση για την πρόσληψη των δημοσίων υπαλλήλων. Προσπάθησε να αποθαρρύνει τη συμμετοχή των στρατιωτικών στις εκλογές και κατ' επέκταση στη Βουλή.

Πίστευε, πρώτα, στην απόκτηση ισχυρού στρατού και στόλου και κατόπιν θα έμπαινε στην διαδικασία διεκδίκησης νέων εδαφών από την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Δυστυχώς, οι συγκυρίες δεν του επέτρεψαν να ολοκληρώσει τις επιδιώξεις του και άφησε τη χώρα με μεγάλα δάνεια αλλά συγχρόνως και με μεγάλα δημόσια έργα υποδομής, κυρίως τους σιδηρόδρομους.

Ο Τρικούπης έφερε 27 γάλλους μηχανικούς ειδικευμένους σε υδραυλικά έργα και στην οδοποιία. Έτσι, στο αντίστοιχο κεφάλαιο διαβάζουμε ότι κατασκευάστηκαν 2.500 χιλιόμετρα οδικού δικτύου που βοήθησαν αρκετά στις μετακινήσεις.

Προχωρώντας στο κεφάλαιο «σιδηρόδρομος» πληροφορούμεθα ότι ο ελληνικός σιδηρόδρομος είχε αρχίσει να διαμορφώνεται και ως κοινωνικοοικονομικό αίτημα των κατοίκων. Η αύξηση της παραγωγής της σταφίδας και η εξαγωγή της δημιούργησε την ανάγκη συγκοινωνιακής υποδομής στη Δ. Πελοπόννησο για τη μεταφορά της. Επίσης, η προσάρτηση της Θεσσαλίας δημιουργεί νέες ανάγκες. Ο σιδηρόδρομος εκαλείτο να συμπληρώσει τα κενά του οδικού δικτύου.

Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε από την κυβέρνηση Τρικούπη στον σχεδιασμό, την μελέτη και την κατασκευή λιμενικών έργων.

Έτσι, τα έτη 1882-1885 έγιναν τα τρία κύρια λιμάνια του Πειραιά, της Πάτρας, της Ερμούπολης.

Ένα σημαντικό έργο ήταν η διάνοιξη του Ισθμού της Κορίνθου. Στο οικείο κεφάλαιο διαβάζουμε ότι η διώρυγα είχε έξη χιλιόμετρα μήκος, οκτώ μέτρα θαλάσσιο βάθος και είκοσι δύο μέτρα πλάτος στη βάση της.

Άξιον σημειώσεως είναι το γεγονός της λειτουργίας μιας από τις πρώτες τηλεφωνικές συνδέσεις στην Ελλάδα. Ανατέθηκε σε ξένη εταιρεία η τηλεφωνική σύνδεση των σπουδαιοτέρων πόλεων με την Αθήνα, των ανακτόρων της Αθήνας με το Τατόι και με τα διάφορα υπουργεία. Επίσης, συνδέθηκε το εργοτάξιο της διώρυγας της Κορίνθου με τα γραφεία της εταιρείας.

Το χρονικό της καταγραφής συνεχίζει με τον πορθμό του Ευρίπου. Ο Τρικούπης αναθέτει το έργο το 1888 σε βελγική εταιρεία. Έτσι, διευρύνεται το πλάτος του ήδη υπάρχοντος πορθμού, αυξάνεται το βάθος και, έτσι, πιο μεγάλα πλοία μπορούν να διέρχονται.

Στο τελευταίο κεφάλαιο υπάρχει αναφορά στο μεγάλο έργο της αποξήρανσης της Κωπαΐδας καθώς και στα έργα αποξήρανσης των λιμνών της Στυμφαλίας και Φενεού.

Η συγγραφέας Λύντια Τρίχα έχει κάνει υποδειγματική —με την έννοια της τεκμηρίωσης— δουλειά. Έχει ανατρέξει σε αρχεία, βιβλιογραφίες, εφημερίδες εποχής. Τα κείμενα συνοδεύουν αρκετές καρτποστάλ, καθώς και πίνακες ζωγραφικής.

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ

Ενημερωτικό δελτίο πολιτισμού Τεχνολογικού Ιδρύματος Ελληνικής Τράπεζας Βιομηχανικής Ανάπτυξης

Στο καινούργιο τεύχος (10-11) του περιοδικού «Τεχνολογία» μπορεί ο αναγνώστης να σταθεί στο αφιέρωμα: «Τεχνολογικά μουσεία στην Ελλάδα» και ειδικά στον εντοπισμό, καταγραφή και αξιολόγηση ιστορικού συνόλου ασβεστοκαμίνων στην περιοχή Ασβεστοχωρίου του νομού Θεσσαλονίκης. Εδώ πληροφορούμεθα ότι, σύμφωνα με τη διεθνή βιβλιογραφία, υπάρχουν οι εξής κατηγορίες ασβεστοκαμίνων: α) αρχέγονες, β) προβιομηχανικές, γ) βιομηχανικές, δ) σύγχρονες υψηλής τεχνολογίας. Επίσης, γίνεται μια αναφορά στην ιστορική διαδρομή της περιοχής. Ο πρώτος οικισμός ονομάστηκε Νεοχώρι, ιδρύθηκε γύρω στα 1580-1600 ύστερα από σουλτανικό διάταγμα, με σκοπό τη φύλαξη των υδραγωγείων και του ταχυδρομείου με το οποίο διενεργούνταν και χρηματαποστολές από το Δυρράχιο προς την Κωνσταντινούπολη. Αργότερα ονομάστηκε Ασβεστοχώρι.

Μια άλλη αναφορά γίνεται στο Μεταξουργείο «Χρυσαλλίς» στη Γουμένισσα, στο άκρον της πόλεως, όπου κατασκευάστηκε το 1930. Γρήγορα αναπτύχθηκε και έφτασε να απασχολεί περί τους 400 εργάτες. Οι συνθήκες του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου ανέστειλαν τη λειτουργία του εργοστασίου έως τα μέσα της δεκαετίας του '50. Το 1960 αγοράστηκε από τους αδελφούς Ι. και Γ. Αθανασιάδη. Το 1981 αναστέλλεται και πάλι η λειτουργία του. Σήμερα σώζεται σε αρκετά καλή κατάσταση και αποτελεί ένα αξιόλογο βιομηχανικό κτίριο των αρχών του αιώνα με ιδιαίτερο ενδιαφέρον από αρχιτεκτονικής και ιστορικής πλευράς.

Στην παράγραφο «Τεχνολογία και κινηματογράφος» έχουμε την παραγωγή ΠΤΙ ΕΤΒΑ «Ο Λούσιος: το ποτάμι και η ζωή» σε σκηνοθεσία Λάκη Παπαστάθη, καθώς επίσης μια νέα σειρά ντοκιμαντέρ της ΝΕΤ για τη βιομηχανική κληρονομιά των ελληνικών πόλεων με τίτλο «ΑΜΗΧΑΝΗ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ».

Στις τελευταίες σελίδες του περιοδικού βρίσκουμε τη στήλη «Τεχνολογία και βιβλία» όπου γίνεται η παρουσίαση νέων εκδόσεων. Ενδεικτικά αναφέρουμε το «Η μέλισσα και τα προϊόντα της» ΠΤΙ ΕΤΒΑ, Αθήνα 2002, 488 σελ. Πρόκειται για τα πρακτικά του ΣΤ΄ Τριημέρου Εργασίας του Πολιτιστικού Ιδρύματος της ΕΤΒΑ, που έλαβε χώρα στη Νικήτη Χαλκιδικής.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΠΑΠΑΖΗΣ

Ο Μητροπολίτης Αθανάσιος Μεγακλής (1848-1909), Θεσσαλονίκη 2002, 17 × 24 εκ., 336 σελίδες.

Πρόκειται για μια βιογραφία του μητροπολίτη Σισανίου και Σιατίστης Αθανασίου Μεγακλή, ο οποίος κατόρθωσε μέσα σε συνθήκες αντίξοες (παραμονές της ένοπλης φάσης του Μακεδονικού Αγώνα) να αρχιερεύσει στο μητροπολιτικό θρόνο της μακεδονικής πρωτεύουσας. Το βιβλίο χωρίζεται σε πέντε κεφάλαια. Στο πρώτο αναφέρονται η καταγωγή και οι σπουδές του Α.Θ. Έτσι, πληροφορούμεθα ότι γεννήθηκε στην Ανδριανούπολη το 1848. Μεγάλωσε στην ίδια πόλη, όπου και τελείωσε το φημισμένο γυμνάσιό της, από το οποίο αποφοίτησαν μαθητές, λαϊκοί και μετέπειτα κληρικοί, που διέπρεψαν σε κοινωνικό επίπεδο. Σε ηλικία 18 ετών εισήχθη στην Ιερά Θεολογική Σχολή της Χάλκης.

Στο δεύτερο κεφάλαιο συναντούμε τον Α.Θ. ως κληρικό στην πατριαρχική αυλή. Συμπεριλαμβάνονταν στα πρόσωπα εμπιστοσύνης του Οικουμενικού Πατριάρχη Ιωακείμ Γ' και αυτό βοήθησε αρκετά στην μετέπειτα πορεία του.

Στο τρίτο κεφάλαιο παρακολουθούμε την ποιμαντορία του στο μητροπολιτικό θρόνο της Σιάτιστας, την διαποίμανση της μητρόπολης, την συνοδική θητεία του στο Οικουμενικό Πατριαρχείο.

Στο τέταρτο και πιο ουσιαστικό κεφάλαιο έχουμε την μετάθεσή του στη μητρόπολη της Θεσσαλονίκης. Την εποχή εκείνη υπήρχαν ενδοκοινοτικές έριδες που αναστάτωναν τη ζωή της Ελληνικής Ορθόδοξης Κοινότητας της Θεσσαλονίκης. Εδώ η εμπειρία και η δύναμη του χαρακτήρα του Α.Μ. θα συμβάλουν καταλυτικά στην εξομάλυνση των ταραχών. Η εκκλησιαστική πολιτική του υπήρξε πάντοτε υπέρ της ενότητας. Καταλυτικός ήταν και ο ρόλος του στην αντιμετώπιση της προπαγάνδας της Βουλγαρικής Εξαρχίας. Αντιμετώπισε με επιτυχία το ζήτημα της επιστροφής των ελλήνων υπηκόων της Θεσσαλονίκης που είχαν φύγει από την πόλη, όταν άρχισε ο πόλεμος του 1897. Φρόντισε για την αρμονική συμβίωση Ελλήνων και Οθωμανών με εύστοχους χειρισμούς. Τα σπουδαιότερα επιτεύγματα της κοινωνικής του πολιτικής ήταν η ίδρυση του Παπάφειου Ορφανοτροφείου και του Χαρίσειου Γηροκομείου.

Η εκπαιδευτική του δραστηριότητα εστιάστηκε στην τόνωση της κοινοτικής και ιερατικής εκπαίδευσης. Σπουδαία ήταν η συμβολή του στην ανοικοδόμηση και συντήρηση των μονών της επαρχίας του. Στα τελευταία χρόνια της θητείας του προήχθη στη γεροντική μητρόπολη Κυζίκου, όπου και εκεί το έργο του ήταν καθοριστικό. Ο τίτλος του ποιμένα ήταν «Μητροπολίτης Κυζίκου, υπέρτιμος και έξαρχος παντός Ελλησπόντου».

Κλείνοντας το πέμπτο κεφάλαιο φθάνουμε στον θάνατό του στις 4 Μαΐου 1909 στην Κωνσταντινούπολη, ολοκληρώνοντας νοητά τον κύκλο Σισάνιο και Σιάτιστα, Θεσσαλονίκη και Κύζικο.

Ο συγγραφέας κ. Δ. Παπάζης μας έδωσε παραστατικά και τεκμηριωμένα την διακονία του Α. Μεγακλή.

Στην προσπάθειά του αυτή ανέτρεξε σε εκτεταμένη βιβλιογραφία, στα Αρχεία του Οικουμενικού Πατριαρχείου και της Ιεράς Θεολογικής Σχολής της Χάλκης καθώς και στο Αρχείο της μητρόπολης Σισανίου και Σιατίστης.

Πρόκειται για μια προσωπική έκδοση, ιδίαις δαπάναις, της εγκεκριμένης διδακτορικής διατριβής του συγγραφέα στο Τμήμα Θεολογίας του ΑΠΘ.

ΧΑΡΗ ΤΣΙΡΚΙΝΙΔΗ

Αγώνες χωρίς δικαίωση... Η τραγωδία του Ελληνισμού της Κύπρου και της Κωνσταντινούπολης μέσα από τα γαλλικά αρχεία, 1199-1999, Εκδόσεις Ερωδιός, Θεσσαλονίκη 1999, 17 × 23.50 εκ., 376 σελίδες.

Πρόκειται για το τελευταίο βιβλίο του ιστορικού συγγραφέα. Γεννημένος στη Λεκάνη Καβάλας, σήμερα ζει στην πόλη μας. Το συγγραφικό του έργο πλούσιο και αξιόλογο. Πηγές —εκτός των άλλων— και τα γαλλικά πολιτικά, στρατιωτικά και διπλωματικά αρχεία. Έτσι, έχει τη δυνατότητα να αποκαλύπτει άγνωστες πτυχές του νεότερου δράματος του Ελληνισμού, που αφορά την Κύπρο και τον Ελληνισμό της Κωνσταντινούπολης. Άριστος γνώστης της γαλλικής γλώσσας, κατορθώνει να συγκεντρώσει όλες τις πληροφορίες που αφορούν το ρόλο που έπαιξαν οι κυβερνήσεις των συμμαχικών δυνάμεων και των διεθνών οργανισμών, στο άλυτο μέχρι σήμερα πρόβλημα της Κύπρου.

Το βιβλίο χωρίζεται σε επτά (7) ενότητες, που συμπίπτουν με σημαντικές χρονικές περιόδους της ιστορικής εξέλιξης της Κύπρου.

Στην πρώτη ενότητα παρουσιάζεται, με εξαίρετα απλό και κατανοητό τρόπο μια ιστορική αναδρομή της νήσου Κύπρου από τους προϊστορικούς χρόνους παραθέτοντας ιστορικά στοιχεία μέχρι την εποχή των Σταυροφοριών, εξιστορώντας ιστορικά και πραγματικά γεγονότα για την φραγκοκρατία και ενετοκρατία.

Συνεχίζει με την περίοδο της τουρκοκρατίας (1570-1878) και της αγγλοκρατίας, από το 1878 μέχρι την έναρξη του αγώνα της ΕΟΚΑ και την περίοδο από τον αγώνα αυτό μέχρι την ανεξαρτησία (1955-1959).

Στο πέμπτο και έκτο κεφάλαιο παραθέτει αυτούσια έγγραφα από τα γαλλικά αρχεία σχετικά με τις διαπραγματεύσεις και τις συμφωνίες της κρίσιμης περιόδου από το 1960 έως και την εισβολή στη Νήσο.

Η εξιστόρηση αυτή γίνεται με τρόπο που δεν κουράζει τον αναγνώστη, αντιθέτως, έλκει το ενδιαφέρον της γνώσης, της αλήθειας και της πραγματικότητας, από τα ίδια τα έγγραφα αυτών που κατά καιρούς έγραψαν με τις δικές τους πράξεις την ιστορία.

Είναι μια ολοκληρωμένη παρουσίαση της Ιστορίας της Κύπρου και του Ελληνισμού, η οποία συνεχίζει στα χρόνια του τουρκικού ζυγού και της αγγλοκρατίας.

Μέσω αυτής της ιστορικής αναδρομής αποδεικνύει ότι η Κύπρος και οι κάτοικοί της, παρά τις αλλεπάλληλες κατά καιρούς κατακτήσεις, ήταν και παρέμειναν Ελλάδα και Έλληνες αντίστοιχα. Όλοι δε οι κατακτητές, εκτός των Τούρκων, δεν μπόρεσαν να αλλοιώσουν τη δημογραφική κατάσταση του νησιού.

Συνεχίζει ο συγγραφέας με ανατριχιαστικές μαρτυρίες πραγματικών γεγονότων στον διπλωματικό και πολιτικό στίβο, την εποχή από το 1955 και μετά, φθάνοντας μέχρι τις διαπραγματεύσεις για ανεξαρτησία, τον αγώνα του εθνάρχη Μακαρίου, το πραξικόπημα και την τουρκική εισβολή.

Δημοσιεύονται ντοκουμέντα που παρουσιάζουν τις μέχρι πρότινος απόρρητες πολιτικές, στρατιωτικές και διπλωματικές ζυμώσεις, συνωμοσίες και αλληλοσπαραγμούς στην Ελλάδα και την Κύπρο.

Εξελίξεις άγνωστες μέχρι σήμερα, ακόμα και σε πολιτικούς και στρατιωτικούς που ήταν εν ενεργεία την εποχή εκείνη και παρακολουθούσαν από κοντά τις εξελίξεις, γίνονται γνωστές από τον συγγραφέα μέσα από την πραγματικότητα των γαλλικών αρχείων και την προσωπική του εμπειρία, ως έλληνα αξιωματικού που υπηρέτησε στην Κύπρο (1970 και μετά). Προκύπτει το συμπέρασμα ότι, εάν κατά την κρίσιμη στιγμή την εποχή του πραξικοπήματος και πριν την εισβολή στην Κύπρο υπήρχε ομοψυχία, αμοιβαία εμπιστοσύνη, υπομονή, κοινή πολιτική και στρατηγική Ελλάδος και Κύπρου, ίσως να υπήρχε μια λύση δικαιότερη για τη Νήσο και την Ελλάδα.

ΜΙΑ ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΩΝ ΒΟΡΕΙΟΥ ΕΛΛΑΔΟΣ

Σ' ΑΥΤΟ ΤΟ ΤΕΥΧΟΣ ΓΡΑΦΟΥΝ:

ΑΓΓΕΛΟΣ ΒΑΣΣΟΣ
ΣΙΔΗΡΟΥΛΑ ΖΙΩΓΟΥ-ΚΑΡΑΣΤΕΡΓΙΟΥ
ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ
ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΑΡΑΤΖΟΓΛΟΥ
ΕΥΘΥΜΙΟΣ ΚΙΤΣΗΣ
ΧΡΗΣΤΟΣ ΜΠΙΡΜΠΙΛΗΣ
ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΔΡΙΑΝΟΣ
ΘΕΟΦΑΝΩ ΠΑΠΑΖΗΣΗ
ΚΩΣΤΑΣ ΣΟΥΕΡΕΦ

ISSN 1108-5452